

Δ

Камінна Душа

ГНАТ ХОТКЕВИЧ

Камінна Душа

ПОВІСТЬ

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

В КАНАДІ.

ЦІКАВІ КНИЖКИ

ДО ЧИТАНЯ

Сорок тисяч миль під водою. Ю. Верн	1.0
Годорож до місяця. — Ю. Верн	40ц
Видіне Паломника в Єрусалимі. Л. Толстой ...	20ц
Дев'ять Братів і Десята сестриця Галя	20ц
Звідки ввійшли і що значать назви „Русь” і „Україна”	30ц
Жите і наука грецького філософа Сократа ...	25ц
Історія Московщини. — Л.М. Благовіщенський	40ц
Кайдашева Сімя. — Іван Нечуй-Левицький ...	60ц
Кармелюк і Невільничка. — Марко Вовчок ...	20ц
Кльод Ге. — Віктор Гіго	20ц
Культура, Національність і Асиміляція	30ц
Наша мова — Географ. Українці і др.	10ц
Огляд Українського Письменства	30ц
Іностр. Укр. Письменство в життєписях	35ц
Опришок і другі оповідання	20ц
Перша Ластівка Українських Пісень	30ц
Перша пригода Ничипора Довгочхуна	15ц
Подорож Гулівера до краю Ліліпутів	20ц
Подорож Гулівера до краю Великанів	20ц
Спартак. — Ц. Самійлова	30ц
Стилістика, Поетика і Реторика	40ц
Сіра кобила	05ц
Українська Читальня	25ц
Хмельниччина в Галичині	20ц
Шкільні Образки. — Д. Макогон	10ц
Як левиця виховала царського сина	20ц
Молодий Вік, збірка	40ц
Тайни Царської Родини в Відні	50ц
Суд чотирьох. — Едгар Вейлс	40ц

Замовлення разом з грошми присилайте на адресу:

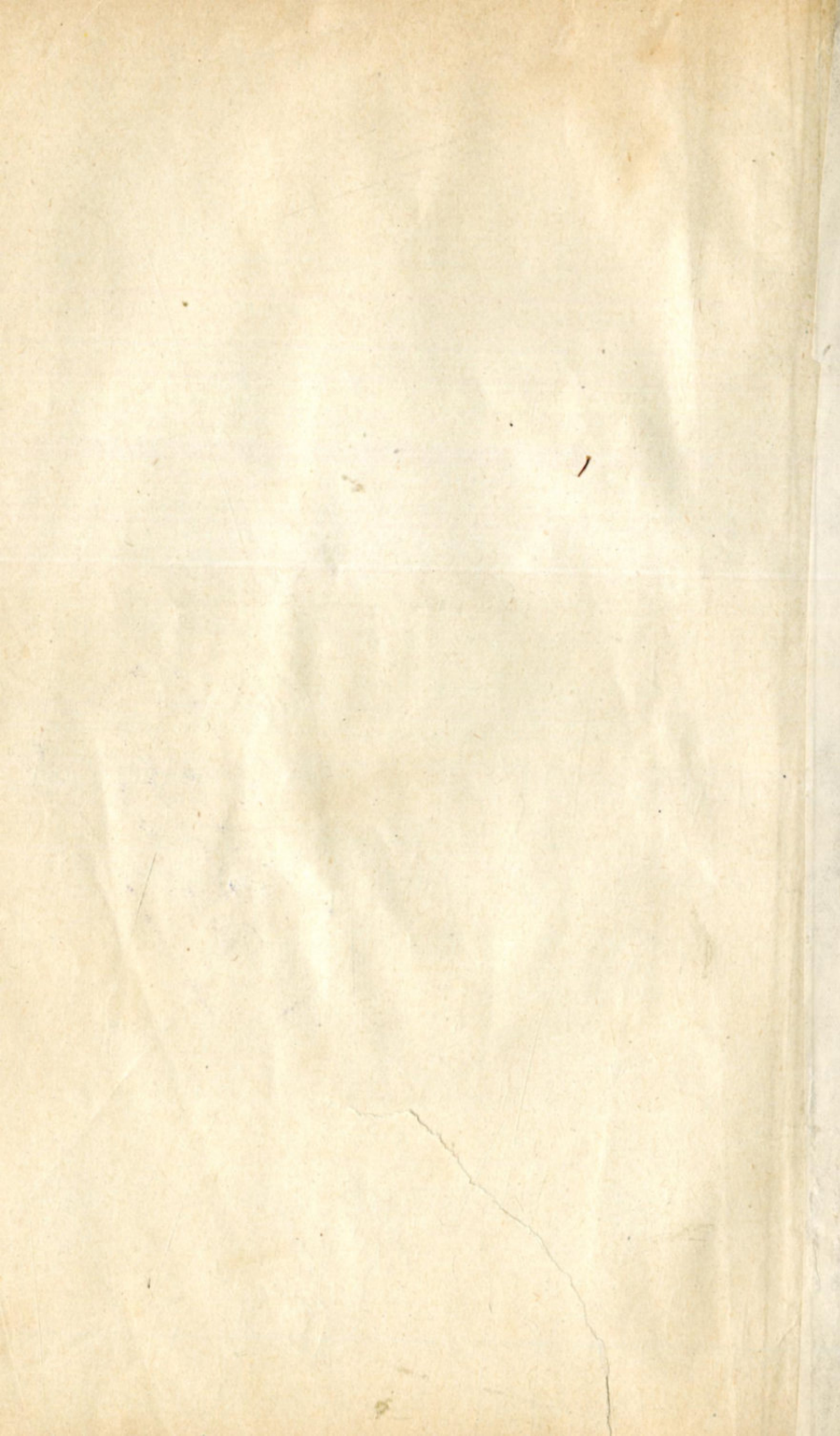
UKRAINIAN VOICE

Box 3626,

Winnipeg, Man.

Frank

Deep
well
A-63
15 mi.
(K-1)

ГНАТ ХОТКЕВИЧ

Гр. М.

Тасак

Камінна Душа

ПОВІСТЬ

*з бібліотеки
Анни Фігус-Ралько,
Вінніпег, Канада.*

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
В КАНАДІ

210-214 Dufferin Ave., Winnipeg, Man.

3.004825
Dnp

ЛНБ им. В. Стефанова
АН УССР
2040232

Ой Марусе, камінная душе!
Не слухати ж було шептання мого,
Не лишати ж було попонька свого.

I.

Отже сьогодні новий ксьондз служив по раз перший службу Божу. Гуцули прислухували ся, придивляли ся і остаточно винесли не зле вражіне. Особливо подобала ся проповідь. Не змістом, бо змісту мало хто вкємував, а тим, що була сказана голосно і виразно.

— Говорит — ек видпечетує! — говорили оден до одного пошоптом.

Взагалі вся служба пройшла дуже добре. Дяк, бажаючи показати ся, вигалайкував на дух кінський, закручував, заплутував мельодію до того, що сам ставав як дурний у тім всім, і під кінець служби захрип. сарака, так, що доброго ока горівки треба було відтак аби голос вернув ся.

Та й ксьондз, нема що казати, голосники мав добрі, гуцулія гула з охотою хоч і не в лад, а богачі кидали до скарбонки цілими левами.

А поки тягла ся служба, і дим кадильний, змішавши ся з ріжними іншими гуцульськими пахощами, возносив ся до престолу Творця, баби по черзі бігали поздоровляти молоду попадю. Властиво, секретно кажучи, гадка тут була інша: баби хотіли переконати ся чи попадає молода чи файна, отже чи є надія, що піп буде тримати ся жінки. Бо попередник сего ксьондза великий був преподобник по бабській часті і добре дався гуцулкам у знаки.

І тут вражіне було добре: попадає виглядала, як квіточка.

— А йке-с молоденьке, Бог би те вкрив! — весело казали баби і гурмою лізли цулувати у руку. А їмость червоніла ся, як яблучко, і не знала чи їй тримати руку чи сховати за спину, чи обтерати за кождим разом. Все те було для неї нове: і шлюб, і місце, і люде, і сама вона здавала ся собі не такою, як була.

Утішені баби голосно прирікали що хто дає на нове господарство, і на сей раз дари їх були щедрі і давали ся з охотою. А тим часом закінчила ся служба Божа, і ксьондз ішов царинкою, оточений гуцулами; газди топтали ся оден одному по ногах аби йти ближче до нового попа та хоч краєм вуха чути що там він таке говорить.

Ксьондз вичисляв браки, які побачив у церкві: того немає, того немає, а те хоч і є, але в такім виді, мов би його й зовсім не було.

— Презбитерія... Та хиба ж се презбитерія? Се, вибачайте, хлів свинячий, а не презбитерія! Презбитерія — се найголовнійше місце в церкві.

— Ає! Ає, — підтакувала гуцулія.

— То, прошу ігомостя, то та' ек би сказати — усупутерю то-то місце на собі держит, — говорив старший брат, бажаючи за всяку ціну сказати й своє гідне слово.

— Яку путерію, що за путерію? Я ваших слів не розумію, але презбитерія мусить бути упорядкована. Треба найняти маляра, аби вималював порядно. Отже прошу позволення мені тим зайняти ся: я знайду маляра, зговорю ся...

— Ає, ає! Стокмита го поренно аби ни вшахрував.

— А що, газди, думкуете? Та же воно все може бути.

Ксьондз вичисляв далі.

— Воздухи — як шмати. Сорочка на престолі — мов у смолі купана. Ризи сором убрати на себе. Чи вже ви, люде, такі бідні, що у вас церков у такім порядку?

Гуцули не признавали ся до вини і все валили на попередного попа.

— Прошу єгомостику любенький, ми у тім а ні сине за ніхтем ни нинні. Ек пип за церкву ни дбає — хто ме дбати? Ци я ци сусіда?

— Ає, то таки так. Тот пип борше за молодичі дбав, їк за церкву.

Ксьондз старав ся повернути бесіду на инше поле, бо йому неприємно було чути наріканя на члена корпорації, але гуцули попали на своє болюче місце, як муха на садно, і нелегко їх було звідти збити.

— Вин замість „Господи помилой” співав: „А хто любить гриби-гриби, а я й печериці, а хто любить гівки-гівки, а я й молодичі”.

— Вин і фاینійшої ше вмів.

І тут же отвертими формами оповідали досить нескромні деталі приватного життя свого духовного наставника, як рівно й деталі події, що привела до зміни старого попа на нового.

Річі стояли дуже просто. Оден газда, переконавши ся, що таки дійсно піп ходить до його жінки, ужив звичайного средства прозрівающих роґоносців — сказав, що йде до Жебього за орудов, а сам заховав ся в смеріче так, що міг бачити одразу і плебанію і Черемош і свою хату.

Чекав недовго, бо піп, задравши одіяння, уже перебрідав Черемош, а перебрівши не пішов ніде, лиш поніс своє благословене просто до тої хати. Газда облазчиком, облазчиком прийшов верх своєї хати, зайшов у тіль, двома колами добре припер двері, а сам, взявши третій, уліз в хату вікном.

І що там уже була за бесіда, не знати, а лиш егомосьць, прийшовши до дому, впав на ліжко та так уже й не вставав, аж доки не прийшло єпископське розпоряджене про перенесене до другої парафії, а нім така знайдець ся — з чеканем при консисторії.

Таким чином очистило ся місце в Криворівні для молодого о. Василя. Він лише-лише вискочив з семинара — як тут дають самостійну парохію. Ожени ся і самі печені гриби до рота полізуть.

Властиво о. Василій давно вже намітив собі жінку. Правда, була бідна як миша, виховала ся в кляшторі на кинений кривними гріш, але за те була гарненька і дуже, а таки й цілком надобре заціпала естетичні струни душі о. Василя.

Очевидно опікуни на освідчене о. Василя відповіли цілковито згодою. Боліли, правда, душею, нарікаючи на померших родичів Марусі, котрі буцім то не лишили бідній сироті нічого; від себе подарували дві перини і ще надзвичайної роботи хрест у фляшчині, але о. Василь якось не дуже піклував ся про віно: перспектива одразу, впрост зі шкільної лави сісти на богату гірну парохію, де за похорон дають вола, а за шлюб і пару — ся перспектива вносила де-які компенсації в питане о гріш.

Ну, і от привіз на парохію молоду жінку, почало ся нове, ніби цілком нове жите.

Для Марусі мусіло би бути таки гет цілком нове в усіх

значінях. З дитини-підлітка вона нараз стала женщиною, хоч се якось... мало відбило ся на ній, не зробивши жадних надзвичайних змін: мабуть занадто ще була дитиною і по дитинячому пережила чи, скорше сказати, перебула сей факт.

Нова обстановка домашна також не зробила на Марусю надзвичайного вражіння. Мати чоловіка, стара господиня, що з'їла зуби на веденю домашнім, любовно, але рішучо відсунула молоду невістку від усякого господарюваня й житєвих дрібниць.

— Воно ще молоде. Нехай побавить ся, аби не нарікала потім, що запрягли її до роботи, — говорила „бабця”, як уже зарані величали всі стару їмость, і дійсно зуміла цілковито охоронити Марусю від усяких буденних турбот. Навіть каву приносила до ліжка пестійці, і Маруся, ніжучи ся та шулючи ся, як кітка, знов випивала запашний трунок і шурхала під ковдру.

Та вже єгомосьць якось запротестував.

— Де то видано, де то чувано? Замість того, щоб самій раненько устати та старій жєнщині подати до ліжка каву, вона — дивіть ся, люде добрі! — сама вилежуєть ся, аж поки їй принесуть.

Говорив він се не злобно, а от просто так собі, для порядку: се порушувало якусь там гармонію його понятя про обовязки жінки.

Маруся кривила ся потім два дни на чоловіка, але каву з того часу варила вже сама. Єгомосьць підкпивав собі:

— Що то, мамо, нині кава так наче б... чи то недоварена чи то переварена?

Бабця посміхала ся, говорючи:

— Ну, ну... Буде вже тобі.

— Та ні таки справді щось кава мені не смакує. Чи то може не ви самі варили?

— Прошу не пити, коли не подобаєть ся! — з обурєнєм виривала ся Маруся, схоплюючи ся. На початках вона брала ще то все за чисту монету.

о. Василь робив великі очи.

— А-а-а!... Так то може ви варили?

— Я. Але вже по раз остатний.

— Ну, то так би ви й казали. Я б тоді почав би хвалити, — і пив далі, наче розсмаковуючи. — Гм.. Воно й спра-

вді кава нічого собі. Гм... Але ж таки й зовсім добра кава. Гм... Я би навіть сказав, що зроду не пив такої доброї кави.

Маруся розцвітала.

— Направду?

— А бігме направду. Так що навіть прошу позволеня поцілувати ручку.

Згодом, коли така кумедия повтаряла ся регулярно за кожним питем кави, Маруся призвичаїла ся і вже не звертала уваги на слова мужа, а свій обовязок вареня кави повнила вже без сердечної тривоги: вставала заспана, з позіханями мішала, колотила там щось, чаключи над сметанкою. І все те під безперестанний шепіт бабці.

— Але йди... Йди, я сама... Та він не дізнаеть ся... Йди бо...

Маруся ще смачнійше позіхала і пів-свідомо бовтала ложечкою.

Решта господарства цілком оминула плечі Марусі — бабця сама несла весь тягар на собі, не допускаючи Марусю навіть до дрібниць.

Взагалі родинне жите надзвичайно якомсь скоро увійшло в свою колію. о. Василь мав щось з флегматика в собі: все чого лиш він дідкнув рукою, набирало ся якоїсь сірости, як в дощеву годину. В пору з'їсти, в пору лягти спати, з нудотою відробити свій обовязок, положене число разів на тиждень приголубити жінку — в тім замикало ся все. І не дивно, що завдяки такому регулямінові, якомсь занадто вже скоро осів о. Василь: в швидкім темпі почало відростати йому черево, звисало молоде воло, рухи ставали лінивими і число їх все зменшало ся.

І в усім тім новім житю, в усій тій розміреній пристосованности, і в сонній любови мужа, і в ніжних пеклуванях свекрухи — в усім тім Маруся відчула би певно дуже скоро величезну нуду, як би... як би не було гір.

Гори!...

Спочатку не зробили вони на неї вражіння. Навпаки: перші дні, як лиш молоді сюди приїхали, Маруся відчула, що гори давлоть її.

— Але бійте ся Бога, отче! Де се ви мене завезли? Та тут страшно й жити!

о. Василь блимав очима. Він був з Поділя і йому самому якомсь було .. омкно серед тих мовчазливих велитів.

І лиш стара їмость, уроджена в горах, відразу почула себе на місці і дихала, як риба в воді.

— Нічого, діточки, нічого! Буде все добре. Я виросла і весь свій вік прожила на долах, але люблю гори по-над усе.

І справді: вона відразу вжила ся в гірську атмосферу і ввела в неї дітей. Впрочім і о. Василь скоро пристосувався: потрібував лиш вигідного хліва, а де він, сей хлів, буде стояти, у горах чи на долах — се йому цілковито однаково.

Але за те Маруся відчула гори цілою душею і полюбила їх.

— Чекай, чекай, доню — часто говорила стара їмость у відповідь на захвати Марусі. — Се ж ще зима. А от як прийде весна, як укриють ся верхи зеленою новою, позацитають трави, як вилізуть гуцули зі своїх кожухів та рзсиплють ся маком червоним по узгірях — от коли наші гори красні! У зимі якось... тісно в горах: і все повязане, поплутане стежечками, від стежки ані руш. А в літі — куди оком глянути, туди й ногою ступити. Пташечкою будеш літати кічерами, коли...

— Коли що бабцю?

Бабця усміхала ся.

— Але бабцю — коли що, ну?

— Коли... коли я... не буду бабцею. А як буду або сподіватиму ся — о, тоді обережненько будеш ходити, на паличку опирати ся, а я тобі буду смачні страви варити і тоді вже кава йтиме до ліжка хоч би там що. А відтак... відтак винесемо його сюди на ганок, і буде на него сонечко світити, буде його вітрець полонинський обвівати. І буде рости він здоровий, красний та розумний.

— Хто се, бабцю?

— В'н, мій внук. Отже бігай, ходи, щечечи, набирай ся сил та здоровля, щоб легко, Господь дав, пішло, щоб було покорму багато, щоб свобідно перетерпіла.

— „Абес лехко зносила та й мирно злегала”....

— Дивись! А ти звідки знаєш гуцульські приговірки?

— Та же я завше між гуцулками, бабцю!

Справді Маруся відразу стала загальною улюбленицею. Гуцулки її пестили, як малу дитину і, здавало ся, не мали жадної пошани для такої високої гідности, як їмость. Навіть називали просто „Муха”, бо чули, що иноді ксьондз

так її називав.

— Ей ти, Мухо! А йди суда! — кликали, мов би яку сусідку, але по суті річи любили свою їмостечку, як лялечку, і зробили би для неї все.

Марусі, наприклад, дуже подобала ся „уберя” гуцульська і якось в неділю вона, для жарту, перебрала ся по гуцульськи: від одної баби взяла запаску, від другої постолі, від третьої „фустку”, сорочку свою побігла принесла. Молодиці уберали свою їмостечку, як вильце, зі сміхом та жартами.

— На всі гори молодичька!

— Ае! Нима ноші по-над гуцульську! Красит, панит, кольору додає.

А третя вже підспіває:

Ци то, люди, чучурина,

Ци то горошина,

А ци то ми, добрі газди,

Файна йка дівчина?

— Та ци ти, Мухо, гівка ци таки молодиця? Бо шош ни вигледаш ми на молодицу.

— Ае! То би ті в уплітках було файно та в згарді.

— Ей де! — сміяла ся Маруся. — У вас молодиці краще ходят, як дівчата.

— Бо то так і треба. Гівка шо? В гівці смаку нима, — і баби реготали.

Тим часом скінчила ся служба Божа. о. Василь оточений, як завше, гуцулами, ішов до хати, наскоро полагаджуючи всі справи і що хвилини повтаряючи:

— Люди добрі! На Бога дайте мені чистий спокій. Бо ви-сте харчували, як зіходили до церкви, а у мене ще й горобець в роті не наслідив.

Але гуцули не звертали уваги на сі моліня. Раз на тиждень, а то й на два доводило ся зіходити з верхів, і неділя була єдиним днем, коли можна було полагодити всі справи: і що дотикали ся душі і що звязані були з потребами тіла. Купувала ся сіль, олій, усечіна; упорядковували ся відносини з властями — словом очищав ся й заряжав ся гуцул на багато будучих днів вперед.

Найбільше допікали о. Василеви баби. З ними він ніколи не міг дійти ладу, а надто на перших початках, коли майже нічогосінько не розумів що вони говорять. Гуцули,

як не як, а сходили з верхів частійше, бували й на долах, ходили ріжними царами, а баба що? Сидить собі на своїй „течірі” і говорить так, як на сій „течірі” говорили дід її й прадід і всі попередні покоління на тисячу літ взад. А що на другій „течірі!” говорили май инакше, то о. Василь часто попадав впрост в роспуку.

— Вин корнее, корнее, а ми ни гонні. Отік би змора посіла. Та витак си проверьгли — а ту ті мреч в очех, а дух ек ни зіпре у хавках...

І півгодини часом беть ся о. Василь, поки зрозуміє, що „загоріло гівчинише, бо каглу завчесу заткало”.

— Коли ж то було?

— А сночі, егомостику, сночі.

— Що се значить „сночі”?

— Та... ніби сночі, сночі ади... Саме у завлеги...

І тому тепер, зобачивши, що молодиці купою стали йому на дорозі й чекають о. Василь хитрим способом хотів обминути газдинь, але вони посунули за ним. Тоді він узяв ся їх переконувати, що для цілого всесвіта буде ліпше, коли вони сю справу відложать на сліднуючу неділю.

— Та ми нічо ни маємо до рахунку, прошу егомостя. Лиш тут онна молодичька... абесте були ласкаві приймити та й зговорити шос.

— Я не маю часу, я не маю часу. Бійте ся Бога, люде добрі! Ви вже харчували, а у мене ще й дрібки в роті не було.

— Та вже, егомостику любенький та годний вислухайте цесу молодицу. З далеких верхів тицький світ ишла.

— Що ж там у неї пильне таке?

— Нехай сама вповіст, — і випихали Марусю наперед. Зашарена, усміхнена стояла вона напереді, перебираючи запаску пальцями, і дійсно було на що залюбувати ся. о. Василь протирав очи зі здивованя.

— Ти?... Що? Що то має значити? Що то за маскарада така? Звідки? Хто тебе вбрав? Геть мені скидай! Сю ж хвилю!

Але тут вже всі гуцулки зачинали говорити разом, вступали ся навіть газди.

— А ни майте серця на тото, егомостику.

— Таку жинку Бох вам дав, що маєте гекувати опередь престола.

Але о. Василь удавав дуже розсердженого. По що — і сам не знав. І потім, за обідом вже, їсть, їсть тай гадає.

— Я що? Я лиш о тім, що ти певно вже білих звірів маєш повно. Бо то ж треба знати — з кого брати, а з кого й ні.

А на другу неділю гуцулки, змовивши ся, принесли своїй їмості в дарунок гет цілий убір гуцульський. Одна дала унучі, друга постоли файно поморщені та пофарбовані, треті зложили ся на кіптарик з сернини: давно вже кіптарик сей лежить готовий у кушніра, та все не було покупця. Бо одно шо дорогий, а друге — шо таки ні до чого: ніжне таке, дощю си боїт. А ат для їмості — саме таке.

І запаску золотом перетикану, і фустку шовкову, а пацьорків то нанесли тільки, що „корову би стало прикрасити”...

Маруся аж не могла рішити ся чи приймати їй то все чи ні.

— Любі мої... дорогі мої... Та завіщо ж то? Та чим же я віддячити ся годна?

— Бери, бери, Мухо — то з доброго серця.

І молодиці пригадували, як Маруся власними руками нашила й нагафтувала багато всяких і воздухів і сорочок на жертвенники та на престоли та на налої; не переставала й тепер постачати всього того, хоч наглої потреби вже в тім і не було.

— Се на будуче, — говорила, приносячи якесь нове покривальце. А тепер сиділа над гафтованем до антимінса й плащениці.

II.

Отак і йшло жите — в тоненькій якійсь гармонії.

Не чуло ся твердого чогось, тривкого під стопою. Все було мов порцеляна, доокола: на око приемне, а оперти ся невільно.

І єдиною твердою річчу в усім тім, чула Маруся, було почуте старої їмості. Тільки бабця одна щось знала певно, ніби посідала тайну житя і вносила се зрозуміне в оточене. Простими словами говорила високі істини, ясним поглядом добірала ся дна душі. Дивила ся розумними очима на свою невістку і думала:

— Що зробило тебе такою пташечкою й квіточкою? І чи зумієш оттак проспівати, прощбетати цілий вік — чи зломить тебе жите, як квітяну гильочку?

І сумно ставало по сих думках на душі. Любила сина, але не могла не бачити, що для поривчастого й поетичного темперамента Марусі треба би було іншого чоловіка: розумного, твердого і трошка романтичного. Романтизм згодом вив'яв би ся і зостав ся б лише розум та його поезія.

А о. Василь... Отець Василь був і не твердий, і зовсім не романтичний і... не дуже розумний навіть. Бачила се бабця і журила ся.

Якесь складне почуте носила в собі. Відчувала, що синови дуже мало треба до щастя і що його задоволила би кожда жінка, але що він далеко не кожду жінку міг би зробити щасливою.

— Поки воно пів-свідоме — не відчуває нічого, От — бавить ся собі, співає... Ще не перестала бути дівчиною-дитиною. Але потім — чи не прийде щось велике, чи не скалічить душу?

І бояла ся приходу того великого і молила ся: „поможи, Господи, минути”...

А Маруся — брала жите таким, яким воно їй давало ся. Любо їй було чути себе загальною пестійкою, любо збігати сніжною стежкою, порипуючи черевичками та крикнути молодиці.

— Єк днували, Одно?

А молодица засмієть ся, мов би ясний місяць уздріла, і скоро-скоро кричить щось у відповідь.

А то скаже Грицькови зладити сани, понабирає дівчат, величезною стоголовою купою наваляють ся в сани і летять з гори в низ. Виваляють ся в сніг, регочуть — аж відляски горами йдуть. А хто йде-їде — усміхнеть ся тепло, дивлючи ся на чисту сю радість.

— Узев собі наш пип не жинку, а дитинку.

— Най. Най своє видбудет. Видїв ни було чесу в гедянені.

— Повідають, що зросла в екихос монастирох ци де...

— А но видиш!

А довгими зимовими вечорами, коли сонце о другій вже закотить ся за кічеру і лиш ганок в остатне ловить

бліді снопочки холодних промінів, сідала Маруся в кухні, — бо там найтепліше — і, вишиваючи, слухала довгих, безконечних оповідань баби Гафійки. Стара жінчина оповідала все, що бачила на довгим віку, все що чуло ся, пережило ся, передумало ся. Дивними зворотами простих фраз, неясними скоками примітивної фантазії розкривала перед молододою їмостою весь біль гірського життя і всю радість його. Картини снували ся за картинами, потріскував восковий недогарок, десь у запічку, угрівши ся, безклопітно цвірінькав цвіркун, сліпими очима заглядала в маленькі вікна чорна гірська ніч — а оповідання плели ся одно за одним, мов польові квіти: і рожеві, і темні, й лагідні й колючі... Десь в далеких Гіндустані раждали ся перед віками, тисячі літ переносили ся з уст в уста, з грудий в груди — аж поки не дістали ся сюда, в сю щілину межі гір. А діставши ся — пересякли гуцульським потом, зашуміли поточчинами, заговорили сумно в темносиних „сиглах”. І перетворили ся. Огріли гуцульську душу, пояснили їй її саму, так припали до душі — мов мама рідна. І полинули потім далі, далі, дивувати людей міцю прастарої керниці, з котрої зачерають, зачерають покоління — і не годні вицерпати до дна.

Маруся забувала шите на колінах, утопивши очі в світлу авреолу довкола гнотика. І бачили ся там боги й богині, князі з княгинями, старші дракони убирали ся в медвежі шкіри, пестрим фантастичним лицем дивила ся стара казка, а творці того всього називали ся „руська віра”.

І коли кінчало ся оповідане і, зітхнувши глибоко, оглядала ся Маруся дивним поглядом доокола — довго не могла зрозуміти звідки ж се чорні стіни замість палацу золотого, восковий недогарок замість сяйливих лямп і баба Гафійка замість чарівниці, гірської пишної цариці.

А відтак співати починала Гафійка. Старечий голос дріжав, душа тріпотіла в словах, і вони, кимось уложені в гармонійні строфи, мов сами творили ся в серці, виливаючи ся зі сльозою.

Багато знала й багато співала пісень стара Гафійка, але ні в одній з них не тужила так, душу всю виливаючи, як у пісні про славного Яношіка. Щось ріднило душу Гафійки з сею легендою, і старі очі наповняли ся сльозами. А Маруся, притихнувши, слухала, як богата удова, злако-

мивши ся на червоній червінчики та на пишні убірчики, силою-неволею віддала дочку свою одиначку за Янчика, великого розбійничка.

Орало дівча, співаючи, сивими волами в красній долині, але й борозни ще не провела, як чує голос матери:

Гей, ходи, дівча, до дому —

Відам же тя не знаш кому.

Ударило ся дівча в поли руками, густі коси вимикало, усякими голосами кричало. Треба забувати милого, тихого, як місяць ясний.

Сипнув розбійник таярами битими по столі перед удовою, блеснув лудінем розкішним, кіньми турецькими, поясами угорськими — і загоріли ся очи у вдови.

— Аби й за коси тя притягати мала — а таки відам тебе легіникови за гонір.

Схопив, як орел здобич, молодее дівчатко, поніс-полетів межі сині гори, в дикі ізвори. Приліпив хатку на скелі — і почало ся жите-мука молодій молодиці. Тихої любови хотіло ся, запашного городика, свічки перед образом, любої розмовоньки вечірної — а замість того налітали, мов круки, хижі товариші мужа, приносили зі собою закрівавлений шум, стрілянину, напивали ся, будженцями обідали ся і лізли уночі до молодиці молодої, а Яношік рубав зухвалим голови сокирою. Ранком стручували труп у безодню, пили довго, темно й суворо мовчучи — і знов знімали ся мов стадо чорних птиць. Счезали за виломом скелі, замовкав посвист вартового, — лишала ся сама молода-молдиця з німою дівчиною, служницею-рабинею. Лишала ся сама, затихала в вечірнім присмерку, тихим голосом співаючи про чоловіка, що

Нічков піде, нічков прийде —

Все кєрвавий меч принесе...

І не настануть молодиця білі хустки прати, отой кривавий палаш втирати...

...і по зритих літами щоках баби Гафійки повзуть бліді сльози... останні, виснажені і капають десь на суху кість руки. Діамантами повними блищать сльозинки на рожевій щічці Марусі і не хочуть падати: шкода загубити ся. А пісня йде далі.

Прийшла дитина, Бог зіслав її до сего неприступного орлиного гнізда. Сподівала ся молодиця, що може хоч

янголик сей невидимими крильцями привяже батька до дому, що хоч тепер почнеть ся маленьке щастє, латанє — але де... Ще буйнійше починав собі опришок, ще довше ганяв лісами, горами, розбиваючи купців в караванах, панів на молитві, жидів по корчах. До дому приходив в роздертій сорочці, зранений, скрипів зубами від лютого болю й від незагашеної пімсти.

Підносила до него дитину, просила поцілувати, але опришок штовхав матір в живіт ногою, кричав аби йшла пріч. Валив ся десь під смережами і, як медвідь, зализував собі рани.

Вся болем оповита, скрушена, без сліз в очах падала у ночі перед чорним, закопченим Миколою, благала стогнучи... Але святий не чув.

Тихий вечір настав. Винесла колиску з душної хати поставила під яблунькою. Десь пішов чоловік — зілля шукати на найстаршу рану, що болить, спати ночами не дає і вже смердить гноем, а злобить так, що весь світ би порізав.

Колисала синочка й співала. Сама не знала що співає. Родили ся слова десь глибоко-глибоко, з кровю підіймали ся до серця, з диханєм виривали ся з уст.

Люляй-люляй, малий хлопец,
Не будь такий, як твій отец,
Шо по лісі все лиш ходит,
В правій руці топір носит.

.....

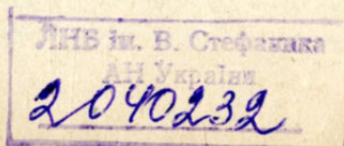
А як би ж ти, білий хлопец,
Та мав бути, як твій отец
Дала б тебе іскупати,
Орлам хижим роздзьобати.

І ринули сльози, як вогонь горячі. Похилила ся на бильце, тяжко заридала.

— Ой викупала би тебе по раз остатний, а відтак — нехай ліпше хижа птиця роздзьобає, як мав би людям кривду завдавати, горе нести.

А Яношік стоїть за яблінков, чорний як ніч. Не знайшов зілля на рану, та знайшов ворога свого лютого. І озиваєть ся з-за спини.

А-ну, сьпівай, як сьпіваеш,
Коли добрий голос маєш!

Мов грім з ясного неба ударив. Обернула ся, побіліла, як стіна, не може й слова сказати. А муж наближаєть ся, очі мов вугіле горять, як ножі гострі ріжуть.

Сьпівай, жоно, як співала,
Як-єс хлопця колисала.

— Ой... я, мужу, не співала... Наємниці поганьбляла... що корови не доєні, що покої не метені.

І сама не знає, що говорить, білими ручейками перед себе тріпоче. А опришок вже знає що буде робити.

Сїдай, мила, на лавочку —
Най ті зітну головочку.

і буде відтак хвалити ся, як посадив жінку на лаву аби зручнійше їй голову стяти.

Остатна відвага вступає в серце молодиці. Вона знає, що опришок свого слова не звержеть ся, хоч би тому лиш, що його сказав. І в остатний раз просить:

Зажди, мужу, хоч хвилину —
Най цілую свою дитину.

І поцілувала... В одну щічку поцілувала, а в другу укусила

Маєш, сину, на памятку,
Коли забив отец матку.

Скрикнула дитина посокою заляла ся... і змішала ся кров матері з другою рідною кровю...

...Плакала Гафійка, плакала Маруся. Мов сама пережила ту спрашну драму в тісній щілині між гір, в хатці-ластівчій гнізді, безладно заваленій здобичами нічними, денним розбоем.

А коли йшла потім спати Маруся — довго прислухувала ся: чи не скрипить де підозріло віконниця, чи не йдуть опришки, чорні хлопці.

III.

Що й говорили старі їмость про весну, але й то мало. Всім єством своїм відчула Маруся прихід свята землі!

Мов чар який уступив в природу, по людях, опяняючи, розлив ся, мов тисяча заплющених очей розкривала ся. Чула ся якась напружена робота в організмі всесвіту, якась боротьба і якась нове торжество нової правди.

— Йой, Боже, Боже! — говорив старий Дмитро, вар-

тівник. Маруся часто любила збігати до него і слухати довгих його оповідань. Зустрічав уже якусь не то вісімдесяту не то дев'яносту весну, а все ще не міг рівнодушно відносити ся до її приходу, сам відживав рівно з природою, чув „свійшу кров” у собі.

— Йой Боже, Боже — шо то весна! Імив би ю та й тримав в обидвоїх руках по вік вічний. І шо то за чес, шо то за любіськ — годї вповісти. Думайте лиш собі. їмостечку, шо таку-сми путерю в кістках чую, шо зара'бих... ни знаю шо робив.

Маруся поглядала на крепкого, жилавого діда, на його міцні, чорні від праці руки і гадала собі — який же він був в молодости.

— Віходьте дменї, їмостечку, на сету ніч Благовішене: мемо ворожити вбое, — казав Митро і підморгував, підкивував головою, мов би любаску кликав до себе на ніч. Зрештою — хто знає.. хто знає... Усеко на сьвікі...

На ніч Благовіщенську Маруся до діда не пішла, але однаково знала погоду на цілий рік наперед. Річ у тім, шо Митро славив ся умінем відгадувати погоду після приміт Благовіщенської ночі, і до него регулярно шо-року сходила ся гуцулія довідувати ся — чи сїно дешево пускати, чи худобу, чи „плови” віщували сеті зорі, а чи „вереме” на літну пору, чи сїяти колопні, а ци лен і т. д. і т. д.

І старий Митро, пихкаючи люлечкою, повагом, зі свідомістю висоти функції говорив:

— А ци у кему вам, люде добре, та ци у памнеть — ек-сми тогид вам говорив: заіпасайте, люде, трави худобов, спізнуйте косїне — най дзелень божа ни рестет борзо аби ни вдарили студери, плюти та й гляба тогди косити?

— Ае, ае!... Говорили-сте, Дмитрику, діждалибисте.

— А ци то си ни справдило?

— Отїк у вокс, бигме Боже.

— Я шош коло хати спас, а у верьху, гадаю собі, няй буде, бо то, ади високо, зимарьки нима. Та шо думаєте, газди? А ни взев-сми видтив ні віхтя сїна!

— О?

— Кобих так здоров. Шо брав звидтив двоє сїн, а то — ні віхтя.

Митро слухав те ніби рівнодушно, але зморщки весело грали у него на лиці. Помовчавши кілько слїд, зачинав:

— Ну, то тепер искажу вам, газди мої славні, що й весна буде файна, і сапане, і по сапаню і ек колопні брати. Не сійте, люде, лену, бо лен дощ полюбляє, а божі зорі так приповідаять, що ладне буде вереме увес час і на трави добре. На Юрія й вів си пасет, не то вівця чи там баран.

— Ой га! А я сіно перетримав. Так було в думці, що на весні богачам дорого му продавати.

Гуцули сміяли ся. Се говорив Илько калай, що зроду не мав нічого — ні сіна ні маржини. А от ішов. Ішов слухати приповістей Митрових, хоч йому було цілковито однаково — ци вереме буде ци слота.

Весна, весна! Приходить!

Маруся літала по проталих стежечках, весело поплюскуючи файними своїми чобітками. Зупинить ся на хвилю, набере повні груди гірського чарівного повітря — і мов крила від того виростають! Летіла б до сонця, до вершків гір, до хмар. І серце замирало на саму лиш думку, що скоро настануть цілком теплі дни, зійде сніг з усіх зашкалубин і можна буде видрапати ся на найвисшу кічеру, стати там як янгол Божий на хмарі, і заспівати.

— Господи, Господи — як же ж то гарно, як же ж то мило! — і цілувала дітей, дівчат, весь світ готова би цілувати.

Іде весна! Мати Велика!

От уже скоро, скоро приїде на білім кони свят-лицар Юрій — і люди вітати муть його. То ще давно-давно, в сідій давнині велів бог сильний урочисто обходити сей празник обновленя тіла, празник потомства, празник будучого. Довгою зимою під шкірами сховане тіло відбувало обовязки, було рабом; тепер — увільняеть ся і буде святкувати. На зиму припадають всі ті молїня, клячяня, пристосованя душі; весна — празник тіла. Воно велить, воно веде, воно творить.

І все чекає великого Юрія. Як молода дотримує чести до вінця, вселюдського й божого розрішеня — так все докола, вся природа чекала приїзду кінного лицара. І їде він, пишлий та годний, царевич, в блискучім лудїню сяйливім і здалеку ще кричить: „Мечі ключі, брате Миколо, бо відіб'ю"!...

І старенький Микола, перелякавши ся, борзо вергнет назустріч свят-Юрію ключі від світа, а сам кікає у божий

запічок, на небесну постелю, спочити по труднотах довгозимових.

А пишний Юр їде, коником виграє, гострим списом ледви пробиває, з гір зиму стручує, просікає копитьми стежки-доріжки по убогах. Стрепенуться сонні смереки, киваючи Юрію на зустріч, на привітане; напружиться бучина, березина соком налеться. Широко зітхнуть гори, Черемш запинить ся, вийде сонце і довше постоїть над землею. Іде! Іде сьвят Юрій! Ліси косит, земля правит ся, хором могутним несеться клик:

— Весна! Весна! задзвонили гуси-ключі, поверх моря йдучи!...

Частіше зупиняють ся легіні з дівками коло перелазів, шепчуть ся щось на вухо. Або йде попри хату молодець і високо затыгає:

Ой напий си, бідашечко,

До мене горьки —

Ти не маєш чьоловика,

Я ни маю жинки!

а з-за хати, десь з під оборога задержувато відкликаєть ся дівочий голос:

Ци я тобі ни казала,

Ни казали й люде,

Шо з нашого ба й кохання

Та нічьо ни буде?

А легінь лиш усміхнеть ся собі в усок та їде далі, в сопівоньку вифівкуючи, теплого вечора, темної ніченьки дожидаючи...

От і Юрій светив би си!... Сонця Великого празник предвічний!

З незнаних країв, з по-надмір'я невідомого принесли гудули честь сьому празнику і, як грань темної ночі, бережуть з покоління в покоління. Поумирали старі боги, нові народили ся — а сонце все лишило ся сонцем, а плоть плоть. І тому — як зможет ци у силу сонічко добре і днинка божа продовжит ци май-май — востра кров приливає гудулови до кїла, і святкують сини природи спільне свято з матір'ю посполу. Зиму — перебувають, літом — набувають ци. Сьвятий Юрій лїтечки відчиняє ворота — тож чолом сьватуму Юрієви!

І маржинка святкує. Весь добуток гудула в маржині.

Без неї гуцул ніщо, з нею — все. Богацтво рахує ся на голови скота або на сїна: про газду кажуть, що він „у двадцятєро сїн стоїт” — і се вже повна міра заможности. Зустрівши ся, гуцул, по привітаню, питає: „ек маржинка”? Жебрак простибіг проговорює: „за ваше здоровє та й за маржинчине здоровє”. Пів-зими жиє відлюдно гуцул, у зимарці — бо так на маржину лїпше; пів-літа жиє відлюдно гуцул, у полонинї — бо так на маржину лїпше. Тисяча приміт, тисяча заговорів, чарів, примівок — все то для маржини, ради неї. Як хто хоче допечи кому, то закликає на маржину; як хто хоче приємність кому сказати — бажає добра маржинї: „аби кожда вам чїнила по-двоє, корови та вивці велико манни давали, прудко множили си, пішно котили си”...

І Юрій, сей поворотний, приворотний празник — веє в ворожію. З далекого загодя памятають гуцули на сей день. Ще на свят-вечір, коли пекло ся й варило ся до святої вечерї 12 страв, брала газдиня з усіх мисок по лижці, пекла з того всего книшик, та ховала той книшик аж до Юрія. Ще на Благовіщенє ходила газдиня до мурашковини і клала туди сіль, булки кавальчик, а відтак свої бовтиці, пацьорки, чепраги і присипала то-то все землею аж до Юрія.

А у Юрієвє навечіре, як лиш запало так май трішки у ніч, гори в сутїнь повили ся. долини поглибачили і Черемош почорнів — дивний малюнок зобачила Маруся.

Саме всі вони сїли вечеряти в плебанїї, о. Василь оповідав щось нудне й нецікаве, як нараз Маруся, несподівано глянувши у вікно, закричала:

— Пожежа десь! Горить!...

І так переразливо скрикнула, що всі посхоплювали ся з місця. Підбігли до вікна.

Дійсно — по тім боці Черемоша, у Задуреків горіло. Пишне зарєво червоно-золотим півколом здіймало ся у гору і кидало криком в темні небеса.

— Пху, як же ти мене налякала, — говорила стара їмость. — Та яка ж то пожежа? То Юрія завтра.

— То що?

— Та палять гуцули ватри глогові — від того маржинї, кажуть, добре.

Тим часом коло другої оселї запалало ще більше огни-

ще; далі коло третої, четвертої — і скоро всі гори, кілька було їх довкола, засіяли ся вогнями, задрожали черво-нястими, золотими проміннями.

— Як у казці... — прошепотіла Маруся.

Коло вогнів ворушили ся, видко, люде. Часом якась постать заступала костер — і тоді доокола бризкали затушовані снопи. В Черемоші дрожали й ломили ся золоті мечі.

— Боже мій, як то красиво!... Я побіжу, — і Маруся скочила з місця.

— Але куди ти? Чи не здуріла часом? Та же ніч на дворі.

— Ну, то що як ніч?

— Ще зачепить хто по дорозі.

— Кого? Мене? — і в голосі Марусі було стільки здивованя, що о. Василь махнув рукою.

— Нехай біжить. Се ж уперше вона бачить Юрія у гуцулів, — вступала ся стара їмость.

— Я теж у перший раз буду святкувати Юрія у гуцулів, одначе мене ані трішки не кортить бічи кудись стрімголов. Навпаки: се треба поборювати, і я буду старати ся всіма силами скасувати сі поганські звичаї. Бо то поганство.

Маруся вже не чула дальших наук. Накинувши хустку на голову, байбарочок старої їмості на плечі, вже бігла царинкою коло церкви до найближшої своєї сусідки і найліпшої приятельки — Анниці Дименчючки.

У Дименчуків саме запалювали ватру. Штефан приніс „давини“ з під маржини, підкладав під гліг, а жінка тримала скіпку с вогнем. Побачивши Марусю, закричала:

— Ой їмостечьку, Бог би вас укрити вид усекої прички! А ну-ко підкладайте цесу ватру Божю своєв ручьков: маєте руку шесливу і та й через вас Биг нам маржинки ади примножит.

Штефан, присівши, кивав привітливо головою. Маруся взяла з рук Анниці скіпку з вогнем.

— Де маю класти?

— Усуда та утсуда, їмостечьку — з чотирох усіх боків. Казав бих „синку“ — та не вілно, — і Штефан підоймав топорцем гліг.

З якимсь священним тріпотом підклала Маруся во-

гонь. Таїнство обряду захоплювало.

Суха трава спалахнула. Затріщали, закрутили ся на вогни дрібоцькі галузочки, закурив ся дим. Штефан з Анницею шепотіли:

— Дай, Господи... дай, Господи... Пошли, Боже сетенький та чистий, аби тільки було маржини, кільки має бути попелу з цього курища... Поможи, Господочьку любий, аби жедні уроки маржинки нашої ни ловили си, ек сего глогу нічьо си ни ловит...

І їх голоси сплітали ся з димом, іскрами приоздоблювали ся і летіли високо-високо, в чорне небо, до старого гуцульського бога Марусю обхоплювала урочистість хвилі, солодка близькість до таємного рїтуала; здавало ся, що може вірити і вірить, як сї погане.

Ватра палала, розкидуючи фантастично вирізаними плямами доокола. що хвилі, їх міняючи, творючи нові. Хлопчик-пастушок зіпняв ся на ворині і з якоюсь не то радістю пів-свідомою не то острахом дивив ся застригши очима, в саму глибіню таємної чарівної ватри. З переляком, осадивши глибоко в толуб голову, дивила ся на вогонь маржина і не вимахувала хвостами. А серед тої всеї незвичайної обстанови тонесенька, гей гадючька, чомусь радісна, чомусь усміхненна стояла молода їмость. І мінила ся лицем в цілюючих, червоно-золотих смугах. Скакала би через сей вогонь, співала би старому богови, жертву би приносила!

Штефан вїдійшов троха і уважно стежив — в який бік більше хилить ся дим з курища. Стовп віяв ся в усі боки, але так, здавало ся, що наворачтає отік би бирше на Волошину. Кемував собі з того Штефан, шо на тамтім боці, за ріков тра прубувати.

— У кого ж би? З кого ж би то маржина на нас мала переходити? — розкидав головою і не міг дорахувати ся.

Все в першу весінну сю ніч мало значіне, було насищене чарівною силою віщуваня. Той, хто установив сей обряд і вшанував, не хотів і думати, щоби хоч щось могло пропасти дурно. Все говорило, все давало знаки, все ворожило — треба лиш було розуміти сю мову.

Спалахнувши високо, мов одразу зжерши, вогонь почав поволи пригасати; десь в однім місци, на сухій гнлячці зможесть ся, лизне жвавїйше — а потім жовкне, зо-

лотіє, поникає. Пишна грань мов ворушила ся, мінючи ся блисками й світлами.

Уважно приглядав ся Штефан до ватри, і як лиш пригасла вона тільки, що не було полоніні, кивнув на хлопця.

— А ну!

Хлопчик скочив з вориня, борзо розіклав і, гейкаючи, погнав худобу через грань. Корови жахали ся, виставляючи вперед ноги та дужим рухом мотаючи з сопінем головою, але потім, широко переступаючи ногами, бігли через грань до загороди.

— Напасла ся! Напасла ся! — радісно підкрикувала Анна.

А ватра тим часом гасла, мертвіла грань, темнота ставала смілійшою. Та Штефан, як тільки перейшла остатна скотина, набрав з купи оберемок глогу і кинув у мервіючий жар. Пригасла на хвилюк ватра, але потім з новою силою залопотіла, заборюкала ся, веселими зігзагами просверлюючи тьму.

— Підкидай, — коротко сказав Штефан жінці.

— Нічьо, нічьо. Мемо з їмостечьков підкладати вб¹. Сідайте, прошу. Ни дуже сідець файний, але най буде, — і змахувала запаскою ковбочок, що лежав збоку, і просила Марусю сісти.

— Тра підкладати цесу ватру ж докив когут ни запієт, бо то, ади, проти чередінниц, проти відмий тотих.

— І то всюда будуть вогні тримати аж до півнів?

— А всуда. Бо то відьма ласа сеї-ночі ходити за молоком та й гет би зопсувала корову ані-нащо. Ото й Штефан пишов теж проти чередінниц кидати кецков. Бо вна, відьма тота, страхат ци ади того та й гляба їй приступити.

Штефан відійшов у бік. Брав заготовлені „кецки“, обвивав їх сухим сіном, запалював і кидав кілько було сили вниз по царинці.

— І-і-і-і-хха!... — кричав при тім таким голосом, що нетреба було би й відьмою бути аби перелякати ся.

Кецки скакали, як невидані вогнені звіри і, здавало ся, свистіли проразливим свистом. Наскочивши в полеті на купу зікладеного каменя, підлітали до гори і відразу гасли, розбиваючи ся тисячами іскор доокола. Маруся плескала в долоні, як дитина, і тупотіла ногами, регочучи, тішучи ся й скачучи від радости.

І довго сиділа потім, час від часу підкладаючи патики в огонь, задумчиво слухаючи, як Анниця оповідає усяке ворожіне на святого Юрія.

— ... а витак попів, що то ади, з сего курища позістане, тра розсівати царинками. Маржині добре си робит ви'того на усеке. Сира така буде, ік глина, а вивці мут обростати, ек земля травов.

Маруся двоїла ся, слухаючи й дивлючи ся. Виростали таємні образи нерозгадані з вогняних язиків, тріщало гиле, оповідаючи казку передсмертну, і били ся лицарі, криваві королі поблискували скиптрами і мінила ся звізда на безціннім уборі молодой цариці. А з-за костра, прориваючи ся через гостре полуме, доносили ся слова:

— ..треба ше перед сонцем, бо то би ни файно було, ек би хто завидів. Голіська меш бічи, от ік мати породила. Назбирати зіля юрочька, а витак до мурашковіня до того, що то на Благовішене закопуєт ци усечіна. То-то си виберає при тім: „Даю ті манну з усего світа, що мурашок наробив, що тут наносив — та й би моя голубаня так ми з усих свіків молока наносила та й так аби старала, ік мурашок си старав”. А витак дойти тра корову через тот пацьорок, що си викегне з мурашіня, та й так відойти, щоб ані-ні молока не позистало. Бо то є така ворожба, що ме корова цілий рік давати тільки молока, кільки го даст на Юрія самого. Та й тому маржині підкладат ци перед цим днем сїна побагато найліпшого та й живит си добре та й все.

Вже на плебанії почали непокоїти ся, що так довго нема їмості. Стара пані казала Оришці піти пошукати, але та не фатигувала ся йти далеко: стала на перелазі та й загукала, як на черево:

— Ї-мо-стечь-ко го-о-ов!

Та так старанно, що старша пані аж знетерпеливили ся й вийшли до перелазу.

— Та що се ти гукаєш на їмость, як на корову? Посомила би ся. Не піти та не пошукати.

— Та вони у Анниці — де би їм ше бути.

— Ну то що з того? Треба піти, гречно попросити, а не так галайкати на все село.

Оришка побігла, ляпаючи босими ногами.

— Їмостечьку, любі! Там старі їмость такі лю-юті-і, що аж пудно си ливити, бигме. Ідїть скорше, бо вже кіз

тримають, мут бити.

— Ти не лякай, а сїдай лїпше підкладати.

Оришка не давала себе довго просити, присїла перед ватрою і, ломлючи дрібно гилочки, любовала ся, як вони спихкують. Потім скакувала і, счезаючи в тьмі, кричала:

— Чкайте! Я знаю де ше є гліг. Бага-ато, багато! — і за кілька хвиль тягла оберемок нового пруття, сикаючи, як залїзе котра колючка у тїло.

В тихій бесїдї, в гляданю мовчазливім тайн неговорених серед царства вогню минула ще яка година, аж сама Маруся згадала нарештї, що таки треба йти до дому. Напустила ся на Оришку.

— Ти по що прийшла? По що тебе післано, га? Аби їмость до хати вести? А ти сама бавиш ся?

Оришка реготала.

Ішли потім вузьенькою стежечкою, лїзли через ворине. Дименчючка кричала Орищї у слїд:

— Прийди завтра будза їсти!

— Ни требую!... Я газдівська дитина! — відгукуєть ся Оришка, і голос її, дзвінкий, гострий сверлує вухо.

— Який будз? Що за будз? — питала Маруся.

— А то, ади, завтра, на Юрія по раз перший вивці си доят. Зара' молоко гледжіют та робе будз та несут до церкви разом з колачями перенними. А витак то-то свете та дают кому бінному аби Бога молили та просили аби вівці давали бирше молока. А я ни требую тими будзами — ци я ни маю шо їсти? Ой га!

Ішли, близонько притуливши ся одна до другої в нічних потемках. Близькості хотїло ся перед сими темними несподїванками, в свїжій вогкості першої весїнної ночі. Маруся кріпко цїлувала Оришку.

— Що се менї цїлувати ся так хочеть ся нинї?...

IV.

Прийшов свят Юрій — і розрішив. Сказав: „плодїть ся і розмножайте ся і наповняйте землю, радуючи ся — і жажда житя, жажда любови, жажда єднання розлила ся в повітрі. Нею дихало ся день і ніч, нею переситив ся напиток, і хлїб, і тогорічний овоч. І всюда де сила, де природа, де творці — там широкою рікою розливала ся вона, перетво-

ряючи ся в поезію, в радість, в само жите.

І Маруся відчула боже приказанє, але не зрозуміла його. Щось прийшло. Живійше забурхала кров у жилах, око заблищало, хтось велів бігати, співати. Неясні думи, неясні бажаня заворушили ся в грудях, звідкись налітало зітханє, мимолетний сум — а потім знов хотіло ся дзвінко реготатись, повиснути старій їмості на шиї і пестити ся, як кіточці.

І було солодко... Спочатку...

Але ріс і повнив ся місяць десь за горою; світло-зеленим хором гримнули нараз пісню нові бруньки на деревах; земля запишала ся материнством... І легіні фуркали потоками, як молоді олені, викликаючи дівчат; і яку червонійшу фустку надівала молодиця в свято, а пацьорків тільки чіпляла, що аж шия вгинала ся і Маруся все частійше й частійше попадала в задуму і тихий сум. Щось росло, виростало, кликало кудись, а хто кликав — не знала, не уміла відгадати.

Хтось могутний ходив селом від хати до хати і сїяв одуряючим зілем. Підійде, кине у відчинене вікно і йде собі далі, а від того зіля шаліють веселим солодким шалом люди, множити ся хотять, вічність творити. І земля пристроюєть ся на празник єднаня, земля вагітніє, земля родить, земля велить бути собою всьому живущому. Чари, чари, чари весняні розілляли ся темним небом зоряним нічним, першими цвітами яблунь і слив, рожевими хмарками на сході і темно-пурпуровою, наливою жагою пеленою в час західний.

А Маруся ходила в незрозумілій трівозі, шукала — і немогла знайти. Ішла двором — з-за стайні випорхувала, як пташка сполохана, вся зашаривши ся, Оришка і лопотіла босими ногами, а через воринє штрикав хлопець і, згинаючи ся, біг у корчі.

Сїдала під старенькою дзвіницею дивити ся, як сонце заходить — а внизу, не бачучи нікого за густою вербою, шепотіли ся... Мужеський голос, стримуючи схвильованє, говорив, перериваючи ся:

— А я ті то все дарував... Єк ти з Васьком заходила собі — я ті дарував. І з Федочюковим колачє ек ростегали на пальцьох — гадаш сми не вигів? А я й то ті дарував...

А повний грудний набалований голос женщины, мало

стримуючи ся, дзвенів і дрожав вабливо.

— Фе! Було би ни дарувати. Я ті кажу, що з тобов нічьо в нас ни буде та й іди собі гет.

Але ніхто не йшов геть, тихли згодом слова, чув ся шепіт і довгий, щемливий поцілунок...

Навіть кушнірів хлопець, недоліток, з тупим поганим лицем, ловив маленьку Настуньку і, затагаючи її десь у затінок, сопучи й слюнявлючи ся, говорив якісь брудні слова.

Могутно співав бог! І діти природи знали, що він співає, квапили ся виконувати приказане. Без намислу, без рахунку, як птиці, і пчоли, і цвіти. І лиш Маруся ходила неприкаянною в тім чаді, серед тих екстазів — і не знала що з нею дієть ся.

А як зіходив над Добушінками млосний місяць, таємний властитель приливів, притягань, як натягнув свої струни і тоскливо задзвенів мельодіями покликів і питань — гострий неспокій заповзав у душу Марусі. Простягали ся стомлені в самоті руки, заломлюючи ся в гнучке коло, вигинав ся в солодких хвилях стан, а уста розкривали ся, пили холодне повітре, принесене хвилями місяця, пили й не насищали ся.

І міцно в таку ніч тулила ся Маруся до свого попа, жадібно й гаряче цілувала. Піп сопів, розпалював ся довго, возив ся коло жінки, а потім відваливши ся, засипляв в ту ж хвилю і хропів. А Маруся, півголодна, роздражнена, довго лежала, вся в огнях і хотіла стогнати. Засипляла під ранок, неспокійним, жарким сном, до пізного потім не вставала з ліжка і виходила аж під обід, стомлена, вимучена, з великими синяками під очима.

Запитливим ском поглядала стара їмость то на сина, то на невістку. о. Василь червонів ся і пступляв очи в таріль, а Маруся, не розуміючи, як загнана ланя, дивила ся великими очима кудась далеко-далеко.

А приходила ніч, знов вставав проклятий мучитель місяць — і мов злий чарівник трубів у свій ріг, кличучи до жажди, до полету, до усолод, і простягав руки, тайну відкрити обіцяючи.

...сюди... сюди... шепотом, шелестом шуварів на високих полонинах, шумом потоків, свистом вітру в смере-

кових сиглах обплю, обвію, засиплю цвітами, дзвоненем крапель...

... тихою вільною вічною казкою я обвію твої скрані рожеві, з слів таємних залять зачарованих буду сплітати вінки срібноцвітні, тайни розкрию гірських моїх схованок, зроблю тебе Черногори Царицею!

... і царевич полонинський прийде з топірцем блискучим, свисне, крикне, по-легінськи — гори-доли затрпочут! З пістоleta-двійки стрілить — що аж кінь спряде ушима, і ухопить те, Царице, понесе по-над верхами, по-над прірвами, лісами, по-над тими потоками, що рокочуть в день і в ночі, що манять дівочі очі.

Ге-е-е-ей! Злітайте ся, орли! Викрешіть вогню з скали тими крилцями із криці для Гуцульської Цариці! Та запалим ватру божу, пишну, дивну, чудно-гожу, щоби на три світа ясно, щоби красно, дивно, щасно!

... розстелю, постелю, приголублю дорогу... обійму, притулю, до пів-смерти зацілюю. Заспіваю, вколісаю, снами казки спеленаю, місяць в хмари закочу, вітром тихий сон примчу... Спи, моя царице, красна... спи, кохана зоре ясна... спи під тихі шепти гір, береже твій сон простір... Спи і сни солодкі сни... спи, моя царице спи...

... і заснули з нею гори, повились в туман ізвори, ніч притихла, хвилі стали, тіни світла вколісали, Лиш ген-ген, не знать-далеко, там де в синь верхи повіті, тужно, тоскно, мельодійно грає гуцул на трембіті...

— — — — —
— — — — —

Що творило ся з нею по тих піснях нечутних, по тих снах несених, по тих думках недуманих, по тих злбних, жорстоких, безумно-солодких і прекрасних покликках — не могла би уповісти. І тужила би, тужила, русою косою шию овиваючи, і причитувала би над кимось помершим. І шалїла би в танці безумнім, при вогнях, обнажена ціломудренно, жаглива при вогнях — і молила ся би, на холоднім каменю священного підземелля, в чорних шатах вклякнувши, без світла, без празника.

Тїсно... Тїсно і душно було в нудній плебанії Нудно зі старою Гафійкою, нудно з одноманітною в любови бабцею. Ішла б і йшла в гору по місяцевій срібній струні, грала би на невиднім і невиданім інструменті і, мов люнатик, вдивив-

ши ся у місяць, усміхаючи ся, ходила би з верха на верх, а гуцули дивили би ся й чудували си: „Шо то, варе, ний си преч каже, лешує кічерами”?...

І кінчало ся те все рясними безпричинними сльозами. Падала головою в подушку і мочила її, гейби дрібним дощем. А стара їмость не знала вже на яку й ступипи, яким духом дихнути.

— Шо тобі, моя ясонько, що тобі, золото? Чим тебе скривджено, чим уражено? Скажи ж мені, рибонько, скажи донечко моя, втіхо моя, скажи мені чим тебе рятувати, чого тобі бракує?

Але що могла відповісти Маруся, коли вона й сама не знала? Не знала чому палять її місячні ночі, чому зове невидимий голос, чому в журкотіню струмка чують ся шепоти, а в шумах смерек сопілкові, флоєрні нути. Шо їй бракувало? Нічо. Достаток, свобода, безклопітність, молодий муж, за котрого йшла, не почувуючи відрази; добра, на-світі добра свекруха, милі люди, любі верхи — чого їй бракувало, ну чого?

І, лиха сама на себе, казала, що більше так не буде, що то від безділля, з жиру. Казала собі, що з завтрашнього ж дня почне працювати по господарству і забуде дурні хвилюваня. Але безсонна ніч приносила під ранок тяжку, розломлюючу втому, нило молоде тіло, руки не підіймали ся навіть учесати ся.

Борзо йшла весна сего року: на бистрім кони приїхав свят-лицар Юрій.

Ще Черногора вся була в снігах і, піднявши ся троха вище на ґруник, можна було бачити блискучі шапки і в лице повівав прозоро-зимний вітер, а в низу вже так потепліло, що хоч купай ся і Черемош так борзо очистив ся, опрозорів, і зелень так буйно й відразу розцвила ся.

Наближав ся Великдень.

Клопоти передсвяточні уняли троха неспокою Марусі: не було часу. Хоч все робило ся, власне кажучи, само, а проте все ж і на Марусину долю випало чимало праці. А тут іще, мов на біду, навчила Анниця писанки писати — і Маруся ціла потонула в сій цікавій забаві. Двацять горнят і мисочок відразу було запаскуджено усякими жовтилами, зеленилами, красилами, чорнилами; у всіх найминок

кінці носів були пофарбовані; а сама Маруся, випадало, більше була подібна до папуги заморської, як до високоповажаної жони пастира душ. А сидючи над гранею і капуючи туди з незручності воском, вона так наїдала ся того незносьного чаду, що очи рогом лізли і довший час не могла прийти до себе та, блимаючи очима, крутила ся по хаті, як дурна вівця.

Але за те, як привчила ся трохи — дивувала усіх своїми писанками.

— Боже ж, Бо-оже — йке ж то ладне! — вигукували наймички і просили кожда собі на перебій. З радістю віддавала Маруся і любо їй було знати, що таки й вона щось уміє та ще так добре уміє. Написала ще більше, ще ліпших, положила до кошика і побігла до своєї професорки — похвалити ся.

Димянчучка була задоволена з учениці, дійсно похвалила, а при тій спосібности оповіла цілу історію звідки пішли писанки на світї. З якимось надзвичайним зацікавленем слухала завше Маруся усякі оті гуцульські оповідання, повіря й „приказки”. Роскривали вони перед нею нові світи в туманах невідомости, квітли квіти незнаемі, плело ся рожевее марево. По тім кілька день блудила Маруся в казкових підземелях передумувала свої мрії, волічков шовковов їх оплітаючи, позліткою позлочуючи. Фантастично-проста різьба народної фантазії знаходила якийсь короткий приступ до її душі і заволодівала нею цілковито. Щось було в тім і рідне й невідоме, і солодке й страшне.

— Та й доти буде світ стоєти, доків люди мут писати писанки, та вогні на Юрія палити. За високими грунями, за шумливими потоками, дес далеко, ни в нашу думу, у безвістях безвістенних, у темнім ізворі на дванацїтьох ланцухах сидит найстарший ирод — Пекун, прикутий до чьорної скали. Сидит — і ек день так ніч ірвет си з тотих ланцухів, уриває ади. Та посилає юдів, ослужалих своїх на землю.

— „А йдіт ви, юди, йдіт ви, ослужалі мої, довідайте си — ци ше говоре люде до себе ци ні, ци гнівають си, помежи собов ци ні, ци шенуют гедя та й неню, ци братя й сестри ни ворогуют из собов, ци сусїд на сусїда ни закладає. А ци пишут ше писанки та ци вогні пале на Юрія?”

— І долїтають юди тоти, перегледають, а ек назад приходе — вповістуют: „Ой біда, біда! Сповідают си ше люде і

мирно межі собов жиют. Та й гедя-неню шенуют та й брати з сестрами мирно межі собов жиют і сусід на сусіда ни закладають. А писанки пишут ше люде й писанчері ходе й кокуцарі та коледники. Та й вогні на Юрія ше пале.

— Та й тогди Пекун тот плаче гирко, говорючи: „Ой ни скоро, варе, ше цес свит ізгине!” та й зелізе тогди на нім си потужає. А ек гнівают си помежи собов люде та си сварут, ба то-то ба се-се — тогди май лекше стає Иродови у ланцах, смієт си тогди. А от ік ни станут люде писанок писати та на Юрія класти вогнів— ізгине свит цес і памнети по нім си ни лишит!

Щось передчувала народна душа — що прийде чес — і не мут уже більше писанок писати: жид у Косові на фабриці наробит. А відтак мине потреба і в писанках самих і в тім, що викликало їх писанє. Згинуть повіря й віра з нами, не стане гуцулів з їх оповіданнями, красною ношею й культурою минулих віків. Згине цес свит — і Пекун роскуєт си!

Але настане инший свит, на Пекуна нові ковачі скуют нове зелізе: з рззуму людського варене, доброю волею бгане, чистим сумлінем щеплене!

V.

От і Великдень! Великий день.

Минула бечькова неділя. Нахлостували гуцулки свою їмостечьку по плечьох прутем, приговорюючи шепеляво, як до дитини: „Ни я бю, бечька бет. Вид нині за тиждень Великдень”.

А легіні з гівками так хльоскали ся по-під церквою, що кожухи тріскали. Не одна та й не оден пішли т'хаті з доброю смугою через лице.

Минула й живна середа. Кокуцарі бігали з галасом та реготом селом, ставали вряд під хатами і кричали що-духу:

Грійте діда, — дайте хліба!

Грійте діда, — дайте хліба!

Грійте діда, — дайте хліба!

Аби вам овечьки!

Аби вам єгничьки!

Аби вам телицьки!

А газди виносили кокуци та обдаровували гівту, а дів-

чатам давали до того ще й сіль лизати, приговорюючи:

— Лижіт-ко, лижіт, гівочьки! Може би Бох дав аби на рик мої овечьки чинили єгничьки.

Село принаряджувало ся, приоздоблювало ся. Газди опоряджували свої осередки назверхе: вивозили гній з подвіря, обкутували маржину, чистили кошери, назношували сїна та нарублювали дров на цілі сетки, бо як би рубав дрова під час свят, то би птаха кукурудзи рубала.

А газдині давали лад в середині хати: мили столи лавиці, ослони, мастили припічки, опецьки, учічковували образи зілем та писанками та голубцями; робили „дідів“ звязуючи кукурудзені шульки у гушму хвостами та рівненько внизу обтинаючи чівки, відтак, поплівши з шумелія кіски, завішували на „бегариках“.

Мив ся посуд у шафці та в намиснику: усі тоті миски, глеки, черкаси, боклагі, горшета, пугарі, блехівки, колачі, що так вигідно виснут на руці аби мож і наливати й випивати. А газда й собі прикрашує скіну: чисто віпуцував топірці, тобівки старовіцькі блеховані, порошниці, гарапники, які файнїші дзьобні; дав поредок стрюбі — отим кресам, пушкам, та пістолетам, бо будут у роботі через цілі сетки, а поки що — мають хату закрасити: повісив ред конечий на клинках, тарниці зі стременами, аби кожде вигіло, що не без шкапети си жие.

А газдиня вже вчиняє паску, маже рідким тістом хрести на стїнах, сволоках, одвірках, віконницях. Місить тісто з побожними думками, стараючи ся гнати від себе всяку злість і нечисть. А як пора уже ставити паску у піч, виходить газда з хати — не пускати нікого входити бо би врік.

Ще хвилька — і чутно, то там, то там, то там вистріли селом: то газда, заглянувши з надвіря у вікно, бачить, що вже суне жинка паску в роззявлене жерло печи, і бавкає тоді з пістоля. А газдиня любо приговорює до паски і просить: „Йка-с лізеш у піч ладна та гладонька, така абес і вилізала“...

І Маруся захопила ся водоворотом тої усїї передсвятної суетливости. Повязала ся білим рушником, мов наміткою, і з великим трагізмом колотила, мішала, рідила, кошувала всякі масти й омасти. Що хвилі підбігала до бабці запитати ся — чи досить муки, чи не мало цукру, чи не густе, чи не рідке, і в девятьох випадках з десяти кінчало ся

на тім, що бабуся брала миску в руки й робила сама. Правда, Маруся протестувала, і то навіть дуже голосно, пищала, вириваючи з рук, але врешті корила ся.

о. Василь, заморочений службами, обтяжений людськими гріхами, що тягав їх на собі тепер тисячами, ходив завше злий і роздратований. Кричав на паламаря, на дяка, гуркав на гуцулів, а коли в плебанії бачили, що він іде вже до дому — всі стрімголов кидали ся — чим би йому запхнути горлянку скорше, аби заспокоїти.

Так в суеті й затолоці наближав ся великий день, день чистоти, день відгомонів минулих чи будучих віків, день, в котрий кожному хочеть ся бути добрим і лагідним, наблизити ся образом до свого Христа. Чує людська душа, що йкос не так свит цес побудував си, помилка, якась вийшла; що може ліпше жило ся б при іншим якімось поділі. Чує — але чує при тім, що не має сили такої на світі котра повернула би русло людської злоби в прірву безвістя. І от хоч раз на рік умовляють ся люде — давайте будемо тими! А ну, давайте спробуємо — що то воно з того буде.

Уже вигнали газдині з хати божку посту, що на збиток людям апетит наганяє — їв би тай їв та їв. Шурхаючи лопатою по всіх кутах, приговорювала Анниця:

— Ей ти нетленна божко! Іди собі на двир — вже тобі тут ни волно бути ані раз.

А відтак здіймала з себе пояс і перевязувала греди у куті, над ложем супружеським.

— Ни завезує греди, але себе вежу з газдов, абисмо жили їк дотепер. Та шоби вин ни мих другій дати, а друга йому, аби лиш зо мнов і жив і газдував і ни давси нікому ані перемовити ані переговорити, та й нас аби ніхто ни розірвав, як цесі греди з цим поесом ніхто ни розірвав.

Таки бояла ся трохи за свого Штефана. Хоч і був то солідний газда і ніби не заходив собі ні з ким, тримав ся своєї Анниці, але — все ліпше, йк безпечніше. Бо то юда ни по каміню ходит, а по людех, шез би

Наступала трівожна хвиля — витягати паски.

З битем серця витягали ся в сю хвилю паски по цілім християнським світі; ворожили на паску не самі гуцулки, отже Анниці вже сам Бог простив.

Перехрестивши ся разів може сто і штирнаціт, посегла

Анниця у піч і тремтючими руками витягла першу паску.

Все, що було живого у хаті, навіть кітка — сунуло до припічка. А на нїм — дишучи теплом в усї боки, красувала ся пишна, пухка, як годована молодиця, перша паска. Перша паска!

— Ой і гекувать же Богонькови сетенькому, що ми так погодив! — і хрестила ся й тіпало ся серце від радощів.

Є що показати на столі, є чим перед людьми похвалити ся, є про що говорити цілий тиждень. Уже зарані уявляла собі Анниця Одокійчине лице — як вона увійде у хату і насамперед зиркне на паску.

— Ой у тебе, Анничько, паска нівроку. А в мене шош сего літа ни тее...

А у неї так що-гид. Бо одно — не вміє, а друге нехарна, а коло того тра охайности.

І, зложивши руки напереді, скромненько вимовить Анниця.

— Ей де, кумочько!... От так, аби, аби, — а в самої аж рот до вух хоче си роскегнути.

Псвигали менші паски, на дору; повитягала перепічки. Трошка потрївожила ся була, як тягла паскевник: натикано в нїм глухим кінцем яєц тільки, кілько є душ у хаті. Та котре ійце трісне — та душа має вмірати сего року.

На щіське, декувать Богонькови солоденькому усе було ціле. Словом — не знала вже Анниця, як того Бога й назвати, що був такий добрий та й стілько добра наворожив. І сама була така добра, що сорочку би попросив — віддала б. Та що! Навіть Штефан, завше суворий і мовчазливий, мов посвітлішав і, задоволений, сидів на лаві. Хотів курити, але жінка не звелїла: каже, що невільно. Ну, як невільно, то й невільно.

Пішла винесла паскевник з комори. Е — то не простий паскевничок був! Брат Анниччин, що у Космачі сидит, канцер був до таких работий: таке вдаст, їк схоче, шо вже раз. А над цим дорінником сидів був шош місяців штири — але ж бо й віробив! Хоч би королївна сама несла паску до церкви у сїм у дорінничьку, то би си ни повстидала! То вже ті був віцвекований та пацьорочьками повибиваний мудро та й ше раз мудро. Давали барана Анницї за цес паскевник, але де!

Тепер почала його опоряджувати. На сам спід дору

поклала, хліба, худобеної паски, сира букату, ковбасу, ракву з маслом, солонину, яйця, а між ними сире одно — бо то проти згаги добре. Флешу з тов водов, що яйця си варили — вид очий помагає; з боку натикала хрину з кошицями, часнику і всього- всього що треба.

А опорядивши паскевник, поклала його в одно вухо бесаг, а в друге — першу паску, перепічки, свічки, кусні солонини, буджениці. Штефан важив то-то на руці, довго похитуючи, з серйозним лицем; Анниця запитливо дивила ся.

— Шош... отік цесе переважує.

— Ике?

— А з дорінником. Тра шош докласти.

Аниця доклала, а Штефан знов важив на руці.

Нарешті бесаги виважені, завішені на кілку, хата опоряджена, все готове. Легають спати. Там того спання буде — от, аби очима кліпнути. Як у верхях сидят газди, то май о півночи встають, бо доків си вмити, доків си прибрати, доків газдиня гівкам волосе опоредит, то вже, диви си, чес і до церкви.

А церквця — уже чистенька, уже прибрана прикрашена: дяк з дячихою та з дяченятами і паламар з тою ж гієрархією вже доклали рук, що й сами любують ся тепер своєю роботою.

Днина обіцяла бути файною. Добрим світлом розсипало ся сонце по ясній зелені трав, грало на ніжних нових пупінках смerek; де-не-де вже й дерева були в листочках, а поважна задумчива зелень старих смerek давала тло. Тихо стояли гори, мов говорючі: „Бачили ми, бачили... бачили не раз... Ще й не те ми бачили. Ого”...

Вже починала з'їздити ся гуцулія. По всіх пляях і пляїках зачервоніли ся сардаки, фустки, мов по величезнім зеленім мурашковіню порозповзали ся черлені комашки. І обличча у всіх радісні, веселі, кричать усі дзвінко та голосно, цілують ся мощно, зі смаком. Аж нема де коням ставати коло церкви — тільки їх напратало си.

Паламар навив цілий оберемок витиц, і тепер продає; люди купують, ліплять на паскевники. Обділюють ся всі взаємно дорою з приговорами, з бажаннями всього найкращого, з ласкавими усміхами, цілуючи одно одного по руках.

А церква вже гуде, як великий вулик; з дверей пащить

„духом” і то таким, що людину з ніг валить: намастила гуцулія волосечько дуньчинов передтогіднов, солониною такою дюшною, шо ни тра й борсука. А то-то ще розіпріло в задусі, а ще нові кожухи, ремені, постільці — та такий з того всего пуф пишов, шо дай, Боже, вітримати.

Гуцулам то воно нічого, а Маруся ледве-ледве на ногах тримаєть ся. Зморила ся шо зморила ся, але ж сей дух хиба забити годен. І коли б не встид великий та ганьба, шо жінка священника, їмость рахувати, на самий Великдень з церкви втекла — то бігла би геть, аж на ґруни б зупинила ся.

„З піниєм”, гуркаючи голосами, як восями немазаними, як ступами у млині, вивалила ся гуцулія за попом на майдан; несут „свекість”, а о. Василь вішкою кропит паски. І лиш кропка води свяченої долетит до паски — бухає гуцул з пістоля. То знак дає домашним, шо вже, ади нашу посветив. А домашні мают пизнавати гук: то наша пістоля, то гедя стрілеют...

А як лиш посвятила ся паска, борзенько зберає газда у бесаги все своє добро, сідає на коня і — гонит! Гонит на увес дух кінцкый, кіко ноги затекают. Ого! Тут вже покаже гуцул єкий у кого кінь!

Так і тепер. Ще половини не посветив о. Василь, а вже всі стежки й доріжки засіяли ся летючими гордими постатями гуцулів. Кождий летів, як міг. Богачі, мов царі, скакали на ситих своїх оґерах шо-духу, оден наперед другого. Тот женет, а тот май ше ліпше! Бідний прихилить ся до шкапєти, мов би зріс ся з ним і сіє собі дрібним мачком — а все те піл крики, під грюкіт пісталів, під святочний, буйний, урочистий своерідний гуцульський имн в честь Воскресшого! То гуцулія так своєму богови молить ся! То на честь, на хвалу гукають дико й скажено на коний. Слава! Слава Богови богів, гуцульському богови — житю, свободі і буйній радості!

Маруся стояла на узгірю, і у неї аж дух захоплювало. Перший раз в житю бачила вона таку картину, і хотіло ся самій упасти на ксня, крикнути так, як оті гуцульські амазонки, і летіти, летіти, щоб вітер у вухах свистів, щоб искрами з-під копит дорогу собі освічувати.

Але найцікавіше було ще впереді: се два богачі найбирші криворивські. Оден по цес бик ріки сидит, а другий на тамтім боці, але до бері їм разом. І шо-рску, як сусіді,

ставлять вони паски рядом, разом їх ксьондз святить, разом завезують у бсаги, разом сїдають на коний — і от тут вже починаєть ся.

І хоч усі заняті кожний собою, але в ту хвилину, коли тихим кроком виїзять на дорогу Харук з Якібюком — все зупиняєть ся і завмирає. Заповняють цминтар, лізуть на ворине, на верби і то не хлопчішя, а газди; дерево ломить ся, все ще йде-їде дорогою, стає осторонь — то значить Харук з Якібюком женут! Але як!... Очі рогом у коний лізут, нім вони цес кавальчик до бері перелетят.

От і тепер... Не спішучи ся, по-газдівськи завезують у фустки богачі свою свекість — але моц-но! Бо зара' ни буде вже чесу дивити си за пасков. А як би згубив — ого! Сміху було би на ціле село — та де! На цілі гори!

Завязали. Перекинули ся словом-двома — от так, про що будь. Відтак приклякнув кожний, повагом, не кваплючи ся.

Ідуть... Зводять коней на дорогу, бо церква повисоку. Оден другого гречно вперед пропускає...

От уже на дорозі... Подали оден одному руки. Остатним нервовим поглядом пробігають кожний по своїм „реді“ чи все в порядку, чи не сповзе тарниця, чи не станеть ся прички якої. А потім — мов би сила неземна підкидає їх обох — вскакують на сїдла оден з другим. Рвонули конї! Каміне, болото бризнули з-під копит. По товпі мороз пробіг. Гейкають, присїдають, кричать щось незрозуміле для самих себе.

А богачі вже далеко. Врісши в сїдла, пруть, не розбираючи чи є хто на дорозі чи нема: не встиг утекти — сам винен. Зуби їм затиснуті, руки — аж заклакли на вуздах. Летять — мов чорти від води, від свяченої.

А товпа — живе з ними й за них. Ахкає, коливаєть ся, мов поле від вітру. Десь заїдут конї на хвильку за горбок, за купку смerek -- мов затріпає хто товпою, розриваючи її на кусні.

— Е-е-е-е-е... — частить якийсь гуцулик, себе не памятаючи. От, стоїть собі у лисій кіптарині, убогу свою пасчину тримає під пахов; може зроду й не бачив коня на своїм подвірю — а горить, усе забув, нічого не бачить. Настоптав дитині ногу, здусили, змяцкали йому паску

ліктями, а він лізе комусь на шию, на спину, витягаєть ся увесь.

— Ой ни дай си, ни дай си, ни дай си, ни дай си, — і разів з двацять викрикує се „ни дай си” з найдивнішими інтонаціями і електризує своєю екстазою і без того вже наелектризовану товпу.

— Ой, браччіку Васи'!... Ой браччіку Васи'!...

— А ігій на тебе! Та ббий коня, ббий! — і се „ббий” вимовляєть ся з таким притиском, наче там сто „б” стоїт.

От уже на закрутї конї... От уже може яких п'ятдесят до шістьдесят кроків до бері. Що робить ся з товпою — годї вповісти! Забули про церкву, забули весь світ. Та що! Сам егомость забув про решту пасок та так і застиг з кропилем в руці.

І шарпнули ся хто міг вище д'горі — щоб виднійше. І бачать, що лупцює, лупцює коня Якібюк, але де!... Скок за скоком, поволи, але твердо, невпинно, з залізною силою випирає Харук своїм конем дорогу. От уже його терьх коло голови Якібюкового коня, от уже фист... От уже він коло бері, але не може повернути — лиш раптом, підскачавши високо та тріпнувши обома руками, кричить дико в торжестві — дає всім, всьому селу, всім горам знати, що — він випередив у сїм році! Не дурно кохав коня, випасаючи його на ліпших травах, не даючи важкої роботи. Будуть сусіди приходити, дивувати си, чудувати си...

Заревла, загомотїла диким стадом товпа. Довго ще не могли отямити ся гуцули та кричали, доказуючи щось оден одному. Вже дослівав піп молитви, вже гек повідбिरав до коша що належне і пішли вони до церкви, а гуцулія все ще непокоїла ся, мов схвильоване море, вигукуючи, розмахуючи руками.

... і мов зачарована стояла Маруся й дивила ся. Чи то сон їй снить ся чи то казку лицарську хтось оповідає? Але се був не сон і не казка — лиш Гуцульський Великдень!

VI.

Минув Великдень — і якось відразу настали теплі дни. Скінчив ся період боротьби початків, шаленої битви скованих і схованих сил, коли все живе мало одну ціль —

проявити ся, родити й родити ся, побачити небо, восхвалити бога.

І весела й жорстока, і радісна і безжалісна скінчила ся гра. Слабші погибли, сильніші переторжествували побіду — почав ся зріст.

Росте. Все росте. Синим благостним шатром розпостерло ся небо, в спокійнім почиваню лежать гори, зелєнями укриті. Міцно врїзуєть ся корінь в грудь землі, смокче соки і гонить їх в смереку, в буче, вільху, калину. І навіть стара верба над потоком не даєть ся: вибила, виштовхнула з трудом з-під грубої шкіри кілька молодих паростей, і гонить тай гонить тепер на них лист за листом, галузку за галузкою, мов приговорюючи! „От як у нас!... От як у нас!... Ми ще постоїмо за себе!... Ми ще покажемо, як то ся робит”...

А молоді верби підсміхають ся. Легко, свобідно, он далеко вже погнали вітем, а одна якась, злобна сусідка, пре великою гилкою таки прямо в сад молодих прутів і заступає дорогу до сонця. Лютить ся стара, а вже нічого не годна вдїяти — безсила боронити ся. Он на ній самій, пустивши коріне в струхлілу середину, кілька літ вже росте кущ рябини, і о. Василь, чи йдучи чи їдучи по-при сю вербу, ніколи не помине, аби не сказати за кождим разом одну й ту ж саму фразу:

— Он як у нас на Гуцульщині: скоро на вербі груші будуть рости, а на осиці кислиці.

Марусі, як казала стара Гафійка, „попустило трохи”. Жура втомила ся і пішла собі за високі гори, за девете море, де кури не допівають.

Повільним креском, довго йдучи, виходила Маруся гет на високий верх, лягала на угрітій сонцем царині і, утопивши очи в бездонну глибину небес, лежала так цілими годинами. Мисли пливли от як ті білі хмарки в небі — такі ж чисті, такі ж безцільні, такі ж фантастичні.

І легко було з ними, безмятежно. Спокійними очима тихої задуми дивила ся, дивила ся на далекі сині верхи Буковини, на суворе пасмо Чорної Гори і на тоту яскраву плямку снігу, що блищить сліпучо під заблуканим сонїчним промінем. І лїбила в ті дни говорити зі статечними газдинями, древніми дідами; не прикучували ся їй вічні оповіданя о тім, як то було давнїйше, шо нарид май не

був такий кручений ади та збитошний, оповідання довгі, нудні, пересипані скаргами то на поперек, то на кривди від властей, від природи, від злих людей.

І йшла відтак до дому тим самим мелянхолійним кроком; лагідним рухом пестила корову, що попала ся на дорозі, а стрічної наймички питала ся чи дома єгомость?

— Сплять, — була стереотипна відповідь.

Иноді, от так по обіді, в вільну хвилину підсідала до Марусі стара їмость і починала розмову, але тонко-політично, здалека. Говорила о тім, як її колька колола у бік сеї ночі; про якогось Штефурака, що приходив сьогодні до ксьондза з орудов; про телицю — словом про всякі дотичні питання.

А потім, так ніби непомітно зводила розмову на діти, починала захвалювати їх взагалі, яке то воно миле, гарне маленьке, як то приємно коло него ходити, але за те вже ж і берегти ся треба, особливо в тяжі. Боже борони тогди підіймати що тяжке або серцем печалувати ся — то так погано потім відбиваєть ся на дитині, що страх.

А підготовивши таким способом ґрунт, стара їмость притуляла ся до вуха Марусі і питала:

— Ну... а ти, голубко?... Чи не чуєш чого? Отак ніби... ніби якось під серцем що смокче, а?... Ніби так иноді захочеть ся чогось з'їсти такого — ні?...

Маруся хитала заперечуючи головою, але стара їмость не вірила: після її рахунку то вже слід би було щось почувати.

— А може ти тиш не звертаєш уваги? Може ти не помічаєш? — і починала оповідати детайльно, як то буває, що женщина чує при тім, які об'яви.

Маруся нічого того не почувала, не мала жадних об'явів, і стара їмость, зітхнувши глибоко, йшла до себе.

— Що би воно за знак? Сама, як орішок, здоровенька і все. Тут би діти та діти — а от диви ся!... Ні, таки мабуть з моїм Василем щось то не так...

А то нараз підхоплював Марусю якийсь вир радости й острого відчущання розливої доокола гірської краси. Тоді співала цілими днями, як пташина, літала садом, лізла в поточчини, де ще й нога людська, здавало ся, ніколи не бувала. Мило було продирати ся між кущами ліщини, кри-

слатими буками, колючим смерічем, любуючись на кождім кроці все новими й новими фантазіями вибагливого потоку, малими водоспадами, озерцями, заточинами. То пропадає вода між камінем і журчить десь в глибині, то знов вискочить, засмієть ся і миє пласке каміне, тріпає гилкою що упала вздовш. А Маруся стане на рухавий камінь і гоїдаєть ся, як дитинка, сама собі підкрикуючи: великий камінь то плюсне краєм у воду, то вирне знов, то плюсне то вирне, а відтак, змокрівши, посуветь ся вниз, а з ним і Маруся. І скрикне, і замочить черевики, і вискочить, і регоче потім, регоче на весь ліс, як русалка.

А то стане тихонько-тихосенько під хіхлатою віковою ялицею і слухає... Довго слухає, як в південній спеці коло насиченої жаром землі десь брелять невидимі мухи; як чорний метелик, не знаючи людини, летить і сідає на білу ручку, мов на лелію пахущу, і шукає хоботочком поживи; як коник великий важко скочить на билину, билина погнеть ся аж до води, і маленькі хвилі хлюснуть на коника; перестрашений, вилупивши великі очи, хоче лізти він вище, хоче скакнути, надрабляючи крилами — і падає у воду.

А докола так сліпучо, так гаряче світить ся біло яскраве каміне, дивучи жаром; маленьке змієнятко порскає десь у щілину між плитем, а Маруся випорпує його звідтам патичком, але де!.. Воно вже не знати куда проповзло між камінем.

Ще кілька кроків вище потоком — і мов у другий світ попала...

Величезний храм з прозорчисто-зелених стін, зеленим гонтом побитий, наповнений фантастичним зеленим півсвітлом. Десь-не-десь прорветь ся промінь, упаде на гнилий день — і мов запалить його! Ген далеко, мов би в сутках, стоїть всохла смерека: обіляло сонце її червону фою — і аж дивно глянути: звідки тут сей інший кольор в сім зеленім морі.

І все тут, в тих вічних тїнях, все тут якесь вогке, приросле, нерухливе. Потім зі срібного став чорним, переплїв ся чорним корінем; сире сіре каміне поросло мохом, а поміж всіма ними малими — оден, величезний, мов патріярх сїдий між правнучами, лежить від сотвореня світа уламок давно неіснуючої скелі. Порепав ся весь від лютих морозів, відвалені челокірливі діти сами вже мохом поросли.

Вода нанесла землі жмінку — і от росте вже в щілині зелененька смерічка, радуючи ся наївно своїми блідозеленими пучечками. Таке дурненьке... Смієть ся, а того й не знає, що ще рік-два — і висилить ся випадково нанесена купка землі, не стане чим жити. І судорожно простягати ме засуджена тоненьке ніжне своє корінячко в усі боки — але всюда зустріне холодний злобний камінь, непоживний одвічно й непривітний невмолимо. І зівянуть зелені безжурні пупяшки, згорбить ся стан, вже не сміятиметь ся, задріжить передсмертно.

І до сердечного болю жаль стане Марусі дитини-смерічки. Сідає коло неї, цілує мягонькі зеленці, пестить, як хоре немовлятко. А камінь сірий лає і бе сердито ніжною. Глухо говорить камінь у відповідь:

— Ой не бий мене, молодичко, не бий мене, чорнобривочко, а вислухай. А я розкажу тобі казку не казку, билицю-небилицю. бо богато, сонце, бачило ся, бо богато, миле, вичуло ся.

... розкажу я тобі, як дівчатко вибігало сюди, сідало от там саме, де ти тепер — легіника чекало, постільчиком нетерпеливлючи ся, било-вибивало — от там саме, де ти мене вдарила.

... і легіник приходив. Цілували ся, милували ся, білими руками обіймали ся. Шо було, то було... шо-сми вигів — не вигів, шо чюв — ни чюв...

... а відтак пибрали ся... І забули за камінь... А я не забув... Го-о-ой шуме мій, зелений мій шу-уме. Та веселі квіти, тоненькі віти... віночок сплітаєть ся, чоло квіткаєть ся, серце з серцем таємно стрічаєть ся...

... а то ше було раз... як мати з сином прощала ся... Шо як закувала зазулиця святої неділі, а іскликав д'собі тісар хлопці молодці, то так зробили-спорядили, шо у бідної вдовиці, у нещісливої сироти одним-одного сина юнака брали.

... ой же й не плакала й не ридала стара Василина та й об землю головов не била си й ні, лиш сивим волосем камінь вимітала, сльозами лютими скелю пропікала. А легіник говорить: „Ой ни плач ти, моя нене, журов ни вбивай си — лиш за штири негіленьки мене сподівай си”...

... та як минуло їх штири, пета си зачала, темної ночи

дошової стукав у віконечко молоденький жовнерочок, а стара неня виходила, дзьобеньку наладовану виносила, пістоleta мосендзорі, рушничку набивану. Та ішла суда, і тут, от на сїм місци, де ти сидиш, прощели си, віпрошели си, неньчини слези з потоковими філями мішели си.

— Ой і сину ж мій, ти жите моє — буду ті питати; звидкив му те виглядати та й коли видати?

— Ой у тотій полонинці ізродили рижки — а іду я, моя нене, тепера в опришки. Ти ж наברי, нене моя, біленького цвітку — щире за мене Бога проси на сїм білім світку. А їк ме тот сухий цвіток черешні родити — той тогди д'вам, моя нене, буду приходити.

... тріснув бартков по камени — он диви ся, ще й досі слід видко.

— Ой га! — крикнув. — Най же тепер кемує, хто має кемувати, шо я цесу барточьку в ручьках тримаю!

... та як свиснув, шо аж лист з вільхи покотив ся, як шугнув д'горі — посипало ся дрібне камінячко з-під столів, а ті камінчики неня у пазуху сховала...

... о-о-о-ой сльози, сльози, сльози нелічені, душі покалічені... Хто вас, сльози, збирати ме, хто вас, душі, сцїляти ме...

... а темної ночі стала ся новина — шо іскев побратим побратима. Не за воли, не за вівці, не за білі сороківці — лиш відобрав віку за пишну Маріку...

... ішов легіник, в сопівочьку вифівкуючи, постільчиками каміньчики потручуючи, а з-за смерічьки, темної схованочьки свисла бартка-стальованка, та не влучила ба й головоньку, лиш в правеє плече...

... скочив легічик суда, от де ти сидиш, лївов ручьков си відбиват, правєв нїжокв по мохови ховзаючи ся. А ворїх кев у водно, гет посїк-порубав — і впало кіло легінське-молодецьке, увпоперек потока упало, воду загатило. От тогди й на мене вода пишла, кров злизала, принесла смерековое дзерно та й ви' тогди ся смерічька на менї рстет. Дурненька, як єсть.. я їй уже казав...

... е-е-е-е-ей гади, гади, гади коло серця вють ся, шо буйніі легіники чо-між собов бють ся. Потоками й на увбочі, за ті дідчі чорні очі...

В руки коліна защемивши, тихо колишучи ся з хвилиєю разом, слухала Маруся дивні оповідання сірого каменя, бачила плями крови на м'яккім мосі, крапельничку сліз диямантову, слід ноги закоханої дівчини. І завидувала каменю, що випив він всю поезію гір, що бачив жите і записав його на своїх незрушних скрижальях, розкриваючи лиш тому, хто вміє читати.

І тільки радості, тільки щастя приносила Маруся зі собою з тих прогульок, що наповняла веселістю весь дім. Як листочок квітяний злітала, трошки голодна, трошки притомлена і радувала всіх. Кіточкою терла ся коло старої їмості, просюючи їсти, а бабця робила суворе лице й буркотіла:

— Бігає світами не знати де, не знати по-що, а ми їй тут маємо семеро обідів наставляти. Он там в печі пригріваєть ся що слуги не доїли — бери собі та й їдж, коли хоч, а не я ще тобі буду подавати.

Маруся накидала ся на страву і, переплітаючи пізний свій обід оповіданнями про чорного метелика та про великий камінь, сміяла ся дзвінко, мов срібні дзвіночки на кінцкім реді би сколихнув. А стара їмость лиш похитувала головою.

— Ох-ох-ох, біда, біда! Правду гуцули кажуть: узев собі наш пип не жінку, а дитинку.

— Поки енчої не маєте, бабцю — най я вам за дитину буду — добре?

— Ну, а коли ж я матиму енчу?

— Фе, бабцю! Встидали би сте ся таке серед білої днини говорити.

А у вечері сідала стара їмость коло постелі і розпочинала свої допитування.

— Може тобі квасного чого хочеть ся? Може стіну лупати та й то-то їсти? А може хоче ся файно вбрати ся, гуляти?

— Ой того мені завше хоче ся, бабцю

— Ну, то одна річ, а то друга річ. Бо як хочеть ся строїти ся та танцювати — то певний знак, що дівчинка буде. Лиш я, доню, знаеш, не хотіла би дівчинки на перше. А в тім — най Господь Бог рядить, в Його святій волі все. Буду любити, буду берегти вас обох, як зіниці в оці... Буду в ночі уставати, гріти тепле молочко...

На рісницях старушки тремтіли сльози. Вона замовкала і лиш жувала беззвучно старими зубами. А Маруся дрімала вже, угрівши ся під легеньким ліжничком, усміхаючи ся крізь сон. Схиляло ся над нею віте смерекове, поточчина журкотіла...

— Гм... Але ж то дивно, направду таки дивно. І ти так-таки нічого й не хочеш?

— Ой хочу, бабцю.

— Чого ж, моя доню? Чого, люба?

— Спати, бабцю... — і тут же засипляла з дитячим усміхом на лиці.

Стара їмость хрестила її кілька разів, шепочучи молитву, гасила пальцями свічку і тихо, навспиньки виходила пріч.

..Наступала гірська чарівна ніч. Таємне небо зорешливе, вічний шум вічного Черемоша, тоска темно-зелених смerek... А потім чорна-чорна хмара наповзає з Чорногори, оплутує верхи, сон нагонить... Твердий, здоровий, як дерево полонинське.

VII.

І от раз пішла Маруся незнайомим потоком — тут ще ніколи не була.

Ішла собі та йшла, з каміня на камінь перескакувала, співаючи щось — вабили все далі й далі чарівні картини. Потік біг химерно вижолобленим коритом, раз падав зі ступіня на ступінь, раз протискав ся між чорними голими ребрами. От стала рівна, мов гибльована, стіна на дорозі, і вузенькою гадючкою прориваєть ся широке плесо, з небом у воді блакитним, зі спокійними площами з дрібоцьким шутром на дні. І потік спочиває, любуючи ся, але на те лиш, щоб за кілька кроків знов забити ся запінити ся, спішучи, перекидаючи ся між камінем, стискаючи ся між двома плитами, счезаючи під одною з них і знов винируючи коло смерекової вивороті облизати їй обідраний бік, жовто-гарячий від ударів сонця.

Любо!

Любо скакати з каміня на камінь, мити ноги в прозорій воді і темної гушавини весело бояти ся!

Любо звуки пити і пісні гірського потоку, безміром

житя упивати ся, топити око в ніжних розміряних світлах!...

Любо жити і чути себе дочкою Великої Матері Природи, відчувати себе в гнучкім стані, в бистрім погляді очей, в волосиночці отій, що рухне нею легіт — і залоскотить ся чоло.

Любо!

Любо рівною чути! Рівною всьому: дереву, потокови, небесам, мушці на водою, пстружкови під каменем, і Божому дню, і Богови самому, небесному Благодателеви!

Скачучи то в той бік, то в другий, чогось чекаючи на кожному завороті, поринаючи то в холод вогких тіней і мокрого звисаючого коріння, то в море зеленавих снопів соняшного світла — Маруся опинила ся нараз на якійсь високій скелці. Потік шурхнув кудись в спід; над головою звисли лапаті, неповоротні віти баштаннику; грубе, мов ноги слоня, коріне повилізало з усіх боків і простягало лаби, неначе величезний павук шукав здобичі.

Маруся стала і прислухала ся...

Було дивно тихо. Десь в низу ворухив ся, мурмочучи, потік, мов виривав ся, а його не пускали, надавлювали. Не знати з якої причини трісла галузка на гаджучці і — тихо...

Величезний віковий ліс мовчав, як дитина у сні, і в тім мовчаню було щось священне, а разом і... страшне. Маруся нараз почула, що якийсь... холодний жах починає її проймає. Йй подумало ся — що як би в сїм лісі почали душити людину? Та же тут можна кричати стома голосами — однаково ніхто не вчує, а ворог, сміючи ся, все сильнійше душив би за горло.

І чим довше стояла непорушно, тим страшнійше ставало, тим частійше било ся серце. Треба було чути щось. Хоч щось, хоч шум потоку бодай, хоч гомін хвилі живої. І, не роздумуючи довго — скочила вниз з високої скельки.

Скочила — і закам'яніла...

Прямо протів неї, в двох кроках, хоч і на другім боці потоку, стояв легінь. Стояв в хижій позі, очи блискали неспокойно, рука схопила ся за пістоль.

Але се тягло ся лиш одну хвильку. Зобачивши перед собою женщину, легінь заспокоїв ся, і навіть набрав молодечої постави — от як завше легінь перед гівков.

Маруся не так скоро вийшла зі свого осторопіня й

переляку і довший час не могла вимовити ні слова. Мовчав і легінь, усміхаючи ся.

Першим рухом Марусі, коли вона прийшла до себе, було — тікати.

Але куди?

Глянула в оден бік, в другий — виходу не було. Стрімко стсяло голе каміне, потік розлив ся широко, одна лиш була дорога — власне по-при того легіня.

І мабуть ся безпомічність надто вже яскраво відбила ся на лиці Марусі, бо легінь, все так само не рухаючи ся з місця, усміхаючи ся сказав:

— Ни бій си, молодичько, ни бій си — нічьо ті си ни стане.

Голос був приємний, ласкавий, його звуки заспокоювали. Аби сказати щось Маруся спитала:

— А відки ти знаєш, що я молодиця?

— А хіба не видно? — відповів легінь і розсміяв ся. Сміх був густий, горловий і в нїм чули ся заразливі нотки.

Страх Марусі поволи минав і вона з цікавостю почала приглядати ся молодцеві.

Та й справді се був молодець! Рослий, стрункий, кріпкий і на руку і на ногу. Викохав ся в сїм цілющїм гірськїм повітрю, в дорогих пахучих травах мати купалє. Легко їй свобідно стояв на камени, мов урісши в него червоними своїми постолєми.

Уберя на нїм була незвичайно богата — такої Маруся не бачила і в найдужших газдів. Киптар вишиваний шовками, сафяном, з якимись каміньчиками по ньому, з позлїтками; широкий у пів-стану ремінь, весь орнаментований, блехов мосяжнов цїтковатов побитий, прикрасив ся зверху ретезьком, зчіпленим напередї незвичайно красною турецької роботи чепрагою, емальованою і, здаєть ся, ше їй з дорогими каміньчиками. За ременем стірчала пара пістолїв, а з-за плечий визирав крис.

Обвита тонков жированов блехов крисаня була зачічена готурами й павичами, дармовиси й китиці бовтали ся по боках. Через плече висїла красна тобівка вибивана мосяжними бовтицями та бобриками; навхрест мудро рехтовані різьблені порошниці. На друге плече накутий був червоний гафтований сардак, в руках сяйливий, дорого битий топірчик, котрим легінь грав ся, поблискуючи на сонци —

се було щось дійсно надзвичайно красне в сих відлюдних дебрах і пушах.

Мимоволі задивила ся Маруся. Не був се лицар, що приходив в неясних мріях місячної ночі, але щось подібне.

Задивила ся Маруся — і усміхнула ся. А легінь помітив сей усміх жіночий, однаковий в усіх станах і клясах, помітив і знав уже як поводити ся.

— Хто ти такий, легіню? — питала Маруся.

— Я? А тобі хіба шо? Газдівський син.

— А що ж ти тут робиш?

— Деревини на хату шукаю. Маю хату будувати, а сим потоком, гедя казали, добра деревина на хати.

— Ну що ж — знайшов?

— Ни знайшов-сми смереки, лиш одну гаджучьку молоденьку, — і легінь розсміяв ся. — Та шош ни знаю — ци ї рубати ци так узети.

Маруся не зрозуміла.

— Як прийшов по дерево, то рубай.

— Ой шкода би була... А ти звидкив, молодичько файна?

— А ти мене хіба не знаєш?

— Ні, не знаю.

— Я ж попадаю ваша, їмость.

— А-а!... Я ни знаю — бо я з иншої парафії

Розмова урвала ся на хвильку. Маруся вже зовсім перестала бояти ся, навпаки — їй приємно було стояти та розмовляти з сим незнайомим красним легінем. Бо легінь таки й на правду був дуже красний; суті румянці грали на здорових, темного коліру лицях, поблискували рівні зуби з-під вуса; на бік кинена крисанічька відрізувала косу тїнь на одній стороні облича, тоді як друга була розбарвлена сонцем. Очи грали і солодко щулили ся.

Чомусь зітхнула Маруся і сказала, що хоче йти до дому. Легінь питав ся чому так борзо. Відповіла — так!

— Ну, то давай руку, молодичько — я ті поможу. А то й карк ту поломити мож у таким шпиткїм.

— Не треба, я сама. Ти лиш покажи де йти.

— Усуда, — і показував стежечку коло себе.

Маруся скочила, але не цілком зручно. Дужою рукою підхопив її легінь.

— От бачиш? От і упала б.

Взяв за руку та вже й не випускав. А Маруся не висмикувала. Так легко ще ніколи не скакала з каменя на камінь.

Вийшли на якусь полянку. Крізь смеріче показав легінь Марусі церковну баню. Жаль було розставати ся.

— А зведи мене вже й на царинку.

— Ой ти можу! Бо гедя ме сварити, що-сми ни врубав нічю.

— Щось не виглядаєш ти так убраний, як до роботи. Борше як на весіле сї налагодив.

— То про всечину. Гадаю собі може гівку йкв файну зустрічу а ци молодицу, — і легінь сміяв ся, блискаючи зубами.

— То ти так любиш дівки та молодиці?

— Не лиш я їх, а й вони мене.

— А яких ти більше любиш — чорнявих чи білявих?

— Таких, як ти.

Маруся розреготала ся і грозила пальчиком.

— О! Таких, як я невільно любити, бо за таких піп у церкві виклинає.

— Та най собі виклинає, мині шо до того? Єк тот повідат: вже набив си вин мене шо набив, та вже ж і я го си набештав. — А вин чюв? — Та де!... — Отак і мені з того уклета. Най собі вин свою роботу має, а я свою.

— Як я бачу, ти дуже ласий до жінок, — задумчиво сказала Маруся.

Легінь нічого не відповів. Підкидав топірчик високо вверх і ловив. Дармовиси теліпали ся, скрипів ремінь.

— Прощай... — тихо сказала Маруся. На неї найшла хвилька перелетної якоїсь безпричинної задуми.

— Майте си гаразд.

Маруся ступила крок і зупинила ся. Хотіло ся ще щонебудь сказати легіневи.

— Видиш — от ми кілька проговорили...

— Та дай, Боже, наперед бирше.

— Наперед?... Не знаю... Не знаю чи побачимо ся ми ще ..

— Та й чьому би ні?

— Не знаю... А ти би хтів?

В сю хвилю стало ся щось несподіване.

Легінь зігнув ся, витягнув вперед шию, як гусак, очи напружили ся. Хвилинку стояв він такий напнений, мов ту-

го натягнений лук; відтак рвонув кресаню кріпко на голову, шепотом швидко щось проговорив до Марусі і в два скоки щез між смереками.

Все те стало ся так блискавично, що Маруся не встигла отямити ся і стояла без руху.

Але доокола було так тихо, так ясно, світло, так дружелюбно мовчав ліс, так привітно поблискувала бляха на церковнім куполі, що не могло бути місця страху, і Маруся, вже лиш дивуючи ся, почала поволи зіходити стежечкою вниз.

Доріжка, як звичайно з гори, не йшла безперервною лентою, а була витоптана слідами: сотні ніг ступали в одно місце, і там вибивав ся великий слід. Але ті сліди були раховані на замашистий гуцульський крок, і Марусі незручно було попадати своїми маленькими ніжками в ті ями.

Шла й дивила ся на церковку, щуючи ся від сонця. На пів-дорозі зустрів ся їй пушкар з Жебього — Гордіюк. Пишно вбраний, в крисані з високим наголовником обвитим кованою бляхою, він ішов, як цар, гордо несучи голову.

Зобачивши їмость, він навіть не вступив ся дуже з дороги, лиш підняв трохи кресаню і уклонив ся злегка. Маруся теж не з надзвичайною ввічливістю відповіла на уклін — не любила сего пушкара.

Взагалі, здаеть ся, мало хто його любив. Повідали, що був в опришках колись, але піймавши ся, обіцяв за ласку свободи перейти на службу поліційну і виловити всіх своїх бувших товаришів. Суд прийняв ту оферту, і от таким чином Гордіюк став атаманом пушкарів, а разом з тим і царем своєї околиці.

Направду: часи були неспокійні, опришківство росло й ширило ся. Ніхто не міг поручити ся, що лягши спати поренним газдов, не встане опришком; ніхто не міг поручити ся, що завтра або й сьогодні в ночі не прийдуть до тебе пушкарі, не скажуть, що ти опришок, не звяжуть, не кинуть у катуш. Поки збереть ся суд, поки розглянуть справу. А розглядаючи, можуть присудити на муки „для прискореня справи”, або засадити в темну яму „для вилічення від упертости”. І щастє твоє, коли ти, хоч і з ущербком для здоровля, а вирвав ся з пут: то був ще ліпший кі-

нець; в іншому разі можеш і повиснути, ніхто тобі того не візьме за зле.

Не диво, що таке владичество над душами людей робило пушкарів самодержавними деспотами гір. Гинули, правда, часом від якихось таємних куль, що Бог зна звідки вилітали нараз з-за смерек, але все ж при певного рода обережності можна було проносити своє пушкарське до-стоїнство таки досить довгий час.

От таким пушкарем був і Гордіюк. Коли до тих усіх прерогатив первобутньої влади додати ще брутальність необмеженої можливості задоволити кожде своє бажане, упоене того своєю високістю і могутністю, свідоме відчуване своєї богорівності, неботичности — ми будемо мати Гордіюка.

З ним ніхто не відважував ся говорити, бо ніколи не-можна було бути певним, що під кінець розмови не вийде якого непорозуміння. Що до гуцулів, то Гордіюк розумів лиш одну форму відносин: низький уклін, підслесливу ухмілку і виконане всіх, найдурніших навіть велінь. Все, що виходило за ті межі, найменший опір приводив його до шалу, очи наливали ся кровію і тоді він був страшний.

Маруся прийшла до дому задумчива й мовчазна. З'їла щось там трошки без охоти, а потім вийшла на ганок і довго сиділа сама. Слухала, як завмирає жите на селі.

Сонце вже впало за гори. Мяккий, всюда рівний, без початку і кінця світ благостно ліг на всім, не положивши тіний. Он молодиця на Черемоші доперує, білизну, часто й сильно бе праником, а з-під него розлітають ся бризки, мов дощ дорогоцінного каменя. Дві дівчини сперли ся на заворотницю, шепочуть ся, а потім враз дзвінко, розкотисто регочуть ся, відкидаючи ся толубами. Чієсь коні перебрідають на той бік ріки, а маленький хлопчик хоче їх за-вернути та приступити боїть ся: узяв прут, вимахує ним, а коні йдуть, попустивши голови, і не звертають уваги. Да-леко, на Бережниці торкотить млин, і в тиші передвечірній широко розносить ся його ритмічне таракане.

Тихо-тихо, нечутними кроками наближаєть ся вечір. Товаре заруло десь далеко на дорозі, уїдають котюги. По-вагом, в царственній величи підіймаєть ся місяць з-за Си-ниць, і Бог зна звідки, мов ангельський спів, ледве-ледве доносить ся трембітане... Високо-високо підіймаєть ся відь-

ним полетом рідна гірська мелодія; переплететься з зітханнями сонних уже вершин і, відбивши ся від далеких ледве синіючих хребтів, вернеться назад, блакитна, прозора, чиста, вся пронизана тими високими променями, що біжать же десь там, в недоступній стаї в Чорногорі... І жура якась ущемить серце кожного хто чує сі невидимі звуки. Стане, тихо з'їхне... „Господи! Чому так красно на Твоім світі, а я такий нещасний”?...

— Умер хтось... — тихо сказала бабця. Вона давно вже стоїть тут тихосенько.

Маруся не обернула ся. Не хотіло ся нищити очарованя. Синіли недавно ще золоті верхи, місяць підіймався і глибшими ставали долини, наповнюючи ся синуватими туманами..

— Йдім вечеряти, голубко...

Зітхнувши, встала Маруся. Ще б сиділа, ще б любила ся, ще б пісню вечера слухала — але щож... невільно: чоловік буде сердити ся. Він любить, щоб все було в порядку.

І сього вечора не слухала вже Маруся ні розпитувань бабці, ні Гафійчиних опов'дань та пісень. Сказала, що хоче спати і рано лягла. Але не спала. Неясні мисли, неясні бажаня, мов омбріони будучих істот, ворушили ся в грудях, серце било ся тоскливо і хотіло ся чомусь плакати.

VIII.

З того памятливого дня щось змінило ся в житю Марусі.

Насамперед — нарешті вона могла сказати бабці, що ніби... ніби чує щось під серцем. Радости бабці неможна словами сказати. І без того вона ходила за Марусею, як за дитинкою маленькою, а тепер і поготів: з очей вичитувала кожде бажане, берегла від найменшого роздратованя, від найменчих турбот. А з сином мала довшу конференцію, звертаючи його увагу на скомплікованість теперішних його супружних обовязків, на потребу подвійної обережності і так далі. о. Василь червонів ся, блимав очима від ніяковости і згоджувався на все.

А другим фактом, що вніс нове щось в жите Марусі — були згадки про красного легіня... А так, так!... Стояв він

невідступно в уяві і манив. Іноді до того, що заволодївав усіма помислами, кличучи, обіцяючи незвідану ласку, непережиті солодкі муки — і як земля, довго палена жорстким сонцем, жадїбно чекає на краплю дощу, так ждала Маруся і думала... несвідомо думала про дощ поцілуїв і шептаних слів, про болючо солодкі обійми.

Мріяла...

Він здавав ся їй пів-богом таємним, рожденним морем одразу в усім блиску і сьйві. Під звуки його чарівного рога танцюють гори й ліси; його кїнь золотогривий літає по-над хмарами, пашить вогнем з нїздрів, побрязкуючи срібними підківками; його зброя валить тисячі ворогів, гонить в пустинї, а він сам, прекрасний, могутний, царствує десь за високими горами, за глибокими синїми морями. І прилетить він на своїм бистрокрилім кони схопить, понесе понад борами непроглядними, ріками зміїстими на коврі самолетї, примчить до палацу прозорчисто-мармурового і скаже: „Ти тут королевою“!...

Радїсно усміхаючи ся, в дорогоціннїм уборї, відбивши ся усїєю постатєю в сотнях зеркал, піде вона оглядати своє царство. Над бассейнами нахилить ся, заглядаючи в сріблясту глибїнь, послухає дзвона несчислимих водограїв, запашних цвітників потопче радїсний килим і засне потїм, солодко втомлена, на пишнїм, усїянїм цвітами ложї...

І настануть потїм дни солодкого щастя, полетять, помчать ся безпереривним дзвенящим ланцюгом. Рано буде прокидати ся під звуки невидимих флейт, лебедїв білих буде годувати на блакитнїм озерї, а у вечерї — буде баль!...

Пишно, слїпучо освітять ся золотї палати, сотнї розкішно вбраних вельмож, галянтних кавалерїв, красивих дам будуть плести ся в граціознї, гармонїйнї вінки менуета під ніжнї, небеснї звуки невидимих оркестрїв. А підчас прогульок освітленими аллеями молодї красавцї будуть шепотїти своїм дамам любовнї фантазїї, поезїї, мадригали...

А серед всїх тих сьйливих, блискучих товп — вона, цариця балю, йти буде об руку зі своїм лицарем, зі своїм владикою. В сукнї, зітканїй з повітря й сонїчних промїнів, з жемчужовою діядемою в волосю — царственно буде шестувати серед загального поклоненя і, ласкаво відклонюючи ся, сїяти білі рожї доокола. А з кутка, з-за густого ліса пахучих пальм ревниво будуть стежити за кожним її

рухом горячі закохані очи молодого юнака: він ще в сьогоднішню ніч закінчить свої рахунки з житєм через нещасне кохане...

Марусю тягло до потока.

Приходила, сідала на тім самім місци, де була з легінем і шукала очима сліду. От тут він сидів, от придавлена травичка, листочок, що лежав на крисани, а потім упав на камінь від молодечого повороту голови.

І перебирала в гадках все, що тут говорило ся, усміхалася, пригадувала собі оригінальний якийнебудь гуцульський вираз, і вдивлялася в зелену темну-глибінь ліса — чи не розвиднить ся завіса, чи не з'явить ся легінь, ще стрункіший, ще краший, ніж перший раз.

І не було їй страшно і соромно не було. Кого ж би мала соромити ся? Ніхто не чує дівочих дум, ніхто не знає мрій дівочих.

Але його не було.

Хоч би знати, як він ся називає. Забула спитати. Вже зуміла би якось так, хитро-мудро допитати ся хоч би, скажім, у баби Гафійки. Почала б здалека. Наприклад спитала б: а чії то взагалі потоки? Хто їм газда? Властиво, чие то дерево, що росте поточчинами? А сей потік до кого належить? Властиво, я хотіла сказати, до якої громади? Ну, і так далі. Вже би вона потрафила. А тепер...

От вже третій раз приходить сюди, на камінь, а легіня немає. І втома якась душевна нападає на Марусю. Вертає до хати — все обридло, все таке нудне, скучне — очи би не дивили ся.

В такі хвилі не знала куда себе дівати. Ішла на церковну царинку, під свою улюблену вербу — там не було спокою: дві баби, стоячи кожда на своїм подвірю, лаяли ся кілька духу, і далеко розносили ся їх моцні, на простори рахоєані голоси.

— А бодай би ті так легко на свікі жити! Суко! Бодай би ті вікришило до дитини, до пня й до сухого листу!

— Пес би ригав на твої слова, гадино ти з-пид їлового коріння. А зийди лиш суда — я ті вісмикаю тоті косиці кошечі, шо легіні по коршмах ни довісмикали!

Марусі ставало нудно. Нудно від сеї милої розривки

гуцулок, нудно від тихого, недвижного повітря. І навіть гори, теплими синими хвилями купані, обридали, уїдав ся шум Черемоша в уха — і знов ішла Маруся до плебанії.

А тут — ще гірше. Все таке одноманітне, все таке відоме-перевідоме. От крісла місцевої продукції. Солідність роботи їх, без сумніву, була понад всяку конкуренцію: вже висиділо на них пять поколінь і ще п'ятнайцять висидить. Але беручи з поглядів естетичних, їх ще в третім поколінню було порубати на дрова.

От дrevорит — портрет папи. Що се був папа, в тім ніхто не сумнівав ся; але чи жиє він в сю хвилю чи може вмер сто пятьдесят лїт тому назад — сего ніхто не міг сказати з певністю. От гуцульський таріль різьблений, з писанками гуцульськими на нїм; таріль красний, правда, і писанки ладні — але бачити сей таріль рано й вечір, день в день, день в день — ставало невиносимим.

Он якась плутанина зі смерекових гилочок — наче рамця які чи що, але в тих рамцях немає нічого, порожна стїна. От консолик з векелї, а на нїм фігурка Божої Матери в яскраво-синих шатах з традиційно скорботним виразом облича. Боже мій, як же то все наобридло, яке ж то все нудне, остогидне, настобосїле!

Скучно менї, бабцю!... Скучно менї, — скаржила ся свекрусї, єдинїй людинї, з котрою можна було поговорити.

Але бабця не розумїла. То старала ся потїшити вже справдї, як дитину, солоденькою булочкою, сушеною грушою, то вигадувала неїстнуючу хоробу і заливала липовим цвїтом на ніч.

— Се все від вагітності у тебе, се все від того... Ти не бій ся, ти нічого не бій ся — все йде дуже добре.

Рано, ще Маруся була в ліжку, прибїгла Оришка. Упала на колїна, зарила лице в ковдру коло ніг Марисиних і, нічого не говорючи, почала плакати.

— Що з тобою? Чого плачеш? Розбила щонебудь? Оришка не відповідала і ще гірше заходила ся плачем.

— Та ти хоч скажи в чїм річ. Перестань плакати.

— А йк вин мене призвів, так би на тім свікі було му лехко, йк менї тепер! Та й шош я гєдеви искажу?... Бїдна ж моя головочько нешіслива... Шо вїволочїт мнов дорогу та ше й гирше ме карати.

— Та завїщо, завїщо?

— Бо я, ади... завереміла... — і знов починала ревти. Маруся сплескувала руками.

— Ти??... Та бій ся Бога, що ти говориш! Та же тобі мабуть ще й тринайцяти нема!

— А я знаю кіко?... Вин на то ни дивив си, лиш... Ой бідочько ж моя кервава!...

Маруся стояла безрадна, не знаючи що почати. Питала — хто. Показало ся син сусіди, також молодий хлопець літ пятнайцяти.

— Вин казав: ти лиш ми искажи — чи ти хочеш зайти ци ти ни хочеш зайти, бо я, кае, можу й так і так. А я му кажу, шо ни хочю, бо гедю маю злобного — ме на міні шкіру до сім раз истегати. А вин тогди кае: визьми ти, кае, іми мотіля, йкого будь, та вирви му голов, а ви'так з лилика крила, та очі з миші, та з кертини, а ви'так уломи вухо з голки та з обірничька денце визьми, а ви'так троха згури та ладану крішку та й усе то-то змішей та найди тогидний ворих, шо то зиму перележів та не зийшов, бо му чірвак середину виїв, та й то-то усе поклади у вотой у ворих, а їк меш класти, примовей: „так нади мнов аби Пилипко пролітав, їк цес мотиль усі дороги пролітав, та й аби я так ни могла вид Пилипка закежити, їк перехінна дорога та й ни може си з морем споїти, тай аби так Пилипко ни мав мені путері детину зробити, їк цес горих ни має силе на весні сходити, а я би тогди ви' него детину мала, їк цес мотиль ме літати, цес лилик ме цего мотіля ловити, а миццими очима вигіти, а кертина з тов мишов си бити, а згура у цій шкаралющі горіти, а гівка цев голков шити та й цим обірником реміне прикрашати. Та й Пилипко аби нади мнов тогди силу взев, та й мені детину изробив, ек си зо мнов извінчєє, а доки си ни звінчєє, то аби ми так нічьо ни зробив, їк я цес гудз завезала, а вин самий си ни роспустив так аби мені детину ни зробив.

Оришка оповідала з запалом, горда з такої учености свого Пилипка і забувши навіть, що се про саму неї іде річ. Але потім нараз згадувала і, заревівши, знов утикала лице в ковдру.

— І ти все то-то робила?

— А е! Та-сми робила усе, їк вин казав, та ади ношу цес горих, запав би си, й до типер на голім кілі, — і Ори-

шка підіймала сорочку, показуючи на тонкій бронзовій фігурці шнурочок коло бедер.

— Фе.. що ти робиш, Оришко?... Встид.

— Абесте вигіли...

Але чим допомогти справі Маруся так-таки й не знала. Сказала о. Василю; гадала, що він, як пастир духовний, прийме сю вість близько до серця, але на превелике своє здивоване почула рівнодушну відповідь:

— Ну та й що? Ну, та й що?... Що ж я тому винен? Що ж я ту можу порадити? Я нічого тут не пораджу. Гадаєш, що вона одна? Та таких дванайцять-п'ятнадцять на рік отут, у одній моїй парафії. Бо ті гуцули — то як дики. То такий зіпсований нарід, що я си набештаю — а то все мов об стіну горохом, а то все ні до чого. Та вже не хоче ся мені й губи отворити: дідько вас бери — чи я маю за вас в смолі кипіти? Дав би Бог свою википіти.

Маруся хвилювала ся, обурювала ся, але о. Василя розворушити було неможливо.

А у ночі Маруся лежала, розпалена думами, і.. завидувала Оришці.

— Вона взяла свою частину. Надіяла ся на якийсь там горіх — і свобідно любила. Чому ж мені не дано навіть украсти свого щастя? І де воно?... Чи не той легіник чорноокий носить його на вістря своєї бартки? Чи не в камені тім великім заковане, за дванайцятьма дверима? Де ж? Де моє хоч маленьке хоч коротесеньке щасте?

ІХ.

Раз якось, коли думала Маруся про того легіня, прийшло їй у голову, що певно він мусить бути з яворівської парафії. Яворів межував верхами з Криворівнею, той потік біг власне з яворівського боку — се все наводило на думки.

Рішила їхати до Яворова: власне там в неділю мав бути храм. Властиво між яворівським і криворівським парохами майже не було жадних відносин: ні о. Василь не їздив на храми до Яворова ні знов яворівський ксьондз не приїздив сюди. І тому о. Василь, почувши, що Маруся хоче їхати до Яворова, здивував ся і навіть розсердив ся.

— Та же ти не знаєш там нікого! Я сам з тамошним

парохом знакомий от так, лише з реколекцій та соборчиків.

— Ну, то що? Я можу й зовсім не йти до священика: побуду лиш в церкві та й назад.

— Та ти збожеволіла чи як? Та вони ж образять ся: була коло церкви, а до хати й не зайшла.

— А коли образять ся то зайду.

— Нікого не знаючи? І тебе ніхто не знає.

— Видко попа по холявах, як то кажуть. Зрештою, то мені зарахує ся за першу візиту.

о. Василь лиш руками розводив.

— Та що на тебе найшло? Чи об'їла ся чого чи як?

Маруся здвигала плечима. Якась упертість заволоділа нею і просто хотіло ся поставити на своєму.

— Хочу та й більш нічого. Хочу на храм подивити ся.

— Та хиба ж у нас то вже й не храм? Або по сусідних парафіях, з котрими жиємо?

Маруся навіть не відповідала. Знала, що буде так, як вона хоче. Стара їмость прийде на поміч.

Так і стало ся: бабця вже говорила ласкаво синові.

— Та поїдь вже, поїдь з нею. Що тобі? Подиви ся, яке ж воно молоденьке. Йй же розірватись хоче ся, на людей подивити ся, себе показати.

о. Василь висував остатний аргумент.

— А служба Божа? Та же і у мене неділя якась, не могу ж я кинути свої обовязки та їхати світами для жіночих примх.

— А ти згодом трохи приїдеш. Ми поїдемо наперед, побудемо в церкві — служба ж буде довга. Зроби вже так, Василю. Молоде ж воно, хочеть ся радости. А тут все сама та сама.

— А що-ж я їй паничів зі Львова буду спроваджувати для розривки чи як?

— Та й то би не завадило. Правда, Марусе? — жартувала стара їмость.

о. Василь уже починав бурчати собі під ніс. Се було знаком, що значить подаєть ся.

— Люде живють ще й гірше нас. Нам ще дякувати та й ще раз дякувати Богови треба. Парохія не зла, їсти-пити є що і в чім сходити — якого ж їй ще, за перепрошенем, дідька треба?

Але врешті збирало ся й їхало ся. Маруся скакала з

радості, викликаючи остереження старої їмості. Тиждень борзо проминув в приготуваннях: все ж треба було між чужі люде не аби як показати ся.

А у неділю з самого раня в Марусі був якийсь святочний настрій, котрий ще в десятеро побільшив ся, як сіли нарешті на візок і поїхали. Радувала ся всьому, що лиш попадало ся їй на очи: хмарці, релефови гилок на ясно-голубім небі, пишними картинами гірського житя.

— Е — тай було ж таки на що залюбувати ся! Все — зелене доокола. По весінному, яскраво зелене. Навіть небо набирало ся зеленавих тонів — мов вся земля окутала ся надією. А на тлі сего зеленого моря, мрійних контурів далеких верхів — мов рухливі чічки барвисті посіяли ся гуцули й гуцулки. Ось вузький, не видимий в траві плаїчок — ним тягнеть ся безпереривна лента; ярко світять ся червені, переткані сүхозлотію запаски молодиць, кричать фустки яскраві, переблискують ся на сонци стародавними прикрасами на головах дівчата, легіники топірцями, а поважні газди сердаками пишними. Щось чарівно, до поеми фантастичної подібне, і Маруся переповняла ся почуттями.

От і Яворів. От і церков яворівська. Доокола — повно народу. День був чудовий, і всі понадівали найліпше своє лудіне. Молодиці, сліпучо блищучи на сонци білими рукавами сорочок, що хвилі підїздили скорим кроком на конях; легко, граціозно, вигибаючи ся станом, здоровкали ся зі знайомими, і кождий рух дихав природною красою й радістю житя.

Жартами, дзвінким сміхом перенизуючи кожде слово, витали ся.

— Ек днували, Адно?

— Гаразд, шо ви май.

— Ци дужі, Мику'?

І не можуть, щоб не зачіпити сусідки. Киваючи головою на якусь Василину, кричить одна:

— А ек кажете, кумко — ци в добрім перебутку цес день си опровадит?

Се натяк на сварливий характер Василини: бо про неї кажуть, що вона ні одного дня не може пробути без лайки. І Василина розуміє в чий се город камінчик, але що має дуже добру вправу, то відповідає їдучо, влучно, бе в саму болячку.

— Сокотїт лїпше свої вуші абесте вігодували на добру маржину та й скором йкийс з того мали.

Молодиці троха не в сих, ідуть уже на мир:

— Та чьо ви, Василинко, опередь служби опередь Божої та у гнів заходите?

— Я си нікому ни з'урічую, най і мене не чпают.

— А йгім, кумо, най си преч каже з таков заходити. Ади у неї зуби на продаж.

— А ви ни молити си до церкви приходите, а грїх на грїх закегати. З вами нима доброї бесїди ані раз. Йк бисте мали добрий розум, то бесте ни пащикували таке ни до чого ни здале. Ади йкі пересмішницї ми си повдавали!

Молодиці тікали в товпу, не раді, що зачіпили таку зубату.

Поважні газди вели поважні бесїди. Де-не де по купках переговорювала ся найновїйша подїя тижня: любас забив на смерть чоловіка своєї любаски. Оден з очевидців оповїдав подробиці.

— Я йду, а так вже темнічко си зробило, а вна, сука, вибігла, кричит: „Ой ретуйте!... Ой бідочко!... Ой душічко :; ма нешіслива“!... Зоздрила мене та д'менї. „І Танасїєчку, і сусїдо ж мий любий ни дайте ж ми пропасти“... А я вже сми скїмував у чїм рїч та лиш си питаю: „А хто“?... — Та Онуфрїй, кае, мого чоловіка, кае, забив“... Ага, суко, кажу, дограла си?

Газди злобні. Попади ся їм тепер Параска — побили би камїнем. Дивна ненависть двох полїв...

— Іду я т'хатї, а вин лежить на порозї та вже й криви з него полили: „Гекувать ті, каже, Парасочько“, лиш упов'їв. А вна, сука, дрїжит, от їк лист й ни каже, лиш харчит...

Сонце ярко світило. По горах тїни хмар і здавало ся тоді, що замість одної гори стоїть дві: одна темнїйша, друга в світлї.

Стара маленька церковця могла вмістити дуже мало народу і була набита по береги, хоч девять десятих парафіян стояли на дворї. Впрочім не кождий і пхав ся до середини, хиба вже як відбувало ся там щось занадто урочисте: тоді тисли ся, завїшуючи в притворї на кілочках кресанї й топїрці; хто не пішов до середини — клякав на одно колїно на царинці, не перериваючи розмови з сусїдом

Хоч і стала Маруся в церкві на упривїлейованім місци,

але за кілька хвиль вже почула, що не годна стояти: нічим було дихати. Вся мокра від поту, ставала на пальці, щоб хоч одним оком зобачити кавальчик синього неба, але окрім чорних, сивих, довговолосих голів, нічого не бачила.

Гуцулія молила ся. Тисли, давили оден одного — і то була робота Господня. Єк то ся говорить: на тім світі ше тійснійше буде. Молитву свою говорили голосно, не боячи ся перебити молитвою настрою сусіда; та бо й сусід теж не хотів лишити ся позаду і викрикував свої слова ще дужче, певно сподіваючи ся, що тоді вони скорше дійдуть до Божих вух. А коли приходив „Отченаш” — церква починала гудіти, як мідь розколиханого дзвона. Ставало ще тійснійше, бо кождому хотіло ся за всяку ціну стати на коліна.

— Ей, кумцю, коби здорові — посуньте си трошки, а я вже вам за то-то на цминтари посуну си.

І сусіда відсовував товсто обернуті ноги, не перестаючи скрипіти немазаним голосом: „ой ни возбави нас водлукавого”.

Попівни, попаді, попадини сестри і проч. і проч. і проч. пестрою плямою світлих уборів виділяли ся в товпі гуцулів. Непомітно перешіптували ся, обмінюючи ся дрібонькими критичними увагами що до нової особи — криворівської попаді. Марусі то долягало гірш повітря, і вона вийшла з церкви.

А лиш вийшла, лиш зітхнула широко, глянула доокола — відразу вернув ся до неї її гарний настрій сьогодняшнього дня. Пішла на цминтар, се природне прибіжище гуцула коло церкви й за житя і по смерти.

Цминтар відграє дуже важну ролю як в індивідуальнім, так і в суспільнім житю гуцула. Тут творять ся форми колективного житя. Се була і громада, се було і село, се була і народність. Тут установлюеть ся новий звичай і осуджуеть ся старий; тут починає і кінчає своє істноване мода, погребаяючи ся нарівні зі своїми носителями серед сих же могилок; тут першим блеском сяють іскри народної мудрости. Тут зароджуеть ся любов і всюда-ж приходять закріпляти її, благословляючи на нове жите її плоди; сі грушки та сливки на могилках бачили й перший тріпотливий погляд, перше несміле стискане; під ними сиділа й розмріяна дівчина в уплітках, сміючи ся у відповідь на жарти легіня; сюди-ж приходила вона й молодицею в фустці з

чоловіком, тут же знаходила і вічне упокоєне в білій, з негибьованих дощок сколоченій трумні. Словом — у всіх стадіях сільського житя се місце грало першорядну, невикреслену ролю.

І тому не дивно, що проходючи по-при всі ті ріжнобарвні ріжнохарактерні групи, вслухуючи ся в усі ті своерідні розмови — можна було зрозуміти жите сего людського гнізда, зрозуміти його суспільний настрій, його горе, його добробут і надії. Все чим хвилюєть ся гуцульська душа, все що складає побут — все відбивало ся тут, і оживши, підіймали ся перед очима картини домашнього, душевного й історичного житя сього свободолюбного і гордого народа.

Маруся йшла, прислухуючи ся. Доріжка зикзакувато виля ся поміж могилками; сиділи жебраки й співали на всі гласи, що хто хотів і умів, перетворюючи слова апостольських молитов у якесь ідолопоклонське чревовіщане. Кождий з калік старав ся виставити свою біду як найефективнійше: оден висовував на дорогу обрубок ноги, змазавши його насамперед маслом аби блищало на сонци і різало око; другий відкидав з чола волосе й задирав голову до гори аби всі бачили його непідроблену сліпоту; третій, не маючи можливости похвалити ся хоч якимбудь каліцтвом, бодай натягав на себе надзвичайні лахмани й виставляв уперед загорілі мохнаті груди, що на них можна би й зелізо ковати, а на грудях теліпав ся в усі боки величезний металювий хрест, котрий можна було би поставити й на церковну баню.

І кождий з жебраків хотів звернути увагу лиш на себе; милостиня, подана сусідови, здавала ся видертою з власних рук, і тому що хвилі серед сього повзаюшого й стогнушого населеня підіймали ся люті суперечки.

— А проклетиця, котюго! Коли я вже Бога си домолю, аби на правду ті очи з лоба віперло абес ни дурила людей преославних!

— Та змовчи хучь коло церкви, сучько ти годована.. Нагулив си ті окоман і з переду і з заду.

А в крайнім кутку стала ся ціла драма. Зайшла з того, що жербрачка зачала дорікати свого сусіда богацтвом.

— Та встид бес мав на прошечю дорогу сідати. Та ж-ес газда, маржину мішеєш, а в бінної удови з рота видираєш.

Каліка вважав, що того вже забогато, схопив камінь і торохнув ним бабу в лоб. Баба скричала кіко Бог гласу дав, ухопила ся за голову — з-під палців капала кров. Ранка була невеличка, але наслідки могла дати великі, і баба се зрозуміла.

Верещучи кілька дало ся, сама непомітними рухами розмазувала кров собі по лиці і роздирала ранку більше. Потім, мов би в нестямі, хапала ся закрівавленими руками за сорочку, покриваючи її плямами, нахиляла ся і капала кровю з чола доокола себе — словом грала варяції на задану тему, весь час не перестаючи голосити й причитувати.

Каліка вважав за ліпше благородно віддалити ся. Чуючи крики, почав збирати ся коло баби нарід.

— Хто ж то так бабу покервавив?

— Та ади ростіцький тот каліка.

— А за шо?

— Гроші баба хтіла украсти. Упали з пазухи, а вна...

— Та брешете, вібачейте, ни до вашого гоніру кажучи, бо сми ту була та й вигіла.

— Та я шо? Люде повістували.

— То прошек тот так си вимовее.

— Ади вни так сиге, а вна баба бінна, низарибна, а вин, рахувати, газда.

— Газда?

— Ае! Четверо товару держіт.

— Та й по-пид церькови си хилее?

— То вже раз погана душа!

— А та баба му говорит: ни мав бес устиду ручьку корчвіти. Ліпше би маржини сокотив. А вин тогди чім таки вхопив камінь, тим таки морснот бабу по голові.

А баба тим часом робила не злий інтерес: вставляючи в слова подяки репліки про свое гірке нещасте, швидкими рухами збирала монету.

— Простибіг, простибіг, газди мої... Аж ми си у голові закомашило... За ваше здорове, за господарське старане... На бінну бабу й здохлек гавкне і усека пеня зачепит та й си збиткуе... Христос вам на переді, Христос вам на заді, абесте діждали... Та так ми в грудех издусило, шо гляба й видитхнути... Ой бідоцько ж ма кревава.

А у каліки гет цілком попусували ся влови. Звістка про його злочин обійшла пару разів доокола церкви, що ма-

буть о нїм вже й попи в вївтари знали. І де тільки не показував ся калїка, всюда зараз підіймало ся:

— Цес бабу вбив?

— Ає, ає! Тот самий.

— Ой гїду! Посувай си назад у Ростоки, бо шос над тобов нинї бучьки си крутют.

— Та я шо?... Та я хїба шо, газдочьки мої любі та й солоденькі та й файні... Та я нічьо... Бо тїй бабі на дїдька би вже переходити... Аби йкий був тирпец, то мусит си рвати. Та в'онцо та в'онно... а я вже ни кемую, ек у мене й тот камїнь у руці си знайшьов...

Але, очевидно, се нікого не переконувало, і калїка бачучи цілковите зіпсоте інтересів надумав направити наслідки свого войовничого запалу і поповз перепрошувати ся до баби. Штурхав її голим ліктем у бік.

— Та бо той, Вась... Та ну...

Але баба знов занадто яскраво бачила всі несчислимї вигоди свого положеня і мирити ся в жаден спосіб не хтіла.

— А йди ти вид мене аби те й мої очі ни вигіли й вуха ни чули, ек ти мене навїки здоровля збавив. Ади, люде добрі, шо нима мінї ек і рани видоткнути — ек бих видомкла, тут би мене й смерць моя посїла. Ой-ой-ой побило мене трома нишестями!...

Жебрак совав ся коло неї, заповзав то з одного боку то з другого, шепотом обіцяв грошеве винагороджене, але баба певне була того переконаня, шо лїпше синиця в руці, як журавель в небі, і не піддавала ся. Стративши цілковито надїю, калїка махнув рукою.

— Русти ме типер цілу ннину...

А доокола стояли газди, підсміхуючи ся дивили ся на ту іділію і жартували:

— Ци бесте, гїду, ни казали: та вібачей, бабо мила, бо з тобов на слюбний на коверец стану.

— Та змилуйте си нади мнов божї суди та й ви, люде добрі! Та й кобих винен, та й кобих винен, а то нічьо в світї.

— Е, нічьо! — вмїшувала ся якась енергічна повновида молодиця в білім кожушку; мабуть з другого села. — Добре ми нічьо! Та йк би то в нас на храму си стало, ни дай Боже, так, то би в Черемош такого дїда верьгли. Пху, кат би вже далї брав таких прошеків, шо си бют.

— Та й шо ти таки си роззіпала на мене, молодичько, Бог би те вкрив? Та сми й ни бив ю ані раз, лиш морснув отак-о!

— А камінь нашо в пазуху сте сховали? Ше й другого кого бити?

Каліка спішно підв'язував свої милиці й тікав. Очевидно сьогоднішній крам му си ни вдав.

Маруся проходила ся кілька разів цминтарем, обійшла церков. Знайомі гуцулки з Криворівні радісно витали свою їмостечьку, цілували руку, говорили звичайні слова — шо от, мовляв, файна днина, декувать Богонькови светенькому; шо пид добре вереме і храм добрий, а пид злу годину то би си ни вхрамував. Одна молодичка, жартуючи, запитала:

— А кого, їмостечьку, вигледаете? Може йкого легіника файного?

Жарт був звичайний, гуцульський, але від него чомусь зашарила ся Маруся, як маків цвіт.

Казане відбуло ся перед церков. Гек скочів по-за пліт, укев штири гаджючки та й вбив посеред царинки. З того замаєня говорила ся проповідь, Гуцули потисли туда і збили ся такою лавою, що нею хиляло, як хвилею на морі. Мало хто зрозумів о що там ходило попови, але хто був близше — скорботно зітхав, підіймав очи до гори; хто стояв май далі, бесідував собі потихеньку з сусідом о маржині, а одна жінка положила собі кожух під голову і заснула, сказавши збудити себе як казане си скінчіт. Дві бабі плакало зі зворушеня; впрочім на кождім казаню плачут дві бабі.

А потім був обхід доокола церкви. Сяло полуплене золото церковних святостей на сонци. Дяки галасали, стараючи ся перекричати оден одного, бо то гонір бирший — май-май вісоко, понад усї геки голосом повести; а притім вивірчували, завивали мотив, роблючи його подібним до гуцульської вбері, де все кручене, верчене, здоблене. Любит гуцул „дрімнее завитецько” — така вже його вдача. Як силе шо або вирізує — кладе туда сто орнаментів, сто мотивів, сто барв. Так же й убираєть ся, так же й співає, таку ж і психіку має покручену, незгадану, многогранну: вибачає такі річі, яких ніхто би не вибачив — і нараз обра-

зять ся через дурницю, через дрібницю — і хапаєть ся за топір.

Поганин, древній жертвоприносивель в усім. Християнство пролинуло по-над гуцульськими верхами, мало зачепивши народну душу. Всі гуцульські обряди, переконання, забобони дишуть ще прастариною, всі його пісні носять виразні сліди поганства. Мов не тільки історія, а й саме жите, кинувши мужне се племя в глибину гір, забуло про них; віки летіли за віками все мимо, мимо, лишаючи гуцула в первобутних стадиях красивої своерідної культури, з незайманою патріярхальною психикою, гордого, певного себе, утвореного тоді, коли царями вибирали тих, хто повалив найгрубше дерево, хто убив найдужшого медведя. І носить її, сию психологію, навіть тепер, коли ходить зелізниця, турчать автомобілі, літають люде з аероплянів; носить твердо, уперто.

Іде до війська, блукає гет світами, царями, пан Біг знає де — а вернув т'хаті, знов убрав свій сардак, постולי взув — і ні по чім ви не пізнаєте, що він у Відни пуцував коні капітанови, у Пешті машерував, шукав любовних приключок в златей Прадзе. Сїв собі на груни оседком і сидить сам-самісінький, і все жите і все, що в нім, сам собі творить. Лиш те своїм називає, що відвоював у природи, у звіра та ще ніби у бога віпросив. Ані потреби сусідства, ані користи групи, ані сили єднання він не розуміє — він індивідуаліст.

А історія летить невпинним маховим колесом, насуваєть ся нівелюючий, дробящий молот культури — і недовго хіба проносити гуцулови його своерідність. Але — нім то буде — гуцул каже:

—Хе! Той лех давно си намагат на руску віру та шош нічого з того нима, — і не підозріваючи, що „лех” вже 500 літ володіє „русков віров”, половину її вимордував в козацьких повстанях.

Х.

Нарешті служба божа скінчила ся. Нарешті!

Похриплі дяки ходили роззявивши роти, а коли говорили, то мов повішельники, яким пощастило зірвати ся з

шибениці. Тричи скупані у власнім сосі попи були голодні, як... впрочім обійде ся без порівняня. Ближні гуцули забірали „т'хатам" своїх кривних, знайомих, гостей з других сел, але більшість, маючи зі собою все потрібне для храмування — як гусленку, бриндзю, масло, мід, ріжні-ріжніські кулешінники, бурешінники, голубці, а також обовязкову прикрасу святого храму — добру посудину з горівков — ся більшість розсипала ся знов таки по цминтариску, і там, серед зелених могилок, під захистом хрестів та смерічок, ішов правдивий гуцульський храм.

Гуцульське кладовище і в звичайні часи ніколи не буває смутне, бо гуцул до смерти відносить ся цілком філософічно і не боїть ся а ні її самої, а ні її царства. Не раз можна бачити на цминтари натерьховану кобилу, що мирно пасеть ся між могилками, зїдаючи траву, порослу може з частин серця чи душі попередних газдів її предків, а сам теперішній кобилин владика, трудний ходом, спить собі, положивши голову на чіюсь могилку. Часом забіжить сюди і закохана пара, вишукає собі захист і тоді в царстві смерти совершаєть ся таїнство зародження нового житя. Словом, гуцульське кладовище — се зовсім не передвере страшного чистилища, зовсім не хитар юдоли плача і скорбот, а просто собі кавалок землі, який обовязково треба було відрізати для одної конечної потреби житя.

А вже тепер, підчас храму — то цминтариско веселило ся, грало житем, сміяло ся. Та де там сміяло ся! Таки попросту реготало, за боки узявши ся. Самим мерцям певне весело було лежати та землю держати, а не оден може був такий жвавий, що й сам би вскочив та дзенькнув чарчиною — другою. Але шкода заходу.

І лють ся річи гучні та веселі, сиплеть ся град гуцульських жартів, иноді неотесаних, вузловатих, але завше влучних, летящих просто в око, а головно — природних. Те, що в устах иншого здавало би ся безсоромністю — в устах гуцула або гуцулки, на тлі сих могутних верхів, під небом синим безконечним, під немовчний гомін Черемоша, здаєть ся прирідною частию безконечно ріжнородного житя.

А в плебанії собі йшов храм. Так як завше.

Перемучені попи накидали ся на їду і не мали часу говорити, господиня звивала ся, як вужівка, стараючи ся аби

все було як найліпше, аби любі гості не взяли потім на зуб. Властиво кажучи, всі ті стараня були цілком даремні, бо однаково, розіхавши ся з празника, попаді будуть судити й пересуджувати кожду дрібницю: і сос був пересолений чи недосолений, і сукня була комічна, і дань було мало.

Але тут — усміхи, похвали над міру, і тьма-тьменна повітової гречности. Попівни піджимають губки і не хотять їсти, кавалери кібіцують і до поту старають ся як найдоскональше наслідувати шляхоцькі маніри, а иноді, мов камінюкою в лоб, садять якимось „doweіrem”.

Серед гостей старшої генерації ідуть поважні розмови на сучасні теми, про остатні новинки, а в тім очевидно, найбільше про послідні виступи нового молодого отамана опришків Марусяка.

Звідки він узяв ся, сей метеор на галицькім небозводі — ніхто якось докладно не знав, але про його безумно смілі і в такій же степені щасливі напади вже ходили цілі легенди. Ще так недавно появил ся він в ролі отамана опришківської ровти, але встиг вже здобути собі славу найпершого ватажка.

Появляв ся цілковито несподівано серед переповненого народом ринку, починав некольну стрілянину і наводив паніку на всіх; грабував, палив, забирав здобич — і щезав одразу, мов у воду падав, для того щоб винирнути десь на другім боці гір і, зірвавши голову якомусь біреви угорському, знова щезнути безслідно. Всі мандатори з ніг збивали ся, ганяючи ся за ним грунлями; от-от здавало ся, тримають вже в руках, а він виховзне, мов вюн, і під носом властей позволяє собі такі авантури, що панове мандатори волосє на собі рвуть.

Ті, кому довело ся його бачити, оповідали, що Марусяк був просто красавець, отже не диво, що мав успіх серед представниць прекрасного пола і дуже можливо, що всі його оті незрозумілі появленя та щезаня залежали в певній своїй части від тих успіхів. От навіть тут, на яворівськім храму, коли зайшла річ про Марусяка, молоді попаді почали шушукати ся між собою, і як би хто з попів довідав ся про зміст сих сповідей, було б може попаді кепсько.

Господар казав, що вони тут, в Яворові опришків не боять ся.

— Чому так, отче добродію!

— Бо у нас випадок був такий, що з того часу боять ся опришки сюди приходити.

— Який випадок? Коли? Де?

— Коли — сего вже не можу вам сказати докладно, але був. Раз прийшло до нас сюда на Яворів на толоки дванадцять опришків. Посідали, витягли бербеницю горівки, ладять ся пити — а заїдати нема чим. Дивлють ся — іде оден наш, таки яворівський, газда. „Мой! Сда йди“! — Той підійшов ні живий ні мертвий — боїть ся. Та й хто би не злякався — дванадцятро хлопів як дубів.

Велять йому опришки, тому газді, принести харчів на дванадцять душ... „Але дивись, кажуть, не дуже хавки роствирай, бо може бути біда. Неси мовчючи — спокійніше на тебе буде“.

— Пішов той хлоп за харчами. Гадає собі — дїдько вас бери, вже буду робити що скажете, а то справді, як би чого не трафіло ся.

— Що було лиш у хаті — все позабирав. Приніс, почали опришки пити-гуляти, балювати. І сами пють і хлопови дають, але він все відмовляеть ся, не хоче. Ну, не хоче, то й не хоче — як собі хоче. Будемо пити сами.

— Та й пють та й пють, та й пють та й пють та допили ся до сього, що де хто був, там упав, там і спав. Пороскидали ся по толоці гей колоде.

— Бачить хлоп, що твердо вснули опришки, взяли його думки. Бо він видів, як легині пересипали золото в бордюгах, а потім, кладучи ся спати, положив кожний собі свій бордюг під голови.

— Взяла заздрість хлопа на тоті гроші і рішив ся він на велике діло; ухопив сокиру й повідрубав усім опришкам голови. Так таки усім дванадцятьом. Потім забрав всі дванадцять бордюгів, поховав між камінем, а сам пішов до мандатора і замельдував, що от я, такий-то й такий-то замордував на яворівських толоках дванадцять опришків — прошу мені за то-то нагороду. Та ще й нагороду дістав, не гадайте собі — от який був митець.

— От з того часу оминають нас опришки, бо тут, у Яворові нещасливе місце для них. Всюда бють, всюда розбивають, а сюда боять ся йти.

Але не встиг егомость закінчити фрази, як стало ся

щось цілком несподіване. На дворі почув ся шум, гвавт, якісь крики, потім розітнув ся вистріл. До покою влетіла якась дівка, кричучи: „Опришки!... Опришки!... Чорні хлопці!” а вслід за нею, нагинаючи ся в низеньких дверях, оден за одним, оден за одним почали входити високі, рослі молодці. Стали під стінами, мов дуби, і чекали.

В першу хвилю всі гості окамяніли. Відтак жінщини почали плакати, муштини стовпили ся, мов гуси, і зі страху не знали що почати. Опришки стояли мовчки, очевидно чогось чи на когось чекали.

Ждати довело ся недовго. За якусь хвилю до хати сміло, свобідно увійшов.. той легінь, о котрім дні і ночі марила Маруся...

Трохи не скрикнула!

Легінь увійшов, зняв кресаню, поклонив ся.

— Ек днували, їгомостику?

Але ніхто не обізвав ся й звуком. Ніхто не поворухнув ся.

— Ек вам си храмує? — казав далі опришок. — А чо ж, їгомостику, нас, легіників, ни покликалисьте на храм? Виджу доста гостей наскликалисьте, — і опришок повів очима по збитій у куті інтелігенції. Погляд його упав на Марусю... На хвилю щось блиснуло в очах, але опришок здержав ся.

Маруся помітила сей бистролетний погляд, і серце її забило ся частійше.

Тимчасом першою прийшла до себе господиня дому. Низько кланяючи ся, підійшла вона до атамана.

— Пане юнаций!.. Хиба ми вам що злого зробили? Хиба ви від нас яку кривду виділи? По що ж ви нас так налякали і гостей наших і от дітей?

— А котру ж то я вам кривду робю? Шо-сми на храм ид'вам прийшов, так то-то за кривду собі маєте?

— Борони Боже! Се честь нам, велика честь. Ми б і сами вас просили, лиш не знали де шукати вас, куда вість давати.

Опришок розреготав ся.

— Файно-сте, їмостечьку, сказали, таки нима шо. Але ни бійте си, нічьо вам си ни стане. Ек сми прийшов, так пиду, лиш окуп візьму — бо то ни є честь з порожними ру-

ками видходити.

— Та якого бесте окупу хотіли, пане ватажку? Люде ми не багаті, самі-сьте знаєте попівські гаразди.

— А я хочу окупу. Та ше й ни простого.

І як спочатку, бачучи, що опришок смієть ся, всі зітхнули вільнійше, так тепер засумували: Марусяк звик брати добрі окупи!

А опришок стоїть, підперши ся у боки, і згори поглядає на всіх. Дійсно був красний. Сила тремтючим потоком, переливала ся в жилах, біла ключем. Весь в червонім, тримаючи в руках жите і смерть всіх присутніх, він стояв мов би який бог-громовержець, що злетів з недоступних гір — і чув се, чув свою міць, свою власть над душами сих людей.

— Ой беру я окуп, беру ни маліцький! — поволи цідив опришок, поблискуючи зубами. — Грошима ни хочю, фантем ни хочю, лиш хочю...

Опришок зупинив ся. Приемно йому було тримати усіх в напруженю. Завмерли всі... А ну ж чійого житя захоче?...

— Хочю аби мене онна молодица поцувувала.

Мов гора у всіх з плеч звалила ся. Загальне зітхане полегкости проленуло по хаті і — як уже воно так стало ся, хто його знає — лиш очи всіх присутніх чомусь звернули ся на Марусю. Вона се почула й згоріла, відразу. Опришок теж зупинив на ній свій погляд і усміхнув ся.

— Яка ж молодица? — питала господиня і до того осміліла, що навіть дозволила собі зажартувати. — Може я?

Всі уже посміхали ся, підхлібними, далеко видними усмішками. Скажи опришок усім ставати на голову — стали би.

— Ой не! Я хочю аби йка найфайнійша мене поцувувала.

— У нас всі красні, пане ватажку, ми поганого не тримаємо, — вискочила вперед юрка, весела попада Білобрезівська. — Може-бесте самі вибрали, бо ми на ваш смак не годні потрафити. Котруж вибираете?

— Цесу, — і опришок показав барткою на Марусю.

Маруся чомусь перелякала ся. Ховала ся за чийсь спини і, мотаючи перед лицем руками, повтаряла:

— Не хочю... не хочю... не хочю...

— Та побійте ся Бога, їмость! Ратуйте нас всіх! Що ж тут такого страшного.

— Через вас одну нам всім пропадати чи як?

Сьмілива білоберезівська попада знов вискочила:

— Давайте я вас поцілую, пане ватажку!

— Ой не! — похитав головою опришок. — Їк приходит газда шо купувати, то ни берет шо му жид приставее може гнилого, лиш, то-то берет шо му си вдало.

Хтось з панів інтелігентів порснув сміхом. Опришок, прищуливши око, подивив ся в той куток — там стало тихо.

— Ну, ек же вно буде? Ци дают окуп ци сам беру?

Тепер уже всі як є наступили ся на Марусю. Вона не знала що говорити, що робити. Поглядала на свого попа, але о. Василь як сів, вилупивши очи та розкривши рот, так і сидів без руху, від страху нічого не розуміючи.

— Та йдїть уже, йдїть, попаде, — підштовхувала Марусю білоберезівська їмость. — То вона, проше така юнація, так не хоче цілувати ся, як муха меду не хоче.

Страх мнув уже у всіх. Почули, що біда скінчить ся жартом. Маруся, розчервонївши ся, підходила несмілими кроками до легіня. Підійшла, зупинила ся і — сама не знала як, пощо у неї вирвало ся:

— Чи й обіймати?

Всі розреготали ся. Сміяла ся навіть пасивна опришківська гвардія. Усміхнув ся й сам Марусяк.

— А ек же, ек же! Шо то за поцілунок би був.

Маруся зрозуміла, що сказала щось не до речі, і бажаючи вже скорше то-то все закінчити, борзо обняла опришка і поцілувала в повні губи.

Гомін одобреня, троха насмішливого, троха заздрісного пройшов покоєм, а Маруся, уткнувши ся головою в груди першої-ліпшої попаді, не знала що робити з собою.

— Славно! Славно! — кричали гості. — Ще раз!

Марусяк зняв крисаню і низько кланяв ся господній.

— Ой гекувать, газдинько люба, шо-сте нї дарували так файно. Не вид учера ватагую, а такої пишної здобичі ше-сми ни мав ніколи.

А відтак звертав ся до товаришів.

— Ану-ко йгім-ко, легіники-брата! Та не будьте на мене гнівні, та й лихенькі — вже видплачу си. А тобі, молодиче.

шо-с ня цулувала, скажу — сокоти си! Бо так-ес мня злакомила, шо я ше й до Криворівні на храм прийду! — і підігнувши ся у одвірку, вийшов пріч. За ним опришки.

Не одразу по таких гостях прийшли до себе всі присутні, але коли уже всі заспокоїли ся і переконали ся, що небезпека минула — жартам і сміху не було кінця. Центром їх, розуміє ся, була Маруся; вона, бідна, буквально не знала куда очі дівати: їй здавало ся, що всі, як є, усі уже догадали ся про її попередню стрічу з легінем там, над потоком, і про її мрії, і про її — о, Боже! — про її таємні, нікому невідомі, самій собі невисказані бажаня.

А о. Василь так і не прийшов до себе цілковито. Щось мурмотів незрозуміле і дуже швидко згодив ся їхати до дому, коли Маруся о тім натякнула.

— Ага, ага... А так, так, так, так.. їдемо... А звичайно їдемо. Я тепер уночі не поїхав би ані за які гроші. Їдьмо, їдьмо поки ще світло...

XI.

Стара їмость не пізнавала Марусі — так розвеселив ся та розцебетав ся її пташок. Та й сама Маруся не могла зрозуміти — чого се їй так весело.

Була певна, що ще побачить Марусяка. Як, де, в яким характері — не знати. Чи на потік прийде чи справді, розбійничим звичаєм, влетить до хати — трудно відгадати, але що прийде, то се певно.

— Він Марусяк, а я Маруся, — повтारяла сама собі і усміхала ся.

З відмінним вже тепер почутем слухала пісню Гафійки про Яношіка, славного опришка. Гадало ся — гей, коби то я газдинькою була в тім ластівячім гнізді! Приїтав би до мене сокіл що-ночі і вміла-б уже я його оплутати.

А вже по цілій Косівщині з уст в уста передавала ся пікантна новинка о тім, як попадая криворівська цілувала привселюдно Марусяка на храму в Яворові. Ріжні з того факта виводили комбінації.

о. Василь, їдучи до Бистреця, умисне поступив до пушкарського отамана Гордіюка. Скаржив ся.

— Що то має бути, справді? Тільки маємо пушкарів,

а опришки, мов не знати що, ходять дорогами та хатами, нападають. Та ще нехай би на гуцулів чи там жидів — н-ну, най би вже там. А тож на попів!... Та бійте ся Бога — на попів!

Гордіюк хмури́в брови і приймав зневажливий вид.

— То лиш до чесу, єгомостуку, лиш до чесу. Най ми з Юрашком поговоримо, бесіду най маємо. А витак погладимо дорижку тому Марусекови. На високий верх погладимо му дорижку — аж на шибеничку.

А Маруся з дивним якимсь почутем вислухувала те слово — опришок. Воно звучало в її вухах майже як „лицар”, і не лучило ся з ним понятя про нічні напади, кров, огні — була лиш поезія верхів Чорногірських, дрожала в нїм вільна воленька гуцульська, красиве свавілечко.

Опришок — се той, що як на свято вбираєть ся що-дня, що грошей не шкодує, роскидає їх жменями в товпу, що любить шалено і свистом тягне женщин за собою на високі гори, в каміне, в потоки. Опришок — се той, що вибрав у себе запашні соки гірських цвітів полонинських, що ріс, як смерека, на вільних вітрах і виростив руку зі стали, груди з каміня, горить очима як вугілем, а свище так, що коні рвуть ся й дибки стають.

Як се воно тягнуть опришка на шибеницю, сего не могла собі уявити Маруся. А от як він орлом злітає зі скелі, вриваєть ся в село, як гнучкий, блискучий, обіймає і цілує шалено, як сєє топірцем в дикім танці — се уявляла собі легко. І солодко мріяла про стрічу і бояла ся її.

І стріча відбула ся. Таки знов на тім же самім місци.

Вибігла Маруся до потоку, скочила зі скелі — а легінь, точнісенько як тоді, стоїть перед нею і усміхаєть ся. Мов би чекав і дочекав ся.

Він же перший перервав і мовчанку.

— А-о видиш? По раз петий приходжу суда.

Маруся хотіла сказати, що вона може й двацять разів була тут, але не сказала нічого: ще Бог знає що погадає собі!...

— А я до того ни звик.

— А до чого ж ти звик?

— А я звик до того, що йк мені йка молодиця ци там гівка впаде в око, так я посилаю свого легіня до її гедя ци там чьоловіка аби велів їй вбрати си у шо найфайнійше та

й випустив у такім а в такім чесї на таку й таку ріжу.

— І виходить?

— А віходить. Ше ни було разу аби ни вийшла.

— Ну, і шо ж потім?

— А шо потім, то хйба вже сама знаеш.

Маруся почервонїла.

— Ні, я не про те... я... А потім, нїби зовсім потім?

— А потім їк подобала ми си, кажу йти за собов та й ходит із нами. Витак видступю кому з побратимів, або т'хатї відїшлю, ек укемит си. А ек ни вподобает си изразу — на-бю поренно та й іди си куда хочь.

— По шо ж бити?

— Таку вже натуру маю. Лиш я ни бю так, от пусто-дурно. Лиш ек писката дуже та на рот drankава. Але ж бо тогди й бю!

Маруся сидїла в відлюднім потоці, близько-близько коло неї от сидїв сей розбїйник, що бе женщин коли не вподобали ся — а їй зовсім не приходило в голову, що й її теж може взяти сей опришок, мов кавалок будза: шо з'їв — то з'їв, а шо не з'їв — псови кинув.

А опришок дійсно поводив ся зовсім не порозбїйничому: нї словом нї рухом не налякав Марусї, і сам навіть не розумів звідки у него ся повздержливість.

І пішли з того дня стрічи за стрічами, все тут, на сїм камені. Се було найбезпечнїйше місце, бо сюда ніхто ніколи не заглядав, а тут було так красиво, так поетично.

О чїм вони знаходили між собою говорити — Бог їх знає, а тільки як наставала хвилина розлуки — не хотїло ся уходити Марусї.

— З тобою не скучно, легіню...

— А їк весело, то тра нам іше поговорити. Віходь суда завтрїчько о ций порї, і я вїйду. Ти ни бїй си — я тьї нічьо лихого ни зробю.

— Я й не бою ся, але...

— Віходь, віходь. Оннаково то ни довго.

— Чому?

— Та чьїму? Бо я ни можу на оннім місци довго бути, то ни є беспечно менї. Тра буде роздекувати си скоро.

— Ах, правда!.. Ти опришок... Розбїйник, — тихо додавала згодом, і якась нотка печалї переривала її голос.

Підіймала очі на опришка.

— Чому не кинеш того, легіню? Чому не сядеш на ґрунт, не ожениш ся? Випасав би маржину на полонинах, бив бриндзю, старшим братом би тебе наставили, а відтак вийтом.

Опришок скривив ся, мов би оцту випив.

— То ти ми ек би по перченій ковбасі гнилого сїна на заїдку дала. Ой га! То сми ни вигів — на ґрунт сїдати? Ци орев на землю сїдат? То галич на земню сїдат та й дземню їст, а орев — подиви си!

Марусяк показав барткою в небо.

Високо-високо під хмарами летїв цар птиць, ледве примітною точкою чорніючи в синяві. Царственно проплївав під сонцем і, без лету, без маху крил, підіймав ся все вище... вище... вище...

Задивила ся Маруся, піднявши головку. Опришок тихо, ніжно приторкнув ся до неї і підтримував... І від сего дотику солодко якось стало Марусї і трошка туманило ся в голові...

Уже щез орел... вже не видко було орла...

Маруся зітхнула, відхилила ся. Опришок пустив руки.

Так ти орел? — сказала мов про себе з тихим зітханем.

— Ає! Орев Лиш люцкий. Ек седу на грунику, ек заграю у флоєру — витко минї всі плаї й дорижки, витко кожду хату і знаю що хто в екі' хатї йку гадку тримає. Та й ни має мене ніхто зачіпати. Бо йки злечю з верха та йк дзьобну отсим дзьобиком чіченим,—і він блискав своєю важкою барткою, — так уже 'ди скемит си на тім свікі. Бо я ни знаю ек хто бе, а я знаю йк я бю. А я бю так, що йк уліплю, то тра вже й свічку давати. Бо вже остатні того дороги.

Він говорив сї слова бутно, підкреслюючи. Вся гордість його була в тім, що от він уміє так добре бити. А Маруся й тепер не рисувала собі дійсних картин з тих слів, не бачила в тім битю нічого, крім красної казки.

— І що ж то тобі радість дає, що ти тільки душ загубив?

— Та й чьому ні? Усек си боїт. Газда — хучь ікий з тебе газда, а все тобов хтось помітує. А нади мнов нима пана. Оден пан нади мнов — моя шибеницька, шо ї тешут

ми у Надвірній чи у Кутах.

— А Бог?

— Бох? А хто йк ни Бох ми тоту долю дав? Та же Бох мене сотворив та й дав ми кров горечу, востру. Єкого ня вробив, такого най і терпит.

— Та же гріх то великий.

— А шо-ш гріх? Я, видиш, так міркую, шо йк іде кинь у верх та й має терьх на собі великий, теркілу ади, тежину. То вже йк я до того до терьха своїх нару постолів доверьгну, то видів коневи ви' того ни буде кежше. То й тоті мої гріхи так само. Тіцько сми їх напретав, шо вже ади, йк тот повідав, мокрий дошшо си ни боїт.

І він безклопітно реготав, показуючи рівні зуби. Дійсно такі деталі його не клопотали. Брав жите за той кінець, яким воно до него повернуло ся. Сам був жите. А що може кому не сподобала ся його професія — ну, та то трудно. Бог усеку долю міркує: одному казав бути попом, другому паном сендзьов, третьому ба й крульом, а от йому, Марусякови, казав бути опришком — бо й того гатунку тра. Кожда професія має свої неприємні сторони, опришківська також, але і тільки ж, не більше. І Марусяк, раз рішивши собі усю оту справу, більше не клопотав собі нею голови.

Маруся забувала, що хотіла вже відходити, знов сідала на камінь, знов слухала свобідних, сміливих оповідань опришка. А він чув сю власть своїх слів, і вони лили ся у него складно, связно, набирали ся поетичних форм.

Сонечко тм часом наближало ся вже до заходу, в поточчині ставало темно. Маруся згадувала, що таки вже на правду треба йти до дому.

— Ой легінику, красно говориш, — сказала, встаючи, й усміхала ся. Ще почувала себе попадею перед сим опришком; могла ще так усміхати ся. — Красно говориш, легінику, та й не одну відай заговорив.

— Та.. було усеко... Я ше й грати вмію. Віходь завтра, я вінесу фльоерочку свою. Маю таку фльоеру, шо... шо ек би ми хто исказав — маеш свою любаску в Черемоші втопити або фльоеру об камінь розбити, то бих..

— Що? Топив би любку?

— Бигме топив бих.

— Ну-ну... Завзятий же ти, легіню.

— Такий вже си вдав.

Пращала ся. Не обіцяла Марусякови вийти завтра, але він уже знав, що вийде.

І в дивний вінок сплели ся дивні дни. Мов в чадї, в голубім тумані ходила Маруся, не здаючи собі справи що з нею, що доокола. В дома говорила, сміяла ся, відповідала на питання, а сама була не тут, блукала десь гадками, десь заблудила ся у запашнім лісі чудових цвітів і не шукає дороги.

Стара їмость і чоловік клали все то на рахунок вагітності, і Маруся не розчаровувала їх, хоч сама давно вже помітила, що помилила ся. Так їй було вигіднійше. Не розпитували, не причіпали ся. Могла лягти і мріяти, могла не приходити до обіду, до вечері, могла ухиляти ся від прісно-несмілих ласк о. Василя.

Не було гадок — були лиш мрії. Лиш колихала ся в хвилях, ішла незримиими хмарами білими. Думала тільки про него, про того легіня пишного, чекала лиш тої хвилі, коли можна буде вибігти до каміня, лягти на ласкавий мох і чекати, слухаючи. Нудила ся, місця собі не знаходила, коли день був дощ, хляпало з раня і не було найменшої можливости вийти з хати; а коли потім зіходили ся на другий день — була задумчива і мало говорила.

Марусяк приносив флоеру. Говорив, хвалив ся, бундючив ся, був і гордим і смішним, але брав флоеру в руки — і виростав недоступно. Мов підіймав ся високо понад семи смереками, понад вершинами гір і звідти, з тих висот розсипав жемчуги, чарівні звуки.

Маруся завмирала тогди. Скуливши ся, вона лиш дивила ся, мов зачарована лісовим богом наяда, дивила ся безсилями, змученими наглою тоскою очима, мов говорючи поглядом: „бери мене... бери... лиш не муч...”

А легінь не бачить нічого. Сидить, такий прибраний, такий яскравий; сардак висить на однім плечі; лице якесь задумане, мов у падшого ангела в хвилину згадок о загубленім раю й тоски по нїм.

І була в тій флоері душа. Била ся в сумнівах, в печали надземній, плакала ся й скаржила ся на недосяжність гармонії, недостижимість щастя. Горличкою сизою зраненою трепетала ся, сумувала шелестом трав сухих, нескошених трав, півзрубаного дерева. Сльози гір лили ся, стогнала

народна душа, Бо не Марусяк-опришок то грав — то грали з ним усі, що творили пісню гуцульську, що ліпили хатки на стрімких убочах, тяжко працювали у бутинах, весіле співали, тужили по умерлим. Що від пня великого прастарого відорвалися і тоскують до сьогоднішнього дня по своїм Дунаю, ясних королевичах, беззлобнім житю.

Все те грав Марусяк, сам того не знаючи. Красиві губи складали ся сумною лінією, притмівали ся очи і сам весь ставав лагідний, ніжний.

— Шос цеса флоера зи мнов робит. Такий мнекий робю си — отік хліб. Хто би маму ринну просив — видав бих, ибигме.

І оповідав журно, печаливо о своїм житю, як з газдівської богацької дитини став голосним на всі гори опришком і котить ся, котить ся по сій розбійницькій дорозі, аж поки не докотить ся до свого страшного кінця. І глибока тоска чула ся тогди в його словах, віковічна тоска робітника землі, одірваного від своєї Матері.

— Що ми з одягу доброго та з грошей моїх, ек оннаково змию маю під серцем...

А Маруся слухала... слухала...

XII.

Там, де і Біла і Чорна Ріка си сходє, де славне село Устеріки — по-над Білов Ріков, і на Ледчину й на Волошину лягло-простягло ся село Стебни. Невелике, але красне. На пологих убочах розложило ся, сонце якось мягко паде, і садовина тобі доспіває і все.

А в тім селі по лядським таки боці був газда Марусяк. Добрий був газда: мав полонину, щось з 80 маржини випасав, ліса мав добрий кавалок, толок коло хати доста, город такий шо варт — там таке кукурудзе гнало, ек гаджуга.

І був у того у газди одним-оден син, Дмитро си називав. Парібок файний, силний, здоровий — прото флекев.

Наступали парібови роки. Задумав си вже гедя — шо би за пайку дати синові та й шо би за гівку на ту пайку з сином посадити. І вже ніби от їк зважив си: богацька гівка, сама одна; дає стариня добре віно, бере хлопця до себе на грунт; та й дівка сама файна, здорова, робітна.

Куда би вже, здавало ся, ліпше? Але вийшло не так. Дмитро твердо сказав гедеви, що дівки тої не бере.

— Чіму?

— Бо не хочу.

— Чіму ни хочіш?

— А шо ми з того? Гедя її богачь, полонини має: ек засадит мене в полонину — пив життя маю там пересидіти.

— А ти ек гадав? Шо ті скором сам у рот ме плисти ци ек? А у тебе шо в голові? Дармуванечко сете?

— Я в свого геді так дармував, шо ціле газдівство на своїх плечьох тримаю, а тої гівки не беру, бо в мене ше голов' ни болит.

— Ой, чькай, сину — ше заболит.

— Та й тогди му знати.

На тім розмова й стала. Гедя гадав — молоде дурне, най си набуває. Ну, а легінь иншу думку мав.

Ой була-була в тих же самих Стебнях дівка Катерина. Сирота — гедя її взяв другу жінку; та не жінку, а відьму перекручену, шо такої й світ не видів. Шо вже вона не набиткувала ся, шо вже не набила ся тої пасербиці свої, так і най би Бог ю побив на гладкій дорозі. А Катерина вже така вдала ся — от як тиха вода: лиш гляне на мачуху повними сліз очима та й нічого не говорить. А мачуха від того ще гірше ся лютит.

— Чьо мовчиш, суко, било би тобов у каміне та в плить, ек тими шо бет? То ади раз не крискенцка дитина, шо її й ни болит. Видьмене йкес.

Хотіло ся їй криків, болю, лайки, оправданя своїх знущань, а дівка, мов на злість — ні слова ніколи.

І кохали ся Дмитрик з тов Катеринков. Буйний був хлопець Дмитро, а при ній якось тих, благий такий робив ся, лагідний. Уміла якось його без чарів чарувати, шо не хотіло ся при ній ні гуку, ні співу буйного, ні данцу шаленого, а хотіло ся лиш сильним бути — аби її на руках носити, співати — аби вона лиш слухала.

Коли, трафляло ся, темперамент проривав ся і на запит Катерини: „шо гів'ес сего тиждня"? доводило ся відповідати про якось дурійство — і не ганьбила і не сварила, а лиш положивши руку на плече, питала заглядаючи в очи: „по шо робив'ес так"? — і тоді готовий був кризь землю

провалити ся.

Тихими вечерами зіходили ся, благословенними тихими вечерами. Не часто, але солодко. Десь під оборогом, в лісочку, ще де. І дуже починав любити Дмитрик свою Катерину.

Коли оповів Дмитро Катерині свою бесіду з дедом про оженіне, попала дівчина в задуму і не годен був Дмитро її з того розговорити.

— Але я ті на мій гонір кажу, шо нічьо з того варевани буде. Я си ни дам.

Та Катерина нічого не відповідала і неможна було догадати ся о чім вона думає. Лиш як ринули сльози у неї з очей рясним потоком, тогди лиш догадав ся Марусяк, і розірвало ся у него серце.

— Ой ни плач, Катеринко, бо я ни знаю шо си зробю. Та й чьо плачеш? Присегаю ті на сету петницю, шо ни буду з ніким жити, лиш з тобов, лиш тебе візьму за жинку. Най лиш троха передурієт гедя та й я тогди му своє скажу. А йк ни схоче — дідько бери їх з їх гараздами. Маю руки, маю здорове — йкос буде.

Ще дужче плакала Катерина і ховала лице на грудех у милого.

— Ой ни буде того, ни буде.

— А чьіму ни буде? Ци ти міні ни ймеш віри? А ци я брехун перед тобов? А ци я багато тобі набрехав? А ну, скажи.

Не годен був порозуміти. Зрештою вона й сама себе не розуміла. Щось кричало, щось переривало ся у неї у душі, якесь зелізо краяло їй душу на десятеро і скреготало там: „не буде того, не буде... нічого не буде” — але звідки то, чому — не могла би відповісти.

А Дмитро в той самий день, не чекаючи нім гедя „передуріє”, з розмаху ляпнув, що бере за жинку Катерину.

Батько в першу хвилю удавав, що не розуміє.

— Катерину? Йку Катерину? Ци їх у тебе мало?

Хлопець бачив, шо гедя грає кумедію, і мовчав.

— Невже Місівчукову?

— Ає.

Старий Марусяк нічого не сказав, лиш лице його почало наливати ся кровю. Відтак устав, глянув на сина, потім на

образ, перехрестив ся і сказав.

— От їк я на цес образ си пирихрестив — ни меш тої гівки брати, бо-сми ни на калаї свої маетки збивав.

А Дмитро скочив і теж перехрестив ся на образ.

— А я вам искажу, що їк я перехрестив си на цес образ, так візьму Катерину за себе, хучь би тут ни знати шо. І ні гроший ваших не хочу ні маржини.

— І-га! Такої співаєш?

— Їкої вмю.

— Мемо вигіти чий чорт старший.

— А мемо.

От з того часу й почала ся між батьком і сином борба. Мовчазна, без слів, але завзята.

А тим часом Катерина принесла ще одну злу вістку. Прийшла раз перелякана, вся дрожить.

— Шо з тобов, Катеринко ма солодка? Била? Знов била?... Ой!... Най же бет!... Най же бет!.. — і рубав бар-ткою камінь, що аж искри летіли.

Розказала, що були свати сьогондя. Дмитро аж похолов.

— Хто?... Вит кого?..

— Вид Юри.

— Вид Юри? Вид Павличчука?... Вид Тихонюкового? Маруся лиш кивнула головою.

— Ой га!... А то шо си стало?

Дивував ся Дмитро, великим дивом дивував ся.

Бо був собі Міхайло Павличчук Тихонюк знов у тих же таки Стебнях. Не був він як кождий гуцул: поля не мав, маржини не тримав, а зробив собі буду коло дороги та брав у жидів горівку на борг та й тим торгував.

Не йшло му то так дуже добре, але йкос... жив. Жив та діти претав й напретав їх не богато лиш дванайцять. А між тими дванайцятьма був оден, Юра си звав.

І екийс тот Юра... от ни знати йкий си вдав. Таке було понуре йкес, не гляне, не заговорить. І не любили того Юра ні дівки ні легіні-товариші, та й він якось від усіх бокував. Вибрав собі службу коло панів та й там коло них все пробував — у Кутах чи що; мало й т'хаті навідував ся.

І шо, і як, і коли, і де впала йому в око Катерина, не знати, а лиш прийшов він раз до батька та й казав слати

сватів до Місівчука. Батько післав.

Мачуха, лакома як найборше випхати пасербицю з хати, обома руками ухспила ся за хліб, нашурхала свого чоловіка, дали згоду, післали за дівкою, але — щось уступило в гівчинище. Затяла ся, та й затяла ся, та й затяла ся і хоч ти її по букаті рубай, шаламкотит одно: не хочу й не піду, ріжте мене по кавальчикови.

Іх, як не вхопить мачуха поліно, як не кинеть ся таки при сватах на дівчину та вже ледве-ледве відборонили. Аж пінила ся та кричала:

— Але чькай же, чькай, невірної доби дитина, дідько б у ті ожив! Вит моїх рук ни втечеш!... Ше тобі вохко станет вит моїх рук. Пустіт ня — най роздеру на шмате аби й світу божого ни паскудила.

Ледве годні були втримати люде — так розстобісила ся.

Пішло пекло у Місівчуковій хаті. Що й давнійше не мед був, а тепер і овшім. Їла поїдом, гризла по ниточці на годину. Змарніло, зсохло бідне дівчатко — як смерть лиш ходила. Дмитро аж кричав.

— Та я ї вбю!... Та я різати буду й душі надслухати! — але Катерина тамувала всі його пориви одним поглядом.

— Лиши... Може вно ше перейдет ікос... може вно ше сі перемінит... — але сама не вірила в якубудь переміну.

Чорними нічми на твердому ліжку сідала, простягала руки у тьму і синіми губами шепотіла: „Брав би мене... брав би мене... най си ни караю... Бери мене в колопену хату, бери мене на голу біду — буде біда тота шестем для мене... Лиш бери... бери борше... борше...”

Так говорила уночи. А приходив день терпіня, наставляла коротка хвиля побаченя — і затискали ся уста, не могла сказати, язик не повертав ся.

А Юр тим часом не дармував.

Прийшов чоловік з Кутів до старого Тихонюка: просить син батька прийти на розмову.

— Ова! Ни син до мене, а я д' синові. Чіму ж сам вин ни пройшьов? Адже так люде йкос говорили, ніби я старший ви' него трохи, ци ек.

Післанець здвигав раменами — не знаю, мовляв, наше діло з боку. Та й звідки йому було знати, що Юра попросту боїть ся показати ся в Стебнях; як би ймив Дмитро.

то хіба би вже не з патокою було.

Нема що робити, іде старий Тихонюк до Кутів. Була бесіда у батька з сином.

— Гедику, — починав синок просто з гори. — Маєте довгів поверх голови, а платити не маєте й не будете мати чим.

Старий ображав ся.

— То вже моя річ. Видкив ти можеш знати?

— Я вже знаю. Знаю, що йк схоте жиди притиснути, то лиш луснете, йк воша на гребінци. Ше жидки май трошка чькают, але витак — короткий вам буде бай.

Старий Тихонюк засопів носом. Він і сам добре бачив, що йому не йдеть ся якось з тими інтересами: таки що гуцул, то не жид. А синок дивить ся, як завше, у землю та править своє.

— А я маю гроші запрацьовані та й ваших жидів знаю: мої пани з тими жидами шош мают тай, ади, могли би... або туд а або суда...

Шкрептав старий Міхайло в потилиці. Виходило ніби так, що він у сина в руках.

— Ну, тай шо ш я маю робити?

— Допоможіть мені, а я вам допоможу. Єк ізробите ви на мое, то я вам гет усі довги плачу.

— Ой га?

— Гет цалком, кобих так здорове мав.

— Ну... добре... Шо ш ти, варе, ви' мене хочеш?

Юра пройшов ся хатою, заглянув у вікно. Помовчав.

— Зробіть так аби Дмитро Марусеків до віська пишов.

Міхайло лиш видивив ся.

— Ігі на тебе! А то шо тобі в тім?

— То вже моя в тім голов'.

Старий не міг вийти з дива. І лиш згодом-згодом, важко перевертаючи гадками, мов колесами млиновими, почав догадувати ся, що дівкою тут пахне. Катерина... сватане.. Ага! Зрозумів.

Хотів де-що випитати, але з сином то було труднійше.

— Ви, гедю, маєте робити своє, а я своє. Хочіте — плачу ваші довги, ни хочіте — викручуйте си сами.

— Та де я сам годеи? Я сам ни годеи. Не мав би вид синів помочі шукати, — закидав гачок старий.

— Сини за себе мають дбати.

Морщив чоло Тихонюк, сопів.

— Та ек же я то-то зробю? Ци я до воська легінів перебераю ци я вїт ци шо?

— Ні ви до воська легінів перебираете ні ви вїтом, лиш маєте з вїтом добру злагоду чинити. Вїт лакомий дес шос троха віпити — давайте му горівок мощних, містових, грошей ні беріт, а все робіт так, аби на Дмитра говорити. А вїт має пизьму на старого Марусяка, і вже запхне Митрика, не бійте си. А ек Дмитро до воська йде — я гроші жидам на стів.

Йде дужче зашкработів старий Тихонюк у потилицю. Присіли го довги, таки нема що казати; задовжив си перед жидами так, що ади у рействах спати міг.

Роскидав тепер головою на всі боки. Правда, вїт має гнів на старого Марусяка; то був газда достатний, незалежний, любив і правду сказати в очи, любив і вїта раком поставити перед громадов, і тому цілком зрозуміло, що вїт ненавидів старого Марусяка, але що міг йому вдїяти?

Але некрутація — о, то вже зовсім що иншого. Тут уже нема ні рахунку, ні рекурсу, нічо. Наїтають, берут хлопця, берут, куют в залізе, везут до Станіслава ци біда го знає куда — та й авс. Шукай правди, коли маєш охоту. Доки ти ту правду знайдеш, то вже, варе, й свічки тра гледати.

І тому, коли за тиждень чи там за кілько Тихонюк, підпоївши добре вїта, нагадав — ци неможна би... йкос... — то у вїта аж очи заблищали. Назвав себе дурнем, що не прийшла йому давнійше тая гадка до голови.

— Чькай тепер, панку-баранку — я те вірехтую! — і затирав собі руки.

Некрутація — була найстрашнійша пошесть Гуцульщини. Іти „у вояцку службу” се був такий страх, що не оден легінік волів би смерти пожити. Взагалі відорвати гуцула від його гір, се все одно, що звязаного орла занурити в воду, а рибу пустити літати в повітря. І легіні тікали: в гори, ліси, куди очи дивлять ся — аби не внасти в руки, аби не дати ся зловити. А коли не вдало ся і ставав легінь жовнерочком — тікав при першій же можливості і ставав „дизертиром”.

От з тих дезертирів і рекрутували ся опришки. Відіраному від усього рідного, загнаному, затравленому легіни-

кови була одна дорога — в опришки. До хати вернути ся він не міг, бо могла стати ся зрада — адже за ворога не тяжко. Ну, і прощав ся легіник з гедем-ненив, брав крис на плечі, бартку в руки і йшов зводити рахунки зі своїми й людськими кривдителями. Починав нараз відчувати всенародне гуцульське горе і ставав местником народних терпінь, а вже на сім ґрунті виростало все: і геройство, і розбійництво, і знамено правди, і неоправдана сваволя.

І як уже наближала ся бранка, кождий легінь, котрий кемував, шо його мають на приміті — уже був на сторожі, чекав, надслухував. Мало спав у хаті, распитував ся.

Але от горами, відбиваючи ся гремливою луною від верхів, проносить ся крик: „Берут!! уже ади берут!!“... Все молоде, сильне, почувши сей остерігаючий гомін, летіло стрімголов у ліси, у дебри, залазило в печери, під каміне, лізло на високі смереки. А селами рискають посіпаки, бють стариню за втікача-сина, знущають ся, рвуть. І вистріли селом чути, і брязкане кайданів, і крики — і ще глибше зариваєть ся в землю легіник, що вище лізе на скелю, стискаючи в руках зброю — спробуй його хто звідти узяти.

І от, як пощастило ся переховати ся — ласкава до тебе доля; ну, а як вже піймали — готов браньчик! Права му дорога — каміньчиком буркована до самого Львова...

Так було й тепер.

Ой виленули з Станіслава біленькі кури, пустили ба й голосочок, а від того голосочку зарули сиві мамі, заголовили дівчата, тяжко заридали молоді молодичі. Затремтіли гори, заплакали потоки. Витягають ся горшета з-під букових пнів, висилають ся знов на божий світ старі сороківчики, а вже кілька вина-меду разом зі сльозами пролило ся — то й не сказати. Не оден газда й пив-маетку си збавив, нім викупив сина з кешкої неволі — зи служби воянцкої.

Оживили ся ночі, зажурили ся дні. Тріщать плоти в присмерку, скачут легіники потоками, гонят в далекі дебри відлюдні, на Чорногору, на Угорщину; газдівські сини за робітників наймають ся до бирешів волоських, чабанують, маючи свої, за чужими. Темними ночами в глибокі ліси йдуть матері, оглядаючи ся — кулешки, буджениці вовкам несучи; дівки скачут по каміню, як лані, і свистят, зупинивши ся, проразливим свистом, а відтак надслухують.

І тільки молодий Дмитро Марусяк нічого не боїть ся. Він одинак, а ще до того десь там чи у Косові чи у Кутах гедя має пана знакомого; так тот пан на свій гонір безпечив, що Митро буде вільний з того жовнірства, хоч би його й забрали помилково. І тому не ховав ся молодий Марусяк і не тікав.

Ге-ге-ге!... Коби був знав свою погибочьку — кікав би ни знати куда, поратівлі шукаючи. Але що ж як не знав, не передчував!... Що й котили ся сльози людські горами, йшов плач великий шумом верхів — а все гадало ся: чей же промине, чей же таки, Біг даст, перекотит ци. А він не проминув, не перекотив ся, лиш упало лихо на Марусякову хату і запалило її.

Наперед вже довідав ся війт, де спить Дмитро. Темної ніченьки безокої зібрали ся пушкарики, стрільці та гайдюки, повно у двір їх набило ся. Одразу двацять душ навалило ся на сонного хлопця. Ех, як прокинув ся Дмитрик, як гойкнув, як кинув собов — пять душ пушкарів зленуло, як листячко — але що ж як других десять вже насіло і на руки, і ноги, і на голову, крутять линвами, ланцями...

Старий Марусяк ходить поміж пушкарами, по руках цюлює; мати простоволоса об стіну головов беть ся; сполохана маржина шурхаєть ся в загороді, лякаючи ся огнів, криків; кутюги варводе; сусіди позбігали ся, дивлють ся... А на небі копичать ся хмари і женуть-женуть з-по-за верхів, далі, далі, мов тікають від сего місця лютої скорби. Чорними клубами перекочують ся і спішать, спішать, спішать...

Забрали Дмитрика. Сум заліг в хаті Марусяків.

Попродав старий що найліпшу маржину, голубії воли, коровочьки красі, вівці біленькії, поніс гріш до панів. Казали сусіди, шо пусто-дурно, шкода твого, куме, ходу, але не вірив, пішов.

Ой смутний то був ходочьок газдикови тому, ек ишов вин з Станіслава у гори до дому!... І сина не вигів, і гроший збув ся, а що найгірше — надії збув ся. Спитає жінка в дома — шо казав переказував Дмитрик... Ой га!... казав ті — вімечи із городця зелений бервінчик — бо ти мені уже, мамко, ни меш шити вінчик... А вімечи із городця запашне зілечько — бо вже ни меш ти робити, мамко, весілечько...

ХІІІ.

А Катеринка як довідала ся на другий день, що Дмитрика взято — мов скамяніла, мов заніміла. Сидить, не рухаєть ся, сухими очима кудись дивить ся; що їй говорять — не чує, не відповідає.

Потім наче відійшла трохи, але що ж... Порожно стало їй в усім світі. Що їй без того не радісно жило ся, а тепер уже їй зовсім. Мов закопалася по шию в могилу, привалила ся землев. Нема ради ні розради, ніколи, сонце не засвітит, ніколи квіти не пахнуть. І Божа Матір навіть далеко стала: так рівнодушно вислухує кривавими сльозами сполокану молитву і не зійде з образу, не утишить лютої печалі. Сама! Сама-саміська на цілім Божім світі, як Божий світ довгий, як Божий світ широкий.

Зійде на царинку, де з Дмитриком сиджували. Тугою немовчною кричить кожда билинька, плаче кожда квітка. Ухопивши голову в долоні, цілими годинами сидить безщасна дівчина непорушно, потонувши в безрадїсних думках, як в ранах. І кожда згадка болить, кожде стебельце коле. І нарікає, плачєть ся дівчина... на матір на свою рідну плачєть ся...

— Ой нене моя, нене!... Ци ти у церкovi ни молила ся, їк мене носила, ци ти знехотя, з проклоном мене зачинала?... А ци в їдучих зїльох, у гноївках та в гострих іглах мене купала, а ци кленучи қолисала, запихаючи годувала?... Та їй що другим дїтьом мами у Бога ади долю вїпросюют, а ти міні такі жорна на тіло повісила та їй кажеш у тім ходити. А їй ти, Гїво, Гївочько Пречиста!... Усім добра, усім помічна... Чо ж Ти мене так зненавидїла, чо ж Ти мене вбїйшла десетов дорогов, слези мої під ноги пометала, долю мою порїзала гострим ножем?..

І стогнала тихим стогоном, як горличка ранена, і безміром печалі розколисувала ся, як бурею. В грудях не вмїщало ся. Хотїло ся вибїчи на найвищу кічеру і кричати, кричати, довго, болочо, серце викричуючи. І вхопити ся за волосє руками і дерти, по вітру пускати. Забити ся під камінь в Чорногорі, щоб над головою вода йшла, переливала ся, змивала ту муку нестерпучу, хоч по крапельці в пропасть уносила.

... плакала берізка... роси ридала... темним печальним сілюетом вирізьблювала ся тонка постать на тлі догорівшого неба..

А приходила до дому — мачуха зустрічала лайкою на порозі, кидала ся з поліном, гнала на нехарну роботу. І в чорній обідраній сорочці пізно у ночі перемітувала Катерина ховзький гній з одного місця на друге не знати по що, а потім з'їдала букату зимної кулеші і йшла з тим спати.

— Я те дошкராбаю до живого, — підкрикувала мачуха. — Я си дошкராбаю, шо пидеш за першого похатея-латанника. Не хтіла-с за Юрішка — пидеш за торбея, а вже я тебе позбуду ся з хати.

А тут — старий Тихонюк стрів Місівчука десь на вулиці і зачинає виговорювати.

— А то файно-сти виредили мене оногди зі сватанем! Вже так файно, шо варт. Ни вид кого нимає-сми такої урази та й нигонорства, а таки ж і я вже не з послінних послінний чьоловик є ув селі.

Місівчук лиш винувато кліпав очима. Якийсь.. плохенький він собі був, тихонький, як вода у калюжі. В порівнянню з Павличчуком так і зовсім зникає, бо Михайло — ого! Вже не той став Михайло. Згонорив си, уособив си. Хоч і не всі довги поплатив Юрішко, лиш половицу, але все ж і то велика була річ. Другу половицу казав віддасть, як візьме за себе Катерину Місівчукову; отже треба походити коло старого Місівчука й по то й зачепив його Михайло по дереві. Тяг до себе до шинку.

— Ей... та я маю роботу... ади...

— Робота ни вовк, ни ме в ліс кікати. Всеї роботи онаково ни переробиш. Ігім, йгім, — і тягнув Мафтея майже силою.

Посідали у світлиці, велів Михайло доброї горівки дачи, моцної — вже ек то шинцар уміє. І трактує й наливає, а сам все приговорює:

— Пийте, куме Мафтею, пийте. Ни чькодуйте чужого добра.

Кум Мафтей не вмів відмовляти ся і за яких пів-години бур уже такий мнекий, от ік віск, можна було з него хрестики ліпити. Михайло пересів ближче, обняв одною рукою кума за шию, другою тримав пугар на столі й говорив.

Говорив, складно, довго. Говорив про свого сина Юрка, о його блискучій будуччині, о тім високім довірю, якого Юрішко заслужив у панів.

— Шо гадаєте, куме? Та же то, рахувати — панцтво! Слово одно — пан!... А панови шо? Ти му догодив у чім у дрімнім, а вин тобі узев та й вісипав сорокивців жменю ба й дві. Не?

Кум Мафтей підтакував, блаженно посміхаючи ся. Тепер він був у такім благословеннім настрою, що міг підтакувати всьому на світі.

— Ає! Хіба ми ни розуміємо, проше кума любого? Та же так. Ніцьо, лиш так.

— О, видите! А тепереньки я вам искажу. Зробили-сьте мені, куме, встид, на ціле село зробили-сьте міні встид, але я ни памнетливий. Я би таки такий, шо би хтів наші молодета звести до купи. Бо мий Юрко влюбував собі вашу гівку, куме, та й най би вже раз си пибрали .

— А хіба ек, куме? Та я.. Ци ви, куме, мене ни знаєте або, най так кажім, я вас ни знаю?... Та же ...о, Господи!... Та...

— І ви мене, куме, знаєте і я вас знаю, а зробилисьте мені встид. А я одно говорю — шо маєте типер з гівков говорити, шоби ніби був склад. Маєте так ади прирехтувати, шоби ни було ганьби, чюєте? Бо я лагідний та й добрий, але до міри, кумцю, до міри. А ек міра си переберет — ого! Тогди вже, Мафтею!...

— А я шо хіба кау? Та же ретенно воно так і є. Акурад! І плів ся потім дорогою і все бубонів.

— Гівка шо? Гівка має слухати, шо гедя з ненеv искажут. Бо то, рахувати, отец... от їк би.... рахувати...

Якась баба доганяла його і, сміючи ся, кричала:

— Шо дзвониш у всі сутки? Ти йди востро!

— Я йду востро, але моя жинка, ади цеса, друга, то ше востріша. Ой га!... Там таке ті востре, шо без брича бритити си мож. І кує й клепле. Та заїла мені дитину, їк ота гадина, пху. Ой Катериночко ж моя, донечько люба!... Та шос ти в мене ни набула си й ни нарадувала си у хакі, лиш дрімними слозоньками повмивала си! Ой запропастив-сми твий вик молоденький, гей би плитев прикинув! — і плакав, поваливши ся у канаву. А потім підіймав голову і п'яно грозив кудись кулаком.

— Але чькай, галице підкаменна! Чькай, чькай — ше я викегну ид' тобі руки! Ше я ни присилений! Ше мут ті кости йграти та й данцувати. Ой га!... Висит ше плетінка у коморі на цвечьку, я ї ше буду кивати та твойов кровійов полокати. Бо тихий сми, ег вода, але й грізний-сми, ег вода. Вигіла-с Черемош на весні, вигіла? Ні, я тебе питаю лиш — виділа ци не? Виділа?... Ага!.. То — мудрація!

А на другу днину десь так перед вечером, як пішла мачуха до сусіди, а Катерина бурешку шкробтала на вечеру — почав Мафтей чомусь крутити ся без товку по хаті. Щось потужит волоку на нозі, у вікно загляне, чомусь у печі довбає довго і все мурчить щось про себе.

Катерина поглядає на него. Потім каже:

— Шо бесте хтіли казати, гедю?

Мафтей навіть перелякав ся. Оглядаючи ся, моромлючи ся, сїв коло дочки і спішно пестив, гладючи чорною рукою по головці. І зашкарубла, потріскана рука чіпала ніжне волосє, шелестіла, як по шовку.

— Детино моя.. люба моя... — і більше нічого не говорив....

І від немудрої сеї ласки стиснуло ся серце Катерини. Схиливши ся, заплакала...

— Ти... детино... ти... Я ті кау, шо ни плачь... бо то ади... — а у самого сльози течуть по зморшках і голос дріжить.

І була тиха бесіда тихим вечером у батька з донькою, може перша з того часу, як увійшла мачуха у хату. Радив батько йти за Юрішка.

— Хто тебе ме брати без віна, голіську? Хіба жебрак, каліка йкий, або одовец дїтний. Газдівські сини ади на віно лакомі, на гроші. Хто тебе схоче? Диви си сама — вже ни малічка, вже давно гівуєш, а хто прислав си? Хто?... Та ніхто. Та й посивієш у гівках, мачуха ме гризти з раня до вечера... Иди, синку, за Юрка, йди... Вин і сам не без сороківця, та й старий Міхайло, так гадаю, ни порожний — кого меш ліпшого чекати?

— А йк душа моя ид'нему ни навертат си? Пудний вин мені.. Бою си. От ік у воду — так мені за него йти. З'їст ліпше мачухи.

— То все пусте, синку. Я би в твої долі й за того, шо пек му, ни при хаті згадувати — і за того йшов бих. Меш мати свою хату, сама собі газдиня, сама собі слуга. А може

таки й Юрко полагоднієт из тобов. То вин типер такий, отік би вовк, а з тобов ни ме бути такий.

Ся згадка про улагоднюючі впливи говорила дещо Катерині. Пригадував ся буйний Дмитрик, який ласкавим та покірним робив ся він під дотиком її руки — і важкі сльози ринули з очий. Спомини минулого коротенького щастя рвали душу, жель у серце в'їдав си.

І не почули батько з дочкою за своїми сльозами, як у хату увійшла мачуха. Увійшла — й руками сплеснула.

— Ой Божечку!.. Людочькі добрі!.. Дивіт ци!..

Крутнув си гедя сокири шукати по хаті, ніби лагодити щось; борзо отераючи сльози, зашкребла Катерина бурешку, а мачуха, як воїн, стала, підперла ся руками в боки й кричала.

— Ах ви дідчої матери гіти вбоє, змори на вас ни було! То ви роботи ни маєте, шо си збігли, шляк би вас вібив до крішки й до прутя? Жерти так умієте? — і шпурляла якоюсь ломакою услід за чоловіком, а пасербиці сипала запотилишниками.

— Так я мушу на вас усіх сама робити? Так я роби на вас на усіх... би вам пес у рот?... Ото побила мене нужда трома нищестями з отсими дїтьками! Ой бідна ж моя головочко заплакана, шо сми йшла усуди у біду та в недолю з газдівського дому!..

Не одну відтак нічку перележала Катерина з одкритими очима, передумуючи гірку, безконечну свою думу. Про Дмитрика й чутки не було — та й не могло бути: пішов на дванайцять літ, то вже й не вертати ся йому. Чекати його — немислима річ. Може він оженить ся там, може й дивити ся не захоче, бо й я ж тоді буду старою бабою.. Ой!..

Замикав ся тісний залізний обруч над нещасливою голівонькою, гострими ранами замість цвітів сипало, кров точило з серця. Нема куди кинути ся, нема де порадоньки шукати. Самі вороги доокола, весь світ повний лютих звірів. Мов у темному, страшному лісі заблудила серед глухої півночі і куди вдарити ся не знає.

Стискала головоньку міцно рученьками, молила ся — нічо не помагало. Дві було доріженьки: або за Юра йти або повісити ся.

XIV.

А між тим стала ся в Стебнях новина. І то така, що на много літ вирвала село та й багато других сіл зі звичайної житевої колії.

Надали до Устерік нового мандатора — знімченого чеха, пана Гердлічку. Прийшов — і одразу повіяло по Гуцульщині новим важким духом. Бачили люде біду, бачили по три біди зразу — а вже такої то ще не доводило ся та най не дочекают і діти від дітей найтяжшого ворога нашого.

Перше, що почав робити, впавши до Устерік — се будувати новий величезний катуш і то такий, що аж дивували ся люде, будуючи — чи не має новий мандатор гадки усю Гуцульщину засадати за ґрати.

Оточив себе цілою ґвардією пушкарів, в кождім селі понаставляв нових катюг, а в сусідні Стебни отаманом пушкарським настановив праву свою руку, головного свого помічника — Юру Павличчука Тихонюкового.

А так, так! Юрашя!.. Шо виходив Юрішко обідранцем голоп'ятим зі села, ніхто не знав коли й куда, а тепер — ого! Гордо-чюкітно увійшов Юрішко в Стебни. Двайцять пушкарських душ чекають на його розказ, летять на його свист, з пушками, при усекі зброї. Канцелярня має си провадити печетка....

А так, так... Страшну силу приніс зі собою Юрішко — і люде відчули то одразу, ще без її проявленя: зустрічали Юру мов найліпшого приятеля, дітям веліли руки цілувати, знаходили ся такі, що й сами навіть цілували. А на другий же день посипали ся з найріжнороднійшими скаргами.

Ніхто, не виключаючи й самого Юрішка, не знав границь власти атамана пушкарів. Ішов до Юри газда завітати, що телиця пропала; до Юри йшла газдиня скажити ся на сусідку, що зі злою думкою якоюсь висипає попів під оборіг; приходила молодиця з просьбою втихомирити завадто палкий темперамент чоловіка — і Юра всіх приймав, всі скарги брав до переведеня: шукав телицю, грозив різками молодиці за попів, кликав до себе буйного мужа і читав йому моральні приписи. Взагалі все якось так поплутало ся, що ніхто не міг розібрати, що куда й до чого.

І завидною, дуже завидною партиєю став тепер Юріштан — так чомусь прозвали люде атамана пушкарів. Не одна дівка отерла ся плечем, не одна мати принесла покладак пригїстного і просила відвідувати, але Юріштан завше був суворий, мовчазливий, і, здавало ся, не мав матримонїяльних плянів, не розумів ся на дівочих принадах. А потім нараз, на превеличне диво усього села — подруге післав старостів до Місівчука.

Стискали плечима люде, дивували ся.

— Шо му в голов уступило? Шо го причьмелило?

— А я вам искажу, куме, ек то у пісні йдет:

Допоможи мені, Боже,

Тую гівку взети:

Хочь худоби не діжду си —

Най з хорошов оженю си.

— Та вже бих ни казав, коли б була файна.

— Е, ни кажіт, газдо. Гівка чїста, красива.

— Ні, куме. У мене тота гівка файна, шо обориг плечем перевернет, то у мене гівка файна си називає. А цеса шо? От ік каченя: присточи мезилним палцем, а воно лиш гигнет.

— На добрім келтунку май відживит си.

— Ой ні! Ни поможе вже їй жяден келтунок.

Баби, а найбільше ті, у котрих дівки коси заплїтають, вважали то все за роботу нечистої сили. Та хїба ж і не дивно? Міг узяти Юріштан кого хотїв за жінку, дитину найбільшого газди, з полонинами, з худобою, з грошима — а він, дивїть ся, люде добрі, злякомив ся на чїсту посудину.

— Не без дїдчої тут охоти.

— А шо ви гадаєте, кумочько?... Таже, варе, тоти Місівчуки... вони такі!... Я ше памнетаю, ек стара Місівчюцька, ніби оцего Мафтея мама, градові хмари видвертала — аби я так здорова, шо ни брешу.

І тїльки дівчата-подруги жалували.

— „Кого любила — того хибила”...

— Ой ни мед та ше й ни солодкий буде їй у тих у гараздах, запали би си.

Шкода травки та й муравки

Тому облогови—

Шкода тої молодїці

Тому ворогови.

Шкода її молодій,
Шкода її зросту:
Прийде тї їй ба й втопити
З високого мосту.

А старости тим часом пішли. Як перший раз ходили, то мало хто о тїм і знав, а тепер — все село говорило, розгадувало. Але двох думок не могло бути; усі знали, що як таке щіске голій дівці си трафее, то вхопитци за молодого обіруч.

І не помилили ся. На сей раз старости заміняли хліб, вернули перевязані рушниками — Катерина Місівчукова віддавала си!

Юріштан о віно не дбав, ще й тестеви дав аби було з чим доньку вирядити. А весіле так уже й зовсім ціле перебрав на себе. Та вже-ж і накупив усечіни, уже ж і приготував ся, так де він того тільки й брав усього. Я сказав би, що хоч і панови якому найпершому, то не було би встид таке весіле.

Але хоч і багато було горівки і медів, і їди й музики — та невеселе було весілечько. Молода весь час сиділа, мов з хреста знята, ні до кого й словом не обізвала ся. Казав де-хто, що вона удає, але занадто вже ясно було всім, що так удавати трудно.

Убрана була — як цариця. Вже такого повімудровував Юрішко, вже такого понавозив з Кутів ба й з самої Коломиї, що у Стебнях і не виділи такого. Очей си ловило! Сяла вся як сонце — а в очах світила ся нещїлима мука.

Гадали було дівки зрушити її, до слїз довести, щоб заплакала. Бо тогди май лекше на серци буває — ади ек видкегне. І співали тужливо, жалїбно виводили — сами плакали:

Ой чьїму ти, зазуличько,
У лісі ни куїш?
Ци ти може, зазуличько,
Кешку зимку чуїш?
Ой чьїму ж ти, Катеринко,
Так гірко сумуїш —
Певно собі, Катеринко,
Злу долю віщуїш?...

І виводили таким тонким виводом, що навіть у молодиць, котрі давно повіддавані, а й то слези з очий скакали, Камінна Душа — 4

ек биб — а Катерина мов не чує, мов не тут вона і не до неї співаєть ся. Головка спущена до долу, у лиці ні кровиночки, замість уст лиш чорна смужечка якась. Пишні убори мов на мерця вбрані.

А дівки — розливом розливають ся, всю землю цвітами жури устилають, душу вибирають:

Лежели берви бервінкові,

Крутое деревечько витое...

Коби ж наша молоденька така веселенька,

Єк еблінка у садочьку тота зелененька.

А еблінка ни еблінка — зелена трепітка —

Так гівочька измарніла, шо лиш ї крихітка.

А мачуха не втерпіла, щоб і тут не вшкробнути, і шепотіла на вухо сусідці:

— Та то вна зи страхів попісніла, шо ни справедливов гівков.

І Юр не був веселий, але надрабляв грізною міною. Чомусь був певен, що все минеться-перейдеть ся; вірив, що покорить собі й сю дівчину, як покорив свою долю; і ся красавиця поклонить ся йому своєю любовію, як кланяють ся от усі отсі люде. І бажало ся йому тепер лише одного: щоб усе се гаркане та піяцтво та тупотіне скінчило ся вже нарешті, та взяв би він сю дорогу свою текілку т'хаті, міцно двері притулив від заздрого людського ока і почав би нове жите. Оточив би молоду жінку достатком, гараздами і добивав би ся любови. Не купленої, дійсної.

Настали проводи. Узав старий Мафтей деревце доньчине, а мачуха Юркове, почало ся цілуване перед виходом — се ж молода навік лишає батькову хату!

Прошибла смиренна, скоро обтерта сльоза бідного Мафтея. Серце краяло ся на одну думку, шо не дав донці радости у своїм дому, шо наплакало ся, набідило ся біднее сиротятчко. А тут іще дівки прокляті. Мов ножем на четверо ріжут:

Ой ни плачь-ко, ти мій дєдьку,

Не плачь же за мною —

Ни усе я забираю,

Мій дєдьку, з собою.

Лишею круглесенькі

Слїдочки на двору,

Ше й лишею дрібнесенькі

Слозоньки по столу...

Аж стіни ревнули плачем. Баби заводили як по мер-
лому. Жель усіх потис.

Глянули на молоду... А вона стоїт... очі вирячили ся...
рот перекосив ся, чорний.. Учпила ся за стів, що аж па-
лці задубіли, і от-от повалить ся.

Кинули ся до неї — але гляба від стола відорвати, мов
цвеками прибила си. І хилить ся... хилить ся... хилить ся...

... бухнула з рота червона, як калина, кров. Кричащим
потокком заливала стіл і все що на нїм..

Підняв ся галас, метушня. Ніхто не знав що робити.

Підхопили Катерину, понесли до комори, роздягли.
Де-хто в замішанині починав уже був прократати ся до
дверей: Бог з ним, і з весілем цим... — але тут Юрішко
крикнув. Та так крикнув, що аж шиби задзвонїли.

— А прошу милих гостей не кікати, бо весіле ме йти
своїм порядком.

Ніхто не посмів не послухати ся.

І дійсно пішло весіле своїм порядком. Яко-тако віса-
дили молоду на коня. Хиляла ся, їдучи, зі сторони в сто-
рону, мов колосочок самітний на скошеній ниві, але якось
заїхали до хати молодого.

Старий Тихонюк, чомусь гордий без міри, почестунок
робив чістим медом зі шпірітусом — і поволи, поволи ве-
сільний чад почав заповняти хату. Уступила у людей „охо-
та"! Хотїло ся радости, хотїло ся співати і збереженням
поетично давним співом повязати ся нерозплітним вузлом
з тими, хто творив перед віками сю пісню, хто велїв так
гучно шанувати таїнство єднання, вити отсі деревця, сипати
пшеницев, зачаровувати ся символами надїй. Предка ша-
нувати хотїло ся і потомка.

І все, що свобідне, і все, що широке, проявитись ба-
жало в сильнім русї, в дикім крику, в заволодїваню й по-
бідї. А тому — данцували так, що єми у доливці вібивали,
з тіла шішнайцетий піт иллев; дївок шарпали — аж кожухи
трїскали; гукали — аж у череві болїло й стіни си розсїдали,
а вже шо з пистолїв гевкали — так і Мати Сетенька!...
Мабуть в Чорногорї всі орли полякали ся і літали чорною
хмарою, не знаючи причини своєї тривоги.

Вімодовували усеке. Баби, як кобилиці, дупотїли но-

гами й такі співаночьки ховзкі вигукували, що сало капало. І реготали при тім широком, зовущим реготом, вискотіли високо і тонко. А від того реготу й визкотіня, від топоту ніг, від близькості розпалених тіл — кров вогнем розливалася, бажання рвалися на волю.

Непомітно виходили за хату. Короткі шепти, обійми потужні, давучі поцілунки. Скакали потім через ворини, вломлюючи їх в кущі, і безумствували, скрипіли зубами, а потім, вдовольнившись, шепотіли кілька хвиль і тоді лиш помічали, що хтось іще шепочеться за сусіднім кущем.

І ввалювалися знова в хату, знова голодні, знова жадні. Пили й співали, танцювали, біснувалися. Празник фаллуса відбувався в сю темну весільну ніч, празник великого інстинкта розмноження!

І-і-іх! Закрутив-завертїв жищний бог усіх у своїм рвучім водовороті. Ой не оден віночок упаде сеї ночі з дівочої голівоньки, не одна голубонька прокинеться завтра з лютою змією коло серця і захоче кричати. Але то буде завтра! Завтра а сегонне:

— Бий, браччіку, з пістоля аби гук був! Мой, скрипачі! А то таке ваше йгране? Люто ми грай, а то у писк увалю.

І люто грали скрипачі, зубами скрипки гризли! А під тії шалені звуки — йшов данец... Лютий та ще й з лютих найлютіший. А дружби під окнами, ставши в ряд, як не двинуть, не двинуть з дванацятьох пістолів враз — так пуду давало браччіку! Земня дрижела, ае...

...Щось уступило в людей сеї ночі. Єкіс відьмаки крильми свіели, шос у зілля було гнівне, у питю. Старий Мафтей, пеній йк земня, ухопив сокиру і почав каглу розвалювати. Се всім дуже подобалося, кинулися помагати.

А вже під кінець, то вже почали скакати на бабий, ек жеребці. Все забули люде, потуманіли...

Таке то було весілочко пушкарське, на всі гори дивненьке!

А в той час, як літали поміж людьми невидимі духи шалу, в той час, як бісилися баби, казилися молодичі, розпалювалися газди, а молоді легіні готові були віддавати свою силу направо наліво хоч цілу ніч — в коморі, на мягких ліжках, витягнувшися, лежала Катерина, а коло неї на колінах стояв всесильний отаман пушкарів Юриштан.

Не смів... Не смів кинутися, не смів скористати зі сво-

го права, зі своєї сили нарешті.

Та же, до дідчої матери — се ж все його! І хата отся, і ліжники, оті дорогі убори, і тонка сорочка, і се вутле молоде тіло, так довго ждане, такою ціною куплене, таке красиве... Все то його! Його, Юрішкове! Палив панам груби, прислужував ся, приподоблював ся, не одно витерпів, не одну зневагу перескрипів зубами — а все мав гадку, що тим купує отсі очи, отсі руки купує...

І от купив! Ось воно, безпомічне, лежить біле тіло, все в його власти. Що хоче може з ним зробити! Що хоче.

І.. не сміє... Замість веліти — просить по жебрацькому, замість відбирання покори — сам клякає. Видно й справді великими чарами уміє се дівча чарувати, коли вергло сего лютого пушкара собі під ноги.

Шепотів, схиливши ся.

— Чому ж не хочеш мене любити, Катериночко?... Ци я ті шо злого заподіяв, ци я у тебе шо вкрав? Я ж тебе люблю, йк свою душу. На жедну гівку не хтів-сми дивити си, з жеднов молодицев собі ни заходив — все про тебе мав гадку. А ти, вінчена зи мнов, опередь Бога слово говорила — а ни почеш бути жинков мойов...

І тихо, задихаючи ся, відповідала йому Катерина.

— Я тебе не люблю, Юро — я ті то-то говорила. Правда?

— Правда. Говорила.

— І то-то ті сми-говорила, шо ни за щіськем иду, лиш з великого болю у ше бирший біль. Говорила?

— Так...

— А ти міні шо казав? Шо таки береш мене, шо маєш у Бозі надію на то-то, ади ніби вно йкос си перевернет.

— Маю. Маю в Бозі надію.

— Ну, то чькай. Може твоя буде правда, може ше сі навернет мое серце ид'тоби, але сегонне — не руш мене. Вигів-ес мое здорове, вигів шо береш у хату — не робитицу, а хорібницю, то хочь ни забивай одразу. Най си по-дужею трохи, най зберу міць, шо мачуха та горе зіли...

І замовкала, важко дишучи.

Понуривши голову, сидів пушкар на землі, і разом з добрими лихі думки вертіли ся у нього в голові. Крикнути б!... А при тім бартков над головоюв grimнути у шкіну!...

Але не крикнув і бартков у стіну не ударив, лиш тихо,

несміло, загикуючи ся, спитав:

— А може... може ти... — і не смів далі.

— Ні, Юро. Чістою ид' тобі приходжу такою, екою дай мені Бог Господь, Христос небесний оперідь Його лице стати. І буду вірною тобі, Юро, жинкою, вірно слюбу до-тримаю до скорої могили своєї — лиш не руш мене нині, Юроньку, не руш...

І за се слово малее „Юроньку“, за ласкавий дотик ледве теплої руки — не рушав пушкар своєї жінки сю ніч!

XV.

Темної, вітряної й недоброї ночі тікав Марусяк...

Чорні хмари трівожно копичили ся на небі, тьмили стежки й доріжки, двоїли дерево в очах, запроваджували подорожного в корч, над провалем ставили.

Тікав!...

Весь час, кілька жив, кілька дихав — весь час думав лиш про втечу. Били його в лице краплі, туркали йому до уха слова німецької команди — а перед його очима веть ся дорога, що йде по-через Буковец коло Варятина, іде маржина нею на ермарок, пастухи гейкают... Пуцував коні офіцерови а думкою витав коло Ферескулі, Перехресних, Довгополя і далі, далі... понад Черногірськими полонинами, стромими урвищами угорських верхів, стаями далеки-ми, непомітними плаїчьками поміж камінем...

В тиші касарняної ночі шуміли смереки до болю, до муки любим віковічним шумом, трембіта звучала і чув ся призивний крик легінів: „Ігі-і-і-а-а-а“!...

І зриваєть ся Марусяк у тьмі зі свого твердого жовнірського ложа, надслухує... Але то лиш хропе жовніре, чужі люде, хтось лаєть ся крізь сон, і важкий дух стоїть в низенькій темній жовнерській кошарі.

Тужив. Смертельно тужив.

По тім нектарі полонинським, на котрім зріс, мійське повітре давило йому груди, затроювало кроб з кожним зітханем. Першими тижнями то вже так було зле, що аж кровію почав блювати. Сам навіть злякав ся. Не смерти, а того, що могла би вона прийти сюда, могла би зітнути його тут, у чужій царі, між чужов віров.

— Господи, Господи, Господи, — молив ся він скорим шепотом скровенілими устами. — Не дай ми тут загибати!

Най гину там, де си вродив... Най зара' таки гину скоро прийду — лиш аби ни тут, Господочьку любенький, лиш аби ни тут.

І Господь учув його молитву — вийшов з тої хороби Марусяк. Міг би тепер і тікати, але не тікав — мав розум.

— Утечу тепер, най так кажім. Але куда йти не знаю, де переховок мати не знаю, де шо яка дрібниця — нічо не знаю. Спіймают — вже не виходити тогди звидців. Ні, тра робити з рахунком. Вже перетерплю раз — але на завше.

І терпів. Гірко терпів. Може так, як ніхто.

А терплючи — лиш одну гадку носив зі собов днями й ночами, лиш про одно міг думати. Обережно, але всюда і всіх роспитував про околицю, куда де йти, яке село як ся називає, де на Коломию шлях, в який бік, що по дорозі будуть за села, які люде в тих селах живуть — гет усе цілком роспитував, бо на кожде хтів бути безпечним. А що мав, як усї майже гуцули, досконалу память, то скоро знав так околицю й дорогу на Коломию, як свою касарню.

А тим часом підсушував собі сухарів з комісняка, уробив постоли, бо знав, що в чоботах далеко не зайде, а в постолах — хоч і дві добі буде йти не присідаючи, то нічю.

Знаходили ся й товариші на втечу, і Марусяк в початках було зрадів, але потім почав роздумувати ся — і взяли його сумніви. З одного боку воно ніби було добре, бо таки шо два, то не оден, і в пригоді якій, в випадку дорожнім — мало що може трафити ся в дорозі — завше є на що оперти ся. Але з другого боку оден — сам собі голова.

— Йк я сам — і в мишечю герку си сховаю, йк до чього. А йди з товаришом, так ше й його тра сокотити та за него свойов головов греміти. Ей не — йду ліпше сам.

І сказав товаришам, що тікати вже роздумав і що рішив терпіти до кінця. А сам тільки й жив, що надією на скору втечу.

І той день прийшов нарешті. Радше сказати тая ніч.

Тисячу перешкод переборов, перебув тисячу небезпек — але вибіг нарешті з касарні, виплутав ся з павутиня вулиць, лишив за собою місто і — зупинив ся на хвильку серед рівних, безграничних тьмою окутаних піль...

Величні простори дихнули на него і сказали: „Вільний”!

Ніч розкрила нешумні обійми і беззвучно кричала: „Вільний”!

Небо порожне, заблукані хмари, місяць невидний — все, все кричало йому: „Вільний! Вільний! Вільний! І мало сам не крикнув Марусяк:

— Вільний!

Але не крикнув, стримав ся. Лиш пігнав в шаленій радості! Пігнав, як олень, розбиваючи весінною кригою затягнені калюжі, пересікаючи поля з озиминою наскіс, видираючи ся на пригорбки, скачучи через межі.

Багато перебув, багато переболів, багато перетривожив ся, нім дістав ся до своїх родимих, виплаканих гір. А як дістав ся — упав на землю, і цілував її, і мочив сльозами; а потім скочив і побіг вперед з подвоєною енергією. Біг пляями, скакав через ломи, гнав облазами і чув, чув, що заставлений позаді кавалок землі відсікає його від проклятого минулого.

І якось зовсім не гадав, зовсім не приходило йому в голову, що не може ж він прийти до хати от так свобідно, як завше. Йому здавало ся ніби вертає він з далекої подонини. Вже чекає на него привітно неня на порозі, голову змиє, дасть чисту сорочку, горячу кулешу на стіл виверне, а то й бануш заколотит. І теплом дише від печі, теплом обгортають милі слова, рідна ласка... хочеть ся спати... голова хилить ся. А неня вже постіль постелила, теплий ліжничок приготвила — і спить ся так як у Бога в раю.

І лиш от тепер, коли зостало ся до хати може кілька годин дороги — нараз шибнула Марусякови до голови думка, що він же властиво наближаєть ся до якоїсь прірви.

Та може ж його вже пушкарі чекають у селі! Облегли плаї, рагаші, прикучнули за огорожами, набили ся в оборogi, наставили пушки набиті, фузійки — і поглядають лиш.

Хоч і міг сумнівати ся Марусяк у тім, що вість про його утечу випредила його самого, але — хто ж його знає! Може гнали кіньми як день, так ніч на правці, а йому ж доводило ся кружляти. Може... — та хто би збаг шо пани можуть? Он є, повідають, фири такі, шо по залізю ади йдуть і без коней і без волив, то може тими фирами заїхали дідчіми.

І жаль стало Марусякови. Жаль самого себе і свого ходу, і своєї радості, і своєї думи день-нічної.

— По що ж я болів тільки?... По що ж я прийняв такі труди?

Але потім сказав сам собі, що нема чого печалувати ся зарані: поживемо — побачимо. Та чим віхопив ся з Бутівця на Їсеново, тим таки борше передав си на тот бик, вломив ся у ліс, перебрів Красноільський потік та Лельков, Лельков, Лельков такими лісами, що аж пуду давало. Але тут уже знав він кожде дерево — бо цес ліс межував зі Стебнями.

Яксь надлюдська сила уступила в него. Стомив ся так, що впав би та й лежав без руху — а він все біг і біг лісом, д'горі, д'горі, ломлючи віти як медвідь, скачучи вовком через каміне, через гниле колоде, через трупи смerek і буків. Задихав ся, зірвав ся в шмате, проколов десь ногу в діравім постолі, кров чюріла, набивала ся фоя в ранку — а він усе гнав, і гнав, як одержимий, наче хотів від смерти втечи.

— Вибіжу наверх — а витак грунем... грунем... грунем. — шепотів сам собі переривистим голосом — і ще надавав, ще ширше скакав, ще в більшу гущавину ліз.

А вже темінь почала залягати, вже десь зайшло сонце. Там, угорі може й золотять ся ще останнім відблеском вершечки смerek, але тут уже зовсім потемніло. Тут червоне царство смерти.

Все сухе. І стовбури дерев, і віками сипана на землю фоя, і низенькі віти, що з надіями колись виростали, але давно вже вмерли без сонця. Яксь берізочка заблукана витягаєть ся, до болю, хоче прорвати ся до світла. Все забула, всі радости понехала, сама убивала молоденькі свої гилочки — і лиш витягала ся, аж шкіра на ній лускала. І от потратила всю свою житеву енергію, знемогла ся, а не добила ся нічого: допоче десь там у горі непомітною купкою блідого листячка і дрожить тонким стволом. Всім чужа, непотрібна нікому. А смereки і не помічають її; суворокамяно стоять в великім мовчаню і царственно віють під хмарами сильною зеленою досягших вершин.

А внизу — ні травиночки, ні грибка, ні стебелця — все покрите грубою передвічною верствою червоної фої, що в камінь злягла ся там десь глибоко. За сто літ може не впала сюда ні одна крапля дощу, ніколи ні сніжиночка не торкнула ся верхчі сеї червоної пустині, не цілував ні оден

промінь сонця. В пів-темній прохолоді живе лише мох, м'яким вилимом окутуючи кожний виступ.

Еге. Бережуть своє царство смереки! Стоять тисячолітнім муром і гадають витримати до кінця, до загальної погібелі. Коли й умре котра з них, переживши п'ять століть — не дають їй упасти, не дозволяють ослабити ряди. Підставляють плечі, обхоплюють руками і держать.

— Е, треба підтримати. Се з доброго заводу, небогато вже у нас таких лишило ся. Треба підтримати.

І тримають. Звідти гилкою підопруть, звітки другою. Там молоденька гаджучька прислужить ся в надії. І стоїть мертвець, як на багнетах; як милости просить позволення упасти, спочинку просить, бурі, щоб прийшла і, немилосердна, змилосердила ся. Але мощно тримають хранителі престижа, не боять ся й бурі, бороти ся будуть. Смертельно бороти ся! О-о-ой і шумить же мабуть сей ліс під час бурі!

А з ним, внизу, непомітною комашкою гонить Марусяк. Добре тут бічи, свобідно. Бють лиш неудачники, сухі галузки в лице, драпають злібно — он і ще трошки — і топілька на самім ґруні. В яким місци вибіжу? Може нашу хату буде видко? А вже шо шиньк Тихонюків, то певне.

... Тихонюк... Юрко... сватане... Катерина... — і мов поліном хто у груди двигонув.

Як то не дивно, але мало думало ся Марусякови про Катерину в касарни. Думало ся, правда, але лиш часами, і то якось неясно, туманово, наче з вічним прислів'єм: чекай, чекай — от відбудемо головне, а тоді вже...

І от лиш тепер, на Стебнянських верхах, в першій шепоті наступаючої ночі заворушили ся думи, як змії. Що ж то там робить ся? Що з Катериною, де вона? Чи жие, чи любить, чи чекає?... Йому здавало ся, що вічність уже ціла минула з того часу, як виволокли його з села. Чого-чого не могло стати ся за такий час.

Став серед ліса. Обдумати хотіло ся. Але нема часу, нема часу. Треба гнати, гнати, гнати.

— Потім, потім... От уже нехай дома... От уже скоро. Вибіг на царинку. Мов посвітлішало. Он як Стебні розлягли ся по Волоськім боці. Ще трохи пробічи — і наш бік буде видко добре...

Онечки шиньк — його звідусюди видко добре. А он

там.. за гніздом верб... лиш побоїку троха видко... наша хата... Наша хата! ,

Серце било ся. Схопив ся рукою за груди.

Летів би!... На крилах би летів, але — невільно.. Ще не ніч. Ще лиш вечір. У ночі смієш лиш підходити до рідної хати. Коли люде поснуть, коли загаснуть всі огні — тоді лиш будеш серед тьми підкрадати ся, як злодій, до віконечка і, зашкработівши злегенька, чекати...

Чекати й слухати, як гедя з ненеv мут шепотіти ся за вікном... як гедя ме шукати на потемки пістоля... загремит ненароком стручена з лави бартка... Бо хто би нічми си добував, ек ни опришки?

... Опришки...

Занило, застогнало серце Марусякови. Та же й він опришок!... „Чорний хлопець”!... І його ж доля від нині — все жите от так грунями бігати, від погоній вічних ховати ся, нічки не переспати, днинки не мати супокійної. І не бути йому вже газдою ніколи, не зариче маржинка д'нему, не поклонять ся вівчері-наймити в полонинці.

Щемить, смокче в грудях. Вік вічний ганяти от так, як сьогондя, вовком висолопленим, не мати кутка, не знати щирої приязни і любови щирої, все купувати за страх та за гроші — ой важко...

Марусяк сів на колоду і звів ся свою буйну головоньку.

Як жити, що то за жите його буде тепер — Бог знає. Щось жорстоке впхало ся, розбило, росторощило, знівечило, розметало по морській хвилі, по вітру польовому — і стоїть тепер безоким стоголовим чудовищем, стежить костистими лабами, оскалює зуби.

І куди не поткнеш ся — всюда гостро, немилосердно. І ломить руки Марусяк.

— Кому ж?... Кому завдечити маю? Хто ж мий ворих кешкий?...

Стогнав...

Здавало ся йому., що як би знайшов ворога і відомстив, скупав руки в ворожій крові — все минуло би ся, все було би по старому. Розлетять ся, як дим, нав'яні чари, переснить ся страшний сон, жите потече тихим своїм руслом.

І шукав думкою своїх ворогів, перебирав в голові, рахував — і не міг знайти. Не було їх.

Ніч насувала ся. Зарикали корови в селі, заблякли вів-

ці; то там то там затеплював ся ласкавий вогник у хаті, побої оповили ся димочками. Мир і спокій стелили ся селом, спускаючи ся з гір в невидимих колесницях. Волошські Стебни були троха ніби світлійші — бо вони до сонця більше; на нашім боці то так вже цілком темно.

Марусякови ніби захотіло ся їсти. Витяг кавалок засушеного хліба і гриз. Розмочити б...

Оглянув ся за чуркалом, прислухав ся — чи не журчить де, але не було чути. Шукати не хотіло ся; зрештою пригадав, що й нема тут чуркала поблизу.

В усім тілі розгніздила ся якась всемогутна втома. Ось коли почув, що зробив, власне кажучи, те, чого не в силі був би витримати ніхто, окрім гуцула, щось притискало кожний член до землі. Так би й ростягнув ся кілька довгий і лежав би вічність.

Але Марусяк не міг. Треба бути обережним.

Сидів на камені. Ранена нога одноманітно щеміла. Ласкавий тихий вітрець подув передсонно, приголубив і заплутав ся десь у гілках, повис... Сам не помітив, як заснув Марусяк.

Прокинув ся — мов би хто в бік копнув. Одразу скочив прислухав ся чи не тріщить де ломадже, чи не підкрадаєть ся ворог?...

Але все було тихо доокола, замовкло.. Була вже ніч і вмерли звуки. Неясною лентою вив ся далеко Білий Черемош, в важкім мовчаню дрімав величезний ліс.

— Пора! — сам собі сказав Марусяк. Пересмикнув плечима від холоду і, вглядаючи ся мов ножами прорізаючи тьму, тихо поховзнув ся вниз...

Довгою, не знати якою довгою здала ся дорога, — наче сто літ нею йшов. А бігав на цес грунь за пару хвиль.

Серце то било ся, то завмирало. Весь час готовив ся до всяких можливих несподіванок. Як би брехнула котюжка в сю хвилю — не знати би що зробив. Або кинув би ся тікати, або...

Кожний крок тут знайомий, кожде деревце: мов учора тут був. Он ялиця: ростут дві з одного коріння. Одну скевгедя, а друга стоїт. І вийшов так, от їк би сідець: на зрубану сісти, а до другої спиною притулити ся... А в ній дірки. Се він Марусяк вертів: заворітниці всувають ся. І гною все мокрого там повно, під тими смереками: вже й каміня

намітував і землі, а каміне потане тудя, отік у безодню йку, та й знов.

Знайомий запах, знайомі колоди... Ще цілі. А от і нові ковбки лежат на подвірю: певно сеї зими гедя прикег із лісу. Знаю й видквив.

Котюги не тримали. Тихо, як злодій, відчинив ворітця і скривив ся, мов від болю, коли вони зарипіли троха. Підійшов до вікна... Серце так било ся, що мабуть чути було його в хаті.

Підняв руку, щоби застукати — рука дріжала... І несміло стукнув тричі в шибку, а сам притулив ся з боку до стіни.

І чув шепіт в хаті, чув як скрипнули хатені двері. Чійсь голос шепотів коло сінешних.

— Хто там?

— Я... — сам дивуючи ся своєму голосу, сказав Марусяк.

Але пізнала! Неня пізнала!...

Відчинила двері і упала синові на груди. Зазулицею заголосила.

— — — — —
Коли минув перший чад перших привитань і грізна дійсність безжалісно заглянула в очи — наче каменем одразу усіх привалило. Відобрало і радість і слова, лиш сліз не відобрало. Змішали ся сльози стрічи зі сльозами розлуки.

— Шо ш меш гіяти тепер? — питав ся гедя, а сам добре, ой добре знав, що син ме гіяти.

— Хтів-сми вікупити тебе з воська та ни мож було. А вже з дисентирів так ни знаю ек і вікуплювати.

— Немає міні вікупу, гедю.. В опришки тра йти.

Заголосила, затуркотіла стара мати — але що вдієш? Справді — куда дівати ся? От може й зараз: обіймаємо його та цілуємо, а там уже обскочіла ровта подвіре та чькают лиш на знаки. Навіть післала чоловіка:

— Піди старий, подиви си про всеке.

Вибіг старий, глянув тудя-сюда, але всюди було тихо.

— Йшов-сми жевко. Так кемую, шо ни бути сегонне погоні аж 'ді тут. Може завтра.

— То ше переночуєш?

З тоскою повів Марусяк очима по стінах теплої, милої рідної хати..

— Ой ні, неню... Тра безпечіти си. Де прийдут — то лиш суда.

— Правда, правда, Дмитрику... Вже Юріштан ни за-спит.

— Єкий Юріштан?

— А ватаман пушкарський, Тихонюків.

— Хто?... Тихонюків? То вин за ватамана у вас?...

В одну хвилию зрозуміла мати, що про весіле ліпше не згадувати.

— А вин же, вин. Настановив го Гердлічька на нашу голов!

— Йкий Гердлічька?

— Ой сину, новини за новинами. То мандатор новий в Устеріках, лиш такий, шо най би вже го біда брала спередь крискенцких душ.

Все то дійсно були новини за новинами для Марусяка. Неспокій заповзав йому в душу, не чув себе безпечним і в рідній хаті. Лишав гори в старім порядку, а тепер от ціла організація.

Квапив стариню аби борше збирали. Переодягав ся, узброював ся, борзо перебув важку нестерпучо сцену прощання і тоді лиш зітхнув вільно, як вискочив на грунь, на полонинку.

Починав ся ранок. Потягло вогкістю з дольнього потока. Самітний пустельник, бук зашепотів листом, а в тім шумі слухав чомусь Марусяк пророцтва долі своєї.

...кешкі зимки ті зимувати, легінику... від люцкокого ока крити си... на крискенцке жике наставати... Із ізвора воду пити... з торби хлібом жити, гойданочьки сподіваючи ся. А й гойданочька пишна, на ввес світок дивна — два стовпці з перекладинкою.

Защеміло серце. Скорбно глянув-поглянув на ближній лісок молодих смерек.

— З котрої ж то смерічьки ми шибеничьку втешут? Кобих знав — зрубав бих, искев те ше гаджючьков і віворить бих испалив.

І лють нараз напала. Востра лють!

Пімсти! Пімсти усїм, хто вирвав його з рідного села, з рідної хати і кинув у вир розбійничого життя!

І в нападї шалености вихопив з-за ременя пістоль і гевкнув із него у бук.

Покотила ся луна горами, розсипала ся... Скачут зелізні кулі по горбах і ген далеко уже побігли. Там упали в якісь ізвори, зарили ся в шкалубини скал, в поточчінах під корчі позабивали ся, в воду пірнули і вмерли.

Так пишов Марусяк у талан у свій, у гіренький!

XVI.

А Юріштан?

Темно, невесело тай гірко було в Юріштановій хаті. Карала ся там Катерина, карав ся Юрішко, а через него люде.

Десь так у тиждень по шлюбі прийшов свекор до молодят. Такий масненький, солоденький.

— А невісточко люба! Газдуєш? Ну, газдуй, газдуй, най ті Бох помагає.

Потім водив очима по хаті, мов би уперше її бачив.

— А шо то в хаті йкос.. не так? Ци тут шо нове стоїт, шо-сми го ше ни вигів? Ци туж може шо з віна стоїт, Катеринко?

Катерину мов би окропом хто обіляв. Нічого не сказала з початку, лиш потім, піднявши очи, тихо вимовила:

— Вигіли-сьте перед весілем, шо-сми ни мала свого віна — нима по шо типер очі віпікати.

Аж підскочив старий Тихонюк.

— Та ци я тї очі віпікаю? Ци я тї шо кау? Боже мене спаси!... Не мині з тобов жити. Син брав — знав шо брав, а мині в тім рахунку нема. Я з того нічьо ни мав та й нічьо мати ни хочу. Я лиш кау, шо би пишла ти йк' дедеви — таки хучь егничьку йку би дав. Ни для себе кау, бо тим ни требую — лиш про люцку говірку. Бо в нас люде йкі? Зара' мут прикладати та кепкувати, шо взев си жинку з самов, перебачейте, герков та й шо з того? А чьоловікови ек то-то слухати? Та й буде на тебе гнівний та й скаже йке там слово. Я вже знаю, ек то в хаті буває — ого!

По що він намавляв її — не знати. А ще більше не знати по що вона його послухала, по що пішла, на що надіяла ся. Але пішла.

Не застала батька в дома, а мачуха — як би наперед знала — вже сидить на порозі з поліном. Та ще й не наблизилася Катерина добре, а вже та почала горлати:

— За віном-єс прийшла? За віном? Тут наплетали віна глі тебе, шляг би те трафив поганий, потеруха би те роз'їла до кости. Рострусила-с своє віно по вечьорницьох, та по гулянках, що їх сокотила-с та пантрувала, а не свої роботи. Ото кат не вигів отих прошечьок поганих, фурнуло би тобов об муровану стїну. Забирай си ми прїч ізвідчив, бо я тї привите зробю!

І кидала поліном у молодицю ще та не встигла й удвір зайти.

Заплакала Катеринка, пішла прїч.

І треба ж було як на біду, як на гірший смїх — кіточка маленька пізнала. Пізнала свою добродїйку і вибігла з хати. Біжить за Катериною, нявчить. І близько не підбігає і ззаду не лишаєть ся.

А мачуха побачила то, іде з заду, регоче та кричить, щоби всі чули.

— А дивїт-ко, дивїт, газдиньки! Віходьте з хат, бо такого ше сте не вигїли. Пушкарїха-вотаманиха теличьку ведет на нове господарство. Ей де теличьку — таки цілу корову. Ой га! Біжіт борзо та кажїт Юрішкови, аби до керницьки скочив дїйнички мити аби було куда набїл претати, га-га-га!

І свистала й біснувала ся, мов чортиця.

Горить земля під Катериною від сорома. А тут іще добрі сусїдочки й собі піддають жару, а котра й зупиняє, то так, що лїпше би вже мовчала.

— Не чїпай, кумко, най си преч каже. Та же пушкар.

— Ігі на дїдчю маму з пушкарем. Я си ни боела пушкарів та й си ни бою.

— Ти. А газду мут за тебе чїпати.

— Та й газда мий не воловід, ни має чьо си пуджети. Через тоту задрипану жебрачьку би люде їв?

Бїгла, як від пожежі, а баби фуркали услїд. Злосна то рїч — баби.

І завертіло ся, закрутило ся зачароване якесь коло в хатї Юрішковїй. Чув атаман пушкарський, що не наvertsєть ся до него жїнчине серце — і все йому остогидло. Олютив ся на увесь світ і мстив йому, світови, за душевну порожнечу, за вічний біль. Мов павук величезний оплутав Юрішко все своє село, і темною всесильною властїю стояв у свідомости кожного гуцула. Велику силу мав `отаман, а

люде ще її прибiльшили.

І розпросторив ся Юріштан на цілу околицю. Часом у него аж у голові мутило ся, і він сам незнав що робити зі своєю властiю, щоб відчути її до кінця, щоб насладити ся до решти. І дивно і боляче було иноді дивити ся, як Юріштан, молодек, що міг би за сина бути якому старому гуцулови, а кричить на него, бе в лице, плює. А що поробиш? Треба терпіти.

І люде терпіли. Знайшов ся був оден охiтний, що пішов проти Юрішка, але закаяв ся.

— Я ни злодій та й ни розбійник. Та й нi в кого ни вкрав нічьо, нико-сми не вграбував та я й си ни бою. Най той си боїт, хто сумліне має нечiсте.

Але одного гарного дня у двір до сего газди ввалили ся всі дванайцять пушкарів, почали чогось шукати і знайшли чужу корову на городі привязану. Забрали газду, дали „калуш” під руки, сам Юріштан і крутив, аж поки кров не бризнула, та й пигнали бідного чоловіка до Устерік, до пана мандатора.

А пан мандатор і не роспитував довго — вірив Юріштанови, як самому собі. Та заховали газду до катуша здоровим, а випустили хорого навіки та ще й мовчати веліли.

По такім випадку — все впало ниць перед могутністю Юріштана. Міг прийти до якої хоче хати, міг узяти шо му ся вподобало і бути певним, що ніхто нічого не скаже, а ще будуть кланяти ся та дякувати.

Ішов до церкви — кресанями дорогу устиляли, забігали наперед ворине розикласти. В церкві розступали ся до самого вiвтара, першому Юрішкови піп кадив, проскуру чи там артос першому йому давав. З церкви виходив — не відібеш ся; той просить ласки зайти до хати, той кличе на обід, той до корчми. Та все не хто будь, все богачі, перші газди.

А приходив до дому — і кудась дiвала ся вся його власть, щезала міць, чув себе безсильним перед сею блідою хоровитою женщиною. І не міг крикнути на неї, не міг ударити.

Коли виринув з невідомости Марусяк і щось дуже борзо загремiло його імя в горах — допитливим, проїдаючим зором дивив ся Юріштан на жінку. Як приходив хтось з людей і оповiдав про нові виступи молодого отамана,

умисне кликав Юріштан жінку до хати, аби й вона чула. А сам дивився з-під лоба, стежив за найменчим рухом, за виразом обличчя, за очима.

Але помітити нічого не міг. Завше рівна, завше однаково журлива, з однаковим, здавалося, почутем жалю вислухувала вона оповідання про всіх опришків.

— Бідні люде, — говорила, зітхнувши, і йшла по-господарству.

І повну безсилість чув Юрішко перед сею тихою скорботою. Здоровенний, дикий, коли ввалювався в село, то мов медвідь у загороду вліз межі вівці — а в своїй власній хаті, сам ставав вівцею. Опускалися руки зі знаменитою Юрішковою „бартков-сталенков“, не потрібен був і не менше знаменитий гарапник.

Ся бартка і сей гарапник — то були отрібути влади Юріштана. Важка, на топористиці з якогось мощного коріння бартка була страшилищем для всіх: злегка ударити нею обушком межі плечі — одразу валить чоловіка з ніг. А гарапник теж: в ремінь був вплетений тонкий дріт; удар сего інструмента пробивав сардак, кожух і сорочку, а як попадав по голому тілу — робив рвану рану.

А так, так... Виходив Юрішко з хати на двір — і на його посвист пів-села збігалося, товплючися, в очі заглядаючи, просюючи приказань. А входив з двора в хату — покірно вішав гарапник на стіну, ставив бартку в куток, здіймав усю свою зброю і говорив тихим голосом. Не міг перенести ніколи своєї влади через поріг, де вона там у снігах лишалася.

Іноді хотілося йому пишно, красно убратися, заблискати золотом, засіяти дорогоцінними камінцями і царем увійти в хату. Царем увійти, царем глянути і, як царь, покорити. Але уявляв собі погляд Катерини в сю хвилю... Як вона скине здивовано-іронічними очима і кутиком уст посміхнеться...

Пропала вся охота Юрішкова при сій гадці. З якоюсь упертістю говорив собі — „буду, коли так жебраком ходити. Буду, буду. Коли так, то нічого мені нетреба. Му ходити, ек старчук“ — і ходив.

Аж дивувалися люде, дивлючися. Ідуть пушкарі, мов військо — по два, по два, по два... Зібрані — як павичі: в кресанях з високими наголовниками, у блехах, у гачах

крешениках; на грудях ремені порошниць, тобівок, густо вибивані. Та все то блищить, очей си ловит. А впереді сього війська сяйливого — обідраний жебрак. Шепка на нім — страшилище якесь без форми й без колїру, замашчена що аж лубом стала; сардак був, здаєть ся, колись крашений, але тепер трудно було би те сказати; гачі з дїрками, а постоли й онучі як взує нові, то так і носить, не здіймаючи, доків не потлїє то на ногах.

А Юріштанови то любо; якесь щемливе задоволене в гім знаходив. Знають, мовляв, попа і в рогожі. Не диви ся, як я вбраний, а диви ся хто я такий є. І радував ся внутрішню, коли віддавали шану його лахманам, але горе було, як попадав ся чужосторонний чоловік і не пізнавав в старчуку пушкарського атамана. Гірко карав тоді Юрішко.

Але що був Юріштан, темний гуцул, одурений своєю властїю, не знайшовший щастя в родиннім житю і вибитий тим з нормальних відносин — що був він в порівнаню зі своїм безпосереднім начальником і повелителем цілої Гуцульщини — паном мандатором Гердліччков із Устерічок! Дитина невинна.

Се вже було щось страшне. Се вже були наслідки якихось важких ненормальностей і дефектів організма в цілім ряді попередних поколінь. Фантазія сего чоловіка що до вигадуваня всяких мук була невичерпальною. Він перший вигадав і навчив Юрішка карати людей „остатнім огнивом“, мукою, котрої гуцули не можуть забути й по сей день, говорючи як страшне закляте. „Побило би те востатне вогниво Юрішкове“!

На „остатне огниво“ кував Юріштан так.

Брав чоловіка і кріпко звязував йому руки спереду, а ззаду, в лїкті просував линву, вставляв патик і починав крутити. Крутив доти, доки лїкті не зіходили ся до купи ззаду. Тоді брав обі ноги, закладав їх на кінці того патики і там їх сковував. Чоловік ставав — „ек еблучько.“ Мало того! Юріштан брав сардак і натягав рукав з него на всю голіву чоловікови, до шиї — і тоді вже приковував до стїни.

Пекольна фантазія! Сам Юрішко з початку соромив ся примінювати се средство з власної ініціативи, куючи гуцулів на останне огниво лиш зі спеціального порученя. А

Гердлічка й овшім! Нетреба було навіть надзвичайної провини.

Любив теж пан мандатор баб різками бити. Захльобував ся від радости, коли баба попадала ся вересклива і, вючи ся вужом, визкотіла на ціле село, як льоха. Часто бувало, що треба випарити бабу, а вона, — „не сама собов”. Аби не тратити нагоди мандатор винайшов і прилад особний: корито з великою ямою посередині. Бабу клали черевом у ту яму й били.

Але найщільнійше беріг Гердлічка — народну тьму, сю найвірнійшу огорожу усякої влади, мур охорони. Якось раз донесли йому, що оден газда з Ферескулі уміє читати і прочитав навіть своєму сусідови контракт. Гердлічка велів пригнати того газду до себе до Устерік, ні слова не сказавши, навіть не допустивши його до себе, велів тої ж хвилі засадити до катуша.

І сидів у тюрмі Танасійчук півтора року. Добивав ся все — завіщо? Бога ради — завіщо?... Але пушкарі сміяли ся йому в очи. Хотів руки на себе накласти — згадав діточок дрібненьких, жінку.

Потім нараз випускають. Так само несподівано.

Іде Танасійчук до Гердлічки.

— За що ви мене так тяжко покарали, пане мандаторе?...

А Гердлічка смієть ся.

— Бачиш, голубчику. Було мені донесено, що ти бунтуєш нарід, говориш непоцтиві речі про цісарську фамілію і таке инше. Ну, як же ж ти думаєш — хіба не мусів я тебе узяти? Хіба ти сам, мандатором будши, не зробив би так само? Ну, а тепер я довідав ся, що те донесене було неправдиве, що то на тебе наговорили твої вороги. І от бачиш — в туж хвилю я тебе випускаю.

Заплакав Танасійчук, пішов. А Гердлічка регочеть ся та кричить йому вслід:

— То вже пропало, як дим із комена! А ти більше нікому аби не читав записи. Зрозумів-ес?

І все, що було коло мандатора — все помішало ся на влади. Його жінка, глупе, запліле товщом сотворіне, півдня сиділа на ганку, спеціально для того, аби відбирати шану, бачити поклони і принижене згинане. А коли хто, йдучи, або їдучи дорогою, не поклонив ся Гердлічисі або

взагалі не зняв крисані перед будинком пана мандатора — Гердлічиха пищала, бризкала слиною, бігли двоє-трое пушкарів, валили сторопілого чоловіка на землю і всипали двайцять п'ять нагаїв. Се була норма компенсації за непошановане.

Мимо катуша теж не можна було пройти аби чого не стало ся. Коли йшов чоловік і дивив ся на катуш, вартові пушкарі гукали:

— Ей!... Що ти поглядаєш? Ци ни співника маєш ту йкого?

Коли хто попадав ся такий, що огризнув ся — ханують, бють. А ідеш мимо і дивиш ся в землю, пронеси, мовляв „сило Божа — знов кричать.

— Ей!... Шо борзо так біжиш? Шо очима землю руєш? Мабуть сумліне нечїсте носиш? Ану-ко, дайте му, браччіки.

І далеко верхом обходили люде Гердліччину хату або по-над самим Черемошем: тулили ся стежечкою, в воду лізли — аби не попасти ся на очи. Але за те вже як хто догодив Гердлічці — мав право його наслідувати. І багато підлоти, багато огидливости привів людяма пан мандатор.

Велику мав силу. А надто видко було їй в найболзочійшій місци гуцулії — в некрутації. Мандатор одним своїм словом міг кого хочеш увільнити від військової служби. От бере впрост за руку, веде пріч: „іди, каже, до дому”.

А коли йому хто з комісії скаже що впоперек, у него одна лиш відповідь:

— А з ким же я буду гори боронив?

І ради того, ради вибавлення синів з пазурів того смока, служби вояцкої — повзали люде перед Гердлічкою, по собачому заглядали в очи.

Такі то були владики Гуцульщини. І от коли загреміло імя Марусяка і то так, що аж „вища власть” о тім де-що почула, прийшов до пана мандатора якийсь папір, мабуть не солодкий, бо зараз же післав Гердлічка за Юріштаном і кричав на него:

— Мой! То я тебе на то в люде вивів, аби ти з молод жинков цілував ся? А то що опришки скоро мене самого у моїй власній хаті будуть грабувати — то тебе не обходить ніц? Щоб мені сю хвилю порядок був! Щоб я більше нічого не чув про Марусяка, розумієш? А то...

І от Юріштан ганяєть ся з того часу за Марусяком, але не годен імити.

XVII.

То все розказав Марусі опришок там, на потоці, в солодкі хвилі побаченя.

Слухала тої мови, як журкоту потока, лиш иноді затримуючи ся увагою на оригінальнім якім звороті, на дивнім факті; здебільшого ж попросту не вдумувала ся, не підкладала реального значіння. Лиш чари, чари, чари... Якусь дику свободу, якусь безграничну поезію вільної воленьки чула в шумі лісів, в пісні буйній, в звіриному крику на пустинній полонині.

Коли опришок, блищучи очима, оповідав о смілім орлинім налеті на місто, на двір — Маруся тремтіла, мов сама мчалась конем, мов сама стріляла, окутувала ся димом, а опришок виростав на лицаря свободи, п'яного солодкістю житя, надміром земних утіх.

Не крив він того надміру перед попадею. Весело регочучи, вискалюючи білі зуби, оповідав він про свої безконечні любовні пригоди, і тоді жіночі імена звучним каскадом сипали ся з його вуст, переплітаючи ся з деталями страсти, сльозами, роспукою, а все разом авреолю якусь творило докоола красивої фігури опришка і окружило Марусі голову.

— Ой та кілька ж їх у тебе було! — сміяла ся вона, а в тім сміху було трошка болю й трошка торжества.

І уходила до дому зворушена, з солодкою втомою по тілі, з хаосом недодуманих думок, непрочутих почувань. Очи то розкривали ся широко, мов хотіли що зрозуміти, то притьмивали ся довгими віями й снили сни наяв; віддих учашував ся, солодкі мари пересували ся неясними контурами в хвилястих туманах. І поезія, і звуки, і образи — все зрушувало, все розкривало схований горячий змісл і усміхало ся з глибини призивним усміхом.

А опришок все далекий, все коректний, як принц, все жаркий у словах і холодний в рухах. Кола заточує виром манящих слів, регоче, як фавн, розбризкуючи заклики, мов воду русалкову під промінь місяця, искрючи, блищучи й запінуючи — а сам сидить далеко, на холоднім камени і сам холодний, як камінь.

Але прийшов нарешті й той день, коли камінь присунув

ся, опришок сїв близько і торкнув ся плечем плеча... А голос став таким мягким, вкрадчивим... Слова були все ті ж самі, але як він говорив їх! Голос, голос!...

І Маруся почула, як крутить ся у неї голова, як туман застилає очи... хочеть ся похилитись... упасти... І як той, що замерзає в полі, знає, що загине, коли всне, і бореть ся з усіх сил — так Маруся....

Встала, мов зірвала ся з місця. Пращала ся.

Хвильку, одну хвильку довше затримав опришок її руку в своїй, а їй здало ся вже, що то ціла вічність. Вирвала руку й побігла.

І добре, що не оглянула ся. Бо побачила би перекошене, потемніле лице опришка, почула би, як скрипить він зубами.

В сю ніч вовком голодним вірвав ся він до своєї любаски, лякаючи молодицю безумством страсти і шаленими своїми вигадками.

Щез спокій Марусі. З того дня ходила, мов затроєна. Чула, що вже не має волі, що вже мусить іти, кидати ся в якусь безодню з закритими очима, щоби потім, там десь, в огненій глибині підхоплювали її чісь могутні руки і робили з нею що хотіли.

Ночей попросту почала бояти ся. Бояла ся своїх розпалених мрій, свого огнем пересиченого тіла і самотного ледяного ліжка. Коли б доторкнув ся тепер до неї о. Василь — кричала би на голос і відбивала ся б ногами. Але на щасте, її хоронило мнине „положене”.

Так довго тягнути ся не могло. Щось же має статись нарешті! То нехай стає ся!

Тиждень цілий перемучила ся Маруся, до крові кусала собі губи, а не йшла до потока. Уявляла собі до найменчих подробиць, як сидить тепер Дмитрик, оперши ся на бартку, як дивить ся горящим поглядом на камінь, з-за котрого звичайно появляла ся Маруся, як слухає вовчим вухом найменчий шелест у лісі, як тіни перебігають в сю хвилю по його лиці і як пізно у вечері, не дочекавши ся, сумно встає з каміня і цілує те місце, де стояли її, Марусині ніжки.

І гнати серною хотіла через верхи і каміне, упасти на

груди і плакати, але стримувала себе тяжким окриком:

— Стій! Будь тут!... Вари кулешу.

Маленька вутла душа не могла витримувати боротьби. Маруся бігла у садок, під свою любиму остогидлу яблуню, заломлювала руки і звала, звала на поміч.

О, нехай би прийшов хто-небудь і розказав, пояснив! Або прибав би на хрест, рвав тіло, палив свічами. Нехай приходять люте, жорстоке, яке хоч — аби лиш винесло відразу з сего моря игол, що лізуть в душу з усіх, боків!... І стогнала, затиснувши зуби, а потім брала ся рукою за чоло... а потім... бігла пріч... мимо церкви... далі.. далі., у потік... на камінь...

... Дмитра не було.

Чи, перекекавши тільки днів, укучив ся й перестав? Чи зовсім не чекав ні одного разу? А що як зловили його і сидить тепер десь у катуші? А що як умер?...

Роем крутили ся думки в голові і обезсилювали. Крикнула б: „Прийди!... Прийди, коханий, бажаний прийди“!... але знала, що не почує. Бігла б сама не знаю куди. Тільки він, от сей вічний хранитель вічних тайн, камінь мохом порісший — тільки він еднав їх і був мостом. Більше немає дороги, пустиня.

І сіла на нім, на сім камені й чекала.

Заспокоювала ся поволи. Невмовчно тікали маленькі хвилі пересохлого потоку і кожда з них уносила з собою крапельночку дівочого горя. Заколисували тихі пісні ліса, в снопочок маленький звивали тривогу і уносили пріч, а з-за синих просторів, з невидимих царств на безшумних крилах приносили тиху благовістницю — журбу. То лиш осики листочок падав на голову, а здавало ся мов елей всецілюючий пролив ся, і питання рідив, і давав відповіді. І родили ся вони, печальні відповіді, глибоко-глибоко в душі, збитою купою підіймали ся наверх і викреслювали, викреслювали одно питанє за другим. І зникали, расплываючи ся, дрібні вороги у тьмі і лишали місце... лишали місце для одного величезного нерозрішного питання:

— Боже! По що я живу?

Чула всею душею, що могла би жити лиш в щастю — а щастя не було доокола. Блеску, сміху, здійснення мрій, танців веселкових — а замість того треба жувати твердий, як підшва, глевтяк буденщини. І страшно вертати знов до

тої ненависної племанії, до тої ховзької калюжі, до тої безмірної нудоти, вічної, непереривної, тягучої нудоти.

— По що, по що, по що?... Вічно свині, кава, слуги, колачі, хавтурі, і то все в атмосфері вонючого поту о. Василя. Ой!... В Черемош, чистий святочний Черемош кинути ся, щоб обцілував прозорчистою хвилею, заколивав у мрійнім сні, а потім виніс би трупа на Чорногору і беріжно, як плащаницю, положив на високій скелі. І злетіли би ся орлами полонинські чорні хлопці, стали б на коліна в великім крузі, дзвенючи топірцями похоронну піснь. А відтак громом вистрілів наповнили-би простір — і в тих пахущих ладанових димах ростопило би ся змучене тіло, шезло б у відблесках блакитних небес, а на тім місци уросла би квітка біла...

... довго сиділа. Не помітила, як і сонце зайшло як темніти почав потік, як зникла, сховавши ся, мало топтана стежка у лісі.

І коли встала, оглянула ся — мов по хоробі тяжкій все відмінило ся доокола. Тихою стопою в благостнім отупіню якімось ішла, всепрощаючи й благословивши — і кілька день потім ходила, мов послушниця в переддень великого таїнства постригу. „Отрицаєши ли ся? — Отрицаю ся” ...

І не кликав її потік, сні не мучили. Спала мало, але спокійно. Мов вигоріло все в раптовім вогни і росло тепер... до слідуєчої бурі...

Але коли зрозуміла нарешті, що се вже кінець, що не опустять уже її привиди, що лиш дають їй хвилевий спочинок аби відтак рвонути ще сильнійше — стала безрадна, попустивши безсилі руки, а горящим поглядом шукала в куті спальні опришка, щоби кинути ся на коліна перед ним і кричати:

— Бери мене, роби зі мною що хочеш — лиш позбав мене сеї муки, сих наворотів незрозумілого шалу. Топи мене в воду. От так, візьми за шию і дави, дави, — і, мов вирвавши ся з чіїхось рук, побігла на потік. Там сидів опришок.

І... лиш устав. Не крикнув, не схопив в обійми, не схопив — а лиш устав...

Де він навчив ся своєї тонкої гри, як умів не взяти ні одного фальшивого тона — сам не міг зрозуміти, сам собі

дивував ся. Великі мабуть змоги були заложені в душу се-го опришка...

Але сьогодні не витримав. Сидів близько, говорив пошептом, а у Марусі завертів ся весь світ перед очима. Крутий, потужний запах кожуха й мужеського тіла різав їй ніздрі. Лиш напором волі стримувала себе, аби не впасти на груди опришкови й не зашепотіти: „цілуй... цілуй“...

Зрозумів опришок. Тихим рухом обняв, похилив нав-знак і впив ся губами в губи... Все закрутило ся в імлі... став час... наступила вічність...

Але перетяг струну опришок. Рвонув сорочку на грудях — і, мов ужалена змією, скочила Маруся на ноги.

— Пріч!...

Відступив опришок на два кроки, зупинив ся на одну непомітну хвилю. Загнали в очах звірині вогні, розум щез, кинув ся — але став. І над ним було вище щось...

— Що хочеш робити, опришку? — вся тремтючи, в нісвідомості питала Маруся.

З уст опришка готово було зірвати ся слово, котрого він уживав, коли його питали другі дівчата, але заціпило. І замість того говорив щось лагідне, в чимось просив ви-бачення, в чимось кааяв ся, щось обіцяв навіки, а сам чув, що се лиш несвідоме продовжене свідомої гри, а сам чув, що нічим, жадним напором, жадним натиском не міг би так легко покорити й обезоружити.

Маруся сіла на камінь. Хотіла було піти до дому поки ще світло, поки ще нема ночі, але сіла...

І слухала тремтючу гамму схвильованих звуків, чула його голову коло своєї, не виривала більше руки... не ви-ривала більше руки...

А ніч прийшла. Відьма. Непомітно прийшла на крадіж сдвічну крадіж дівочих вінків. Обманами окутала мягкими, вартових поставила і зашепотіла їдовитим шепотом відь-ма: „ніхто не побачить... ніхто не дізнаєть ся.. ніхто, ніхто“.

... і затих потік... віддалив ся далеко-далеко... Теплі хмари спустили ся на землю... непрозорими стінами стали доокола... затрубіли в незвучний ріг хранителі тайн...

Уже не видно лиця, лиш чути його жар... і град поці-луїв, і потужні руки обвили ся... уже на вік... на вік... не розім-кнути ся більше їм ніколи...

... шепотіли в тінях листків, а не знали — ніч ще дожить ся а чи наближаєть ся день. Потік знова прийшов і говорив, але не о тім. Маруся лежала на дні темної безодні в божественній утомі і не хотіло ся рухнутись ні одним членом. А опришок — і клякав, і обіймав, придавлюючи усім тілом, а відтак сїдав близько-близько, брав Марусину голову в руки і цілував, цілував тисячу разів, в тріпоті, в безумстві, спішучи, мов би планета мусїла тїкати вже пріч і ніколи вже більше не вернути ся на се місце.

І нараз він крикнув:

— Що се?!... Кров?

А відтак... без віддиху...

— Так ти була гівков до сегонне? Ой-га, небого...

А Маруся... Маруся теж чула, що вона була „гівков до сегонне“, але тепер перестала. Щось шепочучи, підгортала ся ближче до опришка, а він хихотїв.

Смішно було йому з їїмостя, що наставляє сотні пар до таїнства брака, а сам того таїнства не розуміє.

XVIII.

Від тепер все стало ясно. Нетреба!

Нетреба ні тої плебанії, ні тих слуг нетреба, ні оповідань баби Гафійки, ні прісних пестошів старої їмості. Є цар, є владика, є його царство, а решта — лиш декорації та нудні аксесуари.

І нічого не розуміла і нічого не хотіла розуміти. В день ходила мов у ночі, вся отуманена, вся в radoщах бурних. Нараз ні з того ні з сього кидала ся на Оришку і душила її в обіймах, цілувала, а потім відводила у куток і шепотом питала ся:

— А чи давно ти бачила ся зі своїм Васильком?

Дівча шарило ся, закривало ся рукавом, гадаючи, що їмость підсміхують ся або хотят сварити, але їмость хотїла лиш слухати, слухати повість тріпоту першої любови, чути як переживали то інші — чи так, як і вона, чи може инакше. Раз хотїла було навіть стару їмость запитати о тих перших, років трийцять тому назад минувших моментах, але на щасте повстримала ся.

А стара їмость дивила ся на всі оті вибрики і тішила ся, що буде мати скоро онука.

— Лиш дивно, що на фігурі непомітно нічого. Впрочім трафляє ся й так, трафляє ся...

Для Марусі все стало иншим доокола. І гори, і небо, і люде. Свято було. Синь глибоких проваль на далекім верху радісно сміяла ся до Марусі, лист тріпотів у захваті, і потоки, і Черемош — все святкувало, все стало прекраснішим в тисячу разів. А сонце, сонце!... Моря богацтв розливало, теплом і щастем наповняло кожду билину.

Вже не знала що він говорить, опришок, не чула окремих слів, не розуміла гадки — лиш упивала ся музикою голоса, лежучи з півзакритими очима з застиглою млосною усмішкою на устах. Чула силу побіч себе, тверде залізне тіло, чула незнану розкіш і пила, пила її, жадібно, безумно, як земля, як природа. Стратила волю, стратила свідомість часу, розуміне добра і зла, дала себе на розбурх інстинктів: най і ведуть, най і бережуть, несвідомі приятелі, най криють її прихід у ночі, замітають стежку до потока.

І вони оберігали. Ніхто нічого не знав, ніхто ні о чім не догадував ся, нікому нічого і в голову не приходило.

Раз опришок прийшов не такий, як завше. Задумчиво сів, в очах було видко якусь непевність.

Чув свою власть над Марусею, але не знав границь сеї власти. Не міг привикнути, не міг освоїти ся. Всі жінки, яких він мав досі, були гуцулки, от прості собі гуцулки, але се, рахуйте лиш собі — пані! Таки шо ни кажи — лиш пані та й вже. Там кіло таке біле, йк будз, а пишне, браччіку — міри нема!

Але от тепер мусіла наступити якась зміна. Товариші дали знати, що вже годі, доста безділя, пора відробляти згаяний час.

Значить треба йти звідси. Ще пара день — і треба йти, треба кидати сей розкритий пупьянок рожевий для попівських утіх.

— Ше я му, похитавникови, дорогу му показувати!

І опришок задумав щось. Хотів було розпочати здалека, хотів підготовлювати, утворювати відповідні настрої, але то була занадто забавна робота і замість того — бухнув відразу.

— Зоставай си здорова, Міцько солодка! Гекувать ті за цулуванечько, за мовоньку-розмовоньку, за нічки твої. Маруся видивила ся на него, нічого не розуміючи.

— Що ти говориш?

— Ае, шо говору. Я говору, шо:

Вже ми коник вороненький

Копитами йграє,

А срімними підківками

Мурави вриває,

А фостиком золотеньким

Сліди замітає.

Пирут д' мені побратимки дрібненькіі листи: ай га, кажут, пане вотамане! Ни на те ми на вотаманцтво тебе клали, аби ти з файнов любков цулував си, а на те ми тебе клали аби ти нами провадив та й поредок нам давав.

Маруся все ж таки не могла зрозуміти відразу.

— Та що таке? В чім річ? Що ти говориш?

— Те, що чуєш. Маю йти видцив. Вже-сми си забарив поренно отут із тобов через тоті смунчі очи. Вже пишли-поленули поголосочьки про мене, а мое таке — сама знаєш іке. Йк имут — присиле добре. Ой добре присиле! Вже ни меш тогди цулувати.

Все те робило на Марусю вражіне грому з ясного неба. Як, що, звідки?... Хто се хоче відобрати у неї отсі хвилини забутя, безпамятного щастя? Хто вирвати хоче з вирів коханя?...

Старала ся помислити. Серце затихло в грудях. А опришок сидить близько нахиляєть ся, півговорить, півспіває, заглядає в очи. І пісня його про розлуку, про віковічну тоску, змію люту...

Маруся заплакала. Стооким потвором глянула на неї нуда плебанська і перекривила. Знов!... Знов те саме, пороженча безмірна! А тепер вже не буде сил все те знести, не буде сил витримати.

І плакала рясно, дощисто, дрібонькими словами говорила жаліючи ся комусь на кривду, на образу незаслужену.

Опришок обіймав, голубив, щось приговорював і пестив. І сими словами і обривками пісень то заспокоював, то знов доводив до рясних теплих сліз, а потім, коли вона вже виплакала ся і сиділа зломана, тяжко задумана — скавав два слова: „їдь зі мною”..

— Їдь зи мнов, — говорив, хвилюючи ся, — а чей же ше й нам из тобов місяченько засвітит. А чей же ше й нам із тобов сонічько загієт. Шо типер на полонинках — рай Божий! Ци хтіла-бес изісти шо — я ті всего нанесу аж из самого Косова, шо лиш твоя душа забажит. Хтіла-бес файно си носити— такого ті лудіня мудрого вістараю, шо найцісарова сі сховає. Коні меш мати такі, ек у пана мандатора, а на слуги всі мої легіні ті станут і я сам напередовец.

Півсвідомо слухала шепотів Маруся. Обняла одною рукою опришка за шию.

— Нетреба мені ні лудіня твого ні коней. Треба мені лиш твоєї любови...

— А ци я ті ни люблю?

— Так, так, але... Видиш... Паде чоловік у пропасть. Глибоку, бездонну. А летючи, ухопить ся одною рукою за корінчик. І повисне на нїм, на тїм корінчику. І висить, і Господа Бога молить: „умоцни, Боже, корінчик сей, бо зависло на нїм жите людське”...

Опришок не розумів.

— Ну?

— Ну, от і я... Лечу в пропасть. На твоїй любови завісила і долю свою і жите і все... Поможи ж мені, Боже, утримати ся...

І сумна щирість сих слів і глибина, що почула ся в інтонаціях голоса, то злякало опришка.

— Ой га! — проленуло у него в голові. — Ци не колесо млинське я си на шию вкладаю?

А потім трухнув головою, повтаряючи свою любиму приговірку:

— Все байка — коби лиш ми здорові! Вже... йкос...

І не образив ні одним необережним словом, не злякав ні одним рухом. Як голуб воркував цілий вечір, приспівував якісь колісанки, грав на флюері і говорив, говорив, говорив, мов певно знаючи, що його бесіда має щось з чарів у собі.

А коли прийшов час розставати ся, підняв ся, випростував ся в увесь свій могутний зріст.

— Ну? То йкий же в нас буде рахунок из тобов, молодичько?

Ой упали кешкі зимки

По-над полонини —

Заплати ми, файна любко,
Шо ми си любили.

Не грошима, лиш самов собов. Даю ті добу на роздуму. Єк любиш — кидай свого попа, йди в ночі суда — я вже му тримати коня нидалічкко, подамо си на Черногору! На простори полонинські!... А йк-єс усмакувала в книшах та в саландарах попивських — гекую ті за свою пайку, решту най пип доїдат. Не згадуї лиш нашої розмови, до цього каміна не ходи, бо мут те згадки їсти гірш чірвака неситого. Спи нічьми кріпко, сни від себе гони аби не замучіли. А попа свого вбиймай дуже-дуже — най ті си здає, шо то Дмитро Марусек, шо вмів тебе так цулувати, вбиймати. А типер — гости здорова!

І не встигла отямити ся Маруся, як опришок в два скоки був уже у неї над головою. Ухопив ся за гилку смереки, випнув ся, опинив ся ще вище. Махнув кресанею.

— Я чькаю! З конем! Вийдеш — добре, не вийдеш — друге добре. Тогди хіба бери на памнетку цесе пюрце — най хучь дурничьков мене згадаеш.

Вирвав павине перо з кресані і кинув. Воно летіло капризним зигзагом і упало коло самої води. Маруся борзо схилила ся аби підхопити його а коли підняла голову — опришка вже не було.

Щез. Тришало галузе угорі, котили ся дрібні камінці. — Чекай! Дмитре! — крикнула.

Довгим призивним свистом відповів опришок і — все стихло. Маруся сама лишила ся в лісі.

Зробило ся страшно. Ліс відразу став ворожим і в шумах його чули ся погрози. Віти простягнули ся хапати, з-під каміня змії виповзали. Ще хвилина і стане впереді хтось оброслий, безформенний, обрубаними ногами загородить доріжку, простягне криві руки і зарегоче ся.

Вся похолодівши від незрозумілого жаху, через три каміня відразу скакала Маруся, бігла, бігла, притискаючи лиш павине пюрце до грудий. А за нею гнала ся в беззвучнім тупоті тисяча лісовиків, всі старі пні підскакували, усе коріне з землі підіймало ся, а невидима сила каміннями гупала у слід та такими великими, от їк би стів.

ХІХ.

Уже знала, що піде.

Лиш ступила ногою на брудне подвіре, лиш почула, як о. Василь сварить когось в оборі, відсапуючи, пригадала, що певно трясеть ся у него воло під молодим, але вже остаркуватим лицем — і вже знала, що піде.

Проганяла від себе сю думку цілісїньку ніч, очей не змруживши ані на хвильку, але відогнати не могла, і вянула, і покоряла ся. Хотїла лякати себе будуччиною, але картини виходили нестрашні, блідонькі, і пригадувала ся бутна фраза Марусяка: „Хто ме знати шо буде? А поки шо — гулеймо, любко!”

Став легїнь перед очима, як живий — і все закрутило ся в непримиримім танци, шаленім, запіненім. Не дишучи, розкривала очи в тьму, а коли пригадувала собі як там, у своїм покою хропе тепер о. Василь і слина тече йому з кутика губ — готова була ту ж хвилю скочити і летїти до свого Дмитрика і кричати:

— Де кїнь? Де тисяча коний? Нехай несуть мене далї, далї, за Чорногору, щоб не чути менї нічого, не бачити, не знати.

На слїдуючий день встала вся розбита, з великими чорними кругами під очима. І ходила затроєним привидом, кочела си поміж чотирма стїнами, як камінчик по столї. Не було страху, вже би їхала хоч зараз — коби лиш все те відбуло ся якось без неї. Щоби хтось прийшов, узяв за руку, вивів, посадив на коня, цикнув.

Чужі всі були, чужі доокола. Вороги. Знала, що як би попробувала розказати кому-будь, от хоч би сьому Спасителеви, що стоїть спіжове Роспятіе на столику — то й Він би зрадив. Стара їмость кричала би на все село, о. Василь линвами би вязав, а слуги з кілем обїстали би доокола і грозили би сокирами.

І ненавидїла всіх і нікого їй не було жаль. Най лишають ся, най знають, як то їм буде без неї. І ходила оглядаючи ся, мов затравлений звїр, боючи ся кожного уважнїйшого погляду; всі здавали ся їй скритими шпіонами.

— Ага, ага.. Поглядаеш так мов би то й нічого, а чортову думку маеш. Дивиш ся — чи не беру я з собою чого

в дорогу. Не бій ся, не бій ся, нічого я не буду брати. От так-таки нічогісінко. Нехай веде мене голу, коли любить. Я не маю віна, піп не напрутав для мене. Най бере мене голу. Коли люблять ся, тоді одежи не треба, одежи треба по любови, а я не хочу. Хочу любити без кінця, хочу умерти в любови.

Вийшла на церковну царинку. Сивенька, добродушна церковця якось глупковато посміхала ся, мов говорячи: „що я? що я? от — аби-аби...” Марусі пригадував ся величний гордий костел оо. Бернардинів у Львові, місце великих гріхів і великих молень. Бачив, багато бачив. І закутаних в чорний шовк аристократок, як прокрадали ся темними коритарами; чув, як боязливо, притишуючи ся, скрипіли двері під рано: і купи золота бачив, жертвованого й краденого, чистого й заплямленого кровію; і товпи обняті жахом бачив, і фанатичні танці, і убійства ad majorem Dei gloriam, і білу невинність в білих цвітах. І проклятя неземні чув, і криваву молитву мучену, і піснь, і дим ароматичний заморських кадил, і блискучий панцир лицаря, і стоптані ходаки далекого мазура. Віки стоїть, богорівний — і все хранить тайни. Вже списала ся тисяча картиї, пишеть ся друга — а гріху їй благодости немає кінця.

Гадкою поставила Маруся отсю Криворівську церковцю побіч тої величності — і мов стара бабуся жебрачка, сухарик недогризений стала коло блискучого в золоті короля.

Тиждень стоїть порожня, зимна, покинена; коли-не-коли трафить ся похоронець або хрестини. І лиш в неділю наповняєть ся сопухом солонини передтогідної та всякої иншої омасти; стіни розсідають ся під натиском плечий, стеля гуде від молитви від співаної.

„Оче на-а-аш... ожі їси на небіси-и-и...” а по спині стікає струмочок поту, боком лізе уїдлива блоха. В куті стоїт з каправими очима баба і плаче. Плаче, бо червоні безвіїні очи слезять день і ніч.

Хотїла помолити ся Маруся, але потім погадала — по що? На яке таке святе діло я буду просити Христового благословеня? Я чиню гріх. Я тікаю від шлюбного, Богом даного мені чоловіка, від сеї церковці скромної, але щирої, тікаю в дебри, ліси, за розбійником, що відтак кине мене, як віхоть соломи з постола і посмієть ся.

Ех! Та нехай буде, що буде, а буде те, що Бог дасть.

Що буду собі голову ломити? Коли недогода — сторч головою у Черемош та й піна лиш бризне. Овва — велика річ! Не удало ся жите — най же дідько бере його з усім потрохом!

Говорила якісь шорсткі слова собі, а душа боліла.

У кут загнала ся. Нема повороту. Туда йди — лих сїм, тут будь — ще більше. Най же буде, як буде, Господи!... Грішницю прощав єси, блудницю — от і я блудницею стою перед Іменем Твоїм. Блуджу світом, не знаю куда йду. Не помагай мені, Боже, лиш прости, коли побачу я згодом свою помилку: Тоді, перед смертю прийду до Тебе знов чистою, в болях очищеною, упаду на коліна і ноги омию сльозою, волосем осушу і проговорю: „Боже милостив буди мені грішній”...

Скорим кроком увійшла до церкви. Лагідний холод поцілував горяче лице, гостинно стрінула святиня, розкриваючи обійма, і говорила: „Ага! Видиш? Не бій си, не бій си. Клікай, моли си, притисни чо́ло д' земни і наплач калюжку на підлозі. О — видиш, ондечки стоїт. Видиш — руки проскегнув. „Прийдіть до Мене всі труждающіє ся і обременніє і Аз упокою ви”... Клекай, клекай, ни бій си... Так, так. Плач, голосно плач, не бій си. О так, о так... Вали си крижем, у груди вдар си ,у груди... По нашому, по хлопському...

...„чужоложила... мужа шлюбного обманювала... Але бачив же Ти Боже! Бачив, як горіла я ночами, як зуби викришувала, скриплючи, — а не знала чому, не знала. А от тепер, коли прийшов муж, не шлюбний, не церквою велений, а самим Богом-творцем — то мала би зректи ся?... Согрешила. Согрешила, Господи, перед церквою й людьми, але не перед Тобою, Господи, що дав мені тіло й душу і бажаня дав мені. Я — твоя Господи. По образу і подобию Твоєму сотворена. Диви ся! От я стану тут, перед Тобою, без одеж людських. Скажи ж мені — невже то все треба умертвити, засушити, обезкровити? Так по щож, по що тоді жите, коли не виконати в нїм свого призначеня? Кождїй комашці даєш Ти обовязок — і лиш мої лонї мали би лишити ся безплідними, смоковницею усохнути проклятою? Груди хотять, щоби дитина їх ссала. Вічність родити я хочу, Ти, Боже Вічности! Любови я хочу, любови, поставленої Тобою в основу пресвятих наук Твоїх. Люблю всіх через

одного, люблю одного за всіх. Скажи ж, скажи мені о Господи, що не грішила я перед Тобою, що я Твоя доня, доня Твоя, любя дитина! Люби мене, Господи, на тяжкім шляху моїм, люби, бо я не знаю, я нічого не знаю... Ти создав — я єсьм, Ти велів — я слухала Тебе. Завісила долю на корінчику, а корінчик обірветь ся — в яку ж пропасть тогди летіти мені, Боже? Не веліти ж булоб, не приказувати, Боже, а ще раз переглянути свій закон і викреслити слово. Щоб мертвими приходили ми на світ, щоб бажали по закону, любили по букві, почували по параграфу. А коли ні, коли не передав Ти своєї власти бородатим і безбородим, голеним і нешкребаним — так прощай же! Прощай же вірну слугу Твою, виконавницю волі Твоєї предвічної!..

І Христос простив. Простягнув руку і тихо сказав: „Нема тобі гріха, бо возлюбила много. Іди — я буду з Тобою”...

Злетів спокій на душу, утихомирене. Рівно тепер стелів ся шлях впереді. Не хотіло би ся лиш обману. Що от тихцем викралати ся, вікном лізти, заgrimувати віддих — фе... Ліпше би піти, стати перед ксьондзом і сказати: „отче Василю! Ми з вами не дібрана пара. Бог велів мені бути матерію, але не від вас — чиж диво, що я їду за батьком своєї дитини? Не спиняйте ж мене і забудьте, коли зможете”...

Так би сказати. І поцілувати в чоло.

Але се ж неможливе! Та де!... Злетіло би ся ціле село, сто погоний чігнало би усіма грунями. Відбивали би, рвали би з рук, кров би полила ся. Ні, ліпше вже так. Хоч і негарно, крадьки, але що ж, як инакше неможна.

Вийшла знов на царинку; сіла, підперши голову рукою. Рівна утома млавила тіло... так би ся спало...

Десь вулицею іде п'яний гуцул. Се Тимофій. Певне вже посварив ся з кимось з роботодавців і от тепер викрикує свою досаду. І чим далі відходить, тим дужче кричить.

— Гадаєш, богачіку, шо ті ни прийде на біду ніколи? Ни бій си! Сороківці тоті ни допоможут, їк прийде си вмирати, ас. Зийде й на те смерть із неба светого, буде потинати та ще й добре. Бо то над богачя нима биршого грішника у свікі. Людочки-и!... Їк бесте знали, йкий богачь грішний перед Господом Богом! Бо вин ни нашої віри, вин песячьої віри. Вин ек слугу токмит, то на таку симбрилю, шо най би го шляк трафив. А витак, ек нидогода — гет прогонее та й

вже. Та ше добре їк ребро ті ни поломит! А ти йди з хати, ек ни вмитий та й нима ті ні поради ні розради.

Був певен, що власне з богачів його ніхто не чує. Якийсь газда крикнув йому з двора.

— Шо Тимофію! Уже?

— А вже, браччіку, вже-е. Іду дзвонити по богацькій душі. Ви, люде, їк умре де богачь, кличьте мене дзвонити: то ми раз люба робота, ае. Лиш я вам шос искажу: му дзвонити, але їк сеті посторонки дадут сі вфатити. Бо то ни гадайте собі, люде — ни до кожного грішника дадут си ймити посторонки, ой не! Я правду кажу, кобих так здоров, бо я вже знаю. А їк цес проклетюк гигнет, що мене вігнав, то ретенно си ни дадут, бо цес ме мати на тім свікі найбиршу трепоту. Бо то пес, а не чьоловик! Найбирший котев йому дадут на тім свікі, найгоречійшу цмолу.

Тепер уже кричав так, мов би йому платили. На дзвінкійших словах натужував ся весь, червонів і бризкав слиною. Не ставало йому горла.

— Та то пес, а ни чьоловик!... Я в него робив, богдай би йому бирше не дїждати аби в него крискенин працював. А вин чим мене гудував? Бурешков з чїрваками? Мой!... Так ти так слуги гудуеш? То такі богачі у в нашім у в селї? То бідний го обсапає й сіно му зробит і маржину перелїтує, а ек у зимі йди до богачя, то вин те у віконницу ме котюгов тровити. Та на жинку кричіт: „Замкай, жинко, браму, бо гість файний іде. Зголоднів уже — іде за зерняти”. Та прийди днему, а брама підбита, а кутюга остатні голошні дрет. А най-ко божя весна лиш настане — ого! Тогди зблага богачь говорит, ой зблага! Тогди берет бука в руки та йде вид псив боронити та ше на кутюшку сварит: „Ги, встекла-бес! За востро пантруеш порогив. Най ідут люде до хати, були би здорові. А то через тебе й моя травка ни роблена буде”...

Маруся слухала, прижмуривши очи. В тихім повітрію кожде слово було чути, як коло вуха. Сонце виглядало з-за дашка й так приємно грїло в спину. Вигідно якомь сіло ся... заплели ся, заснували ся сіти перед очима... якась трава колисала ся... жовті птахи безкрилі літали...

..і прокинула ся лиш тогди, як стара їмость, лагідно торкаючи ся плеча, будила.

— Марусе!... Та Бог з тобою!... Що се ти прийшла під

церкву спати?... Ото Господи!...

Маруся пів-непритомно усміхнула ся.

— Іди до дому, голубко. Де ж таки то видано? Ото Господи!... Ще би хто побачив, не дай Боже... Іди, іди до хати. Я постелю тобі та заснеш. Мабуть не спала сеї ночі, правда? Ну, йдїм же, йдїм, Христос з тобою, — і вела і підтримувала, мов тяжко хору.

Стидно. Стидно стало Марусї, від сих ласкавих слів, від сеї печаливости. Так би й кинула ся на шию, так би й крикнула, ридаючи:

— Ох не жалїйте мене, не жалїйте!... Богато зла хочу я вам зробити. Не плачте, бо будете ще другими сльозами плакати. І не голубте мене, бо скоро будете проклинати.

Але стримала ся, не сказала нічого. Ішла покїрно, дала ся положити.

Стара їмость причинила вікно, щільно затуляючи кожду дїрочку, куда би могло прокрадати ся сонце. Потім вийшла навспиньки і чутно було, як вона зацитькувала шопотом наймички.

— Та замовчїть же ви, Бога ради! Що на вас напало? Їмость сплять, а вони... Ото, Господи — не дадуть і заснути.

Але дївки, шкробаючи бараболї, вже не могли втримати ся, і як тільки стара їмость виходила, порскали сміхом у рукави і дупотїли босими ногами, задихаючи ся.

XX.

Маруся не спала. Серце нило одностайним рівним болем. Мов приготовляла ся до якогось неминучого злочину, до якогось доконечного святокрадства. Хотїла би бути терпящою, але що ж робити, коли вже так складаєть ся.

— По що він дав менї добу на роздумуване? Чому не пїрвав, не кинув на коня, не погнав? Я була б тоді невільницею, а не грїшницею. А тепер — сама, сама йду до розбїйника. А не йти — не можу.

Знала, що як би рїшила не піти, то хйба би мусїла відразу й руки на себе наложити. Все одно опришок, як демон, мучив би її привидами опівночі, омерзив би кожен крок в домі, затроїв би повітре й їжу. Тому йшла.

— Може я не знайду того, чого шукаю. Може проклену

сама себе і світ увесь і годину ту, в котру рішила ся йти — але мушу. Мушу.

Корила ся.

Тихо брєніла заблудькана муха на шибі. То замовкала, повзаючи по склі, що знов співала фальцетом, заплутавшись в складках занавіски, а коли попадала в щілину між рамою й склом, дзизчала нервово і спішно. В покою пахло воском і якимись травами.

Лежала з одкритими очима. В одну ніч з лепетливого метелика виросла женщина, поглибили ся очи й різчою стала лїнія уст. Уже входила в світ, несучи й своє „я”; уже перестала бути неодушевленим предметом для переносування, перекладування, цілування... А я? — мов спитала твердо, усією своєю істотою. — А мене хіба не треба запитати? Де ж мое — „хочу”?

Витягнула ся, прижмуривши очи. Вчєра ще не вмїла важити, не знала цїн на житєвїм ринку; сьогондї вже важить — і поволи, поволи приходить свїдомість конєчности.

Свїдомість конєчности! Приходить, заволодїває і не лишає вже мїсця найлучшому ваганю.

— Так мусить бути. Я не знаю чому, але так мусить бути і так буде.

І вона не малювала собі будуччини анї рожевими анї темнити фарбами; попросту не хотїла підїмати завїсу. Цїлком покорила ся, віддала ся — і се заспокоїло.

Стара їмость входила пару разів, тихо, тихесенько прочиняючи двері. Маруся прикривала тодї очи й чинила ся сплячою. Старушка хрестила невістку здалєка дрібним хрестом і ще тихше виходила прїч.

Маруся не вставала й до вечєрї. Важко було би бачити мужа. Він ще мїг би запитати чого вона така смутна, а вона могла би відповісти — бо сеї ночї тїкаю з опришком в гори.

Роздягла ся, лягла. Спала вона тепєр в окремїм покоїку, бо так ще давно зарядила стара їмость. Бабця було прийшла, сїла коло лїжка, хотїла побалакати; але Маруся сказала, що чує себе не зовсїм здорово і потребує спокою. Се було жорстоко трошки — але що ж робити?...

— Ну, то я лишу двері трохи відчиненими, добре? Бо як випадком треба буде тобї що у ночї, то аби я мо-

гла борзенько прийти — добре? Або я ляжу тут, у тебе, на сій канапі — добре?

— Ні, ні, бабцю. Ідїть собі й лягайте цілком спокійно, а двері кріпко зачинїть. Я чую, що жадної небезпеки нема, лиш спокою хочу.

Переглянувши в десяте чи все є, чи не бракує чого, вийшла нарешті стара їмость, але Маруся знала, що вона не раз ще підійде на палцях до дверей і буде надслухувати, притуливши ся вухом.

От і почало ся!... Почало ся воно, безсонне, безконечне, темне чекане. Треба вичекати все: і нїм, вилаявши по раз останній наймита за конї, ляже о. Василь; і нїм стара їмость віддасть всі прикази на слїдуючий день, перемовить усі молитви і ляже нарешті на скрипуче ліжко; і нїм наймички перестануть торохкотїти ложками, посудом, наколють трїсок на завтра, гупаючи поліном об долівку так, що аж хата трясеть ся; і нїм полягають потїм на купи свого лахміття і позатихає хихотїне з-під верет і зморить сон, коравий, як шкіра підошовна. І нїм пес перестане гремлючи ланцюхом гризти кість і кітка, за днини ще забравши ся на стрих, перемявчить у ріжних кутках, беззвучно перебігаючи. а відтак, шкробаючи нігтями, спустить ся десь по стїні і скочить в мягку пропасть.

Тодї затихне все в плебанїї... Темні хмари котитимуть ся небом, не зупиняючи ся над закинутим у середгіре селом, а коло церкви диким первобутним ревом густиме сторож у рїг. І дивні звірячі звуки гвалтовно й безтолковно будуть рвати ся в усі сторони, продирати ся в ліси, вверх потоками і долетять до Дмитра...

...Він сидить уже, окутаний привичним укривалом ночі, сидить на великім каміню-жертвеннику, утопивши безрушні очі в білий гребінчик піни. Зупиненим кавалком блискавиці блищить стволіна криса за плечем; придавивши мох собою, лежить поблизу важка бартка, а десь вище у лісі, на мокрім від потаємних джерелець плаїку стоїть привязаний кїнь і пряде ушима, прислухуючи ся.

...тихо зсунеть ся з каменя чорна тїнь.. упаде на руки опришкови... Він здушить в обіймах, розум відбере поцілунком і так, цілюючи, понесе високо... Се буде вона, Маруся...

І ся гадка уже запалила, уже відогнала всі останні, уже

хорою нетерпеливістю наповнила кождий нерв. Вся напружила ся Маруся. Лежала без руху — а мов бігла на гору скільки сили. В висках стукало молотками, мозок вертів шалений вир обірваних слів, прискакував глупий мотив глупої польської пісеньки, а все покривав, все давив собою трикутний топіт:

Тра-та-та! Тра-та-та! Тра-та-та!... Отсе гей би так гальопував невидимий чорний кінь і дзвеніли стремена, мов дзвони церковні, і грімели вистріли з пістолів.

А коли настала хвиля робити перший рух на постели — Маруся не знала, що з нею дієть ся. Здавало ся, лиш поворухнеть ся — і гримне стеля, захитають ся стіни і ліжка полетить в безодню кудись.

Мов гострим ножем різало поволи протяжливе скрипінє ліжка. Маруся затисла зуби... А ще ж убирати ся, а ще ж відчиняти вікно, лїзти. Кілько звуків, яка маса звуків!... А вікно на заціпці, буде торохтіти, як гармата. Треба було приготувити все за дня, дурна, дурна...

Почала було одягати ся, але не могла. Руки дріжать, цоркають зуби, взагалі буря шелесту й шумів. Ні, вже ліпше на дворі одягти ся. От треба вікно відчинити. Вікно!... Вікно!...

Се ворог був лютий! Се був доноситель! Не умолити його і не вмилосердити.

Брала ся за него ніжно, як за новонароджену дитину, як за причастє святе. Всю лагідність свою перелила в палці — і отворяла...

Але вікно було старе, давно забуло молодість і її порири — де йому було зрозуміти. І зарипіло паскудним старечим ехидним рипом, от як злобні старі черниці ловлять на горячій учинку молодих послушниць і хихотять потім, бризкаючи слиною, шипуни змією випльовують гострі жагючі слова.

І зачувши перші звуки того скрипіня — з невимовлєним проклятем рвонула Маруся вікно, мов би, розмахнувши ся, в лице ударила.

Смілих боять ся. Холодне вогке повітре одразу війнуло на Марусю і окутало, наче простиралом. Зітхнула повно, широко.

От тепер уже найголовнійше зроблене. Блюзка, спідниця під пахою. Взяти б хіба ще черевики. Впрочім — най-

лишають ся, Бог з ними, ніколи буде там їх узувати — уже ж пізно. Впрочім — уночі можна ногу наколоти. Ліпше візьму.

Стала колінами на підоконе, спустила ноги і повисла. На обнажене тіло віяло холодом від землі і роси. Шукала ногами опори, але не знаходила; лиш між палцями заплутували ся холодні мокрі стебелини цвітів.

— Боже мій! Я й не знала, що тут так високо!...

Спускала ся кілька могла; сорочка зачепила ся за гачок віконниці й підняла. Маруся висіла гола. Жах і стид обхопили її. Скочила вниз, боляче ударила ся об щось гостре ногою і соромливо закутала ся в сорочку, оглянувшись — чи не побачив хто.

Потім побігла садом, збиваючи росу, забувши біль в носі й згублені черевики. Подол сорочки змок в одну хвилию і хльоскав тепер по ногах. Одягнути ся б... Ні, ні, ні... Не тут, не тут... Далі, далі...

Мов пів гори провалило ся — завив ріг. Над самим, здавало ся, вухом.

Куги-куги-куги-куги-куги-куги-и-и-и-ку-у-у-у...

Потім старечий голос заспівав:

— Світе ти-ихий сватої сла-ави...

Се дід дослужив уже свою вечірню до „Світе тихий”. І тут лиш отямила ся Маруся — куди вона йде.

Боже!... Та се ж вона пішла звичайною дорогою попри церкву. Се ж вона вже коло паркана! От розвалене пресло Харучуків. Кілько разів уже лаяв о. Василь старого Харучука в церкві, завзиваючи аби лагодив своє пресло.

— Бій ся Бога, Тихоне! Та же свині лазять через твое пресло на Божу царинку. Обгороди святиню, а то так по твоїй душі будуть свині лазити на тім світї, як тепер по царинці.

— Гей-га, їгомостику. Я виджу ваші свині фурт ходє по Божий царинці та й ви їм нічю ні кажете. А ци моя душы толока громацка аби по ній свині ходили?

Так і вимовить ся завжде, а прясло стоїть некиване.

Все те майнуло чомусь в голові Марусї. Вона побачила, що дід направляєть ся в її сторону й інстинктивно присїла, закривши ся спідницями, котрі тримала в руках.

Дід ішов і співав. І ся немудра стареча пісня, дрожачий голос, і сей темний сілюєт милої привітної церковці, і сї

дрімлючі величезні брили гір з затишними лісами, з дробнюцькими хатками по убочах — все те творило Божу гармонію тихої любої гуцульської ночі.

— Шісдисекь і сім! — голосно сказав дід, перериваючи спів на пів-слові й тупнувши постолом. Се він кожду ніч, служучи вечірню, обходив церкву рівно сто разів, підлажуючи так, аби сотка припадала саме під схід сонця.

— Як пізно! Боже!... — ледве не скрикнула Маруся. — Він уже пішов. Він не дждав ся! Його нема!

Бігти,, бігти... Чим стій. З усіх сил. Упасти до ніг старому дідови й благати.

— Не затримуйте мене, дідусю. Далеко оббігати маю... Пустіть мене, на Бога молю пустіть. Співайте далі, мов би ви й не бачили, мов би ви й не чули нічого. Співайте собі далі, співайте...

Все ж зрозуміла, що се хиба було би безумством. Змією поповзла в росистих корчах, вся перемокнувши в одну хвилю, але не чула нічого...

Тернами, глодами позаростав „вишний” край парканів церковних — бігла. Каміне рвало, краяло ноги — бігла. Ліс насував ся темною безоднею — бігла. Бігла, бігла, без диханя, з випуленими очима, закрівавлена, мокра, бігла поки не впала на груди опришкови і не повисла на його руках, як зломана квітка.

— Бій ся Бога, Міцько — йка ес! — крикнув.

А потім голубив... А так. Умів приголубити, залеліяти. І обігріти і поцілюями обсушити. Умів змусити сміяти ся, все позабувати. Бо й сам все забув. Забув, що ранок сіріє над Єсеновом, що никнуть зорі одна за одною, що тиша передранішною стала. І про коня забув привязаного, і за погоню, й за боротьбу... Сам одягав, всю цілюючи, кожний куточок тіла, і шепотів, і обіймав... Уже зігріла ся, уже сміяла ся щасливим смішком, уже притуляла до грудий голову опришка.

Нараз він скрикнув:

— А шо гіємо! Гой га!... Таже, варе, ннина! — і засичав, потягнувши повітре в себе, і схопив ся за голову. А потім рвонув Марусю і, не даючи їй опам'ятати ся, як медвідь вломив ся в корчі, ломлючи храбуст, гиле, валючи гнилі пні.

Маруся бігла за ним. Знов бігла, але тепер уже легко,

мов крила їй вирости за спиною. Землі не торкала ся ногами, чуючи свою руку в залізній руці опришка. Випорхувала на камінь, перелітала через лісову багнинку і знову вривувала ся в чорну глибину, без дороги, без напрямку, крутячи ся в шаленім колі, кличучи стволи вікових смерек до зачарованого танцю.

— Зара' буде кинь... зара' буде кинь, — шепотів опришок і тяг, тяг вперед, розтручуючи, ломлючи все по дорозі. Вискочили на якийсь каменистий плай. Кинь шарпнув ся, перелякавшись раптового появилення.

Мов пір'їну підняв опришок Марусю на руки і посадив на мягонько вистелену тарницю.

— Тримай си mocno. Тут тримай си, за перед. Аби ек кинь пошпортает ци — не впала через голову.

Засміяла ся Маруся. Так високо було сидіти.

— Поцілуй на дорогу, — шепнула, схиливши ся, коли опришок потужав стремено.

— Ой нима чесу, — відповів Дмитро, натягаючи зубами якийсь ремінець, і лиш притулив ся плечем до ноги Марусі і мягко її потис.

— Вже! Типер іми, попе, коли зумієш! — і, насадивши кресаню тугше на голову, цукнув на коня і попер вперед.

XXI.

Се була шалена якась гонитва. Не людський біг, не панічна утеча, а чортовіне якесь.

Опришок так тягнув коня за вуздз, що з рота бідної животини шматем летіла кривава піна, хляскаючи на каміне. Сотню разів могла Маруся злетіти з коня і лиш незрозумілим чудом якимось утримувала ся в сідлі і утримувала голову на плечах. Іноді скрикувала, летючи вже в пропасть, але на дорозі завше зустрічало ся їй або залізне плече або рука опришка і різко вертала до рівноваги. Маруся попадала знова в сідло і тоді реготала. Реготала, мов русалка лісова, що заплутала ся в гилках.

— Та ціхо! — морщучи брови, з робленою сердитістю кричав опришок, а самого лоскотав сей сміх і наповняв радістю властителя.

— Зачькай, опришку! Зачькай я тьї шос искажу! — натужуючи ся умисно голосом і підроблюючи ся під гу-

цувльську „бесіду”, кричала Маруся.

— Нима чісу, попаде.

— Але зачкай, ний те громовиці бют! — і реготали обоє, як два фавна.

Опришок, назбитки, одразу зупиняв ся. Кінь, розігнавши ся в бігу, наносив Марусю прямо на високу стать опришка. Молода жінчина підіймала ся на стременах, обвивала нию Марусяка руками, мов дві змії оплітали ся і, стискаючи кілька було сили в ніжних руках, пила жар поцілуя устами з уст. А рожеве небо сміяло ся на сході, сміяли ся молоді світлозелені пупяшки смерічок, старий гриб під корчем гістьвника розсїдав ся від радості і плював чорним дрібоцьким насїнем у слід.

— По то лиш мене затримувала?

— А тобі мало?

— Та же таки так, шо мало. А чкай-чкай, небого — шо то ти в пазуху сховала? — і ліз холодною, приємно шорткою рукою за пазуху, лоскотав, і реготали знова.

Химерний плай скочував ся стрімголов у долину, перелїтав у глупій фантазії через потік по те тільки, аби за два кроки знов перескочити назад; а потім впять вибирав ся на верх, на крутий горб, вючи ся, як змія.

Кінь задихав ся. Був весь мокрий, як миша. Видко було що біжить з останніх сил. Погляне-погляне на него опришок і вилаєть ся.

— І ни натерьхана, паскуда, а вже си замотала. Відей дихавичьна.

А сам легко, свобідно, мов граючи ся, перескакує з каміня на камінь, рубає топірцем гилки по дорозі і свистить.

— Ше полонинку маліцьку перебічи...

От і полонинка ся. Аж смієть ся, зелена. Рівнесенька така, веселенька. Безклопїтна.

Вискочила на ґруник. Божий простір розкрив ся перед очима, мов відхилив хто величезну завісу.

В рожевім тумані повив ся, поповз Черемош ген далеко, в оба боки блищучи срібною змією. Затуманїли ліси, заголубли ся гори і розстелило ся горде село Жабе!... Під усміхом Господнім, під ласкою перших промінїв сонця нїжило ся, поблискуючи точками нових побоїків, то там то там по схілях горбів. Темнозелені плями лісів, яскраві пишні царинки, далекі зигзаги вориня, а над усїм селом,

там ген на обрїю могутним віковічним сторожем стоїть. за-
гадочна Черногора.

Скрикнула в радости Маруся і захоплала в долонї.

Черногора, Черногора! Ось вона, Черногора!... Ось вона, се таємне джерело всіх рїк і потоків, і всіх народних казок, страшних переказів і передань і идеалів! Ось гніздо дощів, хранилище гнїву, віковічне притулище всіх озимних і занадто горячих! О де всі оті „Нечисті місця”, „Прокляті Озера”, „Чортівські доли”, „Дідьчі Верхи”, всі зарісші непроходимим жерепом страшні полонини, зі схованками для медведїв, вовків, диких кабанів, опришків! І віковічні дебри непроходимі, повні страхів непотревоженого притулку темних сил; і урвища скал з витоптаними могутною ногою, вигризеними зубом, слїдами боротьби кентаврїв; і вічний сніг, і вите звіра уночі, і буря, і далекий вистрїл, що несеть ся потім з незрозумілою бистротою, беть ся об усї груди, об усї верхи, і скелї, і щити лїсів

Черногора! Мати Гуцульська!... Свято ти наше і храни-
тельнице! Доки стоять в неприступности твої твердинї —
є гуцул і гуцулка, є нарід, живемо! І прийдемо всі до тебе
в хвилину скорботи всенародної і — сцїлимо ся і воспряне-
мо. Ти наші чати переховаєш, високо поставиш наш пра-
пор!

— Я буду там... я буду там... — в нестямї солодкім шепотїла Маруся і стояла на стременах, вся переповнена незрозумілим надміром почувань. До фізичного болю чула сю неземну красоту і забула весь світ, але опришок смикав за вузду.

— Ой нима чїсу, попаде, тут си бавити. Тут, на ривнїм таке, шо й підгленути нас хто може. Вже тїкати, то тїкаймо.

Цикнув на коня і знову потягнув повід. Жаль Марусї було розставати ся з сею дивною панорамою, але коли перенесла погляд на опришка — задивила ся на него. І він же був частиною сеї красоти, дитиною сеї природи. Не могла надивувати ся легкості його рухів і сїй дивовижній невтомимості. Відміряє собі величезні кроки, скаче, мягко тупаючи постїльцями, повід весь час натягнутий, весь час кїнь ледви встигає, вже змордувавши ся в кїнець. А коли вбїгли знова в лїс, кїнь зупинив ся, задрїжав і захитав ся.

— Ой га, шкапе!... А най би те вовки розїли з таков

їздов. Йгім піші, Міцько, бо з того коня вже нічьо ни буде.

Маруся скочила.

— Давай руку. Тримай си mocno.

— То ти й мене так будеш волікти, як шкапу?

— А ти гадала!... Ігім, ігім — нима чьісу.

— А кінь так лишить ся?

— А шо я го нести ше буду ци ек? Тут є на него га-зда, не бій си. Йгім.

Пішли. Власне кажучи, побігли. Або, ще вірнійше, опришок ішов, а Маруся бігла. Знов лісним плаєм, протоптаним спеціально на те, аби ломити на нім ноги, карк, перебивати ребра.

Що хвилі шпортала ся Маруся то на каміне, то на коріне, ховзала ся на мокрих горбиках, але опришок підтримував її в повітря, мов жива рухлива скала. І так любо, так невимовно приємно було оперти ся на сю скалу.

Звідкись долетіла ледви чутна хвилечка запаху диму. Маруся потягла в себе повітре і оглянула ся. Крізь дерева, недалечко видно було сизуватий димок переплітав ся між стволами: хтось ватру розиклав. Або пізну притримав до білого дня.

Маленька толічка. Горбок землі, а з него веть ся димок. Коло горбка ковбик, а на ковбчику щось кораве в постаті сидячої людини. Се й є людина, але мов зі старого дуба вирубали сокирою і то так, з корою, гет цалком усьо. Зашкорубле кожушище, на котре зложило ся мабуть дванайцять баранів, до решти крило в грубім своїм чотирирокутнику остатні лінії, які могли би скорше нагадувати постать людини.

— Єк спали, Юрчіку? — весело крикнув Марусяк.

— Гарно, шо ви.

— Гекувать за добре слово. Ни спав-сми сеї-ночі, бо на польованю-сми був.

— Вполював йке покетко?

— Чьіму ні? Добрий стрілец усе стрілит. Диви си, йкий файний пташок у силце впав, — і повертав Марусю в усї боки.

Вона сміяла ся, Юрчік дивив ся, пихкаючи люлькою і спльовуючи,

— Угу. Мнесце свіже. А де-с коня мого гів? Збавив?

— Пропав, браччіку, твий кінь. Але ни бій си. Це я

тепер лиш бінний на коні. Зачькай троха — я ті таким огером відвдечу си, що ф-фа!

— Сідай, припучювай аби твоя попада на ноги ни впала.

— Най привикає. Нічьо їй си ни стане. Нима цісу припучювати. Вже мої легіники відей мене сварут. А й спереть погоний тра си забезпечювати.

— Пип ме видбивати?

— Попа не бийно, але за попом сотка уймає си. Та же такого не чювано.

— А не чювано, правда. Флекев з тебе, Дмитрику... Марусяк задоволено підморгував.

— Руснацьки си навкемили. Захтінка взяла ше й лецької керви.

— Я не ляшка! Я теж русинка! — бойко втручувала Маруся, поблискуючи оченятами.

— То так у нас си говорит на панів. Бо то варе, рахувати, оннаково лехи. Крискенин — то онна віра, а пани — то вже цалком... май инакшя віра...

— Ає, ає! — підтримував Юрчик. — То таки так. Пана не грих убити, оннаково, ек жида. У него ни нашя душа.

Марусі дуже подобала ся ся фільзофія, і взагалі їй хотіло би ся поговорити з сим дивним лісовим дідом, але опришок не дав.

— Ой ігім, Міцько, йдім. А то меш замість Чорногори дома ночювати, замість Дмитра з Василем спати.

Дзвінко реготала. Ухопила за руку опришка і потягнула за собою, дрібно перебираючи ногами.

— Дай, Боже, щістя, дідоцьку-у! — кричала в півоборот.

— Госкіт здорові.

Дмитро зупинив ся. Щось подумав хвильку, потім сказав.

— Ци ше тобі, Юрчіку, ни навкемело си?

— Ше ні.

— А йк си прикучіт, іди д'мені. Бигме ни меш жалувати.

— Єк схочю — прийду.

— Знайдеш?

— Ой га!

— Дай Боже.

— Ходи здоров.

Коли відійшли трохи, Маруся спитала:

— Що то за дід?

Дмитро здвигнув плечима.

— Ото ми раз диво з того гіда! Сидит сам у лісі, йк медвідь, та й нічьо му ни тра. „Я, кае, Юрчік Никлопотана Голова! Йк би я, кае, свою голов заклопотав, то би всі гори звуював”.

Дмитро розреготав ся.

— А чим же він живе?

— Дідько го знає чим вин живит си. Медвідь — ну медвідь та й вже.

Маруся вже стомила ся. І то до крайности.

Безсонні ночі, одна й друга, сердечні тривоги, а потім отся гонитва шалена гірськими пляями виснажили її до кінця. Висла на руках у опришка, як травичка скошена.

Дмитро чухав ся.

— Ой га, ек же ти, Міцько, зівела, сарака! Шо ш мем робити? — і шкробав у голові немилосердно. — А ше Бистрец! А ше д'горі кіко!... Йй-га-а... Тра жичити.

Посадив Марусю під смерекою, а сам пішов. І довго його не було. Уже дуже високо стояло сонце, день білий був на дворі. Маруся відпочивала, простягнувши ся, кожним фібром свого тіла; думала, що може засне, але не могла від надзвичайного перетомлення. Потім дрімала і прокидала ся і знов дрімала. А потім таки й заснула нарешті і пробудила ся тільки від свиста.

Опришок біг з лісу й свистав. Притаскав і тарницю і підклад і все.

— Ігім, ігім, ігім, — кричав на бігу. — Тамечьки на царинці кінь. Будем бічи дорогов, най їх шляк трафит. На-ко букату кулеші, бо-с не їла нічьо, сарака.

Сідлав коня і лаяв ся: перспектива бічи дорогою цілком не усміхала ся йому, бо се значило розкривати частину своїх карт. Але з огляду на Марусю — годі було инакше.

Кінь осідланий. Знов Маруся високо на сідлі і знова починаєть ся гіньба. Кобильчина попала ся труська: підкидала так, що світ в очах перевертав ся. Але Маруся відпочала троха і чула себе свіжішою.

А потім і зовсім забула про свою втому. Як прийшли нові місця, Бистрец з його водопадами, вузькі щілини гір

з ревушим потоком на дні, нові верхи, нові комбінації світла й тіний — скрикувала від радості на кождім кроці.

Високий плай, крутий, на Гаджину. Зелень така буйна, що кінь плугаєть ся в травах на битій стежці. Богато чула Маруся про сю Гаджину, про її буйну ділющу рости́нність, про величезні простори, укриті найріжнородні́йшими травами й цвѣтами, але те, що побачила тепер, переходило всі оповіданя. Казкові рисунки килимів, вікові смереки чорні в тінях, невичерпане, багатство всяких ягід, озочів, стручків, і все те червоніє, синіє, зеленіє, жовтіє. Покотити ся хочеть ся, забрати в руки всю ту розкіш і не розставати ся з нею.

І Маруся що-хвиля зіскакувала з коня, зобачивши то надзвичайної величини китицю дзвіночків, то невидані ще нею квітки чисто гірських рослин — біждерева, оделену, ростопасті, кедрового зіля. Дмитро усовіщував.

— Та не штрикай так раз-у-раз, Міцько. Та же ти труджена троха, то ше й гірше натрудиш си.

— А коли ж тут так красно. Я завидую вам, опришкам, що ви завше жиете у такій красоті. Не диво, що в сих роскошах можуть виростати такі молодці, як ти. Дай же я тебе поцілую за се.

— Гей нима чьісу, нима чьісу, — жартома відбивав ся опришок, відхиляючи ся у бік. Маруся простягала до него губи, він відбігав, сміючи ся, вона за ним.

— Аяй-яй! Соромив би си вид челіди укікати. А ще опришок си називає! — і сміяла ся, аж цвіти дзвеніли.

Відтак падала на розкішний ковер трав і качала ся в нім, як німфа. Простягала руки, купаючи їх в сонішних промінях, підскакувала, ставала на коліна мов молила ся, в якімось захопленю неземнім, в якімось переповненю.

— Утікай, утікай, Маріцько! Гонют, ци за нами! — нараз починав кричати опришок.

— Ну, то що? Нехай. Нехай ловлять, — аби разом. Нехай вішають — аби на однім шнурі.

— Урвет си. Та я ше ни хочу си вішети сегонне.

— І я! не хочу. Лови-и!

Кинула ся бігти плаєм, легко, перескакуючи з каміня на камінь. Десь скочила у бік, сховала ся за смереку, при-

таїла ся. А коли Дмитро підійшов до того місця, кинула ся йому на зустріч з криком:

— У-у-у! Вовк іде.

Опришок хапав її в обійма; виховзувала ся, мов змійка, бігла, опришок за нею. Почало ся польоване. Як тисячу літ тому назад.

З реготом і визкотінем Маруся, мов метелик, робила найнесподіванійші повороти і збивала тим з толку опришка. Дмитро, не дивлячись на те, що робив кроки по сежневи, в жаден спосіб не міг її піймати. От схопить уже, гагакнувши, але вона, мов угорь, вислизне з-поміж палців і знов пурхає між цвітами, пташком взлітає на великий камінь, шурхаєть ся вниз. Ледве доторкнувши ся вершків трави, знова веть ся, знова блискотить, і регоче, регоче.

— А таки не зловиш!... А таки не зловиш.

— А встид ми буде, йк не йму!

І, натуживши ся, скакав, мов олень-рогач, гнав уперто, з дикою первобутною силою — і під натиском сеї сили, упала Маруся на траву, регочучи й задихаючи ся. Опришок повалив ся на землю коло неї і цілував, нахабно, по-розбійницькому...

Відограли-згадали давні, давновічні лови, і їх солодкість взяли, і торжество покorenя і покірности...

А потім, відпочиваючи, говорили о чімось. От так, аби говорити. І любовно стежили, як ворущать ся губи, як над головами високо-високо проповзає срібна хмарка і сипле діяментами, осліплюючи очи.

Кінь, зриваючи зубом вершки трав, підійшов до них і дивив ся, пережовуючи. Пахло міцно рослинними оліями й соками і збирало на сон...

З чистою усмішкою на устах тихо задрімала Маруся, беззвучно віддыхаючи. Повисла на руці у опришка. А він, розмягчений любовю і теплом, тримав руку все в однім положеню. Аж заніміла.

— Най їх дідько бере. Повісят — повісят.

XXII.

Опришки стрінули Марусяка, як князя, а Марусю, як княгиню. Счинили таке гейкане з пістолів, що аж ясні полонини димами вкрили. Чомусь раділи усі страшенно.

На обід посідали за величезним, найбільшим каменем. Варили якесь мясо, вибираючи шерсть палцями, краяли буджениці грубими букатами, ковбаси тверді, як патики; розкладали на листях будзи, бриндзю, бануш колотили — словом, справили таке сето, шо хучь би й на храм.

Переголодніла Маруся їла, як ніколи. Все їй здавало ся надзвичайно смачним, опришки так гречно припрошували, мов які шляхтичі. А як поводили очима доокола — дух захоплювало.

Синь, синь і синь... верхи, верхи, верхи, мов застигли блакитні хвилі, а по них ходять зблукані тіни хмар. Далека Говерля пів прикрила ся прозорчистим серпанком і задумала ся; Шпиці пописали ся ребрами, яскраво відсвічуючи на сонци; а там розліг ся масивний Піп Іван, мов мертвий кольосальний звір задубів. І все то завмирало в могутнім мовчаню, творючи сонечно-звучний клик своєму Создате-леви.

А тут, коло каменя — буйний свавільний квітник барвисто вбраних людей. Червоні яскраво сардаки, узорчисті химерні киптарі, ремені биті спижом, крисані блехові в білих, синих, зелених перах, готурах, павичах, з блискотками й дармовисами, пістолі й креси, кинені в шувар. А троха осторонь позмітувані терьхи лежать купою, пасуть ся коні; веселі вигуки над вогнищами, розкотистий регіт, а над усею тою дивною в фарбах і комбінаціях картиною, рядом з сонцем, в безмірній вишині парить орел, і зрідка долітає звідтам, з небесних просторів спокійний клекіт.

Мов у казці!... Очи протерти хочеть ся — чи дійсність се чи фантастичний сон. Але то не сон. От міцною рукою давить за стан опришок, а другою підносить чарку з горілкою до губ.

— Але ж пий, Міцько — то солодке.

Відбивала ся руками.

— Не хочу, не хочу, не хочу! Я ніколи не пю! Я зроду не пила.

— Шо з того, щос не пила. Ти з роду і в полонині ни була, а тепер си знайшла. Пий!... То наше жите таке — про то легінське!

І перехилював за стан навзнак, ляв смердючий напій у зуби. Опікало вуста, язик, задихала ся Маруся, але мусіла проковтнути.

Під голосний регіт усіх опришків, сиділа потім кілька хвиль остовпівши, роззявивши рот і вилупивши очі, без диханя.

— Ади-ади-ади! Ік струг!

— Типер їй дулю ссукай та пид самий ніс — ни ме вигіти.

— Ти заїш, Міцько, заїш. Маєш ковбасу, — і совали їй в ростоперені пальці чорну, як обгорілий патик ковбасу вуджену ше може пять літ тому назад. Рубали сокирою на ковбчіку.

І довго не могли заспокоїти ся — так уже їм смішно було з Марусиного питя. То оден то другий все щось пригадає, приліпить.

— Диви си, шо то є — дерлянка панцка. А наша челідь дме горивку й не закривит ци.

— Йка си вдаст — ше ліпше вид легіня.

— А шо? От ік у мене раз була, браччіки, любаска з Пидзахарича. Так я ті скау, браччіку...

А потім у Марусі дуже шуміло у голові, хотіла ся реготати до нестями, перекидати ся. І всі хлопці здавали ся такими веселими, жвавими; могли би кидати ся на неї всі, от так гурмою. І качали би ся разом по траві і реготали ся і валили ся одно на одно.

Легіні може були й недалекі від того, лиш не догадували ся. Роспалювало сонце, їда, горівка розбурхувала, і всі бажаня окрилювали ся фантазиєю. Присутність женщины дратувала, виводила з рівноваги, хотіло ся щось такого устругнути аби дивно було. І били дуже один одного по спині, приговорюючи „браччіку”, і вивертали ся, як кльоци, під проміні сонця, чіпали Марусю словом, рукою, а вона бойко віджартовувала ся і реготала, реготала до сліз.

— А шо то на тобі лудіне панцке? Ади йкос — ни пасує суда.

Дійсно не пасувало. В барвистій сій товпі, де кожда лінія, кождий рух і тон кричали, де все вїяло ся, бренчало, дзвеніло — плямкою непотрібною здавало ся простеньке платятко Марусі, вузько напялене на маленьку, вутлу фігурку, загублену в лісі отсих мощних, спин, сежневих плечий і лопатоватих долоней.

Марусяк скочив.

— Ой га, хлопці-побратимчики! Ци ни має хто йкого

лудіня челідинного у бесагах? Заплатив бих файно.

Крунули си хлопці зі сміхом, жартами кождей до свого добра. Розмітували бегаси, брали, витягали. В одну хвилию виросла перед Марусею ціла купа всякого жіночого фантя, береженого опришками для своїх метресс. Пацьорків було стілько, що з ніг до голови можна було би обвити ся: взагалі найбільше мали опришки всяких побрязкачів, бо на то-то ади челідь найбирше лакома.

Маруся зануряла по лікоть руки у те богацтво і сміяла ся. Сміяли ся й пацьорки тонким ніжним дзвоном, і опришки сміяли ся, і сонце, і усміхнулась навіть, здавало ся, вічножурлива Говерля на далекім обрію.

— А ну-ко, ну-ко — перебирай си у наше.

— А де ж буду перебирати ся? Чи не тут перед вами?

— А хучь би й так! Ми ни боїмо си — вже сми вигіли пару разів на своїм віку. Та вно вже ни таке й страшне.

— Ае — ни страшне!... А коби віросло з вола, то би ни знав шо воно й таке.

І реготали. Всі реготали. До одуру.

— Перебирай си, перебирай си тут. Оннаково нима де си сховати.

Маруся глянула доокола. Дійсно сховати ся було ніде. Скільки око обхоплювало — всюда рівний, троха вже припечений сонцем жовтий простір. Іди хоч на двацять „прутів“ — все одно буде тебе видно.

Дмитро стежив очима за поглядом Марусі і усміхаючи ся, мов відповідав на думку.

— То вже ми собі такі місця добераємо, аби ни мож було підлізти. Перебирай си, ни бій си — ніхто тебе не зїст.

Марусі шуміло в голові. З якимось нахабним реготом, розстібувала гудзики і скидала з себе одежу; а коли упала спідниця і двома кроками виступила з неї Маруся в одній сорочці, гомін якийсь пройшов поміж опришками. І завстиджена і з мимолетним почутем якогось торжества від невимушеної сеї мужеської похвали, хвильку стояла Маруся, вирисовуючи гнучкі лінії на тлі синяви небес, мов сама любуючи ся і позваляючи любити ся собою.

Потім, соромливо нахиливши ся, хотіла борше одягнути ся. Тягла до себе запаску за оден кінець, а Марусяк ухопив ся за другий.

— Чькай но... Змітуй і сорочьку...

— Ти збожеволів?...

— Чьому ні?... Оннаково...

Маруся рвонула до себе запаску і спішно почала одягати ся. Але запаска була лиш одна, задна, передної так і не знайшло ся в терьхах. Марусі було якось не по собі в одній запасці: мов би зовсім роздягнена.

— Дайте мені що-небудь замість фартуха.

— Буде й таке добре.

— А чьому наша челідь у вонно без перенної запаски ходит?

— Ваші баби ходять, а я не можу.

— Про то — попадая!

Маруся положила собі свою спідницю на коліна і так сиділа весь час.

А спала сеї ночі, як зарізана. Опришок виклав логово в якійсь гаврі, зтягнув її тудя і положив на шкірах в повній тьмі. Сам виліз закидав ще хворостом зверху і тоді вліз знова.

Стало тепло. Дух шкір забив відразу ніс, як чопом. Було тісно, приємно.

XXIII.

Прокинула ся в абсолютній тьмі. Одразу не могла зрозуміти чому се в покою так темно і чому о. Василь лежить коло неї.

Потім зрозуміла... Згадала...

Але думати й роздумувати не хотіла. Тихонько підіймала ся, аби не збудити Дмитра, але опришок спав чуйно і відразу прокинув ся.

— Га? Що? Хто се?

Спи, спи, Дмитрику. Я вийду троха.

— Легай. Нима по що йти. Легай.

Узяв її за руку і так заснув. Трохи перечекавши, Маруся висвободила руку і вилізла з-під того хворосту.

Сходило сонце. По застиглих від нічної прохолоди горбах переливали ся білим морем гірські тумани, а далекі, найдаальні верхи вже рожевіли і румянили ся від першого поцілюя. Темно-зеленими плямами химерно розложив ся жерел, по убочах, голубіло загублене в травах каміне, і мов пара якась невидима підіймає ся в гору від землі на

усім просторі і гонить усе із собою, все підносить, все устрімляє в вишину. В тишині греміли могутні гимни природи, вічна пісня про нікчемність і величність чоловіка.

Маруся стояла... Бачила схід сонця в горах, але не тут, не в сїм високім просторі, не над тисячею вершин і пропастей. Сонми ангелів, білих херувимів, побравши ся за руки, творять невидимий танок і в ритмічнім танці, в рухах гнучких співають, а з ними співає земля, безграничність, і пропастей глибина, і скали, й потоки.

І, в пориві, підняла Маруся руки назустріч сонцю, обілялась першим золотим його потоком мов підняла ся над землею — і заспівала...

Співала Божу пісню! Чи чула в церкві її, заблукану високо між паникадилами в туві до Господа, чи снила в тихім передранішнім сні чи зараз утворила, в се свято натхненя — не знала сама, але співала. Співала, протягуючи довгі ноти, утопивши ся непорушними очима в золотих промінях, в бездонній їх глибині. Все вище і вище підіймала руки і спів, летіла, в небо, до ангелів. Сама одна на неогляднім просторі співала! Собі! Богів! Житю! Вічності!...

Гримнув вистріл і покотив ся стоногою луною по всіх верхах! Відскочив, підскочив, ударив ся, розбив ся.

Як мурашки, в одну хвилю, перелякані, побуджені гвалтовно Бог зна звідки повилазили опришки. І шутили очі від сонця, від світла і зиркали трівожно в усі боки.

На вчорайшім попелищу стояв якийсь велит і реготав. І сей регіт теж мов ряд вистрілів гуркав по ребрах гір, зміцняв ся і гремів реготом якого веселого бога.

— А дїдтьо би такими опришками ригав! Шо коби йшов з ровтов — усіх би віловив! Єк курет повіхапував бих!

— Юрчік!

— Никлопотана Голова!

— За йков причьков, най си текне?

А Юрчик кричав своє.

— То ми раз опришки! То ми раз легіні! То ми раз чорні хлопці, добушевики!

Бойчук, оден зі старших опришків, цілував ся з Юрчиком.

— Ой га, браччіку — ек-ес си оstarів. Не то шо я —

лиш молодію. Ни май гніву на нас, шо ми си ни вбезпечювали: були-сми на весілю учера.

— Гой-га! На йкім весілю?

— А наш пан отаман слюб брав з оцев молодичьков. Та я був за попа, а Пелех за гека, а Куділь за паламара, Макогін дружбов, решта гоські. Та таке було весіличько, шо би й я хтів так си женити.

Маруся не знала ,як себе вести. Сьогодні щось вязало її.

Підійшов Дмитро. Ухопив Юрчика ззаду за попереk і валив.

— А ти шо мині легіні пуджііш, драбе ти іден? Ти мині меш легіні пуджети? — і крутив у бік. Але Юрчик стояв, уперши ся ногами, мов двома вритими ковбками.

Опришки реготали.

— О-гой! То май-май кулешку тра зїсти аби сего Юрчика вергти д' земни.

— Ой то й Юрчік! Де вин такий і уплекав си.

Марусяк дав Юрчикови спокій.

— Але я си ни боров... То жартома йдет.

— А ти спрубуй направду. Ну-ко, ну-ко, спробуй, — підсміював ся Юрчік.

— Най колис, при нагодї...

— Ой ни раджу, браччіку, ни раджу. Бо я таких умію у ручьках тримати. Го-го! Ни оден памнетає. Був оден такий, з Річьки ади — Петрій си називав, а мав коханку у Криворівни. І прийшов з нев раз теж на весіле — на заводини. А то така була баба — най і пси розїде. Ни встидала си з опришками ходити при людьох, а чьоловік най си дивит. Аж пишов гет із весіля — зі встиду ади. Я му кау — шо, кау, терпиш? — А вин кає — а шо, кає, маю робити, кає? — Угу! То ти такий? Най буде. Чькай, коли так — я сам поредок изроблю.

— А був тогди на весілю й гечьок наш. Та така біда смучця до чєліди ласа та лакома була, шо най си преч каже. Та й зачев ид тій молодиці підсипати си.

— Зачев вин ид' тій молодиці си підсипати, а Петрій тот йк заздрів, йк ни лапнет однов руков гечька за сорочьку на грудех, а другов за ногу, йк ни фарнет ним у ріпу. Гет си на леду руку по лікоть з мнеса обдер гечьок — отак-о висіло.

— А я тогди лиш сми приступив ид тому Петрієви. Мой! — кау. А шо ти собі гадаєш тут, ув нашім ув селі людей розбивати?

— А тобі шо до того? — кае. — То моя жинка.

— То твоя жинка? Ану чькай, браччіку, запитаємо в попа коли ви си вінчели. А ну спитаємо в попа! — та беру отак о молодицу за плечя та й ніби веду. — А ну йди-ко, йди, кау, до попа — най каже.

— Ї-їх — їк ни прискочит ид мені Петрій! Хтїв і зи мнов, ек з гечьком. Лап за сороцьку, крутит в оден бик — я стою, прубуе у другий — я стою. А витак кау: Мой! Ни так крутиш, бо мене гедя отак учів. — Та ек ухоплю мого Петрія за обшивку, їк бевхну пид плит, то ше си належав, заки встав, ае.

Опришки радїли.

— Ото пишно вдав!

— Витак шо було?

— А нічьо. Ви' того чесу перенний претелик мій си зробив.

Дійсно, про силу Юрчика ходили цілі легенди поміж гуцулами. І кожний з легіників був ніби не вчорашний, і кожний мав яку-таку путерю у ручьках, але з Юрчиком ніхто би ся не відважив. Так і носив він свою неміряну, неважену силу тихо, мало помітно. І сам не зчаства о ній говорив: от, коли ся трафит; як, наприклад, сьогодні.

Та власне і не потребував він так уже реально проявляти свою силу: кожний зарані згоджував ся, що вона є, лиш подививши ся на Юрчика. Алеж бо й мясива було! Як сидїв де та ще, не дай Боже, у темноті — страх було й дивити ся. Мимоволі приходила у голову думка: ну, як устане, та розвернеть ся, та дасть раза! Та же й кури заїють.

Завше троха зігнутий, мовчазливий — лякав лицетворенем дикої, стихійної, зачаєної сили, котра лиш от притихла собі на хвильку, але як потрівожити її необережно — піде вивертати дуби з корінем. Ніхто би не хотїв, подивити ся на Юрчика, зустрінути ся з ним десь на одинці. А коли сидїв у корчмі і пив, жидки затихали шварґотати та, скоса поглядаючи, перелякано стежили за кожним його рухом: чи не хапаєть ся уже за стіл, чи не починає валити направо та наліво.

Але Юрчик, не дивлючи ся на свою страхопудність, в сути річи був надзвичайно смирною людиною. Гадок у него було не багато, але ті, які були, не дозволяли йому, як де-кому іншому, проявляти свою богоданну силу звіра, без пуття.

Насамперед Юрчик шукав правди. Може ся правда була не цілком така, як у інших людей; може сї інші люди були не від того, щоб і запротестувати проти такої правди, але обовязковість її законів для Юрчика від того не була меншою. І раз він уважав, що те або інше явище є правдою чи там неправдою — він робив відповідно велінням сих своїх скрижалей і не числив ся тоді абсолютно ні з ким і ні з чим.

Се робило його незрозумілим. І то незрозумілим для всіх. І до того степеня, що ніхто, власне кажучи, не знав — що ж таке в дійсности представляє Юрчик собою. Опришки вважали його своїм, бо він дійсно поперебував в усіх ватагах, памятав „усобиці перших времен“, хожував ще з очевидцями Добушевих геройств. Але в один найпрекраснійший день опришки прокидали ся, а Юрчика серед них не оказувало ся: він счезав. Счезав так само раптовно, як і з'являв ся, довший час о нім не було жадної чутки, а потім нараз хтось передає, що бачили Юрчика там і там: уже найняв ся ватагувати — найулюбленійше його занятє.

А ватаг був з него перший на всі гори, і коли він показував бажанє перелітувати ціюсь маржину — вигідним пропозиціям не було кінця. Але він мав свій густ і приймав на увагу не людий, з котрими буде мати діло, а полонину: нараз починав почувати симпатію до тої чи іншої полонини і тогди брав ся ватажити на ній.

А вже коли брав ся — мішенники могли бути щасливими: верне худобу, ек пасочьку, гладоньков, бриндзі приспорит по верх міри. Вже слово він таке знав на худобу й на трави і на звірину.

А скінчило ся літо, віддав маржину, роздякував ся з людьми — нараз ні з того ні з сього підіймаєть ся з місця і іде.

— Юрчику! Та ци тобі у мене ни догода, ци харч не йдет, ци робота велика, а плата мала?

— А чьому? Менї у вас добре було, лиш уже си нав-

кемило та й я собі йду. Колис іше прийду, йк не задеру ноги.

І уходив. І більше ніколи вже на одно й те саме місце не вертав ся.

То наймав ся на найтяжшу роботу, гори перевертав, то пів-зими лежав у якій-небудь гаврі, у медвежім барлозі, смокчучи свою нерозлучну віковічну люльку. А смоктав немилосердно. Одну викурював, другу набивав, безперестанно спльовуючи на бік. Де він посидів пів-години, а ще до того як се було на підлозі, лишав по собі ціле озеро.

Появляв ся там, де його цілком не сподівали ся, от як, наприклад сьогодні і не приходив туди, де його чекали нетерпеливо. Ні власти над собою, ні власти взагалі не признавав, не розумів і тих, хто її признає; кождий, хто посідав хоч дрібочку власти в руках, уже був його особистим ворогом.

— Гех — йк бих изнайшьов таку смерічьку, аби на ні усїх війтів вівішети! — часто скорбував він голосно.

Але всюда, де лиш не приходив, був бажаним гостем, всюда йому були раді.

Зрадїли й опришки. Совали в бік кулаками, тріскали по спині і говорили ласкаві слова.

— А Біг би тебе вбив — ци я хтїв исказати любив!

— Сїдай Юрчіку. Меш їсти шо?

— А шо мете давати?

А у вечері, коли навечерявши ся до виригу, розіклали опришки величезну ватру, кидаючи туди мало не по цілій смереці, посїдали доокола вогню і жадали від Юрчика оповідань.

Умів Юрчик оповідати, як ніхто! Славив ся тим. А спеціальностею його були оповідання про Довбуша.

Довбуш! Слава опришківства і всеї Гуцульщини! Довбуш — ідеал легінський, безсмертний герой, котрого старав ся наслідувати кождий з чорних хлопців, як умів — сей Довбуш, мов живий, вставав в оповіданнях Юрчика в усїй своїй могутній красі, чарівній лицарській вдачі і тисячею найрозмаїтших витівок. І кождий з них міг би про його оповісти, але помимо того — буде слухати оповідання за Довбуша тисячу разів і не вкучить ся йому. Бо Довбуш не лице, Довбуш — нарід.

Згрудили ся всі коло Юрчика. Для Марусі накидали

куну шкір, бесагів, киптарів — мов трон зладили для цариці. І вона дійсно чула себе царицею сеї вихрової свавільної череди; часами їй здавало ся, що крикне вона голосно — Гей! Бийте си оден з другим на пістолях! — і кинеть ся побратим на побратима, полеть ся кров.

Величезний оберемок галузя кинув черговий опришок до ватри. На секунду притьмив ся вогонь, а потім спалахнув, мов триста дзвонів одразу загуло, і далеко-далеко освітив пустиню, встромлюючи мечі в темну діброву, лякаючи насторожившого ся звіра.

Юрчик почав...

І говорив він о ріжних знаках небесних перед уродженем Довбуша і о трівозі всіх злих царів і злих духів та о радості людей, що от — став-народив ся славний-преславний цар легінський, вітер полонинський Олекса Довбуш. І о славнім його зачинанню, о добрі для людей і карі для вічних гнобителів панів, і о тузі великій Довбушевій, і о смерті його дивній від одвічного ворога муштини — жінщини. І про незлічимі скарби Довбушівські, комори, котрими засіяні всі верхи Гуцульщини і котрі ек би сї втворили, то би світ весь закупили...

...давно вже загас костер... зорі побіліли, заголубіло небо — а все ще, утопивши очи в одну точку, в півзабутю слухали легіні, і ріжно било ся кожде серце у відповідь.

От пройшла барвистим ланцухом перед ними повість їх життя, але життя ідеального, до котрого не дорости їм, убогоньким, не маючи „золотого волоса й сумління золотого“. Кождий з них мислив о Довбуші, кождий з них хотів бути подібним, але — жите скручувало зовсім у енчий бік.

Скінчила ся повість... І ніхто не знав що робити: чи спати йти лягати, чи знова розкладати ватру та лагодити сніданок, зачинати день.

Маруся була схвильована. Встала, тугше загорнула ся в гуглю і пішла. Далеко-далеко... І ніхто її не зупиняв, всі були задумчиві, тихі.

Стала над якимось урвищем. Широкою безмежною панорамою розложив ся перед нею божий образ в початках дня. Колись було тут камяне море. Збурхані хвилі ходили, гремлючи до небес, а потім застигли нараз під гнівним словом Господнім — і так стоять до нині, в напруженім спокою, чекаючи що хвилі, що змилюєть ся ж Всесиль-

ний — і від другого слова знов схвилюєть ся вільним сплеском камяне море, здвигнуть ся гори, радуючи ся й витаючи.

А тепер — стоять, далекі, сині, березучи в глибинах грізну повість вогненого свого народження і распачу під Божим проклоном, і смерти... І повість приходу першого чоловіка, з бажанєм звіринним і жаждою крові. Бігав тут, голий по голих горбах і ляв кров, і звіра й людини-звіра, і вив від голоду, малюючи ся распатланою головою на червонім диску сонця, і счезав, і приходив знов і знова пропадав на тисячолітя.

Вітри приносили землю порошинами, сїяли на камени, а другі, ворожі, здмухували, сміючись, горстку пилу і носили відтак під хмарами. І так бороли ся вітри довго, то еднаючи ся то сварючи ся знову, а від їх мира й ворожнечі сїяло ся зерно в розщепині скали, виростала перша смерека. І укривали ся поволи обнажені ребра темно-зеленими лісами, било ся дерево Божим громом немилостивим в люту осінню ніч, валило ся в пропасть бездонну — і глитала, глитала пропасть усе: і воду, і землю, і камінь і весь світ проглінувала б, ненаситна! І знов потім голий камінь вишкіряв ся, небу глумлючи ся, і знов вітри зачинали нудну свою роботу.

І так тисячу раз.

А земля старіє, старіє... Потрухли вже міцні члени, кров побіліла... скоро кінець...

Але ж ні! Ще далеко!... Ще не здвигнув чоловік гір з місця, не порушив їх віковичного спокою, ще не врив ся в глибоку, не витяг нового металю дорогоцінного. І на безконечних просторах — лиш гуцул ще спасує маржинков вершечки трав, не розбиваючи динамітом середини, не вивертаючи з коренем гір, не рівняючи всесвітлого Лица Матері Землі.

І сплять ще гори в прозоро-голубім своїм тумані, ще ждуть... Ждуть, нім щезне поетична гуцулія, а на її місце прийдуть нові, не в мягких постільцях люде, понабудовують дивовижних палаців на вершинах гір, перекинуть мости через пропасти і літати будуть з одної кічери на другу з візитою.

Але коли то ще буде! А поки — от стоїть Маруся в безмовній молитві, а від далекого логова опришків ледве доносять ся звуки пісні. Все про нього, все про славного,

в. чю-памятного героя Гуцульщини — Олексу Довбуша.

По-пид Бескид зелененький ходит Добуш молоденький...
На ніженьку налягає топірцем си підпирає, на легінці покликає.

Ой ви хлопці ба й молодці! Набивайте по стрільбочці та
будемо раду мати, де підемо розбивати, щоби Кути не минути,
до Косова повернути!...

— Тепер, хлопці, ідїм спати, бо маємо рано встати. Та вста-
тайте всі раненько, уберайте ся борзенько у постолы шкірянїї,
у волоки шовковїї...

— Гей ви, хлопці ба й молодці! Ідїм, братя, разом в гостї,
бо я іду до милої ба й до жінки Дзвінкової. Ідїм, братя всі за
мною, та й угору тай скалою, Ой же бігом, хлопці, бігом —
западають стежки снігом.

— Олексику, батьку наш! Не ідїм ми в той Космач. — Див-
ний нам сон снів на вас, шо там зрада жде на нас. Ми бо тільки
еже гуляли, а пригоди не зазнали. Тепер вона є над нами, мо-
лодими легїнями.

— Хлопці мої молодїї — які ж бо ви безумнїї! Я зрадницї не
бою ся, я де схочу добуду ся. А ви, хлопці, уважайте — по дві
кулї набивайте; будьте усї під горою, під високою скалою, а
я піду запитати — чи всїм дасть нам вечеряти.

Прийшов Добуш під віконце, а в віконце грїє сонце... „Чи
спиш, кумцю, чи ти чуєш? Чи вечеру нам готуєш“?...

— А я не сплю та все чую вечероньку я готую — вечера
та славна буде — усїм людям дивно буде.

— Чи спиш, серце, та ци чуєш, чи Добоша заночуєш? —
„Ой я не сплю та все чую — розбійника не зночую; а Штефана
нема дома та й вечера не готова“.

— Чи будеш сама втворяти чи кажеш ся добувати? — „Не
кажу ся добувати та не піду й отворяти“.

— Пускай, суко, враз до хати, щоб дверей не виваляти!
— „Ще б сім років сил кохати, аби мої замки знати. В мене замки сталенії, а дверечка кидровії, а оконці золотії, а ключики срібеннії.

— Не допоможут замки твої, як підложу плечі свої!

Добуш двері добуває — Дзвінка пушку набиває. Єв си Добуш добувати, єли замки відлїтати, єли двері попускати...

— Не з моєї, душко, волї — є й сам Штефан у коморі, у коморі ба й на горі...

Лишень Добуш двері вхилив — Штефан Дзвінка з поду стрїлив, Добошеви в серце вїлїв... Не так в серце в праве плече, а з лївого кровця тече.

— Ой Штефане ти, Дзвінчуку — ой звїв-єс ня через суку!
— „Було тільки не гуляти, суцї правди не казати, бо у суки гїлько віри, як на бистрій водї піни”...

— А то файно ти си вдало — коби хлопцї за то знали!
На мак би тя порубали, жинку твою постріляли. Та кричав-бим — не докричу, та свистав-бим — не досвисну.

Ой як крикнув — та й докрикнув, ой як свиснув — та й досвиснув. Фїтькнув Добуш в лїві пальцї — збїглись хлопцї, як баранцї. „Де ж ви, хлопцї, забавили — смерти моїй не видїли”?...

— Олексіку, батьку наш — чом не слухав же ти нас? Ой куда ми не бували, то ми зради не видали; тепер зрада та й над нами, молодими легїнями. Добошу ж ти, Добущуку — чом жєс не вбив тоту суку?

— Як же я ї вбити мав, як я щиро ї кохав? Підїт ви ї запитати — чи буде мня ще кохати?

— Як бим тебе не любила, то бим біло не ходила. Я ж би-м біло не ходила, сріблом-злотом не дзвонила.

— Приблизіть ся, хлопці д'мені... Ой як же тяженько мені... Сй ви, хлопці, ой ви мої... Беріт мене з хати тої. Ти, Іване ба й Рахівський, бери мене по легінський, положи мя ту під бука — буде ту нам всім розлука.

— Олексіку, батьку наш! Порадь же ти тепер нас: а чи суку порубати, а чи єї постріляти?

— Найте, хлопці, не рубайте, найте хлопці не стріляйте: вна девять раз побожила, свою душу погубила. Однако ми в землі гини — єї душа ме бідити. Лиш сю хату запаліте, цесе місце загубіте, однак суки не киніте.

— Олексіку, батьку наш! Порадь же ти тепер нас. Як вір-ллта без вірлонька — так ми, бідні, без татонька. Як нам, батьку вже гуляти, як нам замки добувати? Та і де нам пробувати, кра-сний вік свій вікувати? Ци нам іти в Угорщину, ци нам іти в Волощину?

— Не йдіть, хлопці, розбивати, а йдіть, хлопці, газдувати; сріблем-злотом поділіть ся, чесно, файно розійдіть ся. І топирці занежайте, люцку кровцю не зливайте: люцка кровця не водниця, проливати не годить ся. Розбивати не будете, бо способу не знаєте; розійдіть ся по світочку — не маєте проводочку.

— Мене ж, хлопці ви, молодці, візьміт борше на топорці... Беріт мене на топори, занесіть мя в Чорні гори, де любив-ем усе бути, відки йдучи спочинути. — Там би мені вже й гинути.

— Несіт мене в Кидровату: ой там стое дві елиці — то дві мої ба й сестриці; стое там два євірчики — то 'ди мої два браччі-ки... Беріт же мня на топори, несіть же мя в Чорні гори.

— В Чорні гори занесіт мня, на дробен мак посічіт мня, ялиночку порубайте, мое тіло прикривайте, най ляхи ся не зби-ткуют, мое тіло не чвертуют.

Віковічною тоскою плакали звуки. Не так ще багато літ минуло, як умер Довбуш і народила ся його пісня — а от зібрала вже в себе тисячолітну скорботу народа, сльо-си гір і осінну печаль осінних полонин, коли підуть вже з

них всі стада, замовкнуть трембіти й нічні вистріли, шезне вся суета людська і лишать ся лиш вони... безлюдні безко-нечні жовті простори, де проскаче вітер з кінця в кінець і здивуєть ся порожнечі. Вдарить дверима опущеної коли-би, задерє дуб на застайці, свисне... і завують ся, затанцю-ють дрібонькі зломані гилочки високо в повітря, засвист-ять жалібно самотні покинені духи лісові, а голодний вовк стане на горбі, весь дріжучи від зимних вітрів, і за-вие.. Тяжким дротом переветь ся те вите в низ, в лісі за-плутаєть ся, зайця зажене глибше в нору... А на небі об-виснуть набряклі хмари, от-от засіють дрібним-дрібоньким дощем, поставлять сірі стіни доокола...

— Чо-с, мила, задумана? Чо-с, любко, загадана? — і обняв Марусю з заду підійшовши.

Маруся, все ще мріючи в далеких просторах, не від-повідала нічого.

— А йгім, я ті шос покажу, — говорив ласкаво і тихо вів її, задуману, вниз. Відкидав ногою маленькі каміньчики з дороги, обходив великі.

Прийшли під якусь пласку скелю: упала на два вели-ких каміня, і вийшла печера. Опришок натаскав тудя ке-дрового гияляча, вистелив усе логово сардаками, бесагами, — і справді вийшло затишно.

Вони залізли тудя і о чимось тихо і довго говорили.

... Сонце зійшло, і ширше роздвинули ся простори. Більше стало гір доокола, наблизили ся вони, і різкійше вималювали ся їх релефи, що лиш уже там, в далекій дали зливали ся не то з голубим небом, не то з білорожевими хмарами.

Маруся спала сном дитини, а опришок, свіжий, здоро-вий, задоволений кождим фібром свого тіла виліз з пе-чери, тримаючи під рукою нерозлучний свій черес; під-перезав ся і стояв хвильку, дивлячи ся на сині тіни, проло-жені скісно. Потім повернув ся на схід, став на коліна, і прищулюючи ся від сонця, почав говорити свою ранішню молитву.

XXIV.

Медовий місяць Марусі пролітав, як у сні. Нї разу не задумала ся, весь час в екстазі, в диму якихось жертвопри-Камянна Душа — 6

ношень, в якімось танці вихровім, обнажена, з перстнями по руках і ногах, з бранзолетами.

Безпереривна вакханалія, празник плоті, празник близости тіл. З горящою головою й почуваннями — тільки й чекала, тільки й ждала коли прийде, коли наступить ніч, коли опришок знов буде ласкати грубою ласкою, тиснути, давити.

А ще — знала лиш гори, сходи сонця і заходи його, хори далеких звуків, молитву полонин, а більш нічого. Людей не помічала, відносин не тямила, пролітала над усім, не доторкаючи ся.

Завше п'яна. То від поцілуїв опришка, то від його любови, то від дурманів Черногірської отруйної краси, котру відчувала впрост фізично. Не могла рівнодушно дивити ся: щось душило її, стискало серце, коли пила повними грудьма вітер далекий, співала назустріч рожевим предвістникам сонця, коли привидом білим ходила поміж каменем місячної, опоеної тугою гірської ночі.

Опришки відносили ся до неї повздержливо: присутність чужої їм, з вищого круга жінщини якось вязала їх. Не лаяли ся вже так паскудно, не оповідали ріжної брудоти. Все ж таки то була попадя, попала сюда цілком випадково: завтра вернеть ся д'хаті — то ше нацмокаеш си ї у руку.

Але й вічно повстримувати ся вони також не могли — се було цілком противне всьому їх еству. Завше носити маску, завше себе загнздувати — та хіба ж то мислиме? Та тому ж вони й опришки, тому вони й лишили звичайні форми житя, аби бути вільними в усім, аби не ставити перепон бажаням.

А до того ще — отся вимушена бездільність. Хлопечка — ек громи, силки, — май-май. Просить ся силонька наверх, смереки хочеть ся з коренем вивертати, скали на скали двигати, а тут лежи, бліх ганяй та сорочку латай.

Ще перші дни — яко-такo. Спали добами, прокидали ся лиш по те аби наїсти ся, їли до непорушности, до одурія, вилежуючи ся потім горічерева на сонці — словом винагороджували себе за безумні страти енергії й сил в біганинах і нападах і в безудержній титаничній любови.

Боле мене руки-ноги,

Боле мене кости —

Та най би то вид роботи,
А то вид любові.

Але от уже наїли ся, напили ся, належали ся, з надвиською відзискали все втрачене, надовго набрали наперед. Тепер би знова бічи, знова рубати, знова виладовувати — а тут нема нічого. Нема жадних вістей, нема надії на добру поживу, а так, наосліп іти не хотіло би ся.

Бороли ся по одинці, що аж кости тріщали; ставали лава на лаву, бігли навиперегони до повного знеможеня, метали каміне, а що вже кричали, так певно всі медведі позабігали за сто миль. Марусяк і зупиняв їх був, говорючи: „за ліс ни знати“, але вони на збитки кричали ще дужче.

Потім витягали цілий сухар з корінем, ставили сторчака на камінь, чекали ночі й запалювали. Полумє збивало ся гострим шпіцом аж до небес, в безконечність кидаючи криваві, танцюючі відблески. Оживали задрімані гори, рвали ся наблизитись, але їх то притягало світло, то відпихала тьма. Високо звивала ся заблудша птиця, перелякано тріпочучи крильми, а опришки гевкали з пістолів в огонь і дико кричали.

Але й се обридло. Не помагало ніщо.

І тогди сильнійше і невідступнійше починала трівожити їх присутність женщины. Адже тут ніхто з них не знав що таке повстримане, як не знає його природа. Появляєть ся бажане — значить треба його задовольнити, от і весь кодекс моралі. Встримувати має право лиш зовнішня сила. Ну, а от тепер нараз чомусь треба робити то самому.

І видко було, як подразнене їх росте з кожним днем. Хижими, заздрісними поглядами дивили ся вони, як по вечері бере Марусяк свою попадю за руку і веде до свого логова. Починали тоді розповідати оден одному свої любовні пригоди, малюючи яскраві подробиці з найбільшим смаком, валили ся оден на одного, не спали довго, обертаючи ся з боку на бік та чухаючи ся, а на рано вставали злобні, росторгані, дикі.

Був серед хлопців оден — Бідочуків прозивав ся. Його мати, вдовиця, славна була з того, що сидючи зовсім на одшибі, в хатині під лісом, уміла дуже зручно переховувати товаришів свого сина в критичну хвилю. Нераз у зимі, наприклад, трапляло ся, що слід опришка приводить до її хати, далі слід не йде — а приходять пушкарі, перевер-

тають все до гори ногами, стіни рубають зі злости, а знайти не можуть нічого.

Впрочім не тим лиш самим славила ся Бідоця, а й ще де-чим. Була надиво паскудна: як виглядала у вікно, то потім три дни собаки на те вікно гавкали. Але жадобу любови і відповідний темперамент зуміла переховати аж до своїх, весьма почтенних літ і не могла рівнодушно бачити молодого гарного легіника. А то навіть тільки молодого. А то й немолодого зовсім.

І варто було її тогди видіти. Пошкрябане, з давними й свіжішими синцями лице її ставало брудно-бурим, рот розчіпірював ся, різко очеркуючи чорну яму, а в ній пару жовтих поломаних іклів; з кутів уст капала слина, безвійні очи підмергували, а рухи були мабуть брудніші всього того разом.

— Ліпше зі старов згубити, ек з молодов изнайти. Правда, легінику?

Її збували жартами, потім лаяли, потім били, особливо як трафить ся який пуританин, що ховає своє грішне тіло лиш для дівок та молодиць. Але найчастійше Бідоця досягала свого.

Бо що-ж? Клієнтеля її рекрутувала ся здебільшого з товаришів її сина. Виголодавши ся під енчу годину в полонинах, такий легіник з однаковою степіню нерозбірчивости накидав ся і на солонинку, таку дюшну, шо ни тра й борсука і на бриндзю, шо сама по столі ходить, і на жіноче тіло. Напхавши ся на два дни всевозможнійшим древнім їживом, легіник податливо поглядав на Бідочу і покірно йшов з нею до комірчини шукати щастя.

Але — дивна річ! Майже завше се еднане душ закінчувало ся драматично. Бо, видите, Бідоця була дама вибаглива, не одно бачила на своїм віку, і коли все уже скінчило ся, звичайно зачинала висміювати легіника, знаходючи в нім певного рода хиби, від котрих ніхто, навіть сам Апольсн Бельведерський не був мабуть вільний.

Легіник ображав ся і платив тою ж самою монетою, негречно вдаючи ся в подробиці чіпаючи навіть, таку делікатну матерію, як питане літ. Підіймала ся лайка, від якої червоніли стіни Бідочиної хати, не дивлючись на те, шо були закурені сажою на півліктіа.

Але ж Бідочу перелятати було неможливо — вона ще

й тим славила ся. Легінь пускав у неї великим відламком, а вона засипувала його тисячею дрібних докучливо-гострих шпильок — і молодець врешті не витримував: забирав у жменю рештки Бідочіного волося, впихав голову меж гачі і давав доброго бобу.

Баба верещала на чім світ стоїть. Пущена по екзакуції на свободу, кидала горшками, ножем, руйнуючи власне господарство, але потім все закінчувало ся миром і ніхто не міг би поручити ся, що не повторить ся колись да Саро.

І син її вдав ся у матір. Була се неоговтана, неокресана якась натура. Він ніколи сам не знав чого він хоче. Заводив нараз ні з того ні з сього бійку з найліпшим своїм побратимом — і тут же підлещував ся до ворога; ображав ся на найнікчемнійшу дурницю, доводячи справу до зброї і переносив мовчки тяжкі образи. Завше і в усім якийсь неохарний, завше готовий на якусь брудну екстравагантцію; то блудить очима тудасюда, то упреть ся бик-биком в одну точку і сопе, і беть ся, і лаєть ся.

А коли, трафило ся, випив — то не було біди гіршої від него. Кидав ся на людей з сокирою, заводив бійку уже без найменшої причини, от так собі, ні сіло ні впало і був страшний, поводючи наоколо кровію налитими очима.

Товариші не любили його тверезим, а паним здебільшого звязували. Ранійше то били немилосердно, але що ж з того: зібють його на макуху, на шмат закрівавленого мяса, а тільки пустять — кидаєть ся з сокирою, стріляє з пістоля.

Завданем його житя було знайти якусь комору, аби розбогатіти відразу. І коли він був при своїм умі, то тільки й говорив, що про всякі комори, схованки, печери з грошима і т. и. Знав і точно описував кілька десятків таких комор, але чомусь сам не користав з них.

Скочив сей Бідочуків раз у долини, украв вівцю. Прикег — на усіх! На товариство, ади.

Всі зрадїли, бо давно вже не їли свіжини. Юрчик заходив ся куховарити і, розрізуючи мясо, пересипав його сілю своїх дотепів і жартів. В бербениці ше позістало троха горівки, бриндзі було досить, кулеша вийшла королівська — отже обід був ади ек панцкий.

Пообїдали файно, попростягали ся на черевах шуваром, пішли пообідні розмовоньки.

— Гекувать Господонькови сетенькому: мали-сми мнесо, мали-сми горівку та ше коби йку молодицу.

— Та би й гівка си здала.

— Хех, сараки — шош ви таке говорите, шо я й ни кемую.

Бідочюків сїв коло Марусі. Він весь час почував себе ніби господарем перед гістьми, все припрошував: „харчуйте, харчуйте, ни бійте си. Я ше украду”. Тепер от сїв коло красавиці попаді і, як звичайно, поліз за пазуху.

Маруся скрикнула і підскочила, мов ужалена.

Дмитро лежав троха осторонь.

— Мой! лиши! — тільки й крикнув він, а у самого замерло серце. Що як не послухає? Що як він, от як Бідочук, на зло навкирки присунеть ся ближче до Марусі? Що тоді? Провалить йому голову, се ясно. А потім?

Але на Бідочукового щось найшло. Він відкотив ся у бік і задрав ноги.

— Та я нічо. Лиш-сми хтів подивити ци гівка ци молодица.

Опришки засміяли ся. Сей сміх вирятував усе.

Розмова якось перевернула ся у другий бік. Мишко Федюків сїв коло Бідоченятка, обняв його й питав:

— А ти знаєш, ек я троха був твою маму не вдушив?

І оповідав потім, як він, будучи ще „дизентиром” ховав ся по лісах, випадково наблудив на хату Бідочі і побачив крізь вікно, що баба сушить гроші коло вогню — запліснявіли були.

А я собі й погадав: увійду зара' у хату, бабу вдушу, а гроші заберу. Та відчинив си вид вікна троха у бик, закашлав — от їк ніби йду та й кау: „Ану-ко пускайте мене в хату!”

— А твоя матір борше поховала гроші та й пускає мене у хату. Та ни спостиг я ше сісти, а вона борше викигає книші, еешницю, з печі та й дає мені їсти: „На-ко, на-ко, харчуй на здоровлічько: зголоднів-ес, сарако, лісами”.

— Сїв я, їм та й зробило си ми банно. Гадаю собі — ек я ї му душити, їк вона така добра та й дає ми їсти!

— І не душив? — спитав хтось.

— Ні, душив — лиш инакше мэй.

Зареготали.

XXV.

Сей маленький випадок зробив дуже багато: в перший раз почула Маруся де вона є і що з нею може тут стати ся. Коли вона тепер собі уявляла, що Дмитро може кудась піти і лишити її саму між опришками — їй хотіло ся кричати зі страху.

А Дмитрови ясно стало, що хлопці залежали ся і що доконче треба щось зачинати. Сказав о тім Марусі, але вона й слухати, і слухати не хотіла.

— Як? ти підеш? А я де ж буду?

— А ти си лишиш.

— Сама??...

— А шо з того? То ни на довго.

Впрочім се Марусяк лиш так говорив: він і сам ясно бачив, що се річ неможлива. Що буде тут робити ся півдівчина, пів-жінка сама серед скель, серед полонин необозримих, по сусідству з непроходимими лісами та диким звірем в них? Може медвідь вийти. Та що там медвідь! Серна пробіжить мимо — і то перелякає на смерть.

І Дмитро заходив у голову: що ж, справді, він буде робити з попадею, коли прийдець ся іти на рабунок? Але потім надумав.

Згадав про одного знакового газду в Жабю і рішив лишити Марусю у него під час походу. Місце було безпечне, досить відлюдне: від зради можна було забезпечити ся погрозою.

— Не бій си, не бій си, — поспішив ся він заспокоїти Марусю, а то я лиш собі зажартував троха. Му лишети тебе в Жебю у газди у вонного, приятеля. Не бій си — то поренні газди. Вони добрі люде, не бій си.

Але Маруся не могла собі уявити — як се вона сидіти ме в чужій хаті і день і два і три, а може й ще більше. І перший раз прийшло їй у голову питане: ну, добре, пересиджу — а потім що? Потім вернемо ся на полонини, добре... А потім що?

Тут мысль уперла ся в стіну, і більше нічого не могла вигадати Маруся. Най вічно буде літо, най ніколи не буде зими, щоб завше можна було сидіти в сім затишнім, ми-

лім уже куточку, щоб не приходили пушкарі, не окружали, не починали стріляти.

Зрештою попросту не хотіла о тім думати. Чула півсвідомо, що за стіною сих питань стало і стоїть щось страшне.

Стомила ся... Вся була пересичена. В усім тілі чула ся якась розломаність, члени були важкі. Лягти б і лежати непорушно, щоб давав хто-небудь ранну каву до ліжка і смачний обід.

І відчувала нараз, що вона ж уже кілька тижнів не мила ся. Поглянула на руки — руки були брудні і потріскали ся, по тілу повзали різні звірі, що іноді й пів-ночі не могла заснути, ганяючи.

— Але лиши, Міцько, — крізь сон мурмоче опришок. Та же то не вуша, блоха. Воно чісте.

Та хоч і було воно чісте, та все ж Маруся заснути не могла. І потім сей брак мила. Уже пів-жартома, пів-серіозно наказувала опришкам, щоб вони, як підуть на рабунок, то аби розбили такого жида, котрий милом торгує. Побіцяли.

Уночі опришок підсував ся з ласками, але випросила ся. Дмитро не настоював, бо також був перемордований; відвернувши ся, скоро захрип. А Маруся довго сиділа, взявши коліна в руки і думала. Власне не думала, а прислухала ся, як в голові перемішуєть ся якась каша з обривків гадок. І так сиділа доки не зморив її сон. Тоді лягла коло опришка, прикривши ся ліжником.

В де-кілька день по тім Марусяк оголосив похід.

Опришки стріли ту звістку з шумливою радістю і були би понапивали ся, коли б не випили перед тим усьої горівки.

Борзо зібрали ся і на слідуючий ранок пішли.

Марусю справді лишив Дмитро у одного знакового на Жебію. Легіні підговорювали газду зі собов, а що се була м'яка, податлива натура, то коли б не жінка, чого доброго і пишов би з опришками, хоч і не маючи до їх ремесла жадної охоти. Але жінка його була баба енергічна і попросту не пускала газду з хати, а опришків лаяла.

— Тобі свої голови ни шкода, дурню ти божий? Та

же маєш гіти, маєш жинку, а не плутати си з цими голоїдниками, шляг би їх вібив уже раз.

Газда винувато посміхав ся, мов пригласаючи подивити ся: бачите, братця?... Та я б раднійший, — але що ж з тою бабою поробиш.

Оден з опришків, чорний, дикий, слухав-слухав і зда-ло ся йому, що то вже занадто.

— Мой! А ци ти загрозиш жинці, а ци я ї загрожу? Вже їк я ї загрожу...

Але баба була не з полохливих.

— Іди на дідцю маму, опришку ти недорізаний! Наїв-ес си, напив-ес си в мої хакі, та ше би мене й бив?

Опришки дали газді спокій і пішли без него. Маруся лишила ся сама. В чужій хаті, у чужих людей, що тримають її не з охоти, не з радости, а зі страху. Дивлять ся ворожо, неприязно. Гуцулка, горда, тим, що вона мати, порядна жінка, газдиня, з мало укритим призирством поглядала на опришківську любаску, і Маруся чула крізь вікно, як вона голосно, ані троха не стримуючи ся, говорила на дворі чоловікови.

— Аа вигів-ес попадю? А шляк би ї трафив поганий у вутробу! То вже раз паскуда має бути! Та же то світ не вигів — з такого дому, з таких гараздів та в таке, прости Господи, свинече багно лізти-пху! Ей би дати попови знати! То би узев т'хаті та присилив косицями до смереки, аби крутила си, бігаючі, доокола, та прев би доки ни посиніла. Пху!

Маруся заплакала...

Вона, ся жєнщина, бачить її в перший раз у своїм житю — і от рада була би дивити ся, як її бють. І всі, всі... і ті навіть, хто ні разу не бачив її в своїм житю — і ті були б раді. І весь світ сих порядних, закріплених на своїх місцях людей — все те осудить її, оплює і закричить „роspни”. Хто ж заступить ся? Хто ж стане в оборону? Ніхто, ніхто... Сама-саміська на Божім світі... Весь світ — чужа хата, от така, як ся з чужими людьми, от як ся газдиня...

Ридала... Почуте повної самотности, закинутости заволодівало нею все острійше й острійше; біль від загально-го призирства, від загальної стоокої пазуристой ненависти краєв душу і душа рвала ся в риданях.

Газдиня увійшла до хати і стала коло порога. Брови

її були нахмурені і лице суворе, і кожний мускул в ній говорив — так тобі і треба, паскудо.

Але довго дивити ся не могла. Поволи зморщки зникали, суворість счезала; звідкись із-під серця клубком підкочували ся сльози. Хотіла було вийти пріч з хати, а замість того підійшла і ласкаво доторкнула ся до плеча Марусі.

— Може чого потрібуєте, їмостечьку?

Маруся здригнула ся, підняла голову, мов крикнути хотіла; „чого ж іще тобі від мене треба? Лаяти будеш?...“ але поглянула в лице гуцулці, почувла се ласкаве „їмостечьку“, давно забуте, утрачене навіки, безповоротно — і заридала ще дужче, уткнувши ся лицем в груди газдині...

Та півсвідомо гладила її по голові, щось говорила, а потім і сама розплакала ся і сіла на лаву витираючи лице рукавами.

І сиділи так, плакали, обі...

Потім Маруся заспокоїла ся, дякувала завіщось. А потім розпитувала. Се ж була перша жива людина! Ся газдиня от сидить у селі, зустрічаєть ся з людьми, ходить до церкви, омиваєть ся хвилями людського моря, чує багато слів і приносить до дому пил з далеких і ріжних цвітів.

І жадібно слухала Маруся прості слова: кожде з них було таке нове, так нагадувало щось давне, любиме, близьке....

— Ми люде далекі — видиш де сидимо. І до церкви ни шо неділі мож піти. То воно ид' нам ни йдет так борзо та й я ни знаю, лиш-сми чула, шо рейвах великий си зробив за вами. О, великий рейвах!... Ксьондз ваш усї ровти позбивали, усїх пушкарів на ноги поставили. Бо то, ади, спочітку ни знали шо гадати: може втонула, гадали. Та ходили де глибокі плеса, де кашиці та велике каміне та гаками все шукали искрізь. А вже так, вже май ни вборзі, ізрик хтос, шо ніби вигів, ек Марусек из ековс панев ішов дес конем ци вже ни можу сказати ек. Та вже лиш по тому то вже си ровти зачели, ае. Ксьондз ваш, повідат, сами їздили на Вскеріки з Гердлічков говорити, та й тот, варе, обіцев, шо вішукає хучь би тут ни знати шо. Та й Юрішка д' собі кликав, гострий наказ му давав, аби вішукав. Та й Юріштан бігав шо бігав полонинами та лісами та Бих зна

чим, та оннаково гляба було вас изнайти: дес закег поренно головоїд проклетий.

І знов плакала Маруся, уявляла собі всю ту картину: і здивоване о. Василя, змішане зі страхом за свою репутацією, і шепти та смішки цілого повіта і... гірке почуте образи старої бабці... От мов жива стїть перед очима: „Спасибіг, Марусечко, спасибіг...” а у самої сльози ринуть з очей і скочують ся в глибокі зморщки.

А відтак поплавли дні за днями. Скучні, одноманїтні. На дворі показувати ся Маруся бояла ся аби хто не побачив і цілими днями сидїла в душній хатї. Коли приходив хто і питав ся — що це за молодичка, газдиня відповідала ріжно: одним казала, що се з Білоберізки жінка, другим — що з Рїки, як кому.

Приходили вісти й про геройства Марусяка, про деталї його нападів — і Маруся тепер лиш помітила, як мало поезії в крївавих злочинах молодцїв.

— Прийшли ид тому війтови та й си сховали у колибі. Так перегодом приходит слуга вийтів у туж таки у колибу, дмухає у ватру — ци грів си ци варити шо хтїв, вже того вам не скажу. А коло него були два пси. Та й тоті пси зачюли опришки, зачели гарчети. А волох — тот слуга волох, ади, був — а волох пидвив голов та й скричев, по свому: „Лабурж”! Та лиш вин то-то слово скричев, а оден з опришків кев го у потемки через пресло сокиров. Ударив у штуба, оту-о, понизь ребра, так шо, перебачейте калюхи муї віпали.

— Слуга уфатив ся за бик руками та засакраментував по свому. А миж опришками й волохи були. „Ов, кажут, шкода! Свого-сми порубали”. Та зара' узели того слугу на плечя та т'хатї з ним.

— А втамана самого не було вдома: поїхав дес некрутив видавати. Лиш сама жінка си лишила та син Юр. Вин орав цілий день у верьху то й прийшьов уже т'хатї по-над вечері. Пустив волий у загороди, полагодив там ше шос на дворі коло хати, а витак пишов у-хату та й запросив у матері напити си шош.

— А матір кає: „Бери хїба росїлницї, бо бирше нима нічьо. — Подала му мати миску росїлницї та лиш Юр пїднєв миску до губий, а тут опришки у хату та й того слугу несут на плечьох.

— Газдиня скричала ни своїми голосами, забила си у вугов, а Юр крунув си поміж опришки, хтів си замішети межі них та в двері; лиш опришки йк зачели бити го сокирами, то ледве живого закегли витак пид лаву.

— А слугу положили на лаві та узели си му калюхи зашивати: затрутили, перебачейти, кишки му в середину, знайшли голку, нитку та й зашили.

— Витак зачили у газдині питати си де гроші. Баба вогорит — я нічьо ни знаю, мужа нема вдома, я нічьо ни знаю. Лиш опришки того ни слухали богато: узели, розиклали ватру у печі, бабу розибрали, розкегнули на земни та й сипали грани на черево. Кричіт баба, а де гроші не каже. Та вже кіко ю ни мучіли опришки — так і не сказала: ни знаю та й ни знаю нічьо.

— Плюнули опришки, кинули бабу, пишли сами шукати. Та вже ни можу вам исказати кіко знайшли — Бох їх там знає, а шо вже лудія, ліжників, сукна, фантя ружного-преружного позабирали, то неня моя рінна!... А двері й вікна, ек видходили, позабивали ковбками.

— Нарано повставали сусіди — шо то тихо так коло хати? Ані худоба не пускана а нікого й не витко. Туда — там двері позабивані, вікна позабивані... Ой га!... Гості були сночі.

— Відбили двері, вікна, увіходют — а там... Господочьку тихий та любий, ни дай того вигіти жадному крискенинови!... А баба лізе на коліньох з хати на двир. Та полізла до хліва та й там легла голим черевом у самий тот, перебачейте, муст. Ае, ае! Тут нема сміху. Мусіла вна у того легати, бо би инакше не відержела. О-о!... Вже таки би ретенно не відержела.

— Приїхав і втаман, идет ид'хаті — го-го! Є шо вигіти у хаті. Слуга на печі лежит, Юр у ліжниках загорнутий на постели, вба йк коліде, подувало їх так. Юр стогне:

— А Бог би вас побив із вашими достатками та й з вашими маетками та вотаманцтвом, йк я через него свог здоровля си збавив.

— Іде втаман до хліва — а там баба пливає у тім у мусті, гей качка!

— Шо гієш, стара? — питаї ци.

— Не бій си, гіду, — стогне. — Ше-м се ни цалком

осиротила, — то-б то має значіти, шо ни признала си за гроші. А втаман на то-то.

— Но-но... То байка. Коби ти лиш, сарака подужела. Решта — байка.

... Цілу ніч не могла вснути Маруся, вислухавши то-то оповіданечко. Дмитрик!... Її лицар, її коханий, той, ради кого вона зломила своє жите — сипле бабі вугле на голе черево, допитуючи ся про гроші!

Жах обхоплював її у тьмі ночі, і не знала — як тепер стріне опришка, як буде дивити ся на нього, як прийматиме ласку.

З газдинею завязали ся у Марусі щирі, приятельські відносини. Се була добра женщина.

— Шош ти, любочько, делінь будеш робити? — питала вона иноді Марусю, звертаючи ся до неї по-материнському, на „ти”.

Маруся лиш здвигала плечима.

— Я сама не знаю. І не думаю і не хочу думати о тім, — і покивала голівкою. — Дивно, дивно зложила ся моя доля... Ну... та тепер уже пропало: повороту для мене нема.

— То чіму? А йк бе-с си вернула та перепросила газду? Най би вже поповив си троха, бо без того ни буває у хаті, але витак узев би назад. Бо ти лиш рахуй та кемуй — ек попови без жинки? Вже крискенин без жинки нічо ни вартует, а шо ш пип? Та ти йму оннаково шо половицу кіла укела. Ей вертай, бигме вертай.

Маруся лиш хитала заперечуючо головою. Коли уявляла собі тії погляди, котрими її стрінуть, суди-пересуди та переговори попадь та попівен повітових, усі оті маленькі шпигливі питаннячка, невинно-ядовиті уваги, усмішечки, словечка; коли пригадувала все те — ясно їй було, що вона би того не витримала, що поворот немислимий. І говорила рішучо:

— Що буде далі — побачу, але назад не підуні за шо, ні за шо в світі.

— Але ж погадай шо говориш! Та же цес Марусек, ланц би му шию в'їв, лиш ізвів тебе та й кине. Лиш му си навкемиш — і кине. Кико вин вашої сестри отаких-о мав — хо-хо! Та у него у в кождім у в селі по любасці сидит, а то й по дві! Шо ж меш робити, сарака, йк вин те віжене

гет, а на твоє місце другу приведе?

Мов металем поплавленим капала кождим своїм словом! Ой... Все складнійшим, все безвихіднійшим вставало перед Марусею її положене, все безумнійшим показував ся крок.

— Не кажіть так, газдинько, бо... бо того не може бути....

Але гуцулка не помічала ефекта своїх слів і говорила своє. Словами, як клевцями била.

— Ой га — не може бути! Лиш так-таки буде та й вже, згадаеш тогди моє слово. Ци ти му жинка вінчена, шо вин те тримати стане? Ае!... Шо лиш троха ни так — ану-ко, забирай си. Та ше задерут спідничину та всипют бобу доброго на дорогу та с тим і підеш. Тогди меш говорити, шо „ни може бути"... Ге — коби-то ни було! А то вже бувало. Та й ни раз бувало! Та й ше буде ни раз.

Маруся холодніла... „Замовчи"! — хотіло ся крикнути з усієї сили, але не кричала. А молодиця різала та й різала, по своєму, по-простецькому, забираючи ся в саму душу зі своїм шорстким бажанем добра.

— Та от, ни будемо далеко загадувати — йк заверемієш, а може таки вже й заверемієла — хто то знає? Ну, та й шо? Ци ти му потрібна тогди будеш, із калюхом? Овва! Та він собі у в кождім селі цілу изнайде. Здорову, свіжу. Та ше тобі на зліськь приведе ид' хаті ци де ви там спите, та ше меш дивити си, ек из нев, з тов другов, спати ме лігати Ае! Ти ше, сарака, ни знаєш наших людей, опришків тотих самих. То такі люде, шо в них ні Бога ні сумління — нічьо нима. Йому коби лиш солодко було, а шо там далі — то вин ни знає.

— Або, най так кажім, дитина у тебе си знайде. Шо ш ти меш робити из нев там у полонинах? Та от ми, шо вже у нашім устані у крискенцкім та й то кешко си трафее шо вже ми привишні — ади по петнаціт, по дваціт котим. А шо ш, варе, ти меш робити? Диви си йка ніжна, булочьками вігодувала си: на першу ж дитину розсипес си. А при полозі хто ті поміч даст? Ци ни Марусек бартков? Го-го!... То ми баба, ха-ха!...

І сміяла ся таки цілком щиро, навіть весело, не помічаючи, шо Маруся от-от упаде непритомною.

— Ае, ае! Так воно так. А йк уже, Бог даст, минет ци

усе та й добре минет си, прийде, собачя віра, прийде та за ногу та об камінь головов.

— Що ви кажете!!... — в нестямі скрикнула Маруся.

— А те шо знаю. Казали такі, шо сами вигіли. Я те, искажет, на любаску собі брав, а ни шоб вохкість ти ми тут розводила та з отсим бахурем набувала си. Ми люде гирські, ми ни маємо чесу колисаночьки співати. Єк ти моя любаска, то ти маеш свою роботу робити, а ні — перепрашеемо на усї штири вітри петий шум. Такого добра я си усуда изнаду.

Лиш тут помітила, шо Маруся побіліла, попісніла у личко і хитаєть ся, хитаєть ся... Підхопила її, крикнула на чоловіка, шоб дав води...

Впрочім Маруся скоро прийшла до себе. Попросила ся лягти. Їй було зимно.

Лягла. Газдиня любовно прикрила її ліжником, старанно обтикаючи доокола. Потім стала, підперши щоку рукою, і хитала головою.

— Чого ви, газдинько, головою хитаєте?

— Та шо... Видав ти, Міцько... зайшла вже...

XXVI.

Сумні дни і довгі безсонні ночі... І мисли важкі, і гострий сердечний біль.

— Боже мій!!... Шо ж се я наробила! — нараз скрикувала усїєю своєю істотою і, мов безумна, підхоплювала ся з постелі.

— Господи!... Та шо ж се запаморочило мене, шо оплело? Як же стало ся, як могло стати ся? — і стискала голову руками і, хитаючи ся зі сторони в сторону, беззвучно вила серед глухої півночи.

Мов у пропасть чорну упала. Високі, в темне небо уперши ся, стали стіни доокола, впереді неумолима непорушна скала і ні розбити її ні обійти — і немає виходу. Кінець уже. Жите пропало.

Будь у сю хвилину ніж під рукою — ударила би ним себе в груди.

Роспитувала газдиню — шо роблять опришки у зимі,

— А шо робють? Оден у катуші сидит, шибениці чкає, другий гонит світами, біда го знає куда, стає на службу у

йкого газди та й служит; а ше йкий залегат у зимовнику дес. Набе собі тудя буджениций, бриндзі за-літа та й сидит, маліцьку ватрочьку кладет аби ни пизначньо було дуже.

— Що ж то за зимовник?

— Зимовник? то палац такий, на пльонтрах, золотий. Та й слуг дванаціть обід варут, а стелев місяць-зорі ходє.

— Ні, газдинько, скажіть — я ж не знаю.

— Нима шо там знати. Гера йкас у скалі або ема у земни. Привалит то-то плитем, форостом замечет та й залегат утудя, йк медвіть.

— І цілу зиму лежить?

— Ає. Вин не може віходити, бо би го слід израджував. А вже коби го лиш вислїдили — ого! Остатно би му тогди дзвонили. Йй-га!... Проклєтий то-то хлїб — на свікі проклєтий! Шо йк би мий Иван пишов у тот талан у гиренький, то би сомного сокиров порубала. Най гниєт, йк має таке жите провадити!

Газдиня плювала і очи її загорали ся. Була ж селянка, віковічна робітниця.

А Маруся малювала собі в уяві той зимовник. Вузонька темна яма, діра для лежання. Дим, що не має виходу, і всі запахи, що не можуть утекти від самих себе, і опришок під боком... місяць... два... три...

І нікуда не вийти, не дихнути свіжим повітрем. Відростають пазурі, шерсть разом з брудом укриває тіло грубою корою, очи відвикають від денного світла і болять в їдучім диму... Захорієш — кричи, вий ся від болю, а тебе будуть смарувати медвежим лоем і його ж ростопивши, змішають зі смердючою горівкою та заливати муть горлянку... То дуже добре! То вид усекої, ади, хороби помагат!

А лицар же де?... Блискучий, в панцеру золотім з шеломом в струсевих перах на прекрасній голові, вічно усміхнений, святочний! А де ж замок, що стояв на високій горі, де сад з тисячолїтних грабів і буків, плеяда русалок у голубім озері! І гондолі, убрані ліхтариками, невидимі хори в тіни дерев, і прекрасні танки сільських дівчат, і пажі, і оксамити, і кришталєві кубки, одежа золота?

— Деж то все?... Деж ви, смішні й дитинячі, але солодкі мрії мої?... О-о!... Яка-ж дурна я була, яка нерозумна... Та чи мені-ж попаді криворівській, марити було о всіх

тих небувалих красотах? Таже того нема, і не було ніколи. То лиш у глупих мріях дівочих снуєть ся, в незадоволених, стрівожених...

І гірко посміхала ся і сльози текли по нещуршнім лицю.

— Я марила — а жите пливло, мимо мене, і я нічого йому не давала, нічого не приносила. Дозволяла грати ся собою, як забавкою, як ляльочкою, тішила і тішила ся. Не приходила в жите діяльним членом, що во імя виконаної роботи має право вимагати, а була гарненьким паразитом. А в додаток — усім тим, хто мене любив, хто хотів позбавити мене від скуки щоденности, хто заколихував ласкою, як дитину маленьку, в колисочці — всім тим я принесла стілько ганьби, стілько сорому, стілько сліз... Ох!... Та по шож я на світ народила ся така дурна, така нерозумна! Бабцю, бабцю — чи простиш ти мене!...

І падала в подушку лицем і тужила, тужила... Бігла би, бігла, сю-ж хвилю бігла через гори й горби. Се-ж так близько! От коли-б вийти троха на грунь за хатою — видко верхи криворівські, видко Ігрець, Синиці. Ще трошка д' горі — і може побачив би церковцю. Дорогу мою, маленьку церковцю, що усміхаєть ся по старечому при сході сонця, ласкаву мою, що всіх приймає однаково любовно. А мене? А мене чи приймеш, хранительнице чиста, непорочна в своїм убожестві, як Діва Святая? Чи приймеш, чи приймеш, всеблагая, чи дозволиш на коліна упасти, біль свій виплакати, піснь похоронну проспівати, піснь о розбитім молодім житю?... Ти не дозволиш, ти не пустиш... Підійду я — і двері зачиняють ся передо мною, святі образи обернуть ся до стіни лицем, бо я проклята, проклята. Бо я потоптала таїнство церковне, блудницею негідною стала. Сьогодні мною розпоряджає оден опришок, а завтра будуть всі. Будуть відкуповувати за пару сороківців оден у другого, і заливати будуть горівкою, і топтати ся босими ногами по тілови... Ой Боже! Я голову собі розібю об скали!... Ножем заріжу ся!... Пустіть!...

І скакувала серед ночі, кричала. Перелякана газдиня вбігала до комори, довго не могла засвітити. Потім заспокоювала любовно і, забувши втому денної праці, сідала на постели і довго розмовляла.

Все радила вертати ся до Криворівні.

— А шо гадаєте? — говорила вона, перейшовши уже

на „ви”. — Я збігаю до Криворівні та скажу вашому чоловікови аби йшов ид' вам. По що карати си тільки, най Бог боронит.

Але Маруся протестувала всіма силами.

— Та як же я прийду? З якими очима? Ні, ні, ні — се неможливо. І того не буде, ніколи не буде. Все вже пропало. Відрізати скибу хліба можна, але приліпити його знова — трудно. І не клопочіть собі голови, голубко — я уже все одно, як мертва. Вибачте, що я от потривожила вас серед ночі, але не моя в тім хіть, бо не по своїй волі знайшла ся я в вашій хаті.

Але газдиня не хотіла так скоро кидати своєї ідеї. Радилася з чоловіком.

— Я побігну, Йва. Прийду та й скажу тому попови: їк бе-с хоків свою жинку узети, то йди та й бери, докив опришків нима ше.

Але Иван замотав і руками й ногами.

— І Боже те заступи, і Боже те спаси й помилуй! Таже Марусек вбет! І тебе і мене. Та що вбе — вогнем ме печі!

— А видки вин си довідає? Видки? Скажемо — прийшов пип із дваціт люда, обскочили хату, нас повезали, молодицу взяли — та й шо ми му винні?

— Ой жинко — ни требуй Дмитра! Бо вин нас ни так стребує. То вже така біда, шо має очі усуда. Ти пидеш до Криворівні — а йму вже донесут, шо ходила, ади, до Криворівні — то й шо тогди мемо робити? Спрахтит із Божого світа та й напити си ни даст.

І то все казав з такою силою переконання, шо навіть газдиня почала роздумувати.

— Та вно на правду, ек тот повідав, ни пхай палці межі двері, аби те ни скалічіло. Шкода молодиці, нима слова, але й свої гіти також шкода.

Але дивити ся на Марусю рівнодушно таки не могла і, коли ще раз повторила ся нічна сцена, рішила — шо буде, то буде, а я таки піду. І рано, не сказавши нікому ні слова, щезла з хати. Иван дізнав ся о тім лиш тогди, коли сусідка прийшла варити обід.

— Ає! Та в мене своя жінка є.

— Може си навкемила, то беріт чюжу.

— А мою де-сте задівали?

— Випрали та повісили шушити.

Впрочім Іван догадав ся уже, де його жінка і зі страху, як би чого не вийшло, перестав розпитувати, удаючи що знає.

А молодиця відмахувала кроки. Пішла не дорогою, а толоками та ще й правим, менше людним боком Черемоша — бояла ся стріч. Справді Марусякови могли донести, що виділи, мовляв, Олениху — бігла до Криворівні.

Взагалі усякі думки брали. З усіх боків можна було чекати, що скажуть: у чуже просо не сунь свого носа. Про Марусяка нема чого й говорити: в нїм наживала собі вічного й страшного ворога. Маруся теж протестувала і хоч можна було думати, що лїпше не звертати уваги на сей протест, а все ж... Нарешті от підходить вона до чужого дому, увійде туди, не знаючи як і куди. А що як і тут їй скажут: в чуже просо не сунь свого носа? Таких, мовляв, що від чоловіків тікають, нам тут нетреба — тримайте собі.

І так си збоєла — аж ноги си тріснут. Все таке чуже до-окола. Була тут може разів два на храму в Криворівні, але тоді не було тут так непривітно.

А вже як прийшла на плебанію, так хоч назад біжи. І наймички всі такі непривітні здали ся і наймити зухвали — так би й їли. Вже й сама не знала, як привитала ся.

— А шо бесте хтіли, газдинько?

— Йгомостя би мені... ади ксьондза...

— Нима ксьондза, поїхали з паном Богом, хору йкус законоювати. А то далеко: на Бережницю аж пид саму Білу Кобилу.

— А коли тут зийдуть?

— А ци ми знаємо? Видев у вечір.

Якийсь наймит підійшов і чіпав ся:

— А тобі на шо ксьондза? У друге заміж хочеш? — і лїз до молодиці.

Олениха, сміла й находчива, якось стеряла ся тут, в чужій обстанові і не знала що робити, але в сю хвилию вийшла стара їмость.

Старушки не можна було пізнати. Пожовкла, зморщила ся, очи погасли і сиділи глибоко-глибоко. Всі кости го-стро повилїзали, руки трусили ся.

— Шо тобі, молодичко? Скажи мені, я передам єго-мостеві.

У Оленихи забило ся серце... Що робити?... Говорити? яле як?... Тут?... При наймитах?...

Стара їмость бачила, що молодиця вагаєть ся. Думала, що ходить о якусь дискретну справу, і покликала Олениху до покоїв.

— Ну, щож там таке? Чи то лиш ксьондзови можна оповісти?

— Ні, я можу й вам. Прийшла сми вам исказати, що ваша невістка у нас у Жебю сидит.

Старушка розкрила рот... і ухопила ся за серце... Олениха стеряла ся і не знала, що робити. На щасте старушка скоро поправила ся

— Звідки? Як?... — говорила задихуючи ся, а потім почала плакати. Від сліз їй стало лекше.

— Ти не диви ся, що я плачу! Ти говори, а я буду плакати...

І плакала. Гуцулка оповідала, а вона плакала. А коли Олениха, сама хвилюючи ся, оповідала про мученя Марусї, як вона кричить ночами, старушка, здавало ся, розпливеть ся в сльозах.

Нарешті обі заспокоїли ся троха. Стара їмость хотїла їхати сю ж хвилю, але Олениха навіть руками сплеснула.

— Але шо ви, їмосте? Та же то тра силов та ше й великов силов тра брати. Може Марусек наскочіти пид тот чес, тогди вже горечо буде брати. Тогди я вже ни знаю, ек ю й брати, бо вин і вбити ї може. Ае! Та же то бийно спередь такого вопришка

Пішла.

Стара їмость не могла спам'ятати ся. Як ненадійно, наче грім з ясного неба, приголомшила її утеча Марусї, так само неждано явила ся тепер можливість її повороту.

Чекала сина так нетерпеливо, що кілька разів сама вибігала на дорогу, а нарешті велїла наймитови осїдлати коня і борзо їхати назустріч егомостю та сказати аби їхав як тільки можна найшвидче, бо важна, дуже важна справа.

Наймит поїхав, а старушка все не могла заспокоїти ся. Ходила по покоях і ломила руки.

— Господи, як би її спасти!... Господи, як би її спасти!... Одурив, обпоїв, проклятий розбійник... Плаче, мучить ся... Іди... Іди, годубко моя!... Ми простили, ми не згадаємо.

Слова ніколи не почувеш. Будеш коханою дитиною, як і давнійше, буду так любити, навіть більше... І все забуду, все я забуду: і ночі свої безсонні, і сльози кроваві, і образу... велику образу, Марусе!... Відобрала ти у мене життя трохи, але най вже я тобі сей кавальчик дотачаю.

І падала на коліна перед образом і взивала:

— Господи, Владико живота мого! Милосердуй над нами. Грішні ми перед Тобою, але не сотворили ж ми такого тяжкого гріха, щоб аж уже так нас карати. Може за гріхи батьків, за гріхи предків далеких мучимо ся — не знаємо, не входимо в Твій предвічний суд, але до милосердя неизреченого Твого вживаємо. Покарав уже еси нас, Господи, карою найбільшою, випили чашу... І її, голубку бідну, дитиночку, покарав еси, Господи. Годї ж уже... Дозволь їй вернути ся, щоб заспокоїли ми її, щоб зігріли теплом любови...

Нарешті приїхав і єгомость.

— Що тут ся стало? По що мене так нагло кликали? — а сам оглядав ся і шукав очима. Сказав з надією, що приїде — а Маруся стоїть, смієть ся... „А ось і я! що — добре я з вас собі зажартувала?”

І на правду не по памятав би... От наче на потік собі пішла та трошка затримала ся довше.

Уже переболів свій удар і навіть, бідачисько, чув себе троха винним, хоч і сам не знав у чім. Весь час ходив якийсь стеряний, винувато дивив ся на всіх, говорив не сміло; все здавало ся йому, що парафіянин слухає-слухає його, а відтак, чухаючи ся, й скаже:

— Усе то-то файно, їгомостику, лиш ми би вже хтіли раз мати ксьондза поренного. Єк ви у свої хаті ни можете справити, то у цілій, рахувати, парафії вже ни вам газдувати. Усекі є попи на свікі, усеких-сми вигів, але таких, шоби жинки вин' них кікали з опришками — таких шем не вигів.

Коли, почувши о скандалю, нараз почали до парафії навідувати ся гості і число співчуваючих, рідних духом виросло до незрозумілих розмірів, і все то приїздило, лізло з чобітьми у душу, задавало нескромні питання — о. Василь попросту тікав, скориставши з найменчої причини. Єму було сором дивити ся людям в очи, він не міг витримати сего фарисейського співчутя, сього погано скритого задоволення, що світило ся в очах усіх сих милих добрих сусідів

далеких і близьких кривних і т. п.

Лиш стара їмость уміла з ними говорити.

— Ми переболіли сеє горе, що спостигло нас так нежданно. Тепер ми постановили ніколи більше о тім не говорити і дуже просили би вас не торкати ся сеї незагоєної ще рани.

По такій фразі, сказаній спокійно, гречно — трудно вже було зачинати річ на сю цікаву і пікантну тему. Попаді швидко прощали ся і счезали.

Але за те ж уже й надолужували потім! Скільки було переговорено, скільки було наплетено в повіті! Для попадей то просто рай наступив, ніколи ще не було так весело в косівськїм деканаті. То, було, з'їдуть ся миропомазані глави зі своїми немазаними половинами і морять мух. Ксьондзи ріжуть ся у карти, що аж курява встає, а попаді зябра собі друкать, позіхаючи. А тепер!... Яка безконечна, яка невичерпана, яка прекрасна тема для розмов! Навіть порозцвитали попаді, румянці собі подіставали. А вже кілька жартів, корявих „родинних” жартів!... Кілько запоморочуючих віців — хо-хо-хо!

Як лиш гримнула вістка по повіті, о. Василя викликав до себе „дзекан”. Бідний криворівський парох, не встигши ще опам'ятати ся взагалі, аж расплакав ся перед старим.

— Ну, що ж я тому винен, отче, що ж тому винен? Господи!... Я ж ні в чому не винен. Обовязки всі повнив... усе — і от!...

Дзекан почухав пером за вухом.

— Та зрозумійте ж мене, пане добродію пане (се була приговорка отця декана), що я так само нічо не винен. Я вам, пане добродію пане, бажав завше добра і бажаю, пане доброїю пане, так само і тепер. Але що ж можу поробити, пане добродію пане, коли від мене вимагають пане доскажу, пане добродію пане? Правда, ще мені нічого, пане добродію пане, не писали, але напишуть напевне, пане добродію пане, напевне.

Порішили на тім, що на консисторський запит, коли він ще прийде, о. декан має відповісти: „понеже уряд деканальний не може вѣрити самим лиш роспространеным слухам, яко бы жона такого-то пароха на Криворивнѣ и Рѣцѣ-Зеленом куда-то, невѣдомо куда шезла, то уряд де-

канальний зарядил провѣрити точними вѣдомостями на мѣйстцѣ, по довершеню которой провѣрки буде о всим до-несено консисторіи”.

Отець декан страшно був задоволений із себе і все підкреслював, все звертав увагу о. Василя на свою доброту.

— Бо я, пане добродію пане, не лиха людина. Хоч я знаю, пане добродію пане, що мені можуть бути, пане добродію пане, неприємности, пане добродію пане, і то ще великі неприємности, пане добродію пане, але я, пане добродію пане, не можу витримати, коли бачу, пане добродію добродію пане.

І от коли о. Василь дізнав ся, що Маруся недалеко, в Жабю, він сильно зрадів, але що робити, за що взяти ся в першу хвилю, не знав. Не орієнтував ся.

— Та бій ся Бога! — квапила його їмость. — Треба борзо все робити. Треба збирати людей, треба йти.

— Людей... А де ж я їх візьму, тих людей?

— Та де хочеш бери, а мусять бути.

— Парохіяне не підуть, — тягнув о. Василь. — Он учора треба було сіно перенести з горба до оборогів. Так я сам чув, як оден, той пяниця Матій, казав: „жидови бим поніс, а пип най заплатит добре”.

Стара їмость стискала руки.

— Боже мій... Та чому ж ти так повів себе з парохіянами? Чому ж вони так тебе не люблять? Чому за других священиків люде раді й голову положити, а тебе ненавидять?

Отець Василь розводив руками.

— Люде тут такі, погані. Я їм нічого злого не зробив „Але не зробив нічого й доброго”, погадала собі старенька та тепер не пора була підіймати се питане.

— Ну, то їдь же борше до Жабього, шукай Гордіюка, най дає пушкарів, най ідуть, най відбивають. Та воруши ся ж, Бога ради! Та же кожда хвиля дорога.

— Я б з'їв що...

— Добре, добре. Я покладу тобі — в дорозі будеш їсти. о. Василь погнав до Жабього.

XXVII.

Марусяк літав селами, всюда якось спішачи, всюда якось недороблюючи. На великий рабунок не йшов, задоволяв ся малими нападами: на корчми, от атамана пушкарського з Зелениці хотів піймати та не вдало ся; ограбував пару менших дворів, війта одного пошарпав, аби не так уже занадто отверто прислужував ся полякам—отаке усеке.

Але й сього, очевидно, було досить, щоби занепокоїти власти. Якись дивні відносини були у властей з опришками. Наче умовили ся: коли ви будете сидіти тихо, то й ми будемо сидіти тихо; ну а коли ви тее, ну тогди й ми, значить...

І під час „замиренья” власти досить толерантно відносили ся до опришків; систематичного очищення не робили, от — хйба вже як занадто запустують чорні хлопці, тоді росколихували ся органи власти невеличкою амплітудою, щось там робили, щось там писали кудись. А минала хвилева небезпека — і знов святий спокій до слідуючого вибуху легінської сваволі.

Так було й тепер. Власти прокинули ся, заворушили ся, але чуткий Марусяк мав ніс і при перших же небезпечних ознаках сказав — досить! Пора до дому.

Але як же можна отак піти, щезнути, попросту сказавши утекти без сліду? Ні. Вся легінська вдача протестувала би проти того. Треба ж пороскошувати ся, показати ся перед світом в усій своїй красі, блеснути шитвом киптарів, богацтвом ременів, сипнути сороківцями, щоб дзвеніло, дий його кату! І показати, що нікого й нічого на світі не боїш ся, що кождому можеш плюнути в очи і що взагалі на все тобі начхать. Оправданя житя свого хотіло ся, перед самим собою і перед світом цілим.

І Марусяк оголосив, що на місце сеї прощальної гульні ідуть до Ясенова.

Дійсно, се було найневідповіднійше місце. Голови може були би безпечнішими, але власне в тім був свій присмак: сміло глянути небезпеці в очи, побравірувати нею. Та й малі були занадто Голови, розмаху нема. Напив ся та й вались. Ну, а Ясенів зовсім инша річ. Село велике, красиве, над самим Черемошом, при битій дорозі; розлягло ся широко на пологих горбах та ще й в цістьох кільометрах від

самого гнізда — від Устерік. І нарід у тім Усенові все розмашистий, буйний: з найдавніших часів найбільше підтримували опришківство та і тепер все село було симпатично настроєне до чорних хлопців. Взагалі де вже й побалювати, як не в Ясенові.

Та й по сусідству з Криворівнею: потоком лиш, Варятинном відділяють ся одно від одного сих два села. Попови криворівському донесут на слідуючий день, що був, мовляв, Марусяк в Ясенові... Ає!...

І ще одна, може найголовніша причина потягнула Марусяка до Ясенова: там жила Олена Срібнарчучка. Передумуючи своє будуче побачене з Оленою, Марусяк відчував осібний якийсь присмак, що от, мовляв маючи там десь попадю, не кого будь! — все ж іде до другої любаски.

Ся думка лоскотала Уже представляв собі розмову з Марусею, як вона, довідавши ся про Олену, буде говорити: „Митрику-любчику! Та на шо тобі другі гівки та й молодиці? Ци я ни файна тай ни люблю тебе, ци я не кинула свого попа за для тебе”?

А він їй буде говорити: „Слухай, Міцько. Ци була ти у лісі коли“? — А вна: „Ой була ,була!... Коби ни була — тебе б не знала”. — А я знов: А у лісі егоди вигіла-с“? — „А й чьму ні. Лиш по шо таке пусте говоріне”?

— Бо, видиш, челідь — от ік егода. Шо йдеш лісом та тї й ни в голові егоди — тра дес іти борзо ци на серці журу маєш велику. А вна, егода то-та визира-ат з-пид трави. Та черлена така, йк грань, та велика та файна. Так си й просит: „Зірви мене, легінику”!... Та й хучь би ек тьї було безчесно, а мусиш сідати та й тоту егоду ирвати та й їсти. Та й си зарікаєш, шо ни будеш бирше ставати, нима чьсу та йдеш собі далі, а вна знов, егода, з-пид зеленого листу — блим. Та й ше бирша, ше смачнійша тьї си здаст. Та й знов ти ид' ній. Так і з гівков та з молодицев. А ше я таку натурочьку маю, шо бих усі егоди переїв, усіх би гівок пере... перецулував.

Але ж бо ради тої Срібнарчучки, що то до неї вибирав ся тепер Марусяк, і варто було де-що витерпіти. Вже йк бес искавав, шо була молодица на цілий Єсенів, то би ни збрехав ретенно. Та ше ни знати ци й по других селах були де такі.

Красна — як звізда. Як співає — то з вигуком, як гуляє

— то з викрутом та ще так, що кожда жилочка в ній говорить. Як смієть ся — то легіням мұхи по спині повзають, ну а як уже блисне очима та ще, не дай Боже, слово яке ласкаве скаже — то привязала до себе чоловіка та й тягне, мов ланцом, куда хоче.

От іде в неділю до церкви. Шо вже вівберана, шо вже чічена — очей си ловит! Коло бері легіні посідали; жартують молодєки, висміюють усіх, свистять услід. А йде Олена — дві слові лиш скаже: „Шо гієм, легіники”? — поведе плечем, усміхнеть ся, а вже най би загадала легіням у Черемош лізти — бігме би полізли!

Великих гараздів не мала — а в хаті у неї завше як у церкві, городчик у цвітах, у мачьку, всюда чисто, всього доста; і скорому напрутано, й солонинка перетримуєт ци, і шос на пригістне, на простибіг завше є, легкодушнички там які, подавнички; дитина забіжить чужа — своїх дасть Биг — то вже не вийде без єблунька ци бобу ци черешеньок або там бараньчіка з сиру. І хто б не прийшов до хати — старий, малий, хорий, здоровий, богатий, бідний — кождий виходить усміхаючи ся, з радістю в серці: вже якось уміла кождому сказати щось таке приємне, чим-небудь потішити, розвеселити. І лиш одної людини на світі не вміла ніколи розвеселити — се свого чоловіка

Не був він журний, яле йкос... „оннаковий”, як про него казали. Спитають — відповість до ладу, розумно; попросити о чім — зробить з охотою, чим тільки в силі допоможе, але щоби він коли засміяв ся, чи переступив корчемний поріг, або у людей випив по-над міру — сього ніхто ніколи не бачив. Як частують — випе порцію, але лиш одну.

— Та ци ви, Андрійчіку солоденький, записегли вид горівки ци ек?

— А шо вам то-то поможе, йк я віпю? А мині чькоду робит, бо я мушу то-то видхорувати.

Тут вступала ся звичайно жінка.

— Та дайте му поки', ни марнуйте Божого добра. Вин оннаково ни всмакує, лиш переведе. От спадьте лиш на кему та й д' мені си напийте! — і сміяла ся, а від того сміху всім ставало весело.

Ріжно поясняли собі люди туго, так би сказати, серйозність Андрія, що переходила часом в сум.

— Бо то, видите, не оден вин газда до жинки, — судачили заздрісні баби.

— Ае! У тої Оленочки ни кешко си допросити.

— То би тра... коби Андрійко ни поганив собі ручьок та взев добрий бучьок, то хіба аж тогди був би поредок у хаті.

Олена ніколи не перечила отим усім пересудам. Тільки сміяла ся, а чоловікови, коли він, весь побілівши, передавав їй оті пльотки, задержувато співала:

Ой чьоловіче-невірниченьку!

Чьому не віриш мому серденьку?

Ой купи міні ключ-колодочку

Та замкни мене у коморочку.

Ой їк я схочу хлопця любити —

Будут си твої замки ломити.

Їк си наважу — двері віважу,

А їк ісхочю. — криз вікно скочю;

Ой намащу си я солониною,

Втікну я й кризь стеліною.

Ой чьоловіче-чоловіченьку!

Коли не віриш мому серденьку —

Купи ми, мужу, срібний дзвоночок,

Присили мені під подолочок:

Ой їк си рушу — дзвонити мушу:

Дзїнь-бам-бам — на твою душу!

і реготала, і кидала ся потім на шию, осипала ласками.

Називали її Марусяковою любаскою, але знов таки — хто то міг докладно знати? Усіх інших любасок Марусякових знали достовірно, могли в разі потреби скріпити фактами — про Олену ніхто жадних фактів не знав.

Часом, як десь в гостині розворушить уже вогнева горівка гуцульську кість, лютий данец розігріє кров до горяча, а руки мимоволі їкос хапають сусідку за усякі недозволені місця — прубує хто підсунути ся ї до Олени. Притискаєть ся плечем, шепоче на ухо — а вона регоче на всю хату і відбиває гострим яким словом, влучним дотепом. Узлощений претендент кричить:

— Та ї шо там сокотити? Шо сокотити? Та же то люцке все! Не оден уже тоту дорогу мостив! Пху!... Єк би хочь поренне шо, то би ни жель.

При таких словах Андрій блід і тремтучими руками

шукав сокири, але до него підскакувала Олена, обіймала за шию і, щось шепочучи, заглядала в очі. І він сїдав покірно, лиш важко дихав, а Олена тут же, мимоходом приліпляла неудачливому претендентові таку латку або оповідала таку подробицю з його житя, що всі помиралі зо сміху, і паний тїкав під загальний регіт з корчми, лаючи ся й відгрожуючи ся „калюхи віпустити та в герку запхати”. Але ніхто ніколи не торкнув Олени й палцем.

От сю Оленочку й захотїло ся провідати Марусякови. Іти до Ясенова цілою бандою — таки то було велике ризико. Таже до Устерік півгодини дороги, хто-небудь чи свідомо чи несвідомо міг дати знати Гердлічці, зрештою просто луна від вистрїлів опришківського баю могла донести ся до вуха всесильного мандатора. Але все те лиш прибільшувало гострість усолоди — і легіники з радістю стрїли намір Марусяка побаювати в останне власне в Ясенові.

Поубирали ся у найфайнійше своє лудїне; инший то тїлько навернув на себе, що ходити було невігдно. Щедро мастили голови найкращою передтогидною солониною, до крови шкробали підборїдя букатами кіс, наvertsали стїлько пар унуч, що ноги здавали ся ковбками, морщили собі нові постолі, пуцували бартки, наповняли ремені сороківцями, а тобівки тютюном — словом хотїли затьмити всіх і все.

І зленули буйно, гучно, з криками, з гевканем пістолїв, з галалайканем. Щоб одразу все село знало. Щоб збігали ся дивувати ся, чудувати ся, і заздрити й підхлїблювати. Та й щоб кожда Настунька, ци там Парасочка знала, що лїпшу май еку вберю тра викегати, що пора вже Венері спішити на зустріч Марсови.

І спішили. Корчма гула від мощних, нековирних голосів. Мошко звивав ся, як вужівка, стараючи ся всюда встигнути всім догодити й нічого не втеряти. Кождий стїл, кожда група живе своїм житєм. От щиро приятельські відносини, і люде обіймають ся, цілують ся по кождій чарці; от стримано ворожий настрій, коли сусїди гречно частують оден одного, але чекають лиш першого незручного слова, котре можна було би вважати образою. Але загальний тон корчми — було першеньство чорних хлопців, їх висшість над сими „домаретами”, що ради вигід спокійного житя терплять тїлько понижень, що не знають вільних бажань і вільного їх задоволення.

— Ей ви, домарета! — вигукне нараз хто з чорних хлопців. — Ци наплетали сорокивців доста? Ой пантруйте? Бо йк прийдемо — аби було шо дати. Та й лудіне робіт борзо.

А другий, ляскаючи по спині газду, питає:

— Шо чювати Ники? Ци давно зи згури ес обмив!...

Корчма регоче. Бо се гострий натяк. І кождому енчому Никифір може розрубав би голову сокирою, але опришкови мусит змовчати.

Річ у тім, що опришківські буйні показні гаразди пекли очи богатьом; не оден погадав собі: „от сей та той оден з другим сороківці розмітуют, гуляют та й баюют. А я ци ни в гачьох ходжу? Ци би й ни потрафив”?

Але кидати господарство, влізати з головою в усі небезпечности опришківського життя теж було не охота — і от знаходили ся такі, що хтіли пробічи помежи дощ і, приобрітаючи капіталець, соблюсти невинність.

Богато, коли не більшість, опришків були військовими „дезентирами” і тому носили коротко стрижене волосє; отже се могло, до певного степеня, служити зовнішною ознакою опришківства, але своєю дорогою могло піддавати ся й імітації.

І от який-небудь аматор легкої наживи в день кутав собі маржинку, працював по господарству, а в ночі підбрав верхне волосє під кресаню, а з-під споду троха стриг і в таким виді йшов пробувати щастя.

Так зробив і оцес Никифір Зимчек. Одної файної ночі зібрав волосє у гушму на темени, лице вимастив сажою і пішов грабувати свого кума. Кум сей жив глибоко в потоці; як би шо си трафило, то би вже ніхто не прийшов на ратунок. Тому Ботей був завше на сторожі: тримав кутюг добрих, зброя завше набита, хата в гражді — цілий фестунок! А до того ще й сам був собі хлоп не під стіл виріс: коби у ручки взяв, то потримав би. Отже не легко було сего Ботей взяти.

Прийшов Химчек у потік, підходить до кумового оседку Кутюги брехнули раз та й замовкли — пізнали. Став Химчек під вікном, а як зачати не знає. Запукав у вікно, лиш несміло, несвобідно, мов би до хати на ніч просив ся.

А сеї ночі Ботей сам був у хаті: жінка поїхала матір

провідати, слуги в полонину пішли. Почув Ботей шкребот у вікно, присів і дивить ся.

Бачить — якийсь чоловік, сам оден, на опришка не виглядає, хоч і при зброї. „А щезай бідо! — гадає собі Ботей. — Шо вно має бути?” Узяв пістоль у руку на всякий випадок і питає:

— А шо би ви доброго сказали, газдо?

А Химчек не знає що й відповісти. Стоїть мовчки коло вікна з надвору, а Ботей стоїть мовчки в хаті Химчак повертаєть ся кудась у бік і півголосом каже:

— А-но ви там, легіні! Пантруйте! — а потім знов до вікна з надвору, Ботей стоїть мовчки в хаті. Химчак поті ту й смеркь.

Ботей перелякав ся, виходить, просить до хати. А в хаті сунуть ся, світит вогонь, тягне хліб, горівку, бриндзю.. А як приготувив уже все, кланяєть ся низько Химчакови й просить:

— А може бесте, кумцю любий, вмили би си, перед смеров, бо то вно йкос... їсти в тім...

Картина.

І хоч як уже просив Химчак кума'нікому не говорити, але вже якось так воно вийшло, що скоро о тім знало ціле село. Сміху було доста, але більше за очи: кому охота наживати собі непримиримого пизмача? Сунет тьї у калюхий під темний вечір та й шо у тім доброго?

Але опришкам, звичайно, бояти ся було нічого, і вони потішали ся над Химчаком кілька хотіли. Бойчук оповів другий подібний факт — як в Ростоках Середних теж двоє таких аматорів пішли грабувати оден одного. Та ще й стрінули ся десь на перелазі.

— Єк си маєте, Йва?

— Гарс шо ви май.

• — А де Бог провади'?

— Та... шош... баби повідали ніби... о тік ніби сїна хтос поперевертав ци ек.. Іду си подивити. А ви куда, ни мавше діла питати?

— Ти я... ади... жинка шос... У череві ци де. Іду горівки — би ни помогло..

— Таков ночов пизнов?

— Рує йк корова. Мус, браччіку — нічьо їк мус. Іду

борше — може ше Цмуль ни спит. Дай Боже.

— Госкіт здорові.

І розійшли ся. Той пішов того грабувати, а той того. Забрали оден у одного що дало ся, ідуть назад. Оден собі погадав: не піду я стежков, аби того не стрінуги, а піду грунем ліпше. А другий те ж собі таку думку має і теж не йде стежков.

Ідут грунем — та й знова зустрічають! Оден терхь кегне поренний, а другий май ше ліпший!

— Ов?.. А то ви, газдо?

— Я. А се ви? А шо то, варе, кегнете? Відей драли кого?

— А ви шо несете?

Та слово за словом, слово за словом та вже й за бартки пора си фатати. Оден кричіт —показуй терхь, бо то ти мене ходив рабувати. А другий собі те саме кричіт.

І за малим, за малим не дійшло до крови. Та вже йкос си погодили, забрали оден у другого вузли.

— Але ж бо й натерхьали ви, кумочьку! — каже оден, крехтючи.

— Та бо й ви, сусіде, ни почькодували.

Корчма легала від сміху.

І пили й танцювали і одурманювали ся. Розбігали ся відтак з любасками по затишках, а хто не мав підходящого серафима в Ясенові, то надрабляв питем, трактував других і викрикував співаночки таким голосом, що кури у жидівськім курнику лякали ся і не могли вснути.

Зійшов місяць і обложив тьмою половину гір, притиснувши її вниз, а по другій, світлій, тонкій та високій розставив усюда дивні чорнобілі фігури.

В темних корчах, у лісочку навзнак лежала Срібнарчучка; перекусувала й випльовувала стебелця фой, а коло неї вив ся Марусяк. Щось шепотів...

Олена лиш угумкала.

— Угу... Угу... А так, так, а потім не то проговорила не то проспівала дрібушечку:

Ой там, ой там при пасиці

Просив заец у ласиці;

Вона ему відповіла —

Ти ни годен мого кіла.

Ае! ни годен, браччіку. Шибеничкі-ес годен.

— Але чькай: то-то мене не минет...

— Лиш коби вже скорше. Вже бих таку свічку Богови изсукала, йк нога кінцка, — і, лїниво потягаючи ся, говорила крізь зуби: — Ой га! Шош тра й т' хаті си пусувати, бечсру варити ци ек...

— То за йкім дїтьком вїходила д' мені?

— Та же ти звав?

— Ну, звав...

— Ну, то я й вїйшла. Гадала шош розумного вчюти, а вно нічьо нима, лиш пустек самий, — і робила рух встати.

— Ти з мене дурня ни роби, бо я не з тих. Я тї ни пускаю так, порожнов, аби ни смїела си витак: шо пив-ночі була з легїнем та й нічо не мїг мині ізробити.

Олена прищулювала очи і колола зїдливою фразою, кпючи з сеї можливости подїбного ущербку легїнської гордості. Але потїм нараз мов підкидало нею ввєрх: раптовно обїймала опришка, притуляла ся до него всїм тїлом і сама починала шепотїти, шепотїти, питати ся.. Питала ся, чи попадая файна, чи висока станом, чи не суха занадто, чи умїє цїлувати і усякі ще такі подробиці, на котрі легїнь вїдповїдав лиш хихочучи.

А місяць підїймав ся все вище й вище, стараючи ся заглянути в темну печерю мїж кущами, але на те ж і опришок, аби вміти вибирати схованки: не раз сто очей пушкарських повзало по тїм місци, де, зігнувши ся й не дишучи, сидїв Марусяк. То йому вже не сховати свою любку від одного ока?

..і заходив уже місяць... Більше як пів-ночі минуло, а під кущами все ще чують ся тихі річи, переривані поцїлунком, то дразнячим то ласкаючим смїхом. І лиш як підняла ся вже біла ранїшна зірочка, як продерли ся в глибину борчїв сїрі вовки, згризаючи тьму — розставала ся молодичка з опришком. А розставали ся — обїймали ся, серцем д'серцю притуляли ся; не на день не на два прощали ся, а може й на цїле жите.

І тому моцно цїлувала Оленочка свого опришка, сильно обїймала; вже тепер він хотїв йти, а вона не пускала. І лиш як уже затрембітала в останне трембіта коло церкви — остатний раз завмерла Оленочка, впивши ся губами в губи, і пішла-побїгла до дому...

А в хаті, сперши ся обома руками на віконницю сидів Андрій. Як сів учора у вечері, так і не встав і не поворухнув ся за цілу ніч.

Тихим кроком вступала молодиця до хати. Андрій не обертав ся.. Постояла хвильку, назвала його по імені.. Сидить... Не поворухнув ся навіть.

Скинула китар на гредку, поправила нову червону фустку на голові. Ще хвильку постояла, мов надумуючи ся, а потім сіла, тихо опустивши ся, коло чоловіка, обняла за шию і щось почала говорити...

І що вона йому шепотіла, що він їй відповідав — о тім не дізнаєть ся мабуть ніхто ніколи.

XXVIII.

Ішов якось Юрішко, атаман стебнецький Ясеновом. Був злий і несвідомо шукав на чім би тую свою злість виляти. На біду хлопчина якийсь — струже собі щось за плотом і в усє горло витинає опришківську співанку:

На високій полонинці
Ізродили рижки —
А ци підем, пане-брате,
На весні в опришки?

І то так різко, дзвінко, з ударом! Юріштан зупинив ся: хлопчака не видко, але голос далеко чути.

А вробимо топірчики
Із самої міді —
Їк підемо у вопришки
Ни зазнаєм біди.

У Юрішка кипіло все в середині. От так би одну лабу пристолочив, а за другу би роздер на дві половиши, ек жебу! А хлопчишка ще дзвінчійше стараєть ся, ще закрутистійше вигукує:

А шо у тій Чьорногорі
За вороні коні —
Ходім, брате, у вопришки,
Чюєм за червоні.
Ой учюєм за червоні
В пана молодого —
Та ек би то їх узети
З двора головного?

— „З двора головного”, — гадає собі Юрішко. — То відев про пана мандатора.. А може про мене? Ах ти пся мать, щенюк поганий! Вже го хтос мав učити.

Ой знаю я, пане брате

Їк би їх узьїти —

Молодого того пана

До скїни прибити.

Ой прибити руки-ноги

Ше й межї плечїма,

Шоби вин си на нас дивив

Чьорними очїма.

Того вже було заботато Юрішкови. Як вепр, скочив він через воринє, ухопив хлопця за волосє і почав ним трїпати в усї боки. Хлопець закричав не своїми голосами.

Бибїг гедя з гнївливим словом на устах, але побачивши всесильного пушкара, зупинив ся і почав низько кланяти ся.

— Даруйте му в чїм завинив. Та же вин ше ни кемує

— А... твою псом маму! Не кемує? А опришківські співаночки співати вмїє? То ти го вчїв!

— Та де би я го вчїв, пане втамане?... То так ади дес помежи хлопчїшями..

— Я ни маю чьїсу з тобов тут говорити, а хлопця я беру зи собов. Я вже знаю, ек си допитуют правди, хто го вчїв.

Вибїгла мати. Коли побачила, що її дитина вже в Юрішкових руках — так і вдарила ся головою об землю. Хлопець верещав, як ошпарений, але то нічо не помагало: Юріштан скрутив му руки ливною і пігнав перед собою, їк паце, підганяючи бартков.

Без шапки біг за Юрішком нещасливий батько, мати кричала не своїм голосом, збігали ся люде, але тільки дивили ся; ніхто не посмїв обїзвати ся й словом.

— Гет менї усї! — гаркав Юрішко, і люди розсіпали ся хто куда попав. Лиш отець з матїрю не відставали й бігли далї.

— Ідїть ид' хатї на дїдчу маму! — кричав на них Юрішко. — Їк мете бїчи далї, то вкатушую вбох та й будете сїгїти доків си сидит!

Знали, що то може бути, і тому вернули. А тим часом через відчиненї дверї до хати забрала ся свиня і господарювала по своєму. Побачивши такого гостя, газда так узло-

стив ся, що вхопив ків та текнув ним свинню по-голові, що вона покрутила ся, повертіла ся та й витягла ноги. Давай тоді її швидче дорізувати: поробили з тої свині ковбаси, навудили і почало ся ношене того всього добра до Стебнів.

Але вже переносили цілого пацюка, вже почали носити курей, полотно, кожух новий ані разу не вбираний, але Юрішко був невмолимий. Чому — і сам не знав. Умисно велів приводити звязаного хлопчика тоді, як приходили родичі і любував ся сценою, що відбувала ся перед очима.

Мати переривала ся від ридань, дизлючи ся на свою дитину, на бліде личко, на знемошіле в темнім катуші тілце; хлопчик кричав, рвав ся до матері, як червачок звиваючи ся у своїх кайданах, а Юрішко сидів і курив люльку. Мати кидала ся на коліна, землю цілувала коло його ніг — а Юрішко курив люльку.

Так, сильна була се душа. Одурили його, поставили не туди — і от мучив ся він тепер. Мстив усім за дісгармонію свого життя, божеволів і, мов запійний п'яниця, не міг уже обійти ся без своєї отрути. От таким мабуть був далекий цяр московський Іван батюшка Грозний. Бачив безодню під ногами, чув, як ніхто, все безумство, всю потворність своїх учинків — і ліз, і ліз все глибше у кровяне море, щоби на ранок шукати кров'яного ж похміля.

Болючо відчув Юріштан, що напрасну велику кривду чинив батькови й матері, що піддав ся злобній хвилі і взяв хлопця на муку за пусто-дурно. Знав, що відбирає у хлопчика здоровле вогким підземелем може й навік, надаремне тортує батька й матір, що авторітет його не вщербив ся б ні на йоту, колиб він от хоч в сю хвилю позволив узяти хлопця до дому — а мимо того все таки тримав дитину в катуші, приймав дарунки, хоч не раз сам би хотів обдарити бідних нещасливих людей. І йому хотіло ся аби вони бодай лаяли ся, відгрожували ся, збирали ся мститись, але се були звичайні смирні люде, терпіли все як вівці, і Юрішко знав, що коли він випустить нарешті їм сина, то вони лиш помолять ся до свого чорного образа в куті і передадуть всю свою справу на руки неквапливого Вічного Судії.

Але троха помилив ся. Випустити хлопця він випустив і під натиском нових вражін забув про своє надужите, але

не забула о нїм мати. Памятала, день і ніч памятала і зберігала в умі деталї, аби передати все те в руки земного мстителя.

Опришки. Знала всі легенди, всі пісні про Довбуша, була того переконаня, що й кожний опришок — то Довбуш, втілене сили й правди. Поскаржити ся отаманови опришків. Якому — то все одно, вона навіть імен їх добре не знала. Всі вони однакові, всі — носителі істини і мстителі людських кривд. І бігла-б шукати сего отамана в ліси, в полонини, геть усюда, але обовязки приковували її до хати і треба було обмежити ся на саме лиш чекане.

І вона чекала. Все чекала, що щасливий випадок звезде-ж її нарешті з яким-небудь отаманом опришків, оповість вона йому — і от тогди віділлють ся Юрішкови усї криваві сльози і муки нї в чім неповинної дитини.

І коли почула на своїм далекім верху, що до села зійшли опришки — не могла дочекати ся дня. І раненько встала, загорнула хліб у рушник на пригістне і збігла до села шукати отамана.

Але ніхто не знав де він є. Запропонували їй посидіти в корчмі — вже напевне він тудя явить ся. Але сидіти в корчмі, місци радости з незагоєною раною в серці, не хотіло ся, і вона пішла тим часом до одних своїх знакомих, зачекати ліпше там.

І довгими здавали ся їй ті години, але вже постановила ліпше пересидіти, як знов іти даремно. І коли прийшла потім до корчми пополудню — там уже був бай горою. Визкотіла скрипка, ухкали легіні, витанцьовуючи й тупим звуком вибиваючи постолами; лила ся горівка, чули ся задушевні розмови, пісні; чад туманив очи — а в тім усїм, маленька й непомітна, стояла у кутику газдиня зі своєю кривою.

Аж закашляла ся від диму і довший час не могла нічого розібрати в сизих хмарах; бачила лиш, як метали ся тудя-сюда фігури, розмахували якісь руки, ноги дупотіли. Потім очи привикли, почала шукати отамана.

Гадала, йдучи, що одразу пізнає. Наче цар буде сидіти високо в пишнім-препишнім уборі, а всі будуть кланяти ся. Але жадного царя не було, були собі звичайні пів-пяні легінці, а хто з них отаман — невідомо.

Насмілила ся запитати когось.

— А де ж, варе, сам пан вотаман?

— Асек тут був. Ади генди сидит.

Марусяк саме в сю хвилю їв щось. Газдині ніяково було перебивати їду і вона хотіла було заждати. Але перед опришком стояло багато: видимо він зголоднів дуже, і довго довело би ся чекати. Газдиня приступила Серце било ся...

— В добрім здоровлю спожити, пане юнаций.

— Гекувать за добре слово, — не поглянувши навіть, відповів Марусяк, звичайною формулкою. В своїй блискучій величності, ще повний солодких учуть своєї побіди над самою красивою женщиною, він міг і не помітити сеї убоженької баби.

— Може бесте були такі ласкаві та й грешні приймити цес хлібец вит мене, пане юнаций. Бох би вам шестя примножив.

Марусяк глянув і задоволено усміхнув ся. Хліб узяв і положив коло себе на столі.

— Гекуват. Видів маєте шос, газдинько, до мене.

— Ой маю, маю, любчіку солоденький, дав би Госпіль любенький ни мати бирше.

Хитала головою і збирала ся плакати.

— Ну, то кажіт, най слухаю.

— Може бесте харчювали, бо з тим не спішно. Ади ни було спіху тицький чес, то нима й тепер.

— Та я му їсти, а ви мете говорити.

Газдиня оглянула ся. Пяні люде, запах порозливаної горівки натопаного на підлозі бруду, погані слова, чад — все те дисгармоніювало з її сердечною тугою.

— Ой легінику мій ти медений та цукрений... Ни казати би ми тут...

— А чьому би й ни казати? — вмішгував ся хтось з псевнівських газдів. — А чьому би ни казати? Ци ми ни знаємо?

— Шо ш там? — питав ся опришок.

— Та то ади, пане, таке, шо Юрішко збиткував си над ними дуже: укатушював сина, таки ади хлопця, малого. Та й носило си ид'нему, лиш шо си возом ни возило, ае...

Марусяк похмурнів. В корчемну гармонію його сили і загальної поваги вривала ся диссонуюча нотка.

Треба було гадати, як вивернути ся. Щоб з честю. Але поки що ще не знав як.

— Та й що ш? Та ви, неню, ни плачьте, бо мені не розумно, ек ви плачїте.

— Ек же ни му плакати, шо збавив дитину здоровля на віки. Шо був хлопец їк хлопец, а тепер у ночі си зриває, кричїт, на ноги си скаржит. Йой боженьку... Та й звидки ж нишесте впало, шо храни Госпїтку любий усекого ви' тако-го.

— Та й шо ви, неню, хочїте вид мене?

— Та й то так тому пропадати? — скрикнула газдиня. Вже почула серцем, шо янїсь не так з нею говорить опришок, і слова не такі.

— То так тому пропадати? Та же то ни чьоловик, а пес! Та же вин люцку би кров пив, ек воду! Та шо вин си накарав, шо си набив, накатував си людей — їй бідочько моя кервава!

Газдиня забула обережність і кричала, не зважаючи на те, шо може завтра ж усї її слова буде знати Юрішко.

— Та й не буде такого легкого на руку, аби го зі світу спас? Та я сама бих застрілила го, ек кутюгу, на шкамате бих порубала та й свиням би до корита пометала бужатки. Та й свиней би тотих попалила, аби мнеса того ніхто ни покушев та би ни встїк. Ой, ди правді шос нима добра на свікі!... Шо вже сми гадала, думку держела — тот ді мене поретує, тот за кривдами моїми, за нишестями синими моїми си вдаст. А ви... Ой дав би вам Бог здоровля, пане юнацію та й вже. Людочьки добрі!... Та де ж тої правди шукати, скажіт минї, порадьте минї!... — і брала голову в руки і причитувала.

А Марусяк майже нічого того не чув. Невідступно, безпорядочно, хапаючи ся то за ту, то за иншу гадку, думав тїлько про одню — шо сказати? Шо сказати, як ви-вернути ся, щоби з честю, щоби з достоїнством?...

Потїм лице його прояснило ся і він „изрик”.

— То, видите, газдинько ма солодка, так їде. Я Юрішком ни требую, лиш вин мнов требует. Гонит си ровтами за мнов та збиває, а оннак не може мене їмити. А я за ним си ни гоню, лиш, — і Марусяк зупинив сл, підняв палець у гору, — лиш до чесу. Розумїєте? До чесу. Бо їк я вже си погоню за ним — ого! Тогди вже простиг його боршь. Тогди вже лиш кури запїли по нїм та й вже.

Бурливий і підхлібний гомін одобренья пішов корчмою. Престиж був уратований.

— Ає, ає!... То вни правду говорє.

— Та то таки так, ади, й є та й вже. То мудре слово.

— Я, кає, ним ни требую та й си ни гоню. А вже йк погоню — тримай кучьму, га-га-га!...

Марусяк узяв ся за перервану їду. Зовнішно він був задоволений і корчма зовнішно була задоволена. Але в середині гризли Марусяка неприємні почутя: і то, що от міг він бути предметом таких надій, а не в силах був їх оправдати; і те що він, власне кажучи, брехав, коли говорив ніби не требує Юрішком; і те, що корчма може навіть не дуже глибоко й вірить у таку його, Марусяка, могутність — що от захотів, мовляв, та й роздавив Юрішка, лиш гинет.

Але назверх і Марусяк і корчма були задоволені — і серед усіх тих задоволених одна лиш мати зостала ся ображеною. Всі її надії були розбиті. Вона так чекала, так вірила, що знайде правду — і от тепер показало ся, що жадних опішків, лицарів правди нема, а є звичайні собі розбійники, котрі не тому лишають Юрішка в живих, що ніби не знають про його звірства, а тому що боять ся, підло боять ся, так само як і всі, а може ще навіть більше.

І не сказала більше ні слова Марусякови. Лиш поклонилася низенько, дуже низенько Марусякови і вийшла. Та вже ж і плакала-плакала дорогою — гори хитали ся!

А в корчмі — во істину день сензації сьогондя! Ледве утихли розмови про горе бідної баби, як появили ся...

Та таки так і не можна сказати хто появил ся. Появили ся Срібнарчуки. Разом!

Ає, ає! Разом! І Олена і Андрій. Та Олені не диво, була вона тут не раз, але Андрій!

— Браччіки! Корчма си валит! Світ перевертат си!

— Свят-свят-свят кум Саламон! Андрійчіку! Йким дивом дивненьким, їким чудом чудненьким?

— А подивіт-ко си, газди, ци не вівалив вин там порога. Бо то, ади, з незвичьки...

Видимо любили сього Андрія. Щось тепле чуло ся в усіх тих словах.

Олена була вбрана, як королева. І не так, щоби все на ній було дороге та богате, але просто вміла вже так, знала.

Як прийшла, бровами повела, роскотила срібним горохом веселого сміху по стінах — так мов одразу посвітлішало в корчмі. Посипали ся жарти, заклики з усіх боків. Якось відсунули ся на другий плян і опришки і самий Марусяк.

— Ци дужі ви двоє? Браччіку, Андрійку! Ідіт-ко ви суда из жинков. Посувай си ти, стара.

— Ой і я би хтів, браччіку, такої жинки.

— Та ци чюєте, кумочьку, тра сто воликів скохати аби таку жинку дістати. Правда, Оленочько!

Олена віджартовувала ся на всі боки, дзвінко сміючи ся. Нарешті залізли за оден зі столів, сіли. Жид підбіг і теж жартував.

— Ви такі у мене рідкі гості, шо я би з вас і грошей не брав.

— І не будеш. Я плачу, — обзивав ся сусіда. — Хіба ъ ни можу раз за куму заплатити ци ек? Та же ми куми — так ци не, Оленочько?

— А ек же! Таки куми. Лиш ни знати ци проти дня ци проти ночі.

Всім було весело від присутности сеї молодиці і всі сміяли ся. Лиш не сміяв ся Марусяк.

Він нараз почув, що перестав бути центром загальної уваги, і се боляче його діткнуло. Ну, Олена — нехай би вона. Але Андрій! І на него тепер звертають більше уваги, ніж на самого Марусяка, отамана опришків!

Удавав, що зовсім і не бачить Срібнарчуків, говорив підкреслено рівнодушним тоном про дрібні річи, а коли жид, завозивши ся коло стола Срібнарчуків, не так борзо підбіг, Марусяк рвонув його за бороду, і лиш, бистрим рухом підкинувши голову, корчмар спас ся від вічного поруганя.

В хаті почало наростати якесь напружене. Нічого, здавало ся, не змінило ся і так само дзвеніли чарки, так само лила ся піна з пива, і дим все так само ходив сизими хмарами, ударяв ся то об одну стіни то об другу, повзав між людьми, то обгортуючи фігуру чоловіка, то знов її обнажаючи.

Але тепер дим став немов густійшим, до него примішало ся ще щось. Якась сила громовинна незримо збирала ся десь на двох полюсах, щоби розрядити ся потім, потрясти і в наслідках незнаних zostавити слід по собі.

Зухвало й голосно сміяв ся Марусяк при своїм столі. Хвалив ся своїми богатерськими вчинками, і тими що були і такими, що їх не бувало. А при другім столі — мов ластівочка, мов горличка коло свого голуба, припадала Олена коло свого чоловіка. І Марусяк чув, не так чув як відчував крізь голосні свої похвальби тихо сказане слово ласки, бачив як Олена близько сідала, обіймала за шию, а потім узявши праву руку мужа, притискала її до чола і до грудей по двічі. Се був якийсь предвічний поганський жест для означеня повної своєї покірливости і рабської любови.

Кров кипіла. Марусяк уже важко дихав.

І дивне щось почало творити ся в корчмі... Ніхто нічого не знав, ніхто нічого не міг би сказати певно, але забрєніло вже щось у сїм пересиченім повітрі, майнуло якесь таємне крило — і розділило людей на два ворожих табори. Чомусь згрудили ся легіні і одна половина гостей коло Марусяка, і чомусь друга половина оступила стіл Срібнарчуків. Голосно сміяли ся в однім гурті — ще голоснійше сміяли ся в другім. За одним столом кричали меду флешу — за другим казали собі дати дві. Бідний кочмар — йому було найгірше — метав ся як миша у клітці, не встигаючи навіть обтерти поту під носом; а його більше чутлива й більше уважлива жінка, вибравши хвилинку, відкликала у бік і шепотіла йому щось на вухо швидко-швидко...

— Ох не перед добром, ох не перед добром вони так поть. Диви ся, Хаїме! Ох диви ся!...

А Хаїм лопотів їй у відповідь:

— Ну і що?... Ну і що?... Ну і що?... Ну і нехай порозвалюють оден одному голови, нехай бере дїдько одного з другим, — і, не договоривши, зривав ся з місця, як підстрілений, біг виконувати приказ одного зі столів.

Роскотисто реготав Марусяк. Він саме оповідав тепер подробиці любовних своїх авантур, називаючи річи їх іменами.

— Я не бінний на гівки та й на молодиці, декувати Бо гови. У мене їх у кождім у селі є по кілька. Бо я маю розмовоньку коротку: посилаю газді сказати — аби твоя дочька ци там жінка зибрала си йк може найліпше бути та йшла д' мені туда й туда. Та й вже! Та й авс!

Його оточене сміяло ся підхлібним сміхом.

— А в нашім у в селі також маєте?

— У вашім селі? В Їсинові?...

..і жутким мовчанем проткнула ся корчма... Все затихло... мов перед ударом...

— У вашім у в селі — і голос опришка подразнений, остружений, лиш оден чув ся тепер на всю хату... Все замовкло... Корчмар присів десь коло бочки і тремтів...

— У вашім у в селі маю Срібнарчючку Олену. Їк зиходжу ид вам у в село — знак ставю, аби віходила у плай на тот бик. Вна віходить, там я її й...

Очи всіх повернули ся на Андрія. Мов кождий знав наперед, що по цім мусить іти.

Весь білий, не спішачи підняв ся Андрій і йшов до Марусяка. І тих кілька кроків, що він переступив через корчму — здавало ся вічність цілу тягнули ся.

Устав і Марусяк... Він навпаки — був червоний, весь налятий горівкою. Устав — і якоесь погнув ся увесь на оден бік.

Андрій підійшов до него близько.

— То моя жинка ид' тобі віходила?

— А віходила!

— Давно-о-о? — і, не дотягнувши того довгого „о“, розмахнув ся Андрій і що було сили ударив Марусяка в лице.

Захитав ся опришок. Бризнула кров, як з рубаної рани.

..кинули ся... счіпили ся... Розскочили ся люде в усі боки, як бризки води.

Ухопив Марусяк Андрія, здавив полонинською силкою коханою і, піднявши до гори, вдарив об землю. Але не повалив! Як кльоцями, бухнув Андрій ногами у землю і сам на свою чергу ухопив обома руками опришка за шию.

Посиніло, налило ся ще більше кровію лице Марусяка... Нелюдським вимахом голови вирвав ся він зі смертної пастки — і тут уже оба схопили ся в боротьбу.

Ох і люто ж бороли ся гуцули!...

Руки мов сталеві дроти врізували ся в тіло. Розлітали ся в дрібязок столи, лавки, зачеплені по дорозі... Два толуби медвежих вертіло ся по хаті, наперли на великий стіл і, грюкнув він, влипнувши в стіну і затріщавши.

І в переляканім захваті, затаївши віддих дивила ся на ту борбу корчма. Бо то не борба була, а питане життя й смерти. Хтось мав гинути нині.

От спіткнув ся Марусяк на повалену лавицю загінками, одно коліно підігнуло ся і він упав. В розмаху ледве, не перекотив ся через него Андрій, але утримав ся і насів на опришка зверху. Позеленів.

І вив ся опришок, як змія під каменем. Високо підкидав ногами, бив ними з шаленою силою об долівку, але нічого не міг поробити. Ковбком водяним лежав на нім Андрій і дусив.

Корчма оцкнула ся і криком одобренья витала свого Андрія. Хто ж би міг гадати, шо вин такий дужий!

Але в сю хвилину стало ся щось страшне.

Звиваючи ся змиєю ,намацав опришок ніж у ремені. Витягнув його тепер і повхнув ним противникови у живіт.

З ревом нелюдським повалив ся Андрій і качав ся по долівці, а кишки випадали йому з черева, і він сам заплутував ся в них, і рвав, купав ся у власній крові.

І від жіночого крику задрожала корчма. Срібнарчучка повалила ся на мужа.

— Ой мужу ж мій, приетелю ж мій! Та чім же-с си провинив, шо свойов кровіов землю сповенив?

В сю хвилю вбіг вартувий і крикнув.

— Пане отамане! Їкіс люде дорогов кинно!

І під гнівні ворожі покрики ясенівців, під їх погрози почав тікати опришок Марусяк, от як звичайний собі злодюжка. Біг до Черемоша, в ліс, до коней, а йому услід свистали, тюкали ,а хтось верг каменем.

З сеї хвилі Ясенів замкнув ся для Марусяка на віки.

Серед ночі, мов вихор, налетів на Жебе, зірвав Марусю з ліжка і, не даючи їй навіть одягти ся як слід, сонну кинув на коня й пігнав, пігнав, пігнав — на Чорногору.

XXIX.

І от знов їде Маруся серед красивих панорам, співучих краєвидів, радісних скарбів природи — але не бачить їх. Знов синіють, замикаючи величезне коло, далекі гори — але не веселять уже серця Марусі: се коло замкнуло ж їй світ. І безконечною здавала ся та далечинь для пейзажа — і тісною стала тепер для житя.

Красивою низкою простягли ся опришки по Чивчині, їдучи полониною все вище і вище. От Гомул... Тиша і

безлюдність. Здавало ся, ніколи не ступала тут нога людини, ніхто від віків не порушив сього величного спокою.

Але ні. От несумнівні сліди присутності чоловіка: якісь рови, котрі в жаден спосіб не можна було би вважати ділом рук природи. Немов затерті сліди давних якихось, зруйнованих зубом часу будівель. Якось дивно то все було бачити тут.

Всезнающий Юрчик каже, що се пани тут колись серебро шукали.

— Ає, ає. Шукали, копали.

— І знайшли?

— Та знайти знайшли та шо с того. Оннаково ни мож го було узети.

— Чьому?

— Молоде видів ше було. Пани понаставели тут таких дворив шо варт. Найбирший пан був оден — Павлушка си називав. Та й заїв си вин шош, Павлушка тот, із опришками. Шо в них там уже було, ни знаю, а лиш дуже пизьму велику мали опришки на того Павлушку та чькали способом. Та ек уже си дочекали, так облупили му голов, Павлушці: от докив волося на голові є обрізали та й тоту із волосем шкіру з голови здерли, зи собов узели та й пишли. Вмер ади с того Павлушка та й ни кортіло бирше панів осідати у Чівчині. А тоті двори розиприли та й распали си гет — ото, шо видко, то лиш їх позистало.

Юрчик плюнув у той бік, де видніли ся рештки. Не любив, дуже не любив панів Юрчик.

З огидливістю вислухала Маруся се криване оповідане; представляла собі зараз, як облуплюють голову звязаній людині, як вона кричить, випуливши очи. Фе!... І серед сих людей, шо облуплюють другим голови, вона мусить жити ціле жите!

Приїхала знов до свого логова.

Опришки радїли. Витягали з-під каменя заховане добро, реготали, а Марусі було невесело. Чужа всім, віддаляла ся, сідала над обривом скелі і думала. І безрадїсні були сі думи. В непривітних, суворих контурах, в темній порожнечі.

Коло замикало ся. От дзвенить важкий ланцюг, залїзна брама скрипить, зачиняючи ся, невидимий хор проспїває скорботну пісню безповоротного — і вже... І вже кінець! Вічна, камяна тюрма, гріб, а в нїм малесеньке віконечко...

І сухі очи боліли, слова завмиralи на устах.

А часами нараз находила на неї рішучість. Тоді говорила сама собі.

— Ну, то що ж? Коли так випало — треба корити ся. Кождий покiрно мусить нести свій хрест, який би важкий він не був. Понесу ж і я свій. Не судило ся бути жiнкою священика — буду жiнкою гуцула, але не опришка.

І тоді, вишукавши хвилину, що Марусяк був тверезий і м'який, відкликала його далеко від опришків, сiдала на шуварі, а його просила положити їй голову на коліна.

— Голубе мій!... Дмитрику мій!... Чи вже тобі ще не наприкрило ся таке жите? Ну скажи, сам скажи. Та хіба ж се жите: вічно мов звіре в барлогах, в бруді, вічно п'ятика, лайка, нічне розбиване, тiканина, а в решті — шибениця. Та же ти дня не перебудеш, ночі не переспиш спокійно. Та ще поки ти молодий — ну, ще яко-тако. А коли постарієш — що ж тоді? Та же як вовк меш здихати десь у сиглах, та ніхто й води тобі не подасть, ніхто не прикриє, як змерзнеш.

І гладила опришка по голові, ласкала. І сей ніжний голос, і жалібні сi слова, і ласкавий дотик жіночої руки — то зрушувало опришка. Уявляв собі свою будучність — і жаль ставало самого себе. Лежав похмурений, з міцно затисненими зубами.

— Гадаєш за гроші все купиш? Ой не купиш за гроші усього, не купиш. Ні любови не купиш ні навіть приязни. Будеш дорого платити, щоби за тобою ходили, а сам ночі не заснеш, зради боючи ся. Тебе будуть тримати у хаті, а сами підглядати муть де ти гроші ховаєш. І віддадуть тебе у руки якомусь бірову чи двірнику, а то й сами задушать сонного. Бо люде всюда люде, куда не піди. І де-б ти не зайшов у який чужий край, під яку-б ти віру не попав — всюда знайде тебе людська злоба та й заздрість. І не відкупиш ся ти від неї, як смерти не можна відкупити ся.

Марусяк гриз травинку і чорнів від чорних дум. Отже й перед ним замкнуло ся колесо.

— Слухай, милий мій, голубе мій, серце моє... От узяв ти мене з собою — і нема мені повороту. Мушу ділити з тобою долю й недолю, мушу бути з тобою весь вік. Але як подумаю, що сей вік мій може минути от тут, у сих логовах, без хатки, без садочку, — повісити ся хоче!... Місяць

— добре; два — най буде, але завше, завше, — се ж над міру сил людських. А ще ж... ще ж погадай що у нас можуть бути діти. Голубчику!... Ти лиш вдумай ся, що то значит те велико слово... Дитинятко маленьке... купатоньки треба... теплого ліжечка, а замість того — громи полонинські, вітри й мреч. Ой Дмитрику, Дмитрику, соколе ж ти мій ясний!... — і заходила ся теплими материнськими сльозами.

А опришок чорними губами ледве ворухить.

— Мині гітей не тра. У нашім стані, у вопришківськiм так идет: ек си з'євило — за лабу та в корч.

— Бій ся Бога!... Дмитрику!... Що ти говориш?... Ти?... Ти міг би?... Мою дитину?...

— А чьїму би й ні? Коли воно заваджеє.

— Ні, ні, ні, ні, ні... Я ніколи тому не повірю. Се ти так... Се ви, опришки, лиш так говорите... Щоби лякати... Та де ж би ти... Та же...

Вся дрожала. Зараз же уявляла собі, як хапають маленьку дитиночку за ніжку, б'ють голівку об камінь... А у ночі приходить вовк і жере трупик... О-о-о!...

Була близькою нервового атакую.

— Дмитрику... Соколе... Скажи... Скажи, що се ти тільки так... що ти... скажи... скажи...

З-під лоба дивив ся опришок, затиснувши зуби, і мовчав. Потім устав.

Підійшов до краю похилости, що йшла гет далеко у низ і переходила в пропасть. Сині тіни переломлювали ся на камінях. Хтось могутно дихав теплом. Високо над головою брєніли невидимі мухи.

Опришок постояв хвилинку, весь у сонці, потім злегка трунув ногою величенький камінь. Давно лежав він тут, зріши ся з землею; може ще від початку віків, коли вперше застокоїли ся сі гори і здивовано ще, по дитинячому дивили ся доокола. Тоді ляг сей камінь тут і не поворухнув ся більше з того часу. Звеніла об него зрідка підкова опришківського коня, вівці перескакували одна за одною, сїдав перелетний птах — а він все лежав, мовчазливий, німий, поки от не прийшов опришок і не трунув ногою.

І, лїново перевалуючи ся, покотив ся камінь у низ. Не хочачи, бажаючи зупинити ся на кождім своїм кроці, плачучи о безмятежнім спокою минулим, привалуючи маленькі

кущики долину по дорозі.

Але невмолима сила гнала його в низ, змушувала прибувати. Все швидче й швидче почав перевертати ся камінь, заворушив ся, затремтів, почав розганяти ся — але в сю хвилю одним скоком догнав його опришок і, поставивши ногу, затримав на місци.

Стояв тепер у низу і дивив ся на Марусю, піднявши голову.

— Вигіла-с?

— Виділа, — відповіла беззвучно.

Обережно, мов боючися образити, прийняв ногу опришок...

Камінь перевалив ся на бік. Секунду вагав ся, мов би роздумуючи — чи лягти знова на віки а чи котити ся далі, але щось валило його. Ще раз перевернув ся нерішучо, захитав ся, двинув ся, став на вужче ребро — і пішов... пішов... пішов у нову путь. І з кожним поворотом мов дуже штовхав його хтось. От підскочив, заблискав у повітря. От ударив ся об землю й знова підскочив! І ще раз, вище! Ще!... Вище, ще вище!... От уже не біжить, лиш скаче! От уже свистить, розкидає, розбиває все по дорозі! І вдарить ся об землю, і загуде ударом — і знов, знов скаче і реве і гупає.

На дорозі лежав відломок скали. Виріс, мов гриб, з-під землі — і от, став на дорозі.

Летить! Гремить! В безумнім розмаху, в безумнім риску, ударивши ся об землю, підскакує вище всіх разів камінь, хоче перелетіти і... — на всім полеті шаленім гримає об скалу!

Розбиваєть ся на двоє, на четверо, на дваццятєро, на мільйон шматків і шматочків. І, дроблючи ся ще більше, малесенькими скоками добігають вони, епігони, до кінця, булькають десь там у потік, гине й слід їх...

І немає каміня.

Був, віковичний. Грів ся на сонци, слухав тишу і сам її творив. Потім летів, гремлючи на всі гори — а тепер щез. А сонце палить. А мухи бреньять високо.

Чаром якимось повіяло на Марусю від сеї опришківської загадки. Се був символ пустині, красивий дивно — але не вмiла його відгадати.

Мовчав і опришок — і якась гризлива туга проїдала

йому душу в сю хвилю. Потім трухнув головою.

— Вигіла-с?

— Виділа. Але що то?

— Доків ни роскотив си камінь — ногов го-м спер. Але витак? Пиди го зипри. Ей, і ни трубуй. Бо ни зипреш. Бо нимає такого бога на свікі, шоби го спер. Хіба лиш отота скала. Але не зіпрет — лиш знишшіт...

І сумно зітхнув і сумно говорив далі...

— Так і мое жике... Доків ни ступив-сми на цесу доріжку, був — от їк цес камінь,тихий. Я би нікому нічьо ни зробив бих. То би казати кривди — нікому бих ни зробив. І ек зачер-сми онним палцем теж мож було мене зупинити. Словом онним добрим зупинити мож було. Але тепер — х-ха! їк зачер-сми на дві руці, заланцухував си у цес талан гіренький по саміську шию — нима тої сили на свікі, шоби мене з того візволила, шоби мене на старе місце вернула.

Глибока, щемлива тоска почула ся в голосі опришка. Попустив низько голову...

— Кажеш — нима тьї повороту. А мені є? А де ж я си поверну, д' кому я прийду? Я ж дизентир. Їк би прийшов т' хаті — най би й ни був опришок — та й то вже моя зіспівана. А я ше не хочю вмирати, я ше ни порахував си. Я ше маю рейства на Юріштана на стебненцького. Я му ше пригадаю, ек вин мою стариню катував, ек я з воська укік. Шо брав скалушями та крутив старій нені руки та вібивав зуби обцасами.

Дмитро скрипнув зубами, мов кістку перегриз.

— О!... Я му ше то-то ни дарував! Я му ше то-то записую — шо мала мене стариня вирікати си. А ти кажеш — на грунт сідати. Ні! Лечю, їк тот камінь. Розібю си — най буде, дідько бери, а повороту мині нима.

І знов стояв той самий Марусяк-опришок. Знов знайома нахабна усмішечка на губах, знов щось таке відтручуючо-мужеське.

— Та й знудило би ми си. Мачьок у городчіку садити та кукурудзку лупити? Ой га! Ни до того я навик за цесі роки. Бю, пю, стрілею, гівки люблю — то ми любо! То моя робота, а не голов гудзицев бриндзю бити.

На тім і скінчила ся розмова — і знов темно було до окола Марусі, знов чорні думи сїдали, як круки на пооране поле, знов не знала по що жити, по що мучити ся.

Не багато прожило ся, а багато пережило ся. Чи то та сама Маруся, що так ще недавно бігала садом, ганяючи ся за Оришкою?...

І запахло теплою кухнею, свіжо-здоєним молоком, ви-прасованою білизною. Тихо цокав годинник, захрипів і вибив тринадцять.

...Рукою треба було відмахнути ся, аби счезло то, аби знов виринули перед очима безконечні простори завмерлих гір, і блакитний туман, і звучна, гремлива тишина.

І вона вирнула знов, ся мертва красота, але не манила еже і не тішила. Була чужою, була навіть ворожою. Так, бій велетнів тут був — але що з того? Кипіло тут вогнене море, здвигала ся гора на гору; чорне небо насичене важкими випарами, низько нависло і відбивало в безмірних просторах криваве зарево. І роздирала ся паша землі, вогонь вилітав і лизав се небо; поплавлені металі бризкали до хмар, ревли й біснували ся — так творила ся Чорногора. Але що з того? Хиба не стала ся Чорногора чорною тюрмою для Марусі?

Нехай, нехай все те було. Нехай з музикою підземних шумів заливала вода кипящим морем землю, що лиш гострий шпиль Говерлі та широка неуклюжа спина Пип Івана підіймали ся над безбережним океаном — нехай. Нехай прилітав потім тихий журливий сніг і творив мертву пустиню, заповняючи пропасти до самих країв — нехай, нехай говорить о тім усім Чорногора.

І як прийшов на неї перший раз гуцул, і пробігло полониною перше приручене стадо, вперше зазвучала трембіта, і пролилась перша кров... Най співає о тім місяць, най шепоче, зупинивши ся, задумчивий вітрець — Маруся не чує, не хоче слухати її материнства. Ліпше вже слухати, як збігає борщ на плиті, і гремить, маглюючи, молода служниця. Ненавиджу сі тісні простори, сю безконечність, що обмежує.

XXX.

А опришки пили, пили так, мов би ніколи більше не доведеть ся їм пити у житю. Горівки принесли багато, стримувати ся не було причин — отже пили. Іноді до повного отупіння.

Попадя вже їх не женувала більше і говорили при ній все, так що Марусі треба було тікати куда подалі тай сидіти там, доки не настане ніч, доки не свисне опришок, кличучи Марусю до брудного логова. І лізе з ласками, слинявлючи ся й сопучи, і засипляє потім коршмарним сном.

Раз попили ся опришки до блакитного змія. Маруся сиділа далеко на боці і думала невідрадні свої думи.

— Боже мій, Боже мій! Серед яких я людей? Пяниці, в крові руки миють, живуть гріховно. А я ж таки жінка священика, предстоятеля перед Господом — і от волочу ся полонинами з убійниками. Ой і що ж мені в світоньку робити, ой і що ж мені в бідонці казати!...

А коло огнища в сей час між п'яним Марусяком і п'яним Бідочуковим ішла розмова. Одразу неможна навіть було зрозуміти про що власне вони говорять.

— Ци так я, браччіку, говорю?

— О!... Цесе розумне твоє слово и-бигме. Та та' уже й я искажу, шо розумне. Бо шо є розумне, то є розумне, а шо дурне, то є дурне.

— А це ти також, браччіку, мудро сказав, лиш слухай, шо я ті скажу. Тут усі мої гроші, — і Бідочуків здіймав ремень, набитий золотом. — Утут усі мої гроші, бери.

Совав ремінь у руки Марусякови, але Марусяк навіть не поглянув. Не поворухнув ся.

— Я ни беру.

— А ні, ти таки візьми. Я те прошу — візьми. Бери усі мої гроші, усу мою працу, а витак я тобі своє слово искажу.

— Я ни требую твоїми грошима, бо у мене своїх доста. Я не бінний.

— Я знаю. О!... Я знаю! Шоби у нашого, рахувати — у нашого! втамана ни було гроший? Хо-хо!... А в кого ж вони тогди будут тогди? Ні, я лиш си питаю — в кого вни тогди мают бути? Але мої гроші ти таки бери. Єк мало — кажу тї опередь усего побратимства, шо половицу свої пайки, йка на мене пайка буде припадати, му видавати тобі — лиш відступи мені свою попадю.

Марусяк не здивував ся, бо такий торг був річею звичайною. І коли б розмова йшла не про попадю, може він і не роздумував би так довго. Але попадя! Се ни барабуля луплена. Тут треба тов карабушков покрити, шо на шиї.

І Марусяк думав чи робив вид, що думає, п'яно уста-

вивши ся остеклівшими очима у ватру. Всі хлопці, що були поблизу, зацікавили ся і чекали — що скаже отаман.

Марусяковн шкода було втратити попадю. Як там не як, а те, що він її мав, підіймало його престиж. Але мовчати довго було неможна, і він почав говорити, сам ще не знаючи що скаже.

— Сй Бідочінетко! Мудрий з тебе хлоп, їк я виджу. О, мудрий! Та лиш і в мене ни кукурудзені шуйки у голові сиде. Я любасками своїми ни гемблюю. А шо я свої хлопці лжблю, то я ті кажу: твоїх грошей я ни беру, а даю тобі свою попадю на тиждень за бездурно, аби лиш памнетав, коли ме тиждень видходити. Розумно?

Потім цілували ся, ще пили і ще цілували ся. А потім Марусяк свиснув, як на собаку, призиваючи Марусю свистом. Але було ще рано і Маруся не пішла. Опришок засвистав ще раз, а потім нахмурив ся, взяв Бідочукового за руку і пішов до Марусі. Всі опришки, цікаві, за ними.

Маруся сиділа все в тій же позі, задумавши ся. Коли почуде шум богатьох голосів і, оглянувши ся, побачила, що до неї наближають ся опришки усією громадою — о сразу перелякала ся, серце сильно забило ся в грудях.

Але умисне не встала, хоч бігти хотіло ся.

Марусяк підійшов, упер ся в боки і декілька секунд стояв мовчки, дивлючи ся в упір злобними очима. Загальна увага піддратовувала його, і хотіло ся якогось ефекта.

— Чо-с, мила, заплакана? Чо-с, любко, загадана?

Маруся мовчала.

— За попом своїм си журиш? Ой, я ті і скажу, шс не журн си бирше, бо то вже фюїть — пропало. А їк меш си журити — буду тебе бити дуже. Буду бити та ше й файно буду бити! По-нашому, по-гирському, шо аж суставочки ті залоптят. Го-го!... Я вмю бабий навчети, я на то-то укый! — і заточував ся, безпорядочно розмахуючи барткою.

— Чого хочеш, Дмитрику? — ледве виговорила Маруся білими губами.

— Ни меш говорити Дмитрику, лиш меш говорити Штефаночьку, бо я те видступаю Бідочюковому на тиждень. Маеш го любити, їк мене любила.

Бідочуків зареготав. Маруся помертвіла, блискавично уявивши собі, як от вона буде загальною любаскою, як по-

чнуть її опришки передавати з рук на руки, від Дмитра до Штефана, від Штефана до Леся, до Михайла, до... І буде мусіла годити розбуяній п'яній фантазії, і мусить...

Бідочуків підскочив і ухопив її за руку.

— А йгім, попаде! Лиш тиждень чесу — тра си набувати. Йгім під смерічку! — і реготав, як побідитель-фавн.

Маруся скрикнула, вирвала ся і відбігла. Не тікала, лиш стояла без диханя.

Бідочуків поглядав то на неї то на отамана, не знав що почати. З безмисленою цікавістю дивило ся стадо опришків.

Марусяк надимав ся, як индик.

— Шо? То я мав би зи свого вотаманцкого слова си звергти? То я тебе сам из'ежу, а таки виддам. Бери ю, Штефане! Бери, не бій си. Я ті ї гет цалком дарую.

Бідочук, все з тим же безтолковим реготом кинув ся на Марусю і підняв її в воздух. Вона біла ся у него в руках і кричала. І не знати, як би то воно все ся скінчило, коли б у сю хвилю звідкись, не знати звідки, мов би вирнув Юрчик. Марусяк відлетів в оден бік, кулем поваливши ся на землю, Бідочуків у другий.

— А шо ти, пся мать, молодицу, ек вивцу за курмей, кегнеш?

Марусяк не підіймав ся з землі. Йому набило ся повен рот піску і він скрипів зубами, як порожне млинове коло, а руками тер ремінь. Тер так, що аж палці хрускали.

Потім підіймав ся. Море злоби блискало в його очах. Важко дихав, розкривши рот.

Опришки стояли, завмерши доокола. Готовила ся бути кривава драма серед скал, одна з криваних драм серед скал.

Але — щось зломило навіть п'яну волю опришка. Він синів увесь, але не кидав ся на Юрчика.

— А тобі шо до того, гідү? Кому хочю, тому й продаю — моя челідина! Хочю — на бриндзю бю, хочю — на во-браз вішею.

— То не худобина, аби нев гимблювати.

— А ци до неї ти газдов? Ти?

— А може ти, скажеш? У неї свій пип є. Захотіла — з тобов пишла, захтіла — назад вернула си.

Очи Марусяка наливали ся кровю. В перший раз прий-

шла йому до голови гадка, що дійсно: захотіла — з тобов пішла, захотіла — назад вернула си.

А ти може ю глі себе лагодиш? Ой на дідька хіба бес перейшов ранійше. Я ту вотаман і вотаман.

— Начхав я на твоє вотаманство! Ти знаєш, ек я си називаю? Я си називаю Юрчік Никлопотана Голова!... Бо йк би я хтів лиш свою голов, заклопотати, то би я був над тобов ватаманом, а не ти нади мнов, паршеку!

Сила, сила ломила Марусяка. Якась незрозуміла сила. І сором йому було перед легінями, таки до крові сором — але не міг. Не міг.

— Ой відійди, Юрчіку! — скрипів він зубами. — Ой відійди, бо буде — біда!

— Біда на того приходит, в кого бартка коротша. Хочеш — давай мірети.

І як віковий дуб — довго тримаєть ся під напором бурі, вимахуючи сивою головою, тримаючи ся з остатних могутних колись-то сил, але валить ся потому з гуркотом, вивертаючи землю — так похилив ся Марусяк.

— Н-но!... Нехай на цес раз буде так.

— І на цес раз і на другий.

Але Марусяк уже відходив. Ідучи мимо блідої тремтячої Марусі, говорив крізь зуби:

— Ой і буду ж те бити, буду те карати. Коси буду вімикати, очі на ніж вібирати, шо буде ті ше з-за нихтів чорна кров зсикати.

Юрчик, не рухаючи ся з місця, вставляв:

— Ой не чіпай ліпше, молодеку! Гирше буде.

Скінчило ся.

Не могли з дива вийти опришки. Шо пігнуло Марусяка? Як він міг? Як дозволив? Він, отаман, стерпів те, чого не стерпів би найпуций з його легінів. Щоб шваргали ним об землю, у рот піску напихали, били словами, ек мокров шматов по лиці.

— Но-но — Юрчік, — і похитували головами.

— Натурочька.

— Цес куда ни ходив — усуда був славний.

— Ну вже й Юрчік, сто телиц му тівнятих. А най же би тобов діцьтьо дуби возив, екий цес Юрчік.

Згибла слава Марусякова. Всі були по стороні Юрчика

і забули про свого стамана. А Юрчик стояв, мов коравий пень на однім місци й вигукував.

— Гой-га! Вотаман!... Ти мені вотаман? Та я йк ватагую — десіть тисіть овец під собов маю — то ни вмів би десіть баранів провести? Лиш я в то-то ни дуфав та й ни дуфаю, бо я си називаю Юрчік Никлопотана Голова. Йк би я свою голов заклопотав — був би з мене перший газда на всі гори. Лиш я того ни хочу.

Підслесливими інтонаціями подавали репліки опришки.

— Ае! То лиш так си говорит — Юрчік, Юрчік. А на того Юрчіка май-май силки тра кохати.

— Сім рик силку претати, на того Юрчіка, на маленького.

Тягли Юрчика пи́ти. Пили коло вогню. Марусяк лежав далеко на убочі і удавав, що спить. Але він не спав. В нім кипіло й бурхало, в душі залягала велика пізьма. Гуцул ніколи не забуває образи.

А Юрчік розбундючив ся і не було йому втриму. Опянів і даяв ся.

— Хіба ви опришки, дий його кату з такими з опришками? Та з вас такі опришки, ек тот Голий Шербан, шо було під ним петь легінів та й пишли вни онного діда бездітного драти.

— Приходе, стали під викнами. А у діда в хаті ватра горит у печі, коло ватри котев стоїт шербатий, а сам дід си вбуеат. Та взув дід онну ногу, изсадив на земню, а на столец поклав другу ногу взувати та й каже: „То-сми, гекувати Богови петьох извезав, а ше коби Бох помих і цих петьох извезати, а тогди покладу голого шербана голов.. на грань”

— Вчули то-то опришки, узев їх страх. А ваташко їх, тот Голий Шербан каже: „Йк тот такий дужий, шо петьох уже звезав, та й знає, шо вас пятеро стоїт під викном, а мене збирає ся на грань класти та смажити — то вже ліпше кікаймо. Відав у цего діда є ровта”.

— Та й повкікали опришки, а дідо собі си лишив. А вин нічого й ни знав, шо під хатов є опришки. А то вин сів си вбувати та вбув онну ногу — значіт петь уже зезав, а типер ше петьох збирав си везати, а тогди голий шербатий котез буде ставити на ватру та й кулешу варити.

Опришки реготали. Реготав і Юрчик, мов камінем по новім мості гуркав.

— Ий ставай, Юрчіку, над нами втаманом, Бигме. Під тобов ни встид буде нам бути. А то диви-си: вже й літо, рахувати, вже-сми перелітували, а шо доброго зробили? Ніцьо.

— Єк то ніцьо? Наш вотаман під запащінов ціле літо пересидів, а ми на то-то си дивили — ци ни робота?

— Молодек — шо в нім? От під таку барточьку стати — то-то я розумію.

А Юрчик реготав.

— Ни брав бих вас у вопришки. Я собі еких других легінів изнайшов. Не таких.

— А еких?

— Я би таких изнайшов побратимчиків, таких би легіників си вістарав, шо гай! Ни брав бих сміття, лиш підкликав бих двацїт і штири та й давав би їм їсти солоного моц, а пити бих ни давав. А витак водив би їх горами, тїчирами та скалами, шо нї раз би через воду ни переводив. І похотїли би вони пити дуже, та й тогди привів бих їх ид' потокови, та й ели би вни пили, а я бих підгонив: борше, борше! Пиймо та йгїм. Та й вни би пили, я би си дивив, єк котрий тоту воду пет у в тім у в потоці та й тогди бих лиш був собі довібірував.

— Та й ек же би ти, Юрчіку, то-то робив?

— Та бих си дивив, ек хто пет. Єк котрий злігаєт черевом та й дудлит води дуже — то ни мій. А ек котрий скочів-ни-скочів на каміньчик та зачер-ни-зачер водиці жмєнев та хлиснув-ни-хлиснув, а сам таки борше біжит за мнов — то ми си вдав, бо то правдивий опришок.

— Ади-ади йкий мудрацьок из діда из нашого.

— А витак добирав би собі стрівбу до своїх хлопців. Та узев би кресак та набив та й верх у воду, а витак віхопив із води та й стрїлев. Їк спалит — то мий, а ек ни спалит — об камінь го, бо то зрадник. Вин ше готов израдити при якїй бідї, а вопришок мусит на все бути безпечьним.

А Марусяк все то слухав і вив ся від болю.

XXXI.

З того часу — мов влізло щось сюда, у гори. Як гніздо роздратованих шершенів гуділи опришки; по-тверезому ще яко-тако стримували ся; по-п'яному — галасали кілька кому хотіло ся.

Показало ся, що давно вже тліло в душах незадоволене Марусяком, лиш не було момента йому проявити ся. Показало ся, що популярність молодого отамана, що виросла, як гриб, за одну ніч — як гриб же за оден день і счервила ся в середині. Форма лишила ся, а змісту нема.

Почала ся критика. Те, що її не було доси, виходило лиш во вред: тим гострійше відносили ся тепер, тим ядовитіші вибирали слова.

Навіть коли втомляли ся критикувати і говорили про звичайні річи — під ними, під загальниками, під звичайними словами завше чуло ся ще щось, якийсь підклад незадоволення.

— Охо-хо!... Западут кешкі зимки поміж кічерами, та ни буде ек легіникови й візимувати си. Бо ни знаю ек у кого, а у мене у ремені свистит.

— Лиш у бордюгах повно.

— Най би у те у череві так повно було раз у раз, ек у мене в бордюгах.

Очевидно порожнеча ременів і бордюгів відносила ся на рахунок отамана.

— Ой браччіки, браччіки, — свідомо чи несвідомо звертав розмову на инший бік оден з нечисленних прихильників Марусяка. — Ой кешко було зимувати цесу зиму. Мав-сми земненик у в однім у в потоці — файний такий земненик. Напретав-сми туда за літа усеґо: й муки, й бриндзі, й масла і буджениций, з еливок, горівки. Думка бет — то-то похарчюю! Та й шо ш ти, браччіку, меш говорити! Візна-ла йкаса біда за тот мий исховок та й видокрала усе то-то. Гех коби знав! Я би го... Я би му...

— Де ж ти зимував?

— А сів сми у йкогос газди, ади таки тут, на нашім боці. То свий був чьоловік. Ни хожував сам, лиш з давних чесів, варе, брате перетримував, а ми йму за то-то зношували усечіну, шо мав чим жити з нас. Богач став.

— А йк став богачь — значіт спаскудив си.

— А правда, браччіку, правда. Отік переїначів си. Бокует шош, из пушкарями тримат, Гордїюк ид нему хожуе. Але я йкос си погадав на давне претелство, що мене, варе, би не виддав. Та й пишов ид нему.

— Ніцьо. Пригостив мене файно, поренно. Исховав. Сиджу я в него, дивю си — а вин... ев си чинити отік би ни такий: і очіма йграт, так йкос си крутит... Ой га, думкую собі. Мині, браччіку, ни тра довго балакати, бо я вже виджу вид разу. Та вкев-сми му онно вухо на памнетку та й сми пішьов.

— Де?

— На Вгоршіну сми пішов, став дес за слугу. Так сми робив цілу зиму — ффа! Шо ш угіеш?

— О, то ни є беспечно — ставати на службу бу' де та бу' ек, — вставляв Юрчік і тут же наводив якийсь приклад зі свого багатого досвідом житя. Се була ходяча літопись гір, на жаль загублена безповоротно, не лишивши по собі відпису. Память була у Юрчика кольосальна і він, оповідаючи щось, памятав всякі деталі, мов би то було вчера.

— Отот Петрій, шо я го вчів у Криворівні, полюбляв ставати на службу зимов: лиш панів усе виберав. Та й рас був найняв си ид' екомус богатиреви, переслужив зиму, перезнав шо пан багатий та, йк весна — евив си ид' нему з усіма своїми побратимами: „А видиш типер хто я є? Давай лиш гроші!...”

— Узели шо взели у того пана, а витак посїдали, дурнеки, таки тут, близонько на гілевшіну — борзо грошій хтіли. А пан ни був дурний та зибрав педесеть люда та й далі за хлопцями.

— Видют хлопці, шо біда, замкнули си у екійс хаті, стрілеют. Ни може підступити ровта. А пан шо? А пан кричіт: „Палїт, кае, хату — най пся віра згорит!...”

— Підпалила ровта хату. А хлопці — шо робити? Давай борше ему копати у хаті. Та вікопали ему, ізсипали гроші, заривнели землев, а витак, ек уже си ймила на добре хата та й хтіла си валити — їк не пишли жечі, їк не пишли стрілети раз-по-раз, то може й ни знати кілько люда перекалічили, а сами таки втїкли у тім диму, у тім заворосі. Витак уже підкрадали си вночі та віпорпували то-ті гроші з-пид тих згариск.

— Та й була тому, Петриєви, причька, най би на тім текло. Лиш він того ни порозумів та на другу зиму гайда до другого пана служити. Гадат собі — ой га шо ми за мудрість! Перезнаю і в сего пана за маєтки та й обграбую на весні.

— Та й служит Петрій у пана місяць ци там кіко га й усе би добре коби не стрівба. Бо дуже си вдала Петриєви стрівба, шо желував ї лишети, та узев зи собов. А па: уздрів раз тоту ручницю: „А ну-ко, дай-ко я, кає, пообзєраю, шо то за ручниця в тебе”.

— Узєв, обзерат. А на тій, браччіку, ручници сріблом було вібите порекло того пана, чія вона давнійше була. Та й треба бути такій біді, шо цес пан, газда значіт, та з тим паном був добрий, чія то ручниця вперіть була. Пишет ид' нему: „а де твоя, браччіку, ручниця си погіла?” — А тот му видписує: „були, кає, в мене опришки, кає, та забрали богато срібла й злота та й тоту ручницю узєли.”

— Ге-га!... Йк пан тот лист перечітав — зрузумів, хто то в него служит, та й потихоцьки-потихоцьки дав знати куда слід, та тут лиш чап Петрія мого! Та йк чапнули, закували, видвєзли, так уже й не вікрутив си. І так і так свистав: казав, шо изнайшьов тоту ручницю у лісі, в земни, повідав, узєв, місце то-то навіть показував, та лиш нічьо то вже му ни помогло — оннаково завісили в Чернівцьох.

І поки оповідає Юрчик — слухають, мов поспокійнішає. А лиш перестав — ого! Знова сварня, знова лайка, знова лізут оден на одного, грозят, уклєнают.

— Гей, Юрчіку! Та бери бартку в руки, а то ни буде в нас порєдку ані раз.

— До дідчьої мами в зуби з вашим вотаманцтвом. Кат не вигів над такими дурлєями вотаманувати. Волю сто баранів баранів, ек дванаціт баранів опришків.

Як то було слухати Марусякови? На лици застигала усмішка — жарти, мовляв, жартуєте — а на серці коти скребли.

А тут, мов на ту біду, ну нема на чім зупинити ся, нема звідки реваншу сподіватись. Відусюда тихо, вістей жадних нема, їти нікуда. Знов на корчми — вже прямо сором, а такєго чого, достойного імени Марусяка, такого щоб слава полетіла на чужі цари, як о другім Добуші — такого не передбачало ся.

А між тим становище ставало все грізнішим і грізнішим. Треба було вихода, треба було вихода за всяку ціну. І Марусяк, мов откровенію, зрадів звістці, що будуть іти волоські купці через гори.

Ожили й опришки. Борзо зібрали ся, перекликаючи ся, жартуючи. Питане про Марусю стало нараз загальним питанням: чи брати її чи лишати — в тім міг забирати голос кождий. Одні казали так, другі инак.

— Та ек же то мож — лишети? А ек — ни дай того, Боже, та й того ни буде, лиш оннаково тра думков кидати туду-суду — ано ек нам вже си ни доведет усуду вернути назад? Шо ш вона буде тут, сарака, робити сама?

— Ид' попови пидет.

— Ого! Нім дійдет, низнаючи дороги, сїм раз має з голоду гинути, коли перед тим звір не з'їст. Це тобі, брацкіку, ни село. Ні, таки беремо зи собов та й вже.

— А ек ї брати? Шо з нев робити на грабунку?

— Посадимо дес поблизькості най сидит. Йк би шо си й трафило — все хтос си лишит, забіжит та й визьмет. А баба кождому си здаст: хучь кому й ни тра, то пару здоптаних постолів мож завше віторгувати.

Маруся слухала всього того мов камяна. Взагалї останніми часами отупіне якесь заволоділо нею; здавало ся, валїть ся хмари зараз на неї — не відійшла би у бік.

Рішено було взяти Марусю зі собою і лишити десь недалеко місця засідки. Так і зробили. Посадовили на коня, поїхали. Потім зсадили в лісі, помітували теркіли, найсуворійше наказали сидіти тихо і пігнали далі.

XXXII.

От коли Маруся лишила ся сама.

Такої самотности не відчувала ще вона ніколи в житю. Там дома, у Криворівні заходила далеко від плебанії, глибоко забирала ся в поточчини, залазила не раз в таку гушавину, що й медвідь там може, ніколи не був — а все чула що вона дома, що десь, зовсім от навіть близько, церковця люба, що от якби взяв та поліз просто в гору та видрапав ся на грунь, то може й побачиш її, луку Черемоша, хатки...

А тут — сама!...

Оглянула ся боязливо.

Суворо-мовчазні стволи смєрек стояли непорушно, тихо, в священнім мовчаню, мов окамянілі жерці предвічної містерії. Засіяна фоею земля надавала всьому кривавих тонів і лякала. Зліворуч було якесь глибоке, бездонне провале і ліс падав у него, витикаючи лиш вершини смєрек, мов голови утоплеників. А з-під низу віяло чорнотою, холодом і жахом.

Маруся відхитнула ся від тої пащі. Здавало ся, що там, на дні сеї дикої глубини, вие щось. Душі виють... голі... Дракони деруть пазурами, дускою дзвенючи. І от почне зараз вилізати смердюче хвостате чудовище і захарчить радісно.

Відійшла геть від безодні, але страх не відійшов. Адже ж сама! Загубила ся в сїм безконечнім лісі, проковтнув він її і забув, і колишеть ся необ'ятним своїм простором від краю до краю. Так він завше ховав усі злочини, так він завше дусив усі крики. І от простягають ся вже невидимі нігті зза кущів, гриб ворухить ся... десь засичала гадина.. хтось підходить з заду і з криком хапає за плечі: „Ага! Попала ся!...”

Маруся вибігла з лісу,

Що буде, то буде, але в ліс вона більше не піде. Тут хоч видно далеко наоколо.

Тихо, нога за ногою йшла в гору. Приємним шелестом сповідала щось пів-згоріла жовта трава, якийсь звірок юркнув між кертовінем, киваючи задом в гальопі. Підмухував зрідка вітрець.

От дійде до вершини, сяде там високо-високо, над тисячею гір і буде дивити ся. Шкода лиш, що не взяла нічого їсти, але — то пuste. Може не захоче ся.

І вийшла високо, на шпиль груня. Тут тягло теплим вітром із Угорщини. Літав він там десь, безжурний ван дрівець, над чужими хатами, шепотів щось смеріччі чужій, а тепер от прибіг сюда і лащить ся... Милій!...

Рівний-рівенький, гладесенький камінь. Сіла на него і в тихім усміху застигло лице. Давно вже не усміхала ся. Давно вже не чула спокійного битя серця, не чула, як віночок плететь ся, мов срібно-прозорий струмочок тонесенький... Квіточки синенькі, біленькі, запашнее зілечко... Радість ніжна і любов... і передзвін вечірний...

...сама себе вколисала думами-колисанками, сама собі виспівала беззвучно, мов заснула, не дрімлючи, мов понала у чистую воду, у море трав квітучих.

І чи довго так не тут була — не знала. Але коли враз збудила ся, мов штовхнув хто — жах перейняв її від стіп до голови.

Пів-неба проковтнула мутно-чорна обважніла хмара Неначе величезний старий гриб позвішував білесувате ховзьке шмате і, здавало ся, от-от обірвуть ся сі замусолені клапті й ляпнуть на землю, зловонно розреготавши ся.

Середина тучі — з-підчорна сиза і клубить ся, клубить ся, гонена неодолимою дикою силою. І все, що під тучею, стало маленьким чорним, хижо пооскалювало ся готовлючи ся до бою. Величезні плями жерепу стали чорними, як воронове крило.

От захитав ся кедр на сусіднім ґруни. Перший! Він знав, він чекав уже — і от говорить тепер. Знак дає, що скоро прийде вітер.

— Скоро прийде вітер! Чи чуєте ви, всі далекі і близькі брата мої! Скоро прийде вітер! Готовсь!!

Де-не-де між обривками сизих чудовищ, спрутів і смоків, тремтіла ще невідрадними плямками, вся перелякана калюжка блакиті. І вертіла ся і тікала і ховала ся, а її за-смоктували в судорожній ненаситности хоботи і, з'ївши, простягали ся далі і далі, в безумнім голоді й шуканю.

І зрівняли ся верхи, бо ніхто не хоче бути вищим в сю хвилину. Кругліше виставили горби свої спини, приготовляючи ся до лютої борби, до борби не на жите, а на смерть. Хтось згине сьогодні!

Вітер!... Уже!...

Уже дихнув, але ще не злобно. Ще не опянів варвар. Злегка лиш свиснув, молодшого брата висилає кулачки зачинати — а вже веть ся кедрина, що високо, вище всіх стала, а вже крутить ся мов в агонії, вимахуючи обірваною вершиною величезні кола. От наче здавив хто за горло і вирватись треба.

Рвонув вітер під небесами — і, крикнувши пів-задуше-ним криком, зсезла остатня крапелька блакиті. От коли все стало чорне! Повітре посиніло темно. Заклубили ся тучі на ближніх і далеких верхах, поховали ся релефи — і залягла доокола безгранична, необ'ятна, страшна пустиня.

Маруся похолола... Чула, як стигло серце. Незрозумілий, елементарний якийсь жах перетряс нею цілою, мов би не було зовсім десяти тисяч літ, мов у перший раз зайшов сюда, у гори півголий, зі шкірою лиш звірячою на плечах дикун і от, видючи лють злого Бога, що з'їв сонце і випив блакить — от падав з роздираючим душу криком на коліна і простягав руки до чорних злих небес. Але почувши невмощний голос гнівних сил, почувши приговор свій в далекій реготі велетнів — давив гслово руками і з витем звірячим, в безумнім пароксизмі безумного жаху, біг, біг, вибатушивши очи, з кривавою піною на устах.

..так бігла Маруся. Кудя? По що?!

Уже рвав вітер кітгарину з плечей. Уже ухопив з волосся разом хустину, зірвав і, злопотівши побідно високо в воздух, помчав під небо. Волосе віяло ся і тягло назад — от мов заплутає хто руку і тягне. А Маруся все біжить, біжить... У ліс під смереку! Обняти її, як матір, і притулити ся і кричати разом з нею від страху.

Але до ліса ще далеко, Боже — чому так далеко до ліса! А вже упала крапля на голову. Велика, дзвінка... А от друга, трета... Мов влевчики маленькі гномів падають на голову, мов холодні игли втикають ся. Скорше, скорше, на Бога скорше!... А вітер побачив — і зареготав, затюкав, підскакуючи: „Убігай, убіга-ай! Га-га-га-га-га-га-а-ай!...

І ніч спустила ся. Стало темно. Різнула блискавиця, мов крикнули зразу всі простори і гори і — вдарив грім!

Сто літ злобно збирав ся з силами, стежив, висліджував — і от підстеріг. Над самою головою торорохнув, мов би земля провалила ся, мов би море підняло ся до небес — і покотив, покотив далі, далі торжество своє, перемішуючи гні, гори перевертаючи.

І закричали в обороні простори, наїжили ся верхи, земля напружила ся — і почала ся боротьба... Люта!... Стихийними силами безумними в предвічній ненависти!

Маруся впала на землю. На неї сипнуло дощем, мов кошовку хто вбернув... Скочила... знов упала... простягла руки до ліса, а він тікав, тікав, пріч, ховаючи ся в хмари, за дощ ховаючи ся, і тікав, тікав, тікав...

І знов смикнула ножем блискавиця, знов ударив грім над сусідною горою. Огнений стовп підняв ся на тім місци, де стояла суха, самітна ялиця. Дощ сипонув, мов сітку за-

вісив хто вниз з неба до самої землі. Залопотіло, задзизчало, забуркало доокола, родила ся тисяча струмків, побігти в сквапливім переляку в усі боки, забираючи з собою німічне камінечко, а потім більше, а потім ще більше. Зато-рохкотіли вниз камінці, засвистіли трави, мов мільйони гадюк в них укрили ся, в одну хвилину стала мокрою вся земля.

Маруся повзла, повзла на колінах до лісу, оглушена, роздавлена, без серця в грудях. І повзла, і падала і різала руки, лице гострим травами, і повзла, і повзла...

А коли увійшла нарешті в ліс і, цоркаючи зубами, загортаючи ся в перемоклу кіпратину та ховаючи мокрі коси. шукала очима — не знала де діти ся. Тут було не ліпше.

Вили й стогнали і дзвякали дикі голоси. Хтось плакав душу роздираючим плачем у вершинах смерек і проклинав неземними проклинами. Мати зарізана кричала передсмертно, ревли всі небесні стада, звір ломив гиле, трахало в розмаху дерево об дерево, впиваючи ся одно в одно зубами. І мов жменею хапав хто мокру фою з землі і кидав в лице і плював і реготав потім...

Молящим стогоном хорим стогнали столітні смереки, вже без боротьби, вже просюючи лиш помилування, але вітер давив безпощадно. От вибирав якусь деревину, натискав на неї цілою силою, і ломив, і викручував, і віддирав гиле з мясом, аж поки не почне хитати ся передгибельно деревина, аж поки не крикне і не впаде в обійми переляканих сусід.

Шум ліса виростав в незрозумілий всесвітовий хаос. Здавало ся, от уже кінець, от уже немає сили на світі, котра могла би загреміти ще гучнійше — а бив грім, натискала буря, валило ся десь поблизу двайцять смерек відразу — і падав дух чоловіка в навалі вічностей, безграничностей і всесильностей сил. Було темно, як опівночи. Безперестанно грали громи, і високо, і низько, і всюди, мов вселенна уже вся валила ся. Шаленими, осатанілими голосами гуло й свистіло, валили ся сотні дерев, гомін стояв в необ'ятнім лісі і... — наближав ся!...

Так! Він наближав ся! Він ріс!... Ще ріс!... Він ішов сюда!...

Вся помертвівши, не сміючи навіть перехрестити ся, впила ся Маруся очима в одну точку — в білу до половини обідрану смереку — одно лиш що можна було ще

бачити тут. Звизала сим поглядом її долю зі своєї долею.

І вітер побачив сей погляд. Заревів, зрадівши, надавив грудима, потис... Задріжало дерево зверху до низу, в передсмертнім русі, звиваючи ся; розмахувало гилками, безсило боронючи ся — але вітер вже ошалів. Змітав все перед собою. Останнім натиском впив ся в груди, всі па-зурі занурив — і криком роспачу погнула ся деревина застогнала від безумного болю і, вивертаючи у пів-хати землі, повалила ся к смерті, ломлючи гиле своє й чуже, здригаючи ся в агонії...

Заревів вітер. В страху останнім ревноли дерева, рі-жушим криком закричало роздавлене якесь звіря. І рвонув ся потік на дні безодні, пів скали упало в воду, чорні стіни стали з усіх боків, і мов небо само провалило ся, на-криваючи землю чорною безоднею.

— Дмитре! — крикнула нелюдським голосом Маруся.
— Дмитре!...

Але вітер підхопив сей безсильний крик, ударив ним о сотні стволів, роздробив, знищив... Сонми хмар скотили ся, тисячею гармат ударив грім, блискавиця весь світ ослі-пила і — крикнувши без пам'яті: „Мамо!! Мамо!! — впала нещасна жінчина на землю...

І зареготала пекольним реготом буря над білою гру-дочкою, і покотив ся сей регіт далі і далі, вирвав ся з лісу, підгнав оломшеними верхами... далі, далі в шаленім тагци в лютости побіди, в безмисленім торжестві...

...прийшла до себе тоді, коли все вже скінчило ся.

Хмари котили ся одна за одною, одна за одною безко-нечним караваном, спішучи, доганяючи, мов от-от спізнять ся на величний бенькет.

Маруся підняла ся, оглянула ся — і не могла зрозуміти де вона і що з нею. Чула лиш, що було їй страшно холодно і що вона вся перемокла до кісток: упала в якусь ямку, де тепер стояла вода.

Цоркаючи зубами, вся дріжучи, почала пригадувати. Насамперед треба зігріти ся. Але де шукати опришківську теркілу? Де вона її лишила?

Олядала ся, пригадувала. Пішла. В лісі було майже цілком темно, всюда була вода.

Натикаючи ся на пні, блудила Маруся без плячу, мало тямлючи куди йде, поки нарешті цілком випадково не наткнула ся на бесаги, тайстри і все опришківське добро.

Почала розв'язувати перемерзлими пальцями, шукати, але з одежі нічого не могла знайти. От уже може п'ять бесаг розв'язала — і все надаремне. Знаходила срібні ложки, коралі, якісь кавалки металю — мабуть зідрані з переплетів книг прикраси. Нарешті в одній тайстрі знайшла бунду: якийсь запасливий опришок узяв на випадок дощу.

Одягла. Закутала ся вся, благословивши в душі і того, хто догадав ся взяти сюда бунду, і того, хто вигадав робити бунди взагалі. Бесаги були сухі: опришки поскладали їх, як завше, укривши на випадок дощу. Намостивши їх під себе, під ноги, під спину, сіла Маруся, обложивши ся з усіх боків і щільнійше закутавши ся в бунду.

Почала зігрівати ся. Вогке тепло окутувало все тіло і лиш ноги ще в жаден спосіб не хотіли зігріти ся. Якесь тонке було се тепло. Здавало ся, що варт лиш поворухнутися, і воно розірветь ся, відлетить, знова обнаживши тіло. Тому старала ся не ворухитись ні одним членом, берегти тепло.

Задумала ся...

Ясно було одно — що се не жите. Ще раз пережити таку бурю, таку люту самотність — вона була би не в силах. І так уже було просто чудом, що вона зостала ся жива серед сеї руїни, серед сотень повалених, вирваних з корінем дерев. Варт було якійсь ялиці, падаючи, кінцем гилки ударити по голові — і от нетреба би вже було ні мучити ся, ні боліти душею, ні передумувати отсих гірких, безвихідних дум.

А преці ж Бог помилував. По що? Невже мені ще треба жити для якоїсь ціли? Для якої ж, Милосерний? Адже ж я не знаю навіть чи дякувати Тобі за отсе спасене, а чи ридати, жалуючи, що не вбило мене тут в лісі деревом, що не перестали мої мученя. Коли лиш на муки зоставив Ти мене, Господи, то лїпше було б не показувати мені милосердя Твого, бо я не витримаю мук. Моя душа занадто мала для великих терпінь, мої сили занадто слабі, і Ти знаєш то.

— Покажи ж мені, Господи, по що лишив Ти мене на Камінна Душа — 8

світі! Покажи, Святий!... Он на чорнім тлі отих виворотей смерекових нехай з'являть ся білі літери, нехай напишуть ся незримою ангельською рукою — і я зрозумію... Христе мій, Спасе Ти мій, мира Збавителю — я зрозумію!

Поможи ж, о поможи мені, Ісусе, нести мій хрест тяжкий, як і я допомогла б Тобі, як би бачила ідучим на І олгофту. Дай же знак мені, Мати Пресвятая, наша ти заступнице, наша плакальщице одвічна! Скажи Синови своєму, аби лиш літеру, одну літеру написав...

Сльози заливали їй очи і не давали дивити ся на чорну виворіть. В новій вірі, в чеканю чуда застигла непорушно... ждала... і навіть сльоза зупинила ся на щоці.

...ждала... ждала...

...і ніжним ледве чутним рухом відізваło ся щось під серцем. Стукнуло раз... два... лагідним дотиком, мов диханем Господнім... і перестало...

Хвильку стояла Маруся, завмерши, без диханя. Вся істота її переповнила ся якимось неземним щастем. Се Дух Божий вступив незримо і зачала Пренепорочная Марія Сина, Спасителя мiрови!

— Літера! Літера мені! — закричала Маруся і залила ся потоком теплих, вдячних, щасливих сліз.

XXXIII.

Тепер уже спокійно сиділа і ждала опришків. Адже вона не сама!

І тихо сміяла ся дрібним смішком, обтулюючи щільненько бунду на череві, і просила, ласкаво, ніжно просила.

— Ну.. Ну ще... Разочок... оден разочок, — і прислухувала ся потім, вся усміхаючи ся, нахиляла ся вушком, мов би бажаний звук мав здалека-здалека звідкись прилетіти.

Але не чула нічого. І знов усміхала ся, мов потішала кого.

— Ну, нічого, нічого. Воно стоило ся, бідняточко, перелякало ся, моє золото... Ну, нічого, нічого. Все буде добре. Все, все буде добре.

Так. От тепер уже цілком ясно, що треба щось роби-

ти. Але що?

Може піти десь до більшого міста — лиш не до Львова і взагалі не тут, не на Русі, а десь тула, до Західної Галичини. Там стати до якої служби. Що ж тут такого? Ну, не вмію, правда, але ж не святі горшки ліплять — навчу ся. Зрештою в тім нема нічого трудного. Аби лиш здоровля вистарчило. Але я буду беречи ся. О, тепер я буду беречи ся!... Господи охорони аби не впасти де, не поховзнути ся.. Я вернула ся б і до дому з радістю, але ж... не приймуть...

І хмарка жури набігла на серце. Але воно так було переповнене радістю, що скоро зігнало ту хмарку.

Чи говорити Дмитрови чи ні? Говорити чи ні?... І рішила, що не скаже.

— Однаково мені з ним не жити. Я тепер бачу, що не перероблю його на своє, а вічно тягати ся отак-о по лісах — та де! О тім гріх навіть і думати. Дитина потребує тепла, спокою; так легко його перестудити, таке ж вонс щупленьке, ніжне, Господи!

— Ні, ні, ні. Не буду нічого говорити Дмитрови. Не скажу й того, що хочу йти від него. Ще буде затримувати, а може й бити. Бог з ним. Буду просити ся йти з ним на рабунок і там, як-небудь. Там уже не такі глибокі гори, може якось доблукаю до добрих людей.

От як би до тої газдині, до Оленихи, у котрої я була в Жабю — Господи! І чому я тоді не згодила ся, аби вона пішла дати знати? Уже би була дома, уже...

— А де твій дім? Де тебе приймуть з бенькартом? Хиба лиш у чужих людей, у зовсім, зовсім чужих людей. Щоб ніхто не знав, щоб ніхто і не догадував ся, хто я і звідки. Пошли, Господи, здоровля і щастя тим людям, що приймуть мене з малою дитиною!...

І поплели ся мрії за мріями, думки за думками. Не були вже такі безвідрадні темні, не лякали. Буде трудно, правда. А надто на перших початках — ну, то що? Не всім же легонько та жартуючи живеть ся на світі: „Дяче, дяче! Чого твоя сім'я плаче? — Не всім же й співати” — нараз пригадала ся поговорка — і навіть розсміяла ся Маруся.

Опришки приїхали пізно у вечері, майже нічку — пере-

моклі, перемордовані, а вже злі — так і не доведи Боже.

Довело ся лежати на чистій полонині, де куда око лиш гляне — все трава, трава, трава. Ні горбочка, ні корчика. Навіть жерепа не було видко.

А до того ще й лежати довело ся даремнісінько, бо жадних купців не було. Чи набрехали опришкам вістники, чи купці, дізнавши ся так чи инак про засідку, об'їхали боком, чи самі опришки спізнали ся та прийшли вже в порожний слід — вже хто його там знає, як воно там було, але випад був цілковито даремний.

І гаркали оден на одного, погана лайка туманом висіла в повітря, чув ся запах крови. Перетягни ся і трісни одна якась струна — і все закінчить ся загальною бійкою.

В сути річи центром тої всеї ненависти був Марусяк, і можна було думати, що на нім все окошить ся. Але він був такий напружений, так чекав — коли ж се зачепить його котрий хоч краєчком слова — що його попросту оминали, як скаженого пса. Навіть Юрчик не чіпав Марусяка, лиш їхав собі з-заду та підсвистував. Він менше всіх відчував незадоволене з приводу невдатної експедиції.

І їхали майже цілу ніч. Не можучи зачіпити Марусяка, лягали товариша, весь світ, Бога. А як Марусяк від'їхав далеко вперед, замовкли і їхали в злобнім мовчаню.

А прибули на місце — пили горівку. І для того, щоби загріти ся, і для того, щоби залити злість, люту, ненаситну злість. Давали й Марусі пити, але вона не захотіла.

А як уже напили ся, обіймали ся й цілували ся, але чуло ся в тій усій ніжності, що за недокурений скруцак тютюну кожний готов перерізати горло товаришеви.

Напружене минуло — і знов почала ся критика, знов почали пропонувати Юрчикови брати отаманство; говорили отверто, не звертаючи уваги на те, що Марусяк сидить тут же і що кожде таке слово гірше ножа його крає.

І ще невідступнійше почала переслідувати Марусяка думка учинити щось славне, щось такого, аби змусити людей говорити лиш про Марусяка, кажучи: „А так, так! Був Добуш, був. Але тепер є Марусяк — а цес, браччіку, ше й Добуша перевершив”.

Як то Добуш... На Косів ходив! На Косів, рахувати! Та ставав на горі і бартку метав у низ, на торговицу, на

саму середину. А жида вже знають чія то барточька та й нічюо ни кажут, лиш несут Добушеви на гору гроший, фантя, буджениций ковбас. Та такого му назносе, шо ни спроможен занести усего.

І в п'яній голові Марусяка зародила ся думка — самому піти на Косів. Так, як Добуш.

Занадто смілою була би ся гадка на тверезу голову. Косів був порівнюючо многолюдний; стоячи так близько до розбійничого району, мусів бути завше на сторожі. Трудно було підійти, ще труднійше було заволодіти.

І сам чув Марусяк, що не по силі бере ковбок, але ся гадка колом засіла в него в голові, і він не міг уже єї позбавити ся.

Мав надію на несподіваність нападу.

Ніхто ж не ме знати. Знинападу ек ударити, то хучь ни знати йкий фестунок мож увети. Хіба би лиш Золоту Баню ни взев, бо сокочена дуже.

І спати ліг Марусяк з сею думкою і прокинув ся з нею ж. І ходив цілий день і все думав. І уже, можна сказати, рішив сам для себе, що буде таки так, але сього ж мало. Треба ж ще й легінів переконати — сам не підеш. А для того, значить, треба виступити з готовим, цілком виробленим пляном, аби могли відповісти на кожде питане аби аргументувати мощно і переконуючо.

Але надаремно Марусяк морщив брови, думаючи, тер собі чоло — з того нічого не виходило. В голову лізли самі дурниці. „Іти на Косів” — в тім був і початок і середина і кінець. А як, що, чи буде з того хосен, чи зійде все на пшик, або ще на що гірше — до тсго мисль не доходила.

І ся нерішучість та порожнеча відбила ся навіть на характері і зовнішнім вигляді тої промови, яку мав нарешті Марусяк до своїх легінів. Не було свободи, не було сміливости, молодечости. Почав мусолити ся, плутати ся.

... — бо то, рахувати... браччіки... шо, най так скажім, ніби, ніби... ніби то-то оннаково... Бо то не дідьки там сиде. Ек другі розбивали та й брали — чьїму ми ні? Бемо та й вже.

Єдине, що могло уратувати становище — се ентузіязм. Щоб скрикнули легіні, щоб вдарили топірцями — о!... Тоді б підняв голову Марусяк! Заблищали би очи, голос на-

брав би ся метальового відтінку, кутики губ скривили би ся кпинливо.

Але — ентузіязму не було. Пропозицію стріли повним мовчанем, що граничило уже з ворожістю. Мало того — появилася опозиція. І то сильна, рішуча. А підняв її Юрчик.

— Шо? Ни уродиш си ти з псом Косів рабувати, недолупку ти їден? Та же Косів наша мама, Косів нас вігудував, а ти хочеш го рабувати?

Звідки так гвалтовно перейняв ся Юрчик такою любовію до Косова, де на три чверти, а то й більше було ненависних йому жидів — Бог його святий знає. Впрочім аргументація його не обмежила ся сентиментами.

— А варта? А люди? А пушкарі? Чюв-сми, шо 'ди гармату привезли до Косова нову. Там таке пудо пуденне, шо му й рахунку нима. Єк ударит — громадами нарид валит. Єй молодеку, молодеку — дурний пип тебе хрестив.

Юрчик прямо їв Марусяка словами, гірше зеліза його пік. Марусяк ніби то пускав усе те мимо вух, набирав ся рівнодушного вигляду, але в середині у него все кипіло й варило ся, а в голові роїли ся сотні найдикших гадок про пекольні роди пімсти, навіть про підлий напад ззаду: мовляв, як почнеть ся стрілянина — стати позаді, торохнути з пістоля у потилицю, аби коротка співанка була, та й вже.

Але поки що — на ті слова Юрчика Марусяк не відповів ані звуком. Говорив далі, мов би й не чув нічого.

— Єк гадаєте, годні хлопці? Воно ніби, рахувати, я є вотаман, але про то шо я є вотаман, я не можу за всіх однов свойов головов греміти. Єк ви мете говорити?

Але Юрчик нікому не давав сказати й слова.

— Добуш не питав свої леднії — ци дозволеете, браччіки, ци ні, ци будете ласкаві йти ци ні? Вин лиш казав: завтра у таким і таким чесї маєте бути лагідні — та й вже. Та й конец! І кождий го слухав, кождий робив, шо му приналежно. А то чьїму то так ишло? Бо Добуш ни говорив пустого. Ади на вітер ни брехав, гий пес, лиш саме чемне говорив. Сим раз погадав, а раз исказав. А йк котрий навикне отак брехати, аби лиш собі та й другим голову крутити, то й не вартует то-то слово нічьо та й кожен має, на

то-то нахарькати та й розитерти.

Ледве стримував себе Марусяк. І знов удавав ніби не чує слів Юрчика.

— Єк же то буде, браччіки? Єк кажете?

Голоси поділили ся. Старша генерація опришків перейшла на сторону Юрчика рішучо й твердо; молодша ніби тримала ся Марусяка, але якось непевно, без запалу.

Марусяк погадав, що може ліпше буде піти пріч.

— Думкуйте, думкуйте, браччічи-легіники, а я йду спати. Гей ти, попаде! А йгім до спаня.

Маруся мусіла йти. Від внутрішнього якогось страху колотило ся серце, і вона ледве встигала йти за опришком. А він ішов, весь переповнений лютю, котру не було на що вилити.

Страх Марусі все виростав. Просила ся.

— Я не хочу ще спати, Дмитрику... Я ще верну до вогню.

— Иди. Я хочу з тобов бути, — і штурхав її в спину.

— Не штурхай мене... Я щось тобі скажу...

— Нічьо розумного ни скажеш. Иди, — і знов штурхав, тепер уже умисне.

Сама не знала Маруся — чому її обхоплює такий жах. Чіпляла ся опришкови за руки, хотіла зупинити, але він відпихав її грубо і гнав, як худобину, вперед.

— Дмитрику... голубчику... Дмитрику... Бій ся Бога...

Маруся задихала ся.

— Я тобі щось скажу... Дмитрику... я... я... вагітна...

— Дідько не вигів! То шо з того? Ти міні любасков була та й будеш, а того бахура хучь зара' вівержи, а хучь потому.

— Дмитрику!

— Я бахурами ни требую. Ни на то-то я те брав, аби ти бахурі ні плодила, а на втіху собі. Йди, — і додавав поганої лайки.

Нервовий якийсь переляк все більше й більше заволодївав Марусею. Вся дріжала з ніг до голови, уперала ся, а на порозі печери з криком упала на колїна перед опришком і цілувала йому руки.

— Ради Бога... Ради Бога!... Дмитрику! Молю тебе... Ради Христа... Ти ж покалічиш... Ради Бога... Ноги тобі

цілувати му, — і падала лицем на землю, губами шукала ніг.

Але занадто вже багато терпів опришок там, коло вогню, занадто багато понижав ся, щоби не надгородити себе тут повнотою власти. І тріпотів сладострастно від сих жіночих ридань, хотів би вічно їх слухати. А потім, даючи волю невідзивному покликови плоті — шкварнув Марусю на шкірі одним рухом. Падаючи, скрикнула вона, інстинктовно ухопивши ся за живіт...

XXXIV.

Марусяк таки настояв на своєму, що похід на Косів був рішений.

Але ж бо й Юрчик теж настояв на своєму, бо всі ліпші опришки йти на Косів не захотіли і майже цілком відділили ся від кумпанії. Так що доходило навіть іноді до цілком поганих сцен.

Отже Марусяк опинив ся майже без легінів. І лиш з упертости, лиш тому, що встид було назад лізти — лиш тому стояв на своєму, сам бачучи все ризико й безумство затіяної справи.

Гриз ся сумнівами. Ще будь усї легіні при ньому, на рід досвідчений, дужий — ну, ще би мож пробувати. Але з сими рештками — ну що ж подієш? Се ж храбусте. Ді-брати то си доберет, але шо з того?

І злий був, як чорт. А тут іще ота пайка, що відбочила ся, жита не дає. Догризают чім лиш можуть.

— Йк вернете цілі, будемо знов разом. А тепер — ваша онна, а наша друга.

— Єкої хто наносив, таку ме й пити. Косів рабувати! Гадают, шо то чере' ворине пиштрикнути.

І сідали за окрему кулешу, розбивали окрему бербеницю бриндзі. Як пили — до чужої ватри примовляли; як данцували — співаночок добирали таких, що то май по-пид шкіров идут.

А вже про Юрчика, то нема шо й говорити. Їв, ну просто їв. Кулеші не вкусит, носа не висякає, аби не вколоти чим-будь.

А я хлопец молоденький

Лише до розбою —

А єк вийду на царинку

Гусети си бою.

несеть ся від вогнища нековирний його голос, а за ним регіт товаришів.

Одразу втратив Марусяк і всю власть і вплив. Ніхто його не бояв ся, ніхто не рахував ся з його думкою. І за його всгнищем не було ні сміху ні коломийок; тихо, лютуючи в грудях, сиділи хлопці, мов предначертанники. Стіна виросла межи двох вогнів.

— Чькайте, чькайте! Мете сорокивця просити, — витягав обценьгами з себе жарт котрий з легінів, а у відповідь доносила ся з червоного в диму кола друга співаночка:

Пишов заец по-пид гаец,

Марусек на Косив —

Моли Бога, ледінику,

Абес три дни прожив.

Навіть ніч не еднала. То, було, зігнуть ся двое під однов сардачінов — братами рідними встають на другий день. А тепер — тулив ся кождий де міг в одинци, або шукав собі других побратимчиків. А одної прекрасної днини встала Марусякова партія рано — а Юрчикових немає ні душі. От так-таки щезли та й вже.

Тепер лиш зрозумів Марусяк з товаришами, чому то так тихо було вчора, коло Юрчикової ватри, чому не співали ся з'їдливі пісоньки, не чутно було кпин.

І самотно якось стало легіням в суворій безграничній неприязни полонин. Скучно... Мов поховали когось. От ще так недавно там, між каменем горіли вогні, чулись голоси людей; хоч і колючі, дразливі, а все живі, чимось рідні. А тепер — ще тліє навіть грань вчорайшої ватри, а людей нема...

І цілком то все не піддавало охоти і не ворожило нічого доброго. Але відступати було пізно і стидно. Треба викручувати ся, треба шукати легінів.

— Знайти то можна, — вертіло ся в голові кожного, — але що з того?

Маруся з нетерпеливістю чекала останного рішення опришків — се ж було і рішенням її долі. Коли б похід на Косів був відрочений і опришки рішили би, скажім, ати на Угорщину, — положене Марусі погіршило би ся в

багато разів, бо довело би ся попасти в чужий цілком край. Коли ж похід на Косів складеть ся, то Маруся могла мати надію утекти, як в тім випадку, що її візьмуть звідси, так як і в тім, коли її лишать тут саму.

Ставало трохи страшно, коли зачинала ближше гадати про втечу. Кудя йти, кілька часу — не мала понятя. І завше всі такі думи кінчала одною фразою — „там уже побачимо”.

Іноді здавало ся, от так таки цілком ясно, що вертає до Криворівні. Уявляла собі, як її стрічають, як будуть дивити ся. І раз здавало ся їй, що стрінуть її сміхом, тюканєм, будуть гнати й кидати камінем у слід, а другий раз ввижали ся сльози радости, слова всепрощення й ласкавий тихий привіт.

Але Маруся уперто гнала від себе й ті й другі мисли: ганьби не могла би витримати, а прощення не заслужила.

— Піду куда инде, куда будь — лиш не до Криворівні. Не верну ся тудя ні за що на світі.

Леліяла думки про утечу Маруся і здавало ся їй, що лиш вона одна про них знає. Але Дмитро читав в очах.

Якось раз варила вона легіням вечеру — навчила ся й сего... Ходила боса, бо старі постолы стоптали ся, а нових не було, шукала сухих дров, але мало знаходила: трафило ся підряд кілька дощистих днів, стояли мречі, все звогчило ся.

І якось раптом прилив гірких почувань заволодів Марусею. Жаль їй зробило ся самої себе, своєї молодости, доброго серця. Дивила ся на свої порепані, зранені ноги...

— Господоньку Христе!... Що ж то за доля мені судила ся? З опришками верхами та скалами блудькати, не чуючи дзвону церковного, не знаючи доброго слова добрих людей. З розбійниками, з рабівниками... От ноги порепали ся, болят... Руки чорні, а на душі ще чорнійше. І всю мене зранили сі тернові колючки, гостре каміне, недоля моя...

Солоні, болючі сльози потоком лили ся на огрубілі руки. Прийшла до вогню заплакана, з маленьким оберемочком дров. Марусяк лежав і курив.

— Чо-с мало принесла?

Маруся нічого не відповідала.

— О, я знаю шо ти з великопанського роду! Неробіт-

на, боса ни хожена, сонцем ни смажена, голодна ни бувала, слези ни втерала. Та вже їк-єс пишла у мий у талан, то меш бути таком, їк я схочю. Схочю — кождому легіневи, отїк є кождий легінь, любасков будеш.

Маруся мовчала.

— Ни навчила-єс си корчїми ходити, з скали воду пити, на камени спати? Не навчила-єс си? То я те научу. Я вмїю вчіти — го-го!

І впять переставав, чекав чи не скаже чого попада. Але вона мовчала.

— За попом своїм бануєш? Та було би не слухати шептанїчка мого та й не лишети свого попа. Бо, ек то каут: „мое шептанїччко долив річков пливе, а твоя ниславонька на віки не згине“. Маєш ше міні гекувати, шо з гівки правдивов молодицев стала. Бо твий пип лиш чїтати, ади, вмів. А я тї ек прочїтав оняца, то видразу заверемїла.

Встид і сором пекли Марусю. Опришки реготали. Хотїла було відїйти, але Дмитро осадив на місце.

— Не кікай, серце, не кікай, бо ни маєш куда. Ци бес хтїла ид' попови? Иди, я ни спераю. Иди, а я буду си дивити. Я ни спераю. Чьїму бих мав спирати?

Але се він лиш так говорив: а у ночі знов насилував Марусю і злобно шепотїв:

— Я те пушу, їк сам исхочю. От у Косові вістараю собі їку жидівочку файну, а тебе острижу, намацю голов смолов, натикаю пірем та й іди собі куда охота.

— Я не йду нікуда від тебе. До попа я не пішла би за жадні гроші, бо він на мене гнівний та й бив би мене дуже, збиткував би ся, здоровля би мене збавив. Не піду я вже нікуда від тебе.

Але Марусяк не вірив.

— Ой не замилуй ми очі, бо я голений. Задкуєш гадков, попаде. Але я вже мушу тя пантрувати та й сокотити, шо й з ока не спушу. Поїдеш тепер зи мнов, але перенним конем. Ми до міста — й ти до міста, ми у катуш — і ти у катуш, ми на шибеницу — й ти на шибеницу.

Маруся уявляла собі, як її ловлять разом з опришками, кують у кайдани, кидають в підземеле — і кров застигала у неї в жилах. Така варіяція не приходила ще їй у голову.

— Та в якуж се пропасть загнав мене мій дурний розум?

— кричала вона в душі, але поверх всіма силами старала ся бути спокійною.

Нарешті похід на Косів був таки рішений, опришки зібрали ся і поїхали. Розсипали ся по селах, добирати легінів; знайшли душ з десять таких, що хотіли спробувати щастя. Повний збір призначений був на Писанім Камени, а звідти уся банда мала скорим маршом, верхами дістати ся до Косова і вдарити несподівано. А потім, по грабунку, чим борше передати ся на Волощину і счезнути там в Буковинських горах.

Починало здавати ся, що можлива й удача. Коли зібрали ся на Писанім Камени досить численною громадою, поглянув кождий по товариству — погадав собі: „Ге! Та ше ни сегонни вмерати!”

— Гой-га!.. — підкрикнув Марусяк, поблискуючи бартокою. — Ни в таких варили та сми-виїдали!

Знова чув себе отаманом.

А в той час як на Писанім Камени опришки розробляли останний плян нападу — в Стебнях до вікна Юришкової хати стукала якась жінщина.

Юриштан вийшов сам.

— Шо меш казати, молодице?

— Прошу пустити т' хаті, бо я шош маю таке казати аби вух ни було.

Юриштан здивував ся, але попросив до хати. В хаті приглянув ся ближче — се була Срібнарчучка.

— І-га! Шо вас принесло, Оленочко?

Навіть він, сей всесильний пушкар величав Олену на „ви”. Був в Ясенові по тім випадку і кляв ся перед усіма голосно на образ, що приведе Марусяка звязаним до Ясенова. І дійсно, ганяв знов горами, винюхуючи слід, але отаман мов у воду впав.

Олена поглянула на Катерину. Юришко бачив сей погляд, бачив, що Катерина зробила рух іти — і велїв лишити ся.

— Нічьо, нічьо, — казав він Олені. — То жинка. Нічьо.

Детайльно, в незрозумілих навіть подробицях оповіла Олена Юришкови про те, що опришки зібрали ся на Писанім Камени, що мають нападати на Косів, і що от тепер можна було би їх половити.

— Та звидків ви усе то-то знаєте, Оленочко?

— Вже звидків-сми знаю, то знаю, ли..! прошу мене слухати та борше збирати ровти.

— Кілько має легінів?

— Шішнаціт.

— То ми зара' йдемо за ними.

— Ні, пане ваташку: за ними йти ни тра.

— А то чьїму?

— Ни подогоните. А коби-сте й подогонили, то ни вловите. Треба перечькати, нім вони будут вертати си та й тогди їх на плаю пересісти.

— А йкім плаєм хіба будут вертати?

— Того ни мож знати.

— Но видиш!

— А на то-то є рада аби mocno всі плаї вбістати. Ретенно мут на Волошину прубувати, а про те — усуда тра людей мати: вид Бутівця аж гет по-за Сокильський. Лиш робіт борзо, пане ваташку, борзо робіт.

— Гех, тай гекувати вам, Оленочко, шо-с ні порадили. Отепер уже краєвик мий ни минет шибеницьки — ек гадаш, Катеринко?

І кидав на себе важкі порошниці, обтикав ся стрюбою, бартку брав.

Надзвичайного напруження сил треба було Катерині щоб зберегти видиму рівнодушність... От ся молодиця була його!... Він обіймав її, цілував, ради неї убив чоловіка. А вона от віддає його на шибеницю.

Катерина близька була до непритомности. Та же вона ніколи ні на хвильку не забувала Дмитрика, не забувала його очий, його голосу. Ночами тихими чула сей голос поблизу, такий ласкавий, любящий... Знала про попадю, знала про десятки любасок, розсіяних Гуцульщиною, могла на память сказати всі імена. І всім їм він дав троха щастя, всі притискали його голову до грудей, цілували... І завидувала їм і боліла від того, але то вже якось глухо, якось придавлено, без яскравого болю, без вибухів мук. Бо то ж далеко все було, десь за горами. Доходило, як казка, як співанкова подія.

Але тепер! Тепер!...

Женщина, бувша коханка — віддає в руки пушкарям!

На муки, на смерть!...

І великою тоскою ущемило ся серце Катерини. Коли думала о тім, що будуть бити се дороге тіло, плазувати, покервавлять миле лице, а відтак надінуть петлю на шию і убють — ноги дріжали і ледве-ледве стримувала ся, щоб не крикнути: „Будь ти проклята!” щоб не кинути ся на сю сотонницю, вирвати язик їй з рота. А потім упасти перед чоловіком на коліна і мити ноги сльозами, цілувати їх...

Але не зробила того нічого. Лиш як пішли вже, і чоловік і Срібнарчунка — заломивши руки, упала на лавицю й заридала...

Виплакавши ся троха, сіла, але всідіти не могла. Там в Устеріках збирають ся уже на Гердліччинім дворі пушкарські ровти. Уже радіють, уже ставлять варти дорогами, залягають під пнями, лізуть на смереки. А він буде йти, нічого не підозріваючи, веселий, безпечний. Може буде грати на фльоеру, сміяти ся — а тут з-за каменя, з-за дерев, з-під кожного корча, з кожної щілини посиплють ся пушкарі, як вовки, схоплять, звяжуть, о!...

І шепотіла несвідомо: „Господи помози... Господи научи... Господи напути...”

А потім раптом скочила, накинула сардак і вибігла.

Душа завмерала... Що як побачить хто?... Що як брехнет кутюжка? Що як стрінеть ся хто-небудь?...

Але най буде, що буде, а вона йти мусить. Мусить!... Треба прократати ся царинками, по мокрій траві, треба обережно, через ворине штрикати, аби не заскрипіло, аби псів не будило. І не думала ні о чім, не тямила нічого, лиш коли вже підбігла до хати Марусяків та зашкробала нігтем у шибу, тоді лиш зрозуміла хто до кого прийшов.

— Та же я Юриштанова жинка! Того самого Юрішка, що мучив сих людей, катував, а тепер день і ніч думає лиш о тім, як би повісити їх сина на шибениці. Та же я проклетта від людей і від світа від усеґо, шо нима міні й висповідку жедного!... Та менеж псами затровють, з ночі день білий вдіють, аби усім людем видно, ек я кікаю, ек за мнов пси пускають!...

Але поборола себе. Увійшла до хати.

А правда, правда. Дуже здивував ся старий Марусяк, побачивши в своїй хаті жінку Юрішкову та ще в таку пізну

пору. Дивила ся на него Катерина... Як же постарів ся він, посивів, волосє пожовкло, зігнув ся. Горе не панит.

І ждала Катерина, що стріне її згїрдливим словом го-стрим — але старий не сказав нічого. Навіть не привітав ся. Впрочім і Катерина забула сказати, що належно, і з місця, здихаючи ся й зупиняючи ся, розказала все, що чу-ла зараз в дома. І просила бігти, гнати з усіх сил, аби пові-домити, аби випередити біду.

— Бо то ж смеркъ, дїдоцьку! Смеркъ!... — і вся дрожала і ловила цілувати руки старого.

Довго дивив ся на неї старий Марусяк мовчки. Потім сльози показали ся у него на очах.

— Не тобі мене в руку цулувати, а міні у тебе ноги цулувати, Катериночко, шо-сми запропастив і твій вік і...

І взяв плачущу женщину за голову і тихо поцілував кілька раз.

— Бог тобі заплатит за все. Най ни карає за Юрішко-ві гріхи. Іди ж тепер т' хатї, закїв ни зоздрив те ніхто та най тобі легко на серці будет за ласку за твою.

І справдї легко було на серці Катеринї, коли бігла до дому.

— А може ж таки Бог поможе... А може ж таки...

А старий Марусяк стояв на колїнах, піднявши до обра-за змочене сльозами лице і молив ся без слів. Потім борзо зібрав ся і чорнов нічов брів Білу Рїку: хотїв Волошінов Ускерїки оминуті.

XXXV.

Невесело їхало ся опришкам. Чим ближче підїздили до Косова, тим невідраднїйше ставало у них на серці, тим все сильнїйше й сильнїйше огортала непевність та тривога.

Косів!... Та же то місто, рахувати. Не коршма тї на перехресній дорозї, шо застукав у шибку, то ті зара' жид гине зи страхив самих. Минули тоті часи, як опришки на-падали на Болехів, на Сигот, на Богородчани, Отинїю, бо тогди було одно, а тепер друге. Тепер по містах, каут, восько стоїт. Гет їк день, так ніч узброєне.

В гори до опришків вїсти доходили скупо і не у влас-тивім своїм вигляді. Аби не йти геть-таки цілком насліпо,

от переловлювали молодці кого попало по дорозі та презнавали, розпитуючи ся про оборонні средства Косова, пре ту гармату, шо то казав Юрчік...

Певного нічого довідати ся не довідали ся, бо оден говорив так, а другий май инак, але все разом — цілком не додавало охоти.

— Ой дайте, браччіки, поки'! — казав який-небудь гуцулик, приймаючи озабочено - приятельський тон. — Там такого пушкара набито, шо от їк у бербеницу. Та й виджу я, шо нима тої дійми у вас, аби Косів узети.

— Біда би с те говорила та й біда брехала! — лютив ся Марусяк. — То ми не легіні ци ек, аби того не діймити? Ци ни брав сми містий ніколи?

Але ватага деморалізувала ся. Найбільше новенькі: все шепотять ся поміж собою по корчах, а спитай — похпливо відповідають: „Та то ми ніцьо. То ми свої...”

Трійка таких младенців відстала, ніби остугви потужити, але як тільки решта віддалила ся трошка — чим дуж побігли назад.

— А... вашу псом маму издохлим! — крикнув Марусяк і, забувши обережність, вистрілив з пістоля, але хибив. Озвати ся на то ніхто не посмів, але бурчали собі під ніщось не зовсім миле для отамана.

Та в него вже вступив опірний дух. Блискав очима, мов ножем, і коли хто звертав ся до него з яким звичайним запитом, відповідав так, мов зарані вже приготавляв ся до дерзької опозиції.

— Я вам покажу!... Я вам усім покажу, екий то рахунок ідет! — гаркав він і скрипів зубами.

Маруся їхала конем. Була змучена і фізично і морально. Опришок не пускав з неї ока, а коли говорив до неї, то самими лайками. Вже инакше не називав, як: „гей ти, курво моя!” і плів усяку брудоту, котра лиш приходила в голову. Навіть опришки — спочатку сміяли ся, а потім перестали: занадто вже.

І їхала так Маруся, вся зранена, не говорючи ні одного слова. І не почувала навіть голоду, нічого не чула уже.

— На, їдж! — і опришок кидав їй, як собаці, кавалок брудної кулеші, але Маруся не ворушила ся... „Буду вмєрати з голоду... буду вмєрати з голоду”, тупо твердила

собі в душі і не брала нічого до уст.

Ослабла й хитала ся на кони. Але о спочинок також не просила.

Опришки їхали борзо. Власне кажучи, ніхто з них не вірив на правду, що напад таки відбудеть ся, але їхали; якось інерцією, і то так борзо, що наблизили ся до Косова дуже рано. Треба було стати на перечекане.

— Най си втихомирит. Най спати полегаят та й тогди май...

Спустили ся десь у лісок, поплутали коні, полягали. Хто їв, а хто заснув. Маруся сіла окремо і задумчиво дивила ся, як грають промені заходячого сонця на проти-лежних верхах. Все уже перетягло ся синею доокола, вечірні тіни зазвучали дружньо, одностайно, земля забувала соняшне світло і його поклики: десь воно може й існує, сонце, але нетреба його, нетреба... Ліпше тихо спочити... ліпше не тривожити ся...

Але сонце, вмираючи, заспівало лебедину свою пісню. Невидиму хмарку прорвало десь за горою, висипало найліпше своє золото і порозсипало на вершинах гір. „Дивіть ся! Чи не жаль вам такої краси? Але — не прощайте, а — до побачення!...”

І засяло надією на будучий поворот червоне каміне, закрасила ся — запишала ся тонка смерічка весільним убором перелсмертного обручення з сонцем, а купка княгинь-беріз, обілявшись золотом, стрійно заспівала дівочим хором пісню Господню.

І підіймала ся золота сонічна пляма все вище й вище, ранючи богацтва в дорозі, і де пройшла — лишала звуки і память по собі. І лекше було з ними жити, лекше примиряти ся, лекше забувати...

А Маруся стежить зором за сим золотим шествиєм, слухає гимнів прощальних — і згадує з тоскою, як завше сей останній промінь сонця золотив хрест на криворівській церковці, цілував його побожно на сон грядущий і, благословивши ся, тоді ховав ся за гору.

Нараз скочили опришки. Зацокали пістолі...

Маруся глянула... З пригорбка спішно біжить якийсь чоловік, просто сюда. Вимахує крисаною.

— Стій! Стрілю! — гукнув Марусяк, але чоловік не

зупиняєть ся і ще більше розмахує крисанею.

Щось шпигонуло в серце Марусяка. Впив ся очима — і пізнав батька.

— Гедю!... Шо з вами?...

Старий підбіг, але говорити не був в силі... Упав і, розкриваючи неприродно рот, хлипав повітре, мов риба. А як відпочав та оповів опришкам що за пастку приготували на них Юріштан з Гердлічкою — мов обухом кожного по голові тріснув.

Все пропало!... Жах обхопив всіх в одній хвили, як во гонь обхоплює сухий солом'яний стіг.

— Гей кікаймо, Божої карі не чекаймо!

— Не буде вже тут, бачу, ні дівки, ні горівки. Ліпше таки кікати чим борше.

— А шо ш, браччіки? Лиш таки жива смерць та й вже.

— Єк же то ни так, пане втамане? Ни покемував си добре та й пишов, через дурний порих переступивши?

— І нас за собов покех.

— Гой га! Шоби таким отаманом бути, вістарчіт гачі здоймити.

Марусяка як прислопило.

— Чекайте, браччіки, чекайте... Бо ми си в голові за-комашило...

— Нима тут шо чькати, пане ваташку. Чькай сам, коли хоч, а ми вже ни гонні.

— Чькай на свою голову, а витак меш вигіти, де будеш **нучювати**.

— Най хучь цілий світ умерає, а я ше ни хочю.

Настрій був однотонний і рішучий. Марусяк мало не плавав.

— Браччіки!... Та же ни спробувавши... Встид!

А йому відповідали.

— То шо, шо встид? З тов бідов ше мож положити си та й спати. А йк те штирима ливами спелінают — ого!

— Кому встид, так дурному втаманови, шо поліз, куда голов не лізла.

— А шо побагату говорити — лиш ігім, шукаймо поретунку, та й вже, бо буде біда.

Проекти сипали ся за проектами. Оден казав одно, другий казав друге.

— Розсипаймо си, браччіки, йк горох у шуварі. Одному лекше си сховати.

— То добра рада! Кікаймо, хто куда може.

І вже бігали очима і вже рвали ся, як пси з ланцюхів підчас пожежі. Крикни тепер хто з-за дерева — попадали би в панічнім страху і не поворухнули би ся.

Марусяк хватав ся за всі средства, щоби стримати товариство. Пробував грозити, але йому самому приставляли пістоль до лоба; пробував просити — попросту викпивали. І з великим-великим трудом, випадково напавши на якісь переконуючі аргументи, удало ся йому нарешті сяк-так заспокоїти побратимів і змусити до проби поратунку всім разом після його, Марусякового, пляну.

А старий Марусяк дивив ся на се упокорене сина і сльози крупили ся йому в очах... „Так он який твій таланчик сину, газдівська дитино?...

Ге-е та і фayne ж силце заклав Юріштан на приятеля! Обістав всі плаї-доріжки, густою сїткою вартових, оплів всі входи-виходи, а сам, павук-павуком, сїв у Ясенові, розпростерши свої лаби глибоко в гори. Він сидить — а там, гет в густих дебрах, глибоких потоках, на полянах, на царинках та ріжах всюда стоять люди і мов чують на собі Юрішків зір, а чуючи — ще уважнійше вглядають ся в тьму ночі, ще сильнійше напружують слух. Стоять всюда, навіть там куда ніхто не пішов би, маючи голову на плечах — але замкнений у клітці опришок на все може рішити ся.

А так, так... Незавидне було становище Марусяка. І нічого не здобув, і славу втратив, а от ще предстояло й голову втратити.

О тім, щоби після первісного пляну передерти ся на Волощину найкоротшим шляхом — о тім хиба й бесіди не могло тепер бути: треба було би переходити великий тракт, досить людні місця. Положене погіршило ся ще й тим, що Марусяк не мав понятя де ж сидить сам Юріштан з головними силами, тоді як Юріштанови дуже добре було відомо, що в трикутнику між дорогами на Кути по-над Черемош і на Косів по-над Варятин, що в тім трикутнику опришкам сховати ся нема де і що вони мусять виривати ся куда-будь — або на Волощину або на Чорногору.

Круто прийшло ся Марусякови, ой як круто. Почорнів, хоч і старав ся не показувати того. А Маруся...

Щось дивне переживала вона. От хвилину перед тим сей варвар злобний був для неї втіленем всіх мук і фізичних і моральних; провали ся під ним зараз земля — здавало би ся Бога дякувала за вибавлене. А тепер... От щось стисло їй серце. Дивила ся, як мучить ся загнаний в пащу смерти чоловік, і готова була ціною власного житя, ціною навіть продовження своїх мук спасти його.

Але — вона нічим помочи не була в силі. Навпаки: перешкаджала самою вже своєю присутністю, звязуючи опришкам руки. І на неї дивили ся ворожо, навіть з ненавистею.

Плян Марусяка був дійсно шалений, побудований скорше на психології, як на рахунку. Він запропонував: їхати назад старою дорогою, на Писаний Камінь, спустити ся на Ясенів і під самим носом в Гердлічки та Юріштана, Красноільським потоком на Голови, вирвати ся на Скупову, а звідти вже — куда хочеш. Хочеш на Угорщину, хочеш в Черногірські дебри.

Було занадто сміливо. Але на випадок удачі було тим добре, що всі лишали ся при купі, отже зараз же можна було щось зробити доброго.

На тім і стало.

Поцілував старий Марусяк сина, благословив і пішов на Косів: купити що для позору, а відтак фірою заїхати до дому, аби не будити підозрінь. А опришки, не відпочиваючи уже більше, форсированим маршом кинули ся назад.

XXXVI.

Марусі дуже зле було їхати. Погано вимощена тарниця мучила; не вернуть ся ті часи, коли то Марусяк вимощував тарницю, як перину жидівську, що й лицем можна було їхати.... А тепер от мов на голім дереві сиділа. Вуха терьха теж давило Марусі коліно, а до того ще й кобила була „ни коньче ука”, часто спотикала ся, з каміня скакала обома передними ногами відразу, так що Маруся що хвилі могла злетіти. Ще як їхали сюда, майже весь час до гори, ще було яко-так, але тепер, усе вниз, усе вниз — їзда

стала чистою мукою.

На Писанім Камени стали глибокою ніччу. Як би то було в день — видно було б Чорногору, матінку опришківську. Впрочім і в сій тьмі кожний опришок міг би показати: он там Смотрич, а напоруч гостроверха Говерля, а далеко в ліво округла спина Піп Івана... І якось... скучно стало опришкам... От так близько воно, свободна, неуслідима, багатосховна Чорногора! Стати на одній з сих невидимих, але існуючих у тьмі вершин — і сміяти ся, голосно сміяти ся можна над усіма тими Юріштанами, Гердлічками та їх приспінниками. Але тут... звірем півзагнаним... з роззявленою пащею в переді...

І непривітним, ріжущим холодом тягло з-під найвисшої брили Писаного Каміня; ехидно шуміли смереки, і кожда з них мов зраду кувала, прикликаючи посвистом: „сюди... сюди...сюди... Юрішко.... Юрішко... Юрішко...”

Тоскно й погано ставало на душі від зрадливої пісні чужих смerek. Жалібно-переляканими очима, крадучи ся, оглядались опришки, впиваючи ся зором в кожду темнішу від других пляму, в кожду групу дерев — чи не блисне звідтам вогонь, чи не гримне вистріл.

Марусяк скрипнув зубами. Адже ж знав, чув, сам переживав все, що переживає кожний з побратимів.

— Гой-га, хлопці! Шо сте замовкли? Наші батьки не журили си та й нам ше ни конче.

— А й радїти нима з чого, — поволи виговорив хтось у тьмі, ворухнувши ся. Ремінь заскрипів.

— А слухайте, шо му вам говорити, — бравіруючи громким голосом говорив Марусяк. Єк зийдемо на Сикавку, то най кожний має дві, а то й штири пари добрих унучь.

Сказав і вмовк. Як полководець, що вислав в рішучу хвилину зелізну непобідиму гвардію в бій.

Опришки теж не обзивали ся. Кає — штири унучі... Най буде тьї й штири. А пощо — то його в тім голова: вин ватаг на то-то аби за всіх своїов головоюв греміти.

А Марусяк, витримавши ефектовну павзу, знов изрик.

— Та й кожний най має, шо до унучь треба.

Знов ніхто не обізвав ся, ніхто не позволив собі роспитувати по-хлопячому. Кожний сам собі на свій лад витолкував — чого ж то власне „до унучь треба”. Оден га-

дав волічок, другий постолів, а третій нічого не гадав, надіючись, що інші за него подумають.

Засовали ся, сопуні, у темі. Треба приготувати. Адже в дорозі уже не буде часу; та й дідько його знає — може й стріляти ще доведеть ся, жите продавати.

Сіли нарешті, поїхали.

Гей... Невесело було їхати, в тему глибоку спускати ся вниз, чекаючи смерті на кождім кроці.

Потягло вогкістю з глибоких щілин, впали роси густі на трави. З каміня на камінь, з уступу на уступ швидко спускала ся ватага гусака. Впереді виростали чорні високі стіни; плай, здавало ся, уже встромив ся в скалу, далі нема дороги — але десь під самою горою повертала стежка в бік, обходила скалу і знов плела ся вузенькою лентою, з устуда на уступ, з каміня на камінь.

Сикавка...

Високо падає вода, розбиваючи ся об гостре каміне. Повиростали на дозвіллі величезні лопухи і мов усю воду забрали в себе — мало води в Сикавці. А що тут буває, як ударять дощі, прибуде нараз хвиль з каламутного моря! Ото, мабуть, реве та й гра, валить каміне вниз з висоти, пінує ся, сердює ся й кваплює.

Марусяк півголосом звелів зупинити ся й злізти з конний.

Стали й злізли. Мовчки.

— А тепер кождий най бере добру онучю, грубу, мегку — а дві то й ше ліпше — та вмотає коневі копито. Але добре! Аби єк подушков ступав.

Ага... От до чого онуч треба було. Але знов ніхто не показав назверх нічого.

Пообертали коням ноги онучами. Трохи мов посміліли, але всеж трівогою били серця. От ще троха вниз — і дорога. Широка Кутська дорога! — А на ній може сидять уже пушкарі та лиш чекають. І як там не обертай коневі ноги шматою, а видима, жива смерть стоїть перед очима.

Марусяк чув фізично се загальне напружене. І чув, що на него, на него звернені стріли усіх отсих натягнених луків.

— Браччіки! — виговорив він твердо і голосно. — Я їду вперед своїм конем. Єк упаду в руки — ваша будет воля ци відбивати мене ци лишети у ворожих руках. А йк

перейду та й буде все тихо, не буде стріленни та й брехну, я девять разив — три по три — псом, тогда йїт сміло. А цесу біду, — і він кивнув головою на Марусю, — треба зезати добре, аби шо не вгієла.

Маруся мов прокинула ся. Задумала ся о чімось, була далеко. Тепер, почувши слова опришка, злякала ся.

— Що будеш робити?... Що будеш робити? — трівожно питала ся.

— А ничьо. Лиш из'єжу тї ноги пид кобилов та й руки та заткну тї рит, абис не кричала.

— Ае, ае! — підтакували опришки. — Ту нима жартів, жарти вже харчювали. Ту' таке, шо за ніс си озьмеш — изгинеш.

— Голубчику... Дмитрику... не вяжи мене... Присягаю тобі Христом Богом, шо буду мовчати... Втопите мене тогда в Черемоши, коли я що...

— Тогда вже за пизно тебе буде топити. Хіба би зара'

— Дмитрику... голубчику... — вона задихала ся. — Клянну ся тобі душею своєю... кровію своєю...

Але її не слухали. Опришок крутнув їй руки так, шо аж кости захрускали. Другий хтось вязав ноги пид конем.

— Туго.. туго дуже, — простогнала Маруся.

— Нічьо, нічьо... вно си втрісе дорогов — шепотїв Бідочуків. Се він прислужував ся і крутив ноги, мов да-рабу гакарями.

— Готово. Ноги звязали, руки звязали, у рот упхнули онучу. Зганьблена, скручена сиділа на кони Маруся і сльози, тихо спускаючи ся, текли у неї по щоках...

А опришки вже й забули про неї. Наступив рішучий момент: отаман відходить!

Чи зложить він голову від нежданного вистріла, чи схоплять його ззаду, чи, відстрілюючи ся, прорветь ся він через фальягу пушкарів — для опришків се однаково. Скакай тогда заяцем кожний куда оком глянув, штрикай униз головою з високої скелї, розбивай ся о каміне, виривай ся з обіймів смерекових гилок і гони, гони, щоб хоч троха заспокоїти серце, щоб перестало воно бити молотом, дитиною квилити.

Марусяк стояв. Серце завмерло. З охотою післав би кого иншого замість себе, але знав наперед, шо при такій

пропозиції кождий плюне йому в лице. Був оден такий, що пішов би. Не з послушеньства, а власне з призирства скорше — Юрчик. Але де він?

Треба йти... Взяв коня за повід, потім пустив... По-правив щось, ще одну довгу секунду постояв... Звір гриз серце. Зухвалість щезла, лишила ся тільки от чорна роззявлена паща — і от треба лізти тудя.

— Ци випрошети си з легінями ци ні? — чомусь про-майнуло у голові але сам себе обірвав. Насунув крисаню міцнійше на голову і, шопотом сказавши: „пидкегайте, браччіки, за мнов поволеньки“, швидко сунув ся вперед.

Безшумно скочив з каміня, безшумно ступив за ним кінь — лиш стремено дзенькнуло. Не зупиняючи ся, схопив Марусяк ремінь і перекинув через сідло... Ховзнув ся по каміню і... щез у тьмі...

Осиротілою купкою дітей лишили ся опришки. Довго стояли вони, ловлючи вухом — чи не дзенькне ще раз стремено, але все було тихо і лиш потік шумів вічним своїм шумом...

Марусяк посував ся безшумно, як дух. Лівою рукою тримав повід, права інстинктовно стискала пістоль. Прорізав тьму очима, всі почування були напружені до крайности. Троха лиш шимкне що підозріло — мов укопаний стане Марусяк, мов укопаний стане його кінь.

Слухає, слухає... з хоробливою швидкістю розкладає звук на його складники, підшукує причини. Потім з подвоєною обережністю просунеть ся ще трохи вперед... Смерека виставить на дорогу непотрібну гилку — не відкине її денним рухом, а поволи мов просюючи, відхилить і потримає, щоб і не колихала ся довго.

Нараз — світло!

Малесенька точка в непроглядній тьмі ліса.

Мов вритий, став опришок... серце перестало бити ся...

...Що се?... Хто се?... Пушкарі?

...Що робити?... Бігти назад, сповістити товаришів, що дороги нема, що...

А потім куда? А де є дорога?

..Кошачим рухом, лишивши коня, поповз Марусяк вперед сам. Мов вуж, вив ся між камінями, беззвучним листком падав униз, устроивши очи в одну точку — в

сю плямку світла.

Нараз плямка щезла, світло згасло.

І страх обхопив опришка такий, що він стрімголов хотів кинути ся бігти. Але опанував себе.

— Погасло відразу — отже не варта. А що ж? Каганець? так звідки, коли тут нема оседку жедного.

Але всеж осмілів і поповз далі.

Чути якийсь шум за поворотом. От мовби водна на лотоках. Але звідки ж тут у дідька млин може си взети? Тут же його з предвіків не було.

Поповз далі. От стежка стала вузенькою, зліва обрив, що переходить в невеличку полянку, а на сій полянці справді сілюет якоїсь будівлі. Треба подивити ся.

Глянув вперед Стежка пішла все по-над обривом, униз не спускаєть ся. Значить або вперед іти далеко або злізти з обрива — добро невеличкий.

Почав спускати ся. Обірветь ся камінчик униз замре опришок. Посиплеть ся земля з-під ніг — прилипне на місци.

Нарешті зліз, став на траві, підійшов.

Справді млинок маленький, дідько го ту вродив. Отже тут, значить, і світило ся, а лягли спати, то й погасили.

Відпустило від серця трохи. Смілійше вертав до коня. Знов узяв його за повід, пішов далі.

От уже ознаки житла чоловіка. Ворине ,сутки... Якась повітка, а під повіткою віз.

— Ой га, їсенівці ек господаруют: вози си посправели. Треба буде Perezнати хто то такий футкий, — промайнуло у Марусяка в голові.

От скінчила ся провалина між горами. Стало рівнійше, потік вибіг на широке. Ще яка сотня кроків — і дорога. А за дорогою Черемош, а за Черемошом гора поросла лісом.

Дорога... найнебезпечнійше місце... От кавальчик: перейти або не перейти його — значить жити або вмерти.

Весь похоловши, напруживши ся шкірою, як стигле яблуко, глянув Марусяк туди-сюди і вже з розпачливою впрост рішучістю кинув ся вперед, не обходячи каміня.

— Чи вмреш чи повиснеш — раз мати родила.

Черемош!

Скочив на коня — і мов в обійма матері рідної, кинув ся в шумливі, киплячі хвилі.

Тепер уже спасіне! Тепер уже кричати можна, свистіти, скакати! Збивай усі ровти на тім боці ,хучь сто люда — а тут, у сім лісі мене ніхто не вловит.

Най і вас усіх дідько бере тепер, опришків! Не хтілисте мене втаманом — не хочу й я вас опришками. Найду собі других. Аби лиш голова! Голова аби лиш ціла си лишила!

Але сам себе вилаяв за такі думки, і, ставши у найгустійшу тїнь, роздільно, тричи по тричи брехнув псом.

XXXVII.

Грало серце у Марусяка. Так би й підскочив та бурнув з пістоля!

— Я таки стрілю. Лиш прийдуть — стрілю, бигме.

Вглядав ся в тьму рисиними очима, а повід так міцно стискав рукою, мов кінь рвав ся з усіх сил.

— А йк вони не зуміють перейти так мудро? А йк котрого кін заїрзет? А йк пістоля чія стрілит?

І довгим-довгим здало ся чекане Марусякови, ріжні думки переплітали ся у голові.

Але, Богу декувати, усі перейшли добре. От у першу голову попадає. Зігнена, скручена — аж жаль стало опришкови. А за нею опришки... Оден за одним, оден за одним, посипали ся. Зігнули ся на конях, очима світять, як вовки. Черемош шумить товариським, заглушуючим шумом, привітно киває вітем ліс, кожний темний куток привітно кличе: ходїт, браччіки, ходїт. Жаден дідько ту вас не знайде.

От уже всі. Підняли ся троха д' горі на плай. Не дуже вигідний, чортам лиш по ньому ходити, а все ж плай. І потягнули ся гусака. Повисоку, по-над стримким.

А на тім боці роскинуло ся сонне село. Ніде ані одні-сїнького огника. Церква темною остроглавою масою за-темніла, різко завила трембіта вартового — і знова тихо.

Лиш у коршмі світить ся. Чи гроші жид рахує пізно у ночи, а чи може Юрішко не спить, чекаючи звістки, що от Марусяк у пастку йде.

Марусякови почало здавати ся, що таки дійсно там

Юріштан сидить. Напевно! Злобою і торжеством переповнило ся серце опришка. Так би й стрілив прямо у вікно. Не долетить, правда, але за те...

І раптом — пекольна думка пробігла в голові Марусяка. Навіть розреготав ся, і дивно звучав короткий сей сміх серед глибокої тиші. Опришки здивовано оглянули ся.

— Шо таке веселе з'їв-єс, пане втамане?

— Нічьо, нічьо. То я так. То я тому, шо сми Юрішка в гачі вбрав, — а сам уже рвав ся вперед уже не міг витримати.

От найтруднійше місце — Сурдук Лихенький. Скала звисла над Черемошем. Могутно вбиваєть ся цілою силою ріка просто в камінь і, ревучи, наліво, з кожною хвилиною уносячи щось зі скали. Уже вирило та вибило глибоку печерю під скалою, буде валити ся колись гора в Черемош.

— Тут есенівці попа колис утопили свого, — голосно, аби Маруся чула, говорив Дмитро. — Прийшов, вин уперше суда, лиш онну службу Божу видслужив, але видразу васів: „та ви такі, та ви такі, та вам у цмолі кипіти, ба то-то, ба се-се...” А вно людем таки банно ви' того: ше ніде ни бу, ше нічьо не видів, а вже брешет, гий пес. Скінчив вин то-ту службу свою, їдет возом отам дорогов, а люде сиде, пют горивку. Та їхала би біда тихо, нічьо би ни було. А вин знова: „А лайдаки оден з другим! У церкви вас нима, а горивку пете? Цмолу мете пити на тім свікі, лайдаки!” — А люде тогди: „Нім ми будемо смолу пити — напийсико води з Черемошу”, — та го з повозу та в Черемош і поклали.

І Марусяк реготав уже на весь голос. Впрочім, тут можна було не бояти ся: вода так шумить, що за кілька кроків вже нічого не чутно.

Маруся чула щось і давнійше про се втоплене, але ніколи їй не доводило ся бути тут. Дійсно місце було таке дике, що могло навівати буйні мисли. Здавлений вузько Черемош реве, пробиваючи ся поміж накиданим у воду величезним камінем; з одного боку дрімучий ліс по горі, з другого височезна скеля уходить вверх і теж вся поросла лісом. Ідеш — і здаєть ся насуваєть ся вона на тебе, от-от розлавить. А вода реве, реве, пінить ся. Кричи скільки хочеш — ніхто тебе не почує. Кидай людину, піна рот забе,

вдарить об скелю, проломить голову за миле щасте.

Коли приїхали на Вігоду і треба було звертати направо, Дідушковою Річкою, Марусяк, в певности, що його авторитет уже стоїть непорушно, изрик.

— Ігім Лельков.

Опришки счудували ся. Як? Що? Кудя? По яку біду? Чи вони не так почули чи що? Що-й-но вирвавши ся з лабетів, від смерти, так би сказати, утікши — та й знов у лихо? За яким дияволом, ну?

Та же от тут Красноіля, відтак Голови, а в Головах всюда свої люде; хоч би й трафило ся що, то вбережуть, сховають. А йти Стебнями, де кожда собака в очи Юрішкови дивить ся — та по що ж того всего? Ну, по що, так же сказати — по що?

— Хочю Юрішкови в іго власній хаті збитка зробити, — каже Марусяк.

Але опришків сей аргумент цілком не переконував і підставляти свою голову під обух ради того нікому не хотіло ся.

— Хочеш збитка робити — роби хучь два, лиш сам, на свою голов.

Гекувати Богонькови сетенькому, шо сми віскочів з біди, а ни ше у біду свою шию пхати.

— Іди сам, пане втамане, ек-ес так вже забаг, а ми ни йдемо та й вже.

Ну що ти з ними будеш робити? Та дідьчої ж ви мамі песячі гіти — хто ж вас зара' з петлі викегнув, хто вас жикем дарував, кутюги ви? Шо мали бесте ноги цулувати, а не... Та вистрілети вас усіх до кришки, гет усіх вистрілети.

Аж зубами скрипів, але змовчав. Думав — як зробити. Відступити від свого рішення — так плювати ж будуть у лице потім, собачі душі. Ні, треба їхати.

— Но, то їду сам, з попадев зі своїов. Хочю аби вна си подивила. Зачькайте на мене на Стовпнях на Великих — я ни му си барити. А видти вже всі разом пидемо. День-два видпичнемо, а витак...

Роз'їхали ся. Посвистуючи і голосно вже говорючи, подали ся легіні на право і скоро затихли кроки їх коний за поворотом. Марусяк лишив ся з попадею.

— Но, моя попаде! Тепер хучь кричи, хучь мовчи —

оннаково.

Розв'язував сплутані ноги Марусі, виймав шмату з рота. Рухи були якісь сквапливі, недокінчені. Щось смикало його й нетерпеливило.

— Видиш... Коби ни була така... така... — і не знаходив слів. — Сама собі завинила.

Думав почути плач і доріканя, але не почув нічого. І се будило в нім злість. Смикнув коня за повід так, що бідна скотина аж стрепенула ся ціла.

Не йшов плаєм коло ріки, а пішов у попереk, через верх, без дороги, направці, лісовою цілиною. Давно не бував ту, правда, але не забув: все знайоме, все впливає в памяти і обдаровує нічними усмішками.

І таке почуте нараз обхопило Марусяка, — мов т'хаті йде відкись здалека. Навіть присвистувати почав.

Вийшов просто на хату Юріштана. Глянув — і здивував ся. Та й було чому.

Велика, моцна хата на дві світлиці, з таких протесів роблена, що й пів-тисячі літ мут стояти. Мудро побивана, ще мудрійше огороджувана. Сади так понасаджувані, що в наших горах мало таких і є; дерево ще молоде, але видко, що не просте. В саду вода блищит. Та невже стави напускав на такій вишині? І риба мабуть.

Та що за дідча мати! Чи то снить ся таке? Юрішко, панський попихач — отак-о розгадував ся.

— А най же те пси роз'їде, Юрішку, ек ти си розкег. Ек пан зачинат. А то, варе, люцка кровця усе. О, чькай, чькай?! Я ще суди си евю ни сам, вогнику май трошка пидкресати. Аби з димом усе пишло, шо марно прийшло.

Стискало ся серце від гострої заздроси. Юрішко, підхвостень панський, прилизень мандаторський — он в яких хатах живе, он яке господарство распостер; а він, газдівський син — от мусить, мов пес, горами бігати.

Люто заторкотів у заграговану шибу.

— Хто там? — трівожно обізвав ся переляканий жіночий голос.

Вколело щось Марусяка в груди... Сей голос, сей голос... Чув він його, чув ніжні слова, що ще ніжнішими ставали в тих звуках. Сї перелизи горлички, сей журкіт жайвороночка...

Але то було давно, то було дуже давно... Та чи й було? Може то лиш наснило ся, намріяло ся в тиху весінну ніч, коли білі цвѣти падають з яблунь і дзвонять.

Давно, давно... Тоді не було ще на світі ні опришка Марусяка, ні пушкарського втамана Юріштана. А тепер от опришок Марусяк стоїть коло Юріштанової хати і кричить:

— Видчиняй на псю маму! Я Марусек!

В хаті засвітили огонь, рипнули двері. Марусяк увійшов, випростав ся в увесь зріст. Попадю тримав за руку.

Хати високі, просторі. Загубила ся в них маленька Катериночка.

Щастем і радістю сяло її лице, коли вона дивила ся на нього, на свого Дмитрика. Все той же, той же саміський, лише дужий став, певний себе. А се попадає — криворівська попадає... Так бач яка вона!... І з черевом уже, сарака... Але може бути гордою з того: се ж від него дитина!...

І вихор почувань крутив у ній, обезсилював. Аж мусіла ухопити ся за стіл.

Та й Маруся не була далека від того ж. Катерина... Катерина... Коли говорив о ній опришок там, на потоці — він і сам не знав, яким мягким ставав його голос, як ніжно й солодко вимовляв він се миле імя. Мов зливав ся тоді душею з тою тихою, ласкавою істотою, мов випливало назверх усе ліпше, все прекрасне, що Бог зародив у душі... І потім увечері уявляла собі Маруся се лице. Таке одухотворене мусить воно бути світле, великими очима в вічність дивить ся. Ангелів на гарних, картинах такими маюють.

Так, так.. Се воно. Се те ж саме лице. Хиба троха більше вимучене земною мукою, зі скорбними лініями коло уст, але воно. Се, що можна любити його, любити сильно, на все жите.

Хотіла би бачити його в хвилину вечірної молитви, коли, осяяне далекими відблесками давно зайшовшого сонця, в пісні Божій одухотворить ся воно, образ і подобіє Лиця Господнього, і молитву олицетворить. І в благословення хвилину хотіла би бачити його, коли, всепрощаючи, стоїть високо-високо понад землю, стоїть благодать, омофором покриває. І в задумчивости, хвилину, коли ангели го-

ворять з далеких небесних виталищ, ловить вухо нечутну музику світів, вся істота слухає мову небожителів.

Але не тепер, не тут, не в присутности сего варвара, котрий задумав щось страшне, щось підле. От стоїть він і ростить злобу в собі. Кипить! Він не бачить її радості в очах, він не бачить, що крикнути вона хоче! „Дмитрику!... Милий!...” Він не бачить, не бачить... Він дрожить весь, сти-скає в потворній ярости руки і шипить:

— Єк же си маєш, Катеринко? Єк си газдує, домарит? іЛи колачі добрі та булочки? — і підходив, мов тигр під-крадав ся.

І в хвилю одну краска радості, легкий поцілуй бога любови — зникла... Катерина побіліла, як стіна...

— А-а-а... Сади? Стави?... В теплій хаті сидиш? А я мо-крый цілий вид твого чьоловіка тікаючи? То ти з ним ра-зом на мос жите настаєш? — і наближав ся, як кат.

Катерина не відступала. Побілілими губами виговори-ла лиш:

— Шо ти хочеш робити зі мною?

Се була неудачна фраза. Се була цілком неудачна фра-за... Якось би инакше треба було сказати... инакше...

— Шо я хочу робити з тобов? Я хочу взети своє, шо мині належне. Легай!

Нелюдськими голосами закричали жєнщини.

— Дмитре!... Бій ся Бога!... Дмитре!...

Катерина затріпотіла, як спіймана пташка, Маруся уxo-лила опришка за руки... завертіло ся все... змішало ся... Опришок рвав, копав ногами, переплели ся руки, ноги...

— Я хочу аби ви си дивили! — Я хочу аби ви си диви-ли!... Онна на онну!... — і валив обох жєнщин на ліжко, надавлював коліном...

XXXVIII.

Пішли. .

Зганьблена, збезчещена лежала Катерина на ліжку без руху і дивила ся в ніч.

Сього вона вже не сподівала ся від свого житя. Всего могла сподівати ся, всякого горя і кпин. Не възлюбило її

жите з самого початку. В сирітство кинуло, мачуху дало лиху, важку працю, мало здоровля... Відтак помануло трошка щастем, здалеку показало цвiток — і унесло навiки, спустило залiзну браму. І мужа нелюбимого дало і самiтнiсть бездiтну...

Але все терпiла. Все. Молила ся Богу рано і вечiр, чекала благословеня, сховала ся в себе, глiбоко в свою печель сховала ся і несла, тяжко, крiваво несла на поранених плечах камяний свiй хрест, залiзом гострим окутий.

Але не се!

Сим уже могло б не карати слiпе, жорстоке гiрше дикого звiра жите.

...і не було слiз. Кров, здавало ся, iде з очий безшумним обезсилюючим потоком і уносить, уносить з кожною краплею частиночку буття.

Юрiшко, злий тиран людей, нелюбимий, остогидлий, Юрiшко пушкар, озлоблений на весь свiт, одурений — і той змилосердив ся. За одно ласкаве слово! Нелюбимий, злий,.. А цес!...

— Дмитрику, рiднесенький — що ж-ес наробив?! — кричала. Кричала всiм своiм еством, кричала на весь свiт, кричала, що сього не було, що сього не могло бути, і трiпала ся на постели, розривала ся в сухих риданях...

І зривала ся з постелi, щоби молити ся. Воплями молити ся, трясти образ Богоматерi руками. Але позабула молитви. Далеко стояла Богоматiр в небесах, замкнена в холоднiй своiй благодi, і не сходила, не втирала крiвавих слiз, не хватала за руку, остерiгаючи, коло пропасти. І роззявила ся вона, ся повна тьми безодня доокола і заревла тисячею голосiв: Було! Було! Було!

— Нi! Не було!

...сiла на постели. Як була, в розiдранiй сорочцi, пiвгола; волосе спустило ся на лице і закрило його. Сухими голими руками, стиснувши iх, оперла ся о колiно — і вже не думала. І валила би ся стеля, гори перевертали ся, земля огонь вимiтувала — все одно. Було би щастем, як би от раптом появило ся за спиною видмо з косою і одним махом скiнчило би усiм. Сама пiшла би до него на зустрiч, покликала би, навязавши петлю на шию, але се ж грiх перед Господом Милосерним...

Милосерним... Ні, не милосерний Він...

Ніч чорну повість говорила свою. Спали гори в неясних релефах. Ріка то затихала, то знов шуміла, сповняючи Сизифову працю. В кутах хати все дивнійше і раптовійше скакали, танцюючи якийсь безмовний чортівський танець, чорні тіни, а коли каганець згас — вирости необ'ятно, ударили беззвучно в стіни, в стелю і оплели чорною павутиною нерозривною все дококола. Повилазили з-під лав, з-під печі причаєні там чудовища і, розсправляючи члени, ростягали ся всюда, ніжучи ся й злоствуючи, поки є ще час, поки можна ще спочивати.

Але недовго. От почали вже влазити вікнами сірі їх вороги. З'їдали тьму, в жорстокій боротьбі побіджали, випираючи, крок за кроком, ступінь за ступнем, знова загаплюючи під лави, під піч. В хаті стало мутно від сеї боротьби; все стало брудне, змучене переходовістю, не рішало ся на чий бік стати. В сути річи все одно: ніч чи день, день чи ніч

Але день побіджав. От поповзли вже сірі черваки по розідраній сорочці Катерини, ховаючи ся в діри, впиваючи ся там в тіло, забігали по застигнутих в однім положеню руках, спустили ся на обледенілі ноги. І лиш лиця не могли знайти. Сховане під розпущеним волосем, воно мабуть було чорне, як ся утікаюча ніч, а в кутиках уст мабуть запекла ся кров.

Скрипнули сінешні двері: хатені були одчинені навстяж. Увійшла сусідка. Не могла витримати і ледве-ледве дочекала ся нім засіріє. Бо Марусяк на відході де лиш ішов по при яку хату, то ковтав у вікно, кричучи:

— Ёй домарета! Їк Юрішко верне т'хаті, мете йому говорити, шо був Марусек у него в гостині та й йому жинку.....

І пів-села чекало схода сонця аби побігти, дізнати ся. Отся молодиця жила найблизше, отже цілком природно, що її цікавість була найпекучійша, Але коли увійшла і побачила Катерину — серце їй повернуло ся.

— Господоньку!... Катеринко!... Шо з вами?...

Поволи-поволи підіймала Катерина голову. Косми сплутаного волося повисли по обох боках лиця. Несвідомим поглядом обвела хату і... усміхала ся...

І від того усміху ноги задрожали у Параски, і вона

почала відступати в перестрашу задки до дверей...

Лиш відтак нараз почула приплив раптової енергії і закричала:

— І-і-і, бідочко ж моя кервава! Нищестечько моє люте! — і кинула ся постіль стелити, хору класти, ватру розгнічувати, окріп гріти...

XXXIX.

Коли Юрішкови донесли, що Марусяк вислизнув у него межі пальці,—шварнув крисанев об землю і, завиваючи, як вовк, топтав її ногами. Аж люде чудували си.

А як довідав ся в додаток, що у него в хаті Марусяк гостив — нараз дивно якось посмирнів і затих. Лице стало темне, ріт мов розірвав ся... Страшно, таки напrawdę страшно було стоєти побич.

— Єк ждепнет — що му скажеш? — гадав собі кожний. І відступали ся пріч. Дай біді покі'.

Що діяло ся в душі сеї могутної людини — ніхто не знав; і що він удіє тепер — також ніхто не знав, але всі якось відчували що буде щось страшне. А може й не буде. Може так-таки не буде нічо.

І може дійсно обійшло би ся якось, коби не Гердлічка.

Він також уже знав про втечу опришка і чекав, чекав на Юріштана! Ой чекав! Як звір у клітці, бігав по хаті — мало! Мало місця! Вибіг на двір, крутив ся, як шала вівця, поміж смереками. Попади ся йому тепер хто під руки — горло перегриз би.

Гердличиха стала у вікні, груба, солониною проросла і, позіхаючи, говорила, протягаючи слова.

— Дай спокій... Ну, що там...

Але Гердлічка так на неї глянув, що вона, перехрестивши ся, відкинула ся назад.

Прибув і Юріштан. Розбитий, змязджений, бігає очима по землі.

— А-а-а!... Пан атаман!... Гратуляції, — удавав Гердлічка спокійного, але голос переривав ся, палці крючили ся. І нараз підскочив, скрикнув, забризкав слиною, затупотів ногами.

Не ставало слів, не ставало рухів, воздуху не ставало!

— Так ти отаман називаєш ся, ригав би пес такими

отаманам! Отаман? Шуму наробив! Гори усі підняв! Людей з десяти сел зігнав та по дорогах порозставляв — і то все для того, аби Марусякови в.... надути! А Марусяк — ото мені легінь! Ото мені флеків! Тобі задок показав, а жінці твоїй передок, сам свиснув — і нема. Шукай тепер!... Маж тепер солонинов то-то сідло, на котрім Марусяк їздив, та і злизуй відтак що-неділі по службі Божій. У-у, гуцулська віра проклетая, вівішев бих вас усіх на одній смереці.

А Гердлічиха стоїт на порозі, сопе й тягне.

— Та вдарь ти його, ради-Бога. Зірви своє серце.

Але Гердлічка, як не уніс ся, та все ж ще памятав, що розвизаного гуцула бити невольно. Чув, що і так уже перебрыв якусь мірку, пора була уже відступати, ховати ся за урядову неприступність.

І він випростав ся, почав надимати ся і підіймати ся на пальці, хоча то все мало йому помагало: витягнувши ся кілька було сил, він однаково досягав Юрішкови лиш по ремінь, і то гет з капелюхом, з обцасами.

Відбиваючи такт рукою, різко викрикував:

— Приказую тобі йти горячим слідом з найбільше витривалими пушкарями. Решта най іде за вами, щоби бути кожної хвилі наготові. Мусиш подогонити Марусяка за всяку ціну і звязаного завтра ж привести його сюда, на мій двір. А инакше — я вже сам буду знати, як з тобою розправити ся, — і вуличним рухом показав Юрішкови на двері.

Пішов Юріштан. Світ в очах мутив ся, кров до горла підступала, різати когось хотіло ся.

Рпав на своє подвірє.

Двинув двері ногою так, що аж влипли в стіну. Що було в хаті людий — рострутив, зірвав зі стіни свій дротяний гарапник, вмотав ліву руку в коси жінці, зволік з постелі і бив...

Не по-людському бив! Кров бризкала на стіни!

Люде тікали пріч з хати. Параска бігла униз з горба і, мов божевільна, нічого не бачучи перед собою, кричала одно тичи слово: „Убет! Убет! Убет! Убет!...” Десь відірвала на вориню кавалок запаски, але не помітила, бігла, бігла, поки, вискочивши з хати, не заступив чоловік їй дорогу і не перехопив. Тоді заридала дикими риданнями і рвала

на собі волосе... Як дитину підхопив її чоловік на руки і поніс у хату.

Ціле село стовпило ся доокола Юрішкової хати величезним, утопленим в гробовім мовчаню товпищем. Зрідка лиш виривав ся короткий чийсь жіночий голос. І то не словом, а стогнуцим звуком якимось.

А Юріштан, передраний, весь у кровавих плямах, ходив, важко дишучи, з комори на двір, і знов у комору, і знов на двір і складав на купу все. Спочатку жіночу уберю: всі оті запаски-дротянки золотом перетикані, дорогі фустки, спідниці з широкими галунами та позументами, кожухи мудрі, пацьорки, сорочки білі як сніг, чоботи фарбовані. Відтак почав тягнути начине до печі і всякі господарські причандали: і корита, і ливви, граблі, вила, відтак ліжники, бесаги — словом все, що надбав за пушкарованя, що купував жінці у Косові, Коломиї, ба й в далекім Станіславі.

І ахкали болізним ахканем газдині, дивлючи ся на всі ті богацтва, і завмирали душею — що ж воно буде?

А коли нагорнула ся вже величезна купа того всего посеред двора, викотив Юрішко скриню. Велика, окована, розмальована такими червоними чічьками, отік кров. Витяг її на самий вершок, поставив до гори дном, відтак узяв сокиру і, розмахнувши ся що сили, ударив... Ухнуло порожне пудло, мов звір ревнув, затріщало, завило, а Юрішко бив, дробив на дрібоцькі кавалки, розмахуючи сокиров.

А відтак кресав вогню й запалив усе то-то.

Спалахнуло все якось одразу і загуло. Заплакали, заголосили молодичі, мов мерлого з хати виносять, а Юріштан, обгорілий, страшний — під саме небо, здавало ся, розмахнув величезним колом і бив з цікльонічною силою вогонь, розбиваючи усе на порошок, аби ліпше горіло. І коли підіймав кіл до гори і, причіпивши ся до него летіла вверх якась вогнем перейнята шмата — стадом переляканим шурхнула ся у бік товпа, шелестючи постоломи. Ближні сусіди в смертельній трівозі думали о тім, що от варт одній такій шматці перелетіти на хату або на оборіг — і готове нещиске; але мов загіпнотизовані не рухали ся з місця, не в силах були відорвати очей від сеї дикої, пекольної картини.

А в хаті лежала, забита під лавицю, Катерина. Кров цебеніла в неї горлом, і величенька калюжка її вже набігла коло голови, а не було кому навіть води подати.

XL.

Тиждень цілий ганяв Юріштан горами за Марусяком, але не міг впасти на слід: мов у воду впав опришок з усіма своїми легінями.

Вернув ся з порожними руками т'хаті. Навіть не пішов замельдувати Гердлічці. По що? Він і без того ме знати.

Жінки більше не бив, а тільки узяв яку лиш знайшов підрану сорочку, пішов в загороду, вивалев, перебачейте, у гноївці та й звелів то-то вболікати Катерині. Сардачину знайшов десь таку стару, що де вже він її й вишукав таку: з самих гер, предівними нитками зшиті. Відтак посадив на стару слиняву кобилу задом на перед, натикав у тарницю кругом мітли потріпані, віхті, що стіни ними мажут, у руки велів узяти кобилячий фіст — і так повіз на храм.

І їхала селом серед святочно вбраних людей, їхала на велике посміховище — а людям хотіло ся на коліна падати, мов би Мадонну на осляті побачили в ризах срібно-сніжних.

З храма треба було вже нести Катерину: так ослабла, що не годна була на ногах тримати ся.

Понесли її т'хаті якісь добросердні руки, а Юрішко лишив ся і ходив, штовхаючи ся ліктями, поміж людьми, та все чекав — коли ж се плюне йому хто-небудь в лице, коли ж назове його хтось так, як ся належит.

Але ніхто не плюнув, ніхто й не назвав. І сам пан-отець Іоан Терлецький, як завше, йому, Юрішкови, першому виніс проскурку і благословив. Тримав Юрішко святий хлібець в руці, дивив ся ксьондзови у вічі — і шворкнути хотіло ся тою проскуркою в пику священнослужителеви й крикнути: „Ти — ксьондз?...”

Більше вже не підіймала ся Катерина з постелі. Сильно вибухала кровю і видимо гасла. Параска була при ній невідступно, як сестра рідна.

Часом нараз починала недужа метати ся на ліжку, мов птиця равена. І чіпала ся гострими схудлими пальцями Парасчиної руки і стогнала.

— Ой голубочко ж моя, сестричко, Парасочко!

Ой не перележати вже мені того, вже знаю. Давит мене, удусило мене, порожно ми в грудех. Хаточьки, вічної домівочьки сподівати си тра...

Параска пробувала розговорити.

— Шо бануеш, Катеринко люба? Ше тебе Бих пидоймет.

— Ой ні, Парасочько ма солодка — не му вже си пидоймати. Їк день, так ніч очі ни зжмуру, на волосину ни засну. Ох і пиду ж я, пиду у сиру землю гнити, а нима кому за мнов затужити ба й заплакати. Та й ни зробют ми трумночьки синенької-біленької та й ни зложут пишно на лаві, а мут ек кутюгу ховати. Шо вберет мене чьоловик у сорочьку у дранкавку, из ніх постолы извержет, запашціну йку гнилу очепит та ї з тим мині опередь Бога ставати. Ой бідочько ж ма люта, бідочько ж ма кервава! — і кидала ся на постели з боку на бік, метала ся, а від того ще більше крови показувало ся з горла.

Падькала ся Параска, всіма силами хотїла звернути розмову у другий бік, але хора не могла ні о чім іншій говорити.

— Та й ни опроваде мене по люцки та й ни мут уважети, шо-сми газдиня йкас була. І могилку мою з нинавистков оминут, каміня намечют, аби ми кежче на тїм світї було. Шо ни вигїли люде вин' нас добра — ни мемо й ми вигїти. Ой і Божечьку ж ти мій милосерний, доленько ма гирка!... Оден з-за мене у вопришки пишов, а другий — страховишем люцким, головоїдом си зробив... А я сирїтков помежи ними, тай-сми си ни нажила та й на Божий світ ни надивувала си лиш того си прибагла, шо-сми набїдила си та й нагіршила Гекувать ті, Божечьку сьїтенький, шо-ни дав ми гїти, шо вни того всего ни видїли.

Юрїштан рїдко бував дома, а коли й приходив, то більше сидїв у тій хатї, у „канцелярїї“. До сеї світлицї мало й навертав ся. Увійде, стане коло порога, з-під лоба очима поведе і вийде прїч, не сказавши ні слова.

Катерина догорала, як свїчечка. Уже тиха стала, не кидала ся, не гризла ся нічим: її заспокоїла любов людей. Більше над усе бояла ся людських проклонів — і от показало ся, що їх не буде. Навпаки: всі її люблять, всі її жалїють.

Хата ніколи не опорожнювала ся — одні приходили,

другі виходили. Побіч страшної фігури мужа якось ніби не помічали маленької істотки, але тепер от всі почули якось, що воно всім рідне, всім любе, і жаль брав ся серця, що от має гинути.

І лиш Юр ходив облудом, ніким нелюблений, нікому не потрібний. Як глянув з-під лоба на людину — мороз ішов поза шкірою. Скорше спішить чоловік куда у бік, шепочучи: „пронеси, Господоньку, біди..”

А раз пізно вже увечері війшов до хати. Став, як завше, коло порога.

Параска сиділа коло хорої, але побачивши Юрішка, скочила з місця й випростувала ся, як перед паном.

Юр мовчав троха, відтак тихим голосом сказав:

— А йдїт-но, Парасочько, д' свої хатї.

Параска засуятила ся без путя, мов зловив її хто на поганім учинку. Забула навіть попрощати ся, вибігла. Чоловік із жінков zostали ся у двох у хатї...

Мовчки дивив ся Юріштан на хору, а по лиці його бігали якїсь судороги. Щось ломило ся в камяній сїй душі.

Катерина підняла ясні свої великі очи на чоловіка і усміхнула ся...

— Иди, Юроньку, д' менї...

..Мов деревина, громом валена, упав Юріштан на колїна перед постелею. Сльози брудним потоком текли по його чорнім, богато днів немитім лиці. Цїлував руки, ноги...

— Катериночько ж ти ма, Катериночько — шо ш це таке буде?...

— Перестань, Юроньку, перестань, голубе, — ледве чутиим голосом говорила Катерина. З великим трудом підіймала руку і гладила мужа по голові. — Ни тримаю я зла на тебе у душі... ни несу опередь Бога... Лиш — не мучь люди, Юрчіку, най ня кленут.

Падав Юр на колїна перед почорнілими образами і кляв ся, що не буде. Хрестив ся величезними своїми руками, широко замахуючи їх за плечі, і бив себе в груди і знов приповзав на колїнах до постелї, знов цїлував хорїй висухлі білі ноги.

— Ой уставай же, уставай, моя газдине солодка! Шо ни дам вітерцу на тебе дмухнути, мушці сїсти ни дам. Шо зречу си того пушкарства проклетого та будемо жити,

газдувати, ек люде. Та ти будеш поредок у хаті робити, а я порошину з тебе здувати му.

— Ни встану я, ни встану, Юрчіку... Лиш му те просити: поховай мене по люцки. Най ни жила — най хучь помру...

Юр божив ся, що зробить такий похорон, якого ще світ не видів.

— Лиш скажи, жинко люба, коли будеш умирати, най би вже я знав.

— Скоро, Юрчіку, скоро, — і підкидала ся, знеможена, на подушки.

І яка довга ніч — а ціліську її простояв пушкар на колінах коло хорої. Засипляла на хвилю, знова будила ся. Шукала очима Юрішкового лиця, а знайшовши, усміхала ся — і сей усміх безкровних уст душу краєв Юрішкови на тисячу шматків.

В грудях хрипіло все дужче й дужче. Єла постогнувати. Спочатку тихо, відтак вже дужче, дужче. Очі закочували ся під чоло, на губах виступала кровава піна. А потім витягла ся сухими ногами, оскалюючи зуби, а з чорного проваленого рота виривало ся хрипіне і йшов важкий сопух.

Хата наповняла ся людьми. Тихо шелестіли запаски, постолі, по глиняній долівці. Шепотіли.

Хтось уже засвітив свічку і тримав на поготові. Старий Илак, що як Харон супроводив з сего світа усіх умираючих свого села, шамкаючи, почав голосно говорити молитву. Люде захрестили ся.

..Хрипіне виривало ся з грудий вже безпорядочно, відрубно; перебирала пальцями правої руки швидко-швидко і, здавало ся, мов білі павучки які бігають.

Мабуть хотіла щось говорити, бо мичала. Потім раптом почала глитати, глитати, глитати повітре... видимо задихала ся... судорога, перетрясла усім тілом.

— Свічку! Свічку! — крикнула Параска. Вона була ближче всіх.

Тикнула свічу. Конвульсійно стиснули ся руки, свіча підняла ся до підборіддя і пекла шкіру, але... Катерина вже не чула того...

Одразу загуло в хаті від молитов, заголосили жінки, загупали коліна об долівку. Юріштан вийшов пріч і не бачили його до самого вечера.

Ге-ге-а! Уже дійсно справив похорон Юріштан свої жинці — на вчудіє! Шо було весіличко лишеньке, а ще пишнійший був похорон.

Трох ксендзів найняв: свого Довгопільського, Устеріцкого й Ясенівського. А на похороні великим дивом люде дивували ся, великим чудом чудували!... Так Юріштан-пушкар плакав за свойов жинком, як ще мабуть ніхто на світі так не плакав. Кричав, попросту кричав!... За волосе ек си вхопит, то кіко зачернет волося руков, тіко й виде-рет, а сам голосит:

— Ой устань же, устань, моя газдине люба! Та пчілочьки медочьку наносили, вино за горов визріло, пшеничьку з долив-доліських привезли — а все глі тебе, глі мої газдині солодкої. Та устань же уста-ань, моє сонічько їснесеньке!... Шо буду те солодкими булочьками гудувати та пшенишними колачями. Та шовковими фусточьками буду те вбирати та десіть пар слуг наймати, аби й не киннула си, аби й ни труднула си...

А сусіди злобно шепотіли.

— Ає... Вже нагудував пшенишними булочьками — по-пид боки. Шо мут іше тоті булочьки бурлеком і на тім свікі вилізати.

Та Юріштан нічого того не чув. Бив себе в груди, аж у горах дудніло і кричав несвіцкими голосами.

— Ой вставай же, вставай, жинко моя тиха!... Шо наді мною небо дрїжит, земня си вгинає, зьвізди на море падут. Ох і ніхто ж си ни карає так у свікі, їк моя душа си карат, отут, опередь твоев трумночков, Катериночько ж ти моя пишна, — і тряс в несамовитости трумною, аж мерла телїпала ся.

— Та ци вин пеній, люде мої, ци ек? Ади то грих.

— Видкегніт-ко, сараки, дес го у бик, видкегніт.

Хтось сказав, хтось послухав. Почали відтягати Юра у бік, але він як трїпнув си — полетіли газди, мов фоя з дерева. Підіймзли ся потім, обтрушуючи ся, і здвигали плечима: не при своїм, мовляв, розумі чоловік. Най си вікрічіт.

Поволи сунула ся процесія селом в урочистій поважності. Тихо колихала ся біла, подовгаста трунва на плечах дужих газд; звучали трембіти в небеса, горіли свічі, голо-сили жінки. а серед навалу усіх тих звуків, мов труба, гре-мів дикий голос Юрашя.

— Ой ісходьте си ми, люде, на смутну пораду та радьте, ек мині то-то приймати. Шо несут же мою газдиню з існими свічами у дубовій трунві, а я сам си лишею, ік камінь у морі. Ой Катериночко ж ма, устань подивиси, ек я те ховаю. Ховаю ж я, ховаю свою газдиню із трема ксьондзами, на гробі капличку будую, срімний хрестик ставю, аби йшли люде та й пизнавали, де моя газдиня, де моя люба лежить. Та хучь би й кідрову ті трунву зробити, злотом позлотити, сріблом покостити — а вже ни встанеш ти зи свого ложа. Та ти ж була ми на пораді і на любій розмові, а типер зівела, ік у поли чічка. Та йкі верьхи великі, а я їх не виджу чере' свої слези, чере' свої люкі, кєр-ваві.

А гуцулія йшла і дивувала ся сему Юрішковому упокореню. Хто був май позаді, говорив голосно.

— Ади пропав тепер гонір Юрішчін.

— Та таки так рахувати, шо пропав.

Але знаходили ся скептики.

— Ой ни говіркуюте того, газди. Няй вин обітрет ци лиш.

Ає, ає! Тот іше, хло', покажет ци сіль солона.

— Ого! Ше так покажет, шо й гіти коліскові мут памнетати.

А коли прийшло вже спускати гріб у могилу — страх було дивити ся на Юрішка. Ревів, ек віл недорізаний.

— Го-о-о-ой Катерино! Кажи — з ким же я маю жити! Розступи си ти, сира земле, най у тьї потану, аби й сонце праведне на мене не сїтило! Смерте ж моя, смерте — зустріть си зо мною, ни хочю я бирше на світї трєвати.

І се страшне мужеське голосіне, і дзвони, і безперестанне прєразливо-тужне трємбітанє, і причитуваня жєнщин, і похоронні співи священиків і шум потока, що коло цминтара вливав ся в Білий Черемош — все се творило незвичайну, неповториму картину звуків. А доокола великанами стояли гори, заглядаючи з-підхмарних вершин до вузонької чорної могилки.

А як на засипаню гєвкнули пушкарі з усіх пістолів зразу, як ревнули у відповідь ізвори і скали, і луна покотила ся в безконечну далєчїнь, гєт-гєт аж до Бергометських верхів — то аж душу чоловіка трєсло. Туск такий души людської брав ся, шо страх був у тім у всім стояти.

О-гой, пішла слава о тім похороні на цілі гори!

А як вернули з цминтара, роздаровував Юрішко людям що лиш хто хотів, що лиш кому си вдало.

— Беріт, людочьки, беріт. Исходьте си кіко вас усіх на всі гори є та й беріт моє добро, мою працу. Беріт сорочьки кервавки, що сми з людей здрав, беріт постолы з люцкої шкіри моршені, беріт ремені з люцких жил... Шо каравсми люде, то типер мене пан Бих покарав за всі разы раз.

XLI.

Тепер уже для Марусі ясне було, що треба лиш вичекати спосібної хвилі й тїкати. Але й Марусякови се було ясно, і він стежив за своєю попадею в чотири ока.

В ватазі панував все той же узброєний мир. Юрчик вернув зі своїми, принесли якусь здобич, але сміяти ся вже не сміяли ся так, аби лиш кпити. Всі мов чекали чогось важного.

Марусяк користав з кожної хвилі, коли можна було чимось уколоти попадю. Бити не бив і не знущав ся уже дико, але словами гриз гірше, як зубами.

В такі хвилі Маруся якось помимо своєї волі поглядала на Юрчика, мов питаючи ся: що ж ти?... Але Юрчик не змішував ся більше. Сопів, плював смокчучи свою нерозлучницю, але поводив ся так, мов нічого не чує. Зрештою — слова шо? Слова пуксте. От їк би бив...

Але раз якось, коли опришки розбрели ся з нудів хто куда, і Маруся сиділа сама, щось латаючи, до неї підсів Юрчик.

Підсів і мовчить. Мовчить і Маруся.

Курир-курир свою люльку, плював-плював, а потім питає:

— Слухай, попаде. Чьїму ти з гараздів та з достатків у такий паскудний талан пішла?

В першу хвилю Маруся не знала що відповісти, до такої степені се було несподівано. І як відповідати? Що се? Чи щира приязнь чи цікавість?

— З дурного розуму, Юрчику, з дурного розуму. Як то кажуть: як би чоловікови той розум напереді, що позаді приходить. Тепер би вже не пішла.

В голосі її звучала печаль. Юрчик знов мовчав. Курив та плював.

— А ци би, варе' не пишла тепер ид'хаті?

Здрігнула ся.

Хто сей Юрчик? Ворог чи приятель? Помогти хоче чи продати?

Але пригадала заступництво Юрчика, пригадала вороже відношене' його до Марусяка — вже ж не став би Юрчик вислужувати ся перед молодиком.

Подивила ся в очи — Юрчик дивить ся світлим поглядом тих глибоких філзофів з народа, для котрих все ясно, світ котить ся опреділеним шляхом в напрямі до певної ціли, а в житю все так просто, зрозуміло.

І Маруся почала говорити. В перший раз за довгий час розкрила свою душу і в перший раз плакала не кровавими сльозами. Виливало ся все, що зібрав гіркий досвід, чому навчили муки розчарованя і відсутність надій. Розкривала всю свою душевну рану; плакала, скаржучи ся, голубкою воркуючи.

— І завіщо ж і пощо ж запропастило ся моє жите молодее? Хто ж украв мою доленьку і під камінь сховав, під столітню смереку? Де ж таких копачів узяти, звідки їх скликати, аби вони мені доленьку мою відкопали?...

І тужила скорботно над собою, над своєю ясною весною озимленою, а Юрчик слухав і курив. Курив і плював. І хто ж то міг знати — чи ворушив сей журкіт що в його душі чи от так собі, шкрябало зверху, як обгорілу шкоринку нігтем.

— Ни тра журити си, — говорив він пів-ревом, пів-голосом і не чутно було в нїм, у сїм голосочку жадних чулих вібрацій та модуляцій. — Ни тра журити си. Моя тї рада — йди т'хаті.

— Не піду я, Юрчику, до дому. Будуть пальцями на мене показувати, а то й не приймуть цілком.

— Приймуть, — сказав Юрчик, — але...

Але взяв його сумнів. Та дідько ж їх знає, панів отих самих, яка у них установа. В своїм стані знав як то мало би йти: виволочив би ґазда добре на всі боки та й спокій голові, але у панцкім стані... Від панського світогляду ділила Юрчика непереходима пропасть і що там, за тою пропастею діеть ся, яким законам корять ся оті дивні дво-

ногі істоти, що так скидають ся цілком на людину — о тім не мав Юрчик найменшого поняття. Міг припускати все.

— Приймут, — сказав ще раз, хоч і не так уже певним голосом. — То тра перше втечі, а там будемо вигіти. Я ті так искажу, попаде: то-то так не йдет, видразу — узев та й укік. Бо наші хлопці — я вже знаю... Я си ни бою. Гого! Я ни бою си нікого, бо я є Юрчик Никлопотана Голова, але видиш... мут стрілети. Ае, ае! Таки стрілеют та й вже. То може нещїське з того бути готове. О тім тра гадку мати та й штудерувати, аби чього ни було.

— Так що ж робити, Юрчику?

А я ті искажу. Ти зачькай. Нічьо, лиш сиди тихо тай вже. Я вже сми доберу чєсу аби усьо було добре та й тї искажу. Та й поможу утечі.

— Бог тобі заплатить, Юрчику, — і Маруся нахилила ся полїувати руку Юрчикови. Він скочив, як опечений.

— Тай що тї си стало? Та же в Криворівні я тебе мав би цулувати у руку.

— То в Криворівні, а то на Черногорі. Та й не доведеть ся тобі в Криворівні мене в руку цілувати...

На тім і стало. І кождий день чекала Маруся — чи не сьогондья, чи не сьогондья?... Подовгу сидїла тепер коло вечїрного огнища і прислухувала ся — о чїм говорять опришки, які їх пляни, чи гадають куда йти, чи скоро, чи далеко.

Але день минав за днем, ніч за ніччу, а опришки все сидїли і не рухали ся з місця, а Юрчик навіть і не глядїв у той бік, де сїдала Маруся.

— А літо вже минуло і насувала ся осїнь.

Осїнь, осїнь...

Холодно й непривітно ставало на голих вершинах тут, близько неба. Сїре воно, повзуть безконечним полотном хмари, сїючи дощ. Ранками мречі такі залягають, що не видко людини в двох кроках. І мокре все доокола, перемерзле...

Осїнь, осїнь...

Між небом і землею простягнули ся невидимі струни, і хтось тужливий грав на них сльози свої, Жалібним шумом вторували йому дерева і трусили водяним пилом. Ще так недавно було літо. Ще так недавно надійно-весело червонїла ягода під корчем, ще так недавно говорило ся — о,

літо ще велике! — і от нема його... І туга за сонічним променем, за неба блакиткою, за плескотом теплої хвилі... Печальний шлють очи погляд у сірі безодні, кличуть страстно, ждуть сонця привіту, далекої ласки — і нема їх, і лиш здрігаєть ся тіло від холодних подувів непривітних... Минуло... Не вернеть ся... Прийде друга весна, друге літо настане, з новими цвітами, з новою красою, з надіями — а сего вже не верне ніхто, ніхто... навіть сам Бог всемогущий...

Осінь, осінь...

Оголеними дорогами гонять маржину з полонин, і наповняють ся шляхи ревом волів, дзвоном калатал, гейканем пастухів. Чорні, замащені в смолу люде талапають розтоптаними постолами за стадом, вигалайкуючи, як на полонині, випасаючи зголоднілою маржиною кожде стебельце придорожне. Ідуть понурі бугаї, поводючи безмисленно дикими кровавими очима, смиренні голубані, вівці, ботєями шурхають ся то в оден бік, то в другий, шелестючи копитками, а стрічні люде уступають з розмоклої дороги і тулять ся по-під плотами, чворкаючи водою з постолів, пожимаючи ся в сардачінах.

Осінь, осінь...

Пожовкли обороги. Де був ечменец, овесец високо — давно пожали; лиш де-не-де остатним сиротливим шелестом шепчуть ся сухі кукурудзи. Іде дівчина прати на Черемош каламутний і посірілий, але не стоїть уже, як літом, по коліна в воді, не вигукує співаночок, але борзо і сильно бе по білизні, хухає на сині руки і, не доправши як слід, біжить до хати загірїти ся. А осінне, ледве тепле сонічко підійметь ся над грунем, кине скупим снопочком — і знов сховаєть ся у сірість бездонну.

І сидить німою, повною печалі фігуркою Маґуса на каміні і дивить ся в глибину гір. Там, у тій всезагальній дали — все єсть... Он церковка наша... Обмокла, бабусенька, зморщила ся і шамкотить незрозумілі слова... Передзвін... передзвін... передзвін... А то по дїтській душеньці... Дзвонит... Паламар... І йде талапкаючи болотом о. Василь, за ним купка гуцулок і гуцулів з непокритими головами; оден несе під рукою карабушку з дрібоцьким трупиком у ній. Не було шкла кавалочка у трумноцьку вставити... так лиш герочька чьорнієт...

І стріпне цминтарна верба холодну сльозу на білий гробочок, хлясне денце у воду, борзенько загребуть жменьку землиці насиплють зверху — от, аби лиш знати, що нерівно... Та й уже... Та й по всьому...

А може ж воно миле було та втішне?... А може ж воно щасте сіяло доокола і радість?... А може ж виросло би і світови бідному, нищому світови душу печаливую принесли?...

..ридала... Ридала над сим трупиком, над сею невимовною скорботою осінних діточих похорон, над утраченим тихим спокоєм плєбанії, над теплом безефектовної любови. Було — і нема... Нема і не буде.

Бо важко тут, у дикій пустині, в печерах і скалах, але ще важче було би там. Пеклувати ся може будуть, пестити навіть — а в душах все тримати муть думку: а що як іще відвернеть ся який чорновусий легінь? Утекла раз — то на другий вже лекше...

І сі недоговорені фрази, і сховані підозріння — о, Боже..!. Та сего ж не можна витримати!... Ліпше відразу гострий ніж у серце, ніж оттаке жите.

І не знала. І томила ся і мучила сама себе. Не було куда йти, не було змисла житя. Ставала не раз над пропастею і дивила ся в імлисту глибінь. Думало ся: от стати лиш маленьким кроком на сю порожнечу — і вже нетреба буде тоді віддавати ся п'яному опришкови, і мучити ся болями повороту, переносити дикі кпини житя. І віковічний спокій, безтривожний, бездвижний...

Але в сю хвилю легко-легесенько щось дріжало під серцем, ворушило ся — і все щезало. Вся тоска, распач, увесь біль. Жити!... Жити для дитини — і в тім був уже і змисл, і щасте, і ціль, і радість. Жити хоч би в вічній тьмі, хоч би в вічній нужді, хоч би в вічній тривозі. Най буде холодно доокола — коби лиш дитиночці було тепло; най буде самотно — коби лиш дитиночка матір мала. Буде жити, буде жити всюда. Жила б навіть і тут, серед сего каміня сірого, під холодом дощів, в диму колупаної печери — коби лиш знала, що то ліпше буде для дитиночки. Але ні, не буде тут ліпше, не буде... Тут мречі спелінають, сніговиця викупає, вітри осушать, зима ковдрою прикриє... А з шуварів сорочечка витчеть ся, прутиком підперезеть ся..

Ні!... Ні за що в світі!... На службу стане, гній з під корів вимітувати, жидівські пеленки прати — але звідси, звідси, звідси чим скорше.

В нетерпеливості підсакувала і... сідала знов...

Неперебійним зелізним кільцем стулили ся гори, небо повисло...дика в тузі пісня коло далекої ватри. Зв'язані руки й ноги, нема як рухнути ся.

І знова день ішов за днем, мчали ся безупинно хмари над головою, стікали до безодні дощові потоки — і все було по давньому. І нема куди тікати, не знала би навіть в яким напрямі. Раз спробувала було дуже здалека роспитати Марусяка, але опришок лиш засміяв ся, оскалюючи зуби.

— Меш кікати, шо стежини питаєш? Ой-га, любко — дай покі'. Виддив тї онна дорижка — зи мнов на шибеничку, ае.

А Юрчик мовчить. Все бокує, лежить сам далеко о-сторонь, а потім і цілком щез. От так-таки нічого нікому не сказав, ані однісінького слова — і щез. Лягали — був, а встали рано — нема.

— Вин усе так.

— Навкємило си та й пішов.

— Тепер з рик го ни чюти буде.

Маруся слухала сі одрубні фрази — і мов приговор смерти їй читали... Так от який він, Юрчик... Так от чого були варт усі його співчуваня й обіцянки. Попросту забув. Обридло йому тут, узяв та й пішов, як завше. І забув, що попадю словами вбезпечів. Не дурно все говорив: „Слова — шо? Пусте”.

На кого ж тепер надїяти ся? Де помочі шукати?

І рішила — тікати. Куди, як — все одно. Не знає дороги — нехай. Он ледве-ледве виднієть ся в тумані Говерля — на неї буде дивити ся і йти. Може стрінєть ся хто, покаже дорогу.

— Хто... Хто зустрінєть ся тут тепер, коли зігнали вже маржину, коли обезлюдніли пустині полонин, приготовляючи ся до довгого зимового сну? Нікого немає тут тепер в горах, ні душі. Розбійники лиш ватри палять нічми та вие зблуканий вовк.

А як і стрінєть ся хто — чи не заведе куди у пропасть, щоби знуцати ся? Або, ще в тисячу раз гірше — чи не притягне сюда, назад, щоби Марусяк, регочучи, просив

розгостити ся коло ватерки, відпіchnути?...

• Але ж ні!... Не може сего бути! Люде ж не звіри. Мене ж так любили в Криворівні — невже ж я стала іншою і менше заслугою коли не любови, то хоч жалости, співчу-тя? Не для себе ж я прошу, а для неї, для тої милої ма-люточки, що тут, в собі несу... Ні, ні... Люде добрі... При-гріют коло вогню, гиля нарубають для постелі, покажуть дорогу... погоню відвернуть...

І молила ся знова їй, теж Матери...

— Ми зрозуміємо одна одну, Велика Мати усіх матерів... Коли б матері одна одній не помагали — так би ж сонце нерестало гріти, і люде блудили би, як дикі звірі, в пусти-нях і каміню... Поможи ж мені в молитві моїй, Владичице... зраненій душі моїй поможи....

І се стало ся — навіть сьогодні.

Цілком несподівано для всіх прибіг якийсь доброво-єць, щось шепотів Марусякови; відтак усі опришки го-лосно говорили, сильно розмахуючи руками, а потім борзо почали збирати ся, узброювати ся.

Дмитро прибіг до печери де лежала Маруся. Не всти-гла вона навіть крикнути, він звязав їй руки, ноги, притяг тугійше і кинув на вереті.

— Гей, пане ватажку! То вже таки ни полюцки, — обі-звав ся хтось з опришків. — Та же звірина може прийти або шо...

— Пазь свого носа! — кричав Марусяк і грозив, що бандури випустить кождому, хто лиш буде мішати ся не в свое діло.

Здвигали плечима, відходили опришки пріч. Як там не як, а баба шо кобила: мусит мати свого газду.

Маруся й не обороняла ся. Зрештою, се і не привело би ні до чоґо. І лишила ся, сплутана, мов колода. Слухала, як затихає, віддаляючи ся, гомін опришківський, як рос-пливав ся в повітря останній звук, що говорив о присутно-сти живих людей — і стало тихо...

Величезна, необ'ятна тиша надвинули ся на сі безгра-ничні простори і утопила в собі все, як в морі... Дотлівала певне там десь ватра; унизу, в темних сиглах шумів отой дивний потік: виривав ся гнівно й насильственно з-під зе-

млі, мов мучили там його, а потім, пробігши кілька кроків, счезав. Счезав безслідно. З'їдало його щось.

В діру печери видко було кавалок сірого неба. В ній боротьбі ворушили ся на нім хмари. Десь збирало ся мабуть на дощ...

Оден ремінь сильно в'їдав ся в руку, і рука боліла. Але Маруся не хотіла навіть поворухнути ся. Нехай... Нехай приходить уже смерть... Аби лиш відразу.

І лежала без руху, без мисли, справді як колода. Оступіла. Лиш віддихала, але вже і не дивила ся і не мучила ся. Омертвіло тепер усе, отерпло, от як ся рука...

Якісь процесії якихось білих ченців проходили перед закритими очима... скакали дива на конях високо і безтолково... з середини квітки висовувала ся друга, з неї трета, з третої четверта і так без кінця... Відтак мов засипляла... мов летіла у пропасть... знова прокидала ся... і знова летіла...

..Одразу відкрила очи. Хтось біг...

Завмерло серце... Людина біжить — чути, що людина. Великим кроком... Ближче... ближче...

Діра в печері затулила ся чіємось толубом... стало темно. Нахилило ся лице. Се був — Бідоцюків...

Скрикнула Маруся і забила ся, як в тенетах. Але опришок шепотів.

— Ни бій си... ни бій си... я нічю тьї ни зроблю... Укісми аби хучь руки... руки тьї роз'езати, — і сопів, задиhaючи ся, і крутив зубами сильно затягнуті вузли.

Вузол подав ся. Руки стали вільні.

— Ноги сама... Ноги сама... сама... сама... — і счез.

Все то було занадто раптовно. Першу хвилю навіть не поворохнула ся ні одним членом. Лежала, мов все ще кріпко звязана. І лиш потім сіла та розглядала несвідомо сині полоси на руках, стараючи ся зрозуміти — що ж се властиво стало ся.

Але коли усвідомила собі, що вона сама, що Марусяка і опришків нема близько — заквапила ся, заметушила ся. Згинаючи ся в вузол, розплутувала ремені на ногах, пальці собі покровавила, але розвязала.

Розвязала — і, не оглядаючи ся, ні о чім не думаючи, кинула ся бігти.

XII.

Мусіла сісти, шукати захисту. Дощ ляв ся, як з відра. Бігла б і мокрою, але бояла ся, що перестудить ся сильно і то пошкодить дитині.

Уже, мабуть, далеко вона, бо давно вже біжить. Чує голод — і тепер лиш пригадає, що цілком, от так-таки цілком не взяла з собою нічого. Хоч би кулеші кавалок.

Мокро під смерекою. Дрібно-дрібно просіває дощ, але невпинно, уперто. Одежа прилипла до тіла... Щось велике наблизило ся. Ще не прийшло, але от стоїть десь тут, за спиною і, коли підійде зовсім, обхопить гострими руками — тоді вже... кінець...

Куди бігти? Куди?

Старала ся запевнити себе, що біжить в однім напрямі, в тім де бачила Говерлю два дни тому, але внутрішній голос казав, що се неправда, що вона може десять разів уже міняла напрям. Та же мреч безнастанно снувала ся перед очима, застиляла іноді так, що навіть власної руки не було видно. Дмухав вітер, відганяв прич отсі моря, але однаково нічого не було видно, прич стін дощової тюрми.

Страшно бояла ся жерепу і обходила найменчу його пляму. Наслухала ся стілько о тім живім лябіринті Черногори, що бояла ся навіть близько підходити до темних плям. Оминала здалека, стараючи ся потім взяти той же самий напрям, але чи удавало ся то їй — не знала.

І от тепер впереді — повна невідомість. Куда ідуть сі жолоби, куда похилили ся обочі, на який край дивлять ся і що бачуть оті ген-ген високі верхи — Бог знає.

Впрочім — все одно. Треба бігти і більш нічого. Як-небудь... Може Господь змилосердить ся. От тільки нехай хоч троха устане дощ, хоч троха на небі пробереть ся.

Вся дрожала від зимна. Довше сидіти без руху не могла; тому, не дочекавши ся нім дощ утихне, побігла знова, аби хоч загіти ся троха.

Попавав ся під ноги якийсь плай. Був, очевидно, якийсь давний, закинений, бо часто зовсім зникав з-під ніг. Вів усе вниз, униз, а врешті цілком згинув і кілька не шукала його Маруся, не могла знайти.

Стала. Глянула доокола.

З обох боків насунули ся стіни. Високо-високо пішли уверх. Однаково глибоко було униз і далеко до гори. Ні доріжки ні найменшого сліду присутності хоч якої живої істоти. Мільйони овець ходять що-літа полоїнами Чорногори, а сюда не зайшла мабуть ні одна.

І простягли ся з-за спини холодні, сталеві пальці, і от-от схоплять, і вирвуть крик безумний з горла... Оден! А потім — смерть.

Але ні... Треба бороти ся... Треба жити! Треба бічи хоч би з останніх сил.

В низу, в повзающих простиралах туманів шуміло щось. Певно потік.

— Я піду тудя. Все ж потоком можна вийти куданебудь.

Потік вяже з чимось. З чимось — аби лиш не з сею безконечною порожнечею! Знала, що й ближні до житла людського потоки заростають іноді так, що нема можливости продерти ся; знала, що в сих дебрах найскорше можна наткнути ся на звіра, все те знала, але — не пустиня, аби лиш не пустиня.

І без дороги, без напрямку йшла вниз, рівнобіжно уявленому потокови. Ішла тому, що земля стелить ся під ногами, тому, що небо повисло над головою, тому, що треба іти, іти, іти, іти...

Шпоргалася на каміне, сповзала по мокрій траві у якусь яму, судорожно-похопливо хапаючи ся за корінь. І тоді, віднайшовши рівновагу, дивилася в гору — нема кінця, заглядала униз — глибоко в низу, бездонно. Повисла між небом і землею!

І збирало ся на безсильний дїточий плач заблудшої дитини. Може хоч сим плачем відхилить прихід, умолить отсі пальці сталеві, що от стискають, стискають уже горло, поки ще не сильно, але потім... потім...

Зривалася, напруживши ся, бігла... Падала, підіймала ся, знова падала... А на небі наростали другі, нові тучі, новий дощ засїв з новою злобою; осіннім, люто непривітним свистом наповнили ся простори — і застелило ся все сірою, безпросвітною імлою, в котрій тоне крик розпуки, не пробігши й двох кроків. Зависло все у безодні і колихало ся...

...потім ліс... Передвічний, непроходимий. Ні доріжки, ні полянки — ломи, навали, пуша. Мовчазливими велика-

нами виростають смереки одна за одною і стають на дорозі, витяючи ірсією без слів. От тут двайцять літ тому назад щось валило ліс — і так лежить все досі, як лягло в останню хвилию. Померші дерева хапають за запаску, нога провалюєть ся в могили і гнилий трупій сморід вириваєть ся звідти. Хтось рве хустку з голови. Ішла...

Низенька, сама понижена гилка брудною шматою біла в лице, нога ховзала ся на чистім, виполірованім фоєю горбику, шишки викочували ся з-під ніг і крали рівновагу; валив ся пень, і розповзало ся, спішучи та оглядаючи ся, безмятежне досі царство черваків. Ішла...

Підгинали ся ноги... Невиносима вага придавлювала к землі коріне плутало ся дивовижними вузлами, темні стіни роздвигали ся ворожо в вузьку щілину і зараз же засклеплювали ся знов. Ішла...

Ішла, хоч се не вона вже була, хоч двигала ся вже лиш під нелюдським натиском якоїсь сили, бо знала, що як упаде, то не встане більше. А небо непомітно темніло разом з дощем, поки сірість не перейшла в тьму, поки не здвигнули ся мури уже непобідимо і не стали сковані зі стали.

І прийшла ніч.. Осінна, чорна ніч, що Бога з небес краде, сонми злих духів розсіває повзти по мокрій землі. Ніч!... Страшна осінна ніч!... Ревуча темнотою, пазуриста несподіванками і вся пересичена злобним реготом лісовиків, відьом, водяних, домових і всякої нечисти. Під ногою багновиста, дорогами пропастиста, шурею-бурею колисана, дика, безумна, проклята, осінна ніч!

І коли вона клацнула пащею над головою Марусі, коли утік в панічнім страсі останній проблеск денної сірости, коли перестали вже уступати ся смереки з дороги, не ставали більше на бік, а перли уперто грудима нахабно — крикнула Маруся німим криком і повалила ся на мокрий мох...

І хотіла відти, з сих просяклих водою, занедбаних в куті землі моховин, хотіла підняти молитву, до неба докинути, словом роспуки ударити у врата і глибиною болю людського потривожити всі сонми спокійно-сяющих у вічності небесних сил. Хотіла крикнути: „Христе! Не роспинай же мене, бо я Сина Твого ношу в собі!“ — хотіла крикнути, але не крикнула...

Нї. Вона кричала, вона безумно рвала ся в верх, але ж у неї над головою було смерекове гиле, а над гилем чорне зелізо осінних хмар. І обривки криків долїтали лиш до мокрих шмат невисоких гилок, висїли там недовго — і падали вниз, в соковитий, болотистий мох. Дощ прибив, притоптав — і глухо все... Лиш зашумлять ще настирливіше дощові краплї, ще гострійше засвердлить холодна струйка обнажену з-під запаски ногу.

...вже повзла на колїнах, дряпаючи нїгтями мокру землю і вириваючи м'яккі ховзькі кавалки. І падала лицем вниз, лежала глухо ридаючи від безсилости, а потім знова підіймала ся і повзла, не знати куда, не знати по що...

...взяла у руку і піднесла до очей, розглядаючи у тьмі. Се була засохла бадиллина від кукурудзяного шуляка.

Мало не крикнула!

Значить люде! Значить десь тут по близькості живуть люде!... Люде!...

Нервово почала шарпати доокола себе і знайшла купу кукурудзяного листя. Отже лупили кукурудзу. Хто?

А хіба не все одно? Нехай навіть вони, ті ж самі розбійники — аби лиш голос, аби лиш тепла трошки.

У тьмі нічого не бачила перед собою. Цїлком випадково напوماцки наткнула ся вона на якийсь піврозвалений бурдей. Отже тут сидїв той, що лупив кукурудзу.

Двері з кори дерева висїли на перегнилій бичівці. Маруся відчинила їх, а вони обірвали ся й упали.

Заповзла до середини. Мацала в абсолютній тьмі де був вогонь. Але на тїм місци був лиш давно перетлілий попїл. Отже обігрїти ся годї.

Але добре хоч дощ не сїче, не пронизує вітер, корїне не плутає нїг. І сїла, стуливши ся в грудочку і віддала ся вогкїй, ледве теплїй течїї. І течія понесла... далї, далї, в якїсь каламутні царства плям, переплїтаних кругів, скачущих вогняних стовпів...

XLIII.

Бій си Бога, попаде! Збавиш собі здоровле на цілий вік!

Скочила, роздираючи тьму очима.

— Юрчик! — і повисла на шиї у старого опришка. А Юрчик, ошоломлений сими першими в житю жіночими обіймами, стояв пень-пнем та лиш блимав очима.

— Ади... — і нічого не був більше в станї виговорити. Потім все вияснило ся.

Оказуєть ся хотів розігнати свої сумніви і довідати ся напевне, що за правила про втікачок-попадь існують в невідомій йому панській верстві; тому пропер не більше ні менче, як до Криворівні, ну й...

— Там таких плачів було, шо би вістало на два похорони й трете весіле.

— Що ж вони говорять, Юрчику, милий — що?...

— Та чькают. От їк люде кінця посту.

— Чекають? Не лають? Не ганьблять?...

— Ей де! Там так чькают, шо мене на тім світі дідьки так ни чькают из гаками. Най, каут, лиш прийдет — шо, ади, йкий є вітерец теплий — і тот ни ме сьміти на ню дунути, ає!... Та й шо! Я тьї ше й ни такого наговору.

І оповідав, як посилали за нею ровту ще тоді, коли вона була в Жебю, та лиш не застали, бо Марусяк випередив; як распачала стара їмость, як... ну, одно слово усе оповів.

Маруся плакала і сміяла ся і безконечне число разів осипала поцілунками дубове лице Юрчика, а він тільки лупав очима, мов би його хто хляскав по пиці що раз, та ще от — гризло щось у горлі, колом вертіла йкас дідчя душя...

Нараз підняв ся.

— То воно файно усе, лиш таки тра кікати, докив ніч, а не сїгїти так близько.

— Як близько? Звідки близько?

— А вид опришків.

— Та хйба... хйба я близько. Я ж так довго йшла...

— Йшла-с довго, а зайшла коротко. Крутила си по вбочях. Бо то ту кешко низнаючому, о кешко!... Щіське

шо-єс ни трафіла куда у пропаскъ.

Маруся поникла головою. Так перемордувати ся, стілько пережити — і все те для того, щоби лишити ся на однім місци.

— Лиш ти си ни жур. Бо жура ни на наше коліно, а на сусіцке. Ліпше вставай та йгім, доків ніч.

Маруся хотіла підняти ся, але мусіла сісти. З винуватою усмішкою поглянула на Юрчика.

— Хе, сарака... — і посвистав. Але потім нараз наче що пригадав. — Чькай! Та ти відей нічьо ни їла? Сарака.

І сквапливо витягав букату кулеші з тобівки, здмухуючи з неї сміте, кришки тютюну.

— На, харчюй. Але нічьо, нічьо... Харчюй. Мемо ше сидіти троха.

Але Маруся не могла їсти. Проковтнула кілька крихот і мовчки вертала кулешу Юрчикови.

— Та нічьо, лиш харчюй.

— Не можу, голубчику. В горло не йде.

— Хе, сарака. Спічьни ше троха, спічьни.

— Ні, будемо йти, — і підіймала ся на зранені ноги. Хитала ся.

— Нічьо, нічьо... Вно си розийдет, — підбадьорював Юрчик і підтримував за руку. Оперши ся на сю кораву лопату, Маруся храбро двинула ся вперед, сама те ж собі повтаряючи, що „нічьо, нічьо...”

Йшла мов по гострих ножах, але йшла. Юрчик скакав, як медвідь, і з ним було йти трудно. Так трудно, що як не храбрувала, як не напружувала ся, закусивши губу до крові, Маруся, як не кріпила себе на дусі — але не могла... І, опутивши ся на землю, безсильно крізь сльози мотала рукою — іди, іди, мовляв, сам, кидай мене тут.

Став і Юрчик. Скріб у голову:

— Ади ек увела, сарака. Гет цалком упала на ноги.

По-медвежому, боком дивив ся в глибину ворожій тьми, визов кидаючи комусь — ану чіпай! Набрал, мов у міх ковальський повітря, нахилив ся — підняв Марусю, мов пір'їну.

От коли придала ся Юрчикови викохана силюнька!

Росла, наливала ся на широких полонинах, верхах недоступних, де вірли лиш дишут. Лізла в суглабочки, ви-

пирала мускулом на кождім згибі, лїнивила ся — але не було їй де діти ся, лелїяній.

Сипала ся в ударах під веселу руку молодими часами у корчмі, перла ялицю столїтну ид' стаї на ватру, от так собі — на вчудїе. Дивувала мир крискенцький, що прицмокував та приговорював: „А цього бийно, браччіки. Бо цес те з'їст. Єк ни в суботу, то в негілю ретенно”.

Так, все було, всі оті дрібниці. Але от так, щоб на правду кому придала ся, в тяжку хвилину, в смертний час — того си ни притрафило ше. І зійшла би може силочка в могилу, червак би розїв гороподобні мязи, зігнили би стальові оті вузли, от як дерево повалене гние, нікому непотрібне, але от не попустив Господь дару погібнути, слава Тобі, Христе. Боже наш...

Як маленьку гаджучку, підняв Юрчик Марусю на плече і пішов. Дерево під стопою ломило ся, камінь з грюкотом летїв у пропасть, бризкало до пояса з-під мохової купини, а Юрчик ішов вперед з дорогоцінною своєю ношею, не зупиняючи ся, не зітхнувши. Скакав у долину, видирав ся на гору; від горячої, напруженої, кровю налягої шиї з-під кожуха несло паром, як із печі, в горлі хрипїло, а він нїс, нїс, нїс...

— Пусти, Юрчику... Ради Бога... Я вже піду, — молила троха не плачучи Маруся

— Мовчи, не паде, — хрипів — Ти с ни гоєна йти... — і підбігав, і врїзав ся в нї і гнав, гнав, як контавр з довгожданною здобиччу...

І зліз на дорогу. Поставив Марусю на ноги, а сам, як підрізаний дуб, повалив ся на землю. Хрипів так, що земля, здавало ся, хитаєть ся і от гине, ну, гине зараз тут же чоловік.

Дослужила службоньку Юрчикова силюнька!

А Маруся... Мов горличка коло голуба увивала ся раненого. Піт отирала з лица, в якийсь листок лопуховий набрала води з калюжі і давала пити, клалє голову собі на колїна і цігуєвала чоло, очи...

Сїв. Посидїв, нїм перестало клекотїти в грудях. Припав до калюжі і висушив її до бруду: тепер ходїм, каже. Пішли.

Ішли довго і поволє, як двое хорих. І скали по обох

боках дороги, і царинки, і ворине; відтак знов скали, і знов царинки, і знов ворине.

— Та де ж зона в дїтька тота коршма си подїла, — бубонїв Юрчик і надбавляв крок.

Неясною купою зачорніло впередї якесь забудоване. Се й була корчма.

Юрчик підійшов до вікна і заторохкотїв у него так, що звїзди з неба могли би попадати, як би були.

В серединї заворушило ся, засуятило ся, засовгало ся щось. Почув ся тоненький пискливий голос.

— Іцек! Сруль! Мошко! Абрум! Стрілейте! Стрілейте усї разом! — і гримнув вистрїл.

— Ой ни стрїлей, песячя віро, бо ту тї зара' і смеркь буде! — заревїв Юрчик. — Пускай перенучювати. Я подорожний та й жинка при менї.

Довший час було чутно лиш саме охкане.

— Ох... Ти опришок... Ох... Ти прийшов мене рабувате...

— Я ни буду тебе рабувати, лиш нучюю. Пускай, жидівска лубко, бо йк ни меш пускати, то вівалю двері та й відушу усїх їк кутюг, — і Юрчик для демонстрації натискав плечиком двері так, що вся корчма трясла ся, мов ковчег Ноїв у двацять перший день своєї подорожи.

— Ой вей мір... Шьо я буду робете... Кажете, шо жінка із вами?

— Та вже ж ни му брехати перед тобов.

— То най вона си вбїзве...

— Відчинїть, відчинїть, добрий чоловіче. Ми вам не зробимо нічого лихого. Нас лиш двое, — говорила Маруся високим голосом, невідомо для чого майже зовсїм притупляючи губи до дверей.

Чуло ся якесь герготїне шепотом, відтак знов голос.

— Жінка каже, аби я вас ни пускав, бо хто вас знає, шо ви за одні. Та й чому ви до мене причіпили ся? Чому не йдете до другої корчми?...

— Ой, жиде, ни крути, бо тебе й дїдько скрутит на тїм самїм місци. Ци ни знаеш де друга коршма, ци ек? Втворей, я тї кажу, добром, бо ми си вже вкучїло з тобов гимблювати на слотї, — і знов бухнув постїльцем у двері, що аж гримнуло, мов від гарматного стрїлу.

— Ой-ой-ой... Шьо я робю, шьо я робю... я сам ни знаю, шьо я робю... — ойкав жид, відсовуючи тисяча і

оден засов, відкидаючи бовти і всяке зелізо. А як отворив, кинув ся в бік і влип в стіну, тримаючи обома руками пістоль зі спущеними курками.

— Ти міні пістоля ни показуй, бо я вже видів їх штири ци петь на своїм віку, а давай борше зі свої Сури йку чісту сорочьку, а сам клади ватру та грій молоко, стели ліжники, але чи-сті-і! Чисті міні мают бути. Та борше си повертай, а то я бартков ть допоможу.

Жид все ще тряс ся.

Вилізла з-під перин жидівка і говорила пів-голосом по-своєму чоловікови:

— Се попадя криворівська, я пізнаю. Утекла з одним любаском, а се вже знайшла собі другого.

На слідуєчий день возом віз Юрчик Марусю до Криворівні, але вже в безпам'яті. Вся горіла і балакала щось..

XLIV.

Мов з гори пішло Марусякови з того часу, як утекла попадя. Ну от наче відрізала, неначе все щасте, всю удачу з собою забрала.

Напади всі стали якісь безтолковні, неудачливі й закінчували ся по більшій части тіканиною. Ліпші легіні повідділювали ся, а на їх місце набрало ся самого смітя. І сварні йшли за сварнями, бійки за бійками — таке заколотило ся, шо й дідько ногу би проглотнув.

Марусяк не мав уже жадного авторитета. При нім критиковано і його самого і його діяльність і критиковано різко, немилостиво; кпили, грозили в пропасть кинути.

І сам він якось опустил ся. Мов з'їв жук вершечок, лишило ся саме голе стебло. Не запалював ся вже відразу, не метає топірцем куда попав — в лоб так в лоб, в смереку так в смереку — аби лють пропала. Вислухував мовчки такі річи, такі слова, за одно з котрих давнійше ремені би зі шкіри краєв.

Але найбільше можна навіть сказати цілком зарівав його оден випадок.

Був на Ворохті оден газда — Мочернак. Шо то була за біда — так і най його дідько озьме! Та вже найліпше видно його от власне з сього випадка.

Ще давно колись, ще в початках своєї діяльності, коли звізда лиш почала зіходити, знайшов си раз Марусяк із тим Мочернаком таки у Мочернаковій хаті, у Ворохті.

Пили горівку, а коло горівки „гарак” ікийс, ци біда го виділа, ек воно си називає: у дерлянці ек дваціт сапін дерет. І оповідав Мочернак про всяку всячину богато, а потім устав з-за столу та й каже:

— Маю свою хату, але в такім ділі й хата може стати за ворога, бо й скіни, каут, вуха иноді мают. Ігім, браччіку, дес на царинку — я тї маю шош уповісти.

Памятає ще Марусяк, як устав він з-за столу і чує, що голова у него крутить ся, від того „гараку” дідчого. Але йде мощно.

Вийшли на царинку, полягали черевами на траву. А у Мочернака очі так і бігают, так і йграют.

— Хех, браччіку, браччіку. Шо є люде шісливі, а от я сам маю шісте другому виддавати. Усе маю у руках — лиш щіськя ни маю у руках.

Помовчав, помовчав і почав.

— Прийшов йкос ид' мені гідо, жебрак. Старий шо старий. Сїв собі у куті коло печі та й сидит. Дав я му їсти, попоїв вин троха, розговорив си.

— „Божечку мий, кае, Божечку мий любий! Шо йк був-сми ше у жовнерах та й загнали нас далеко на Вгоршину та й стоев я у онного гіда. Питав си мене тот гідо звидкив я родом, гет цалком усе. Я му кажу, шо звидтив я та звидтив. — „А ти знаєш, каже, Криворивню?” — „А й чьїму ні? Знаю” — „А й Синиці там знаєш? Добушенки, шо си називають, Добушеви Церкви?” — „Сам, кау, сми ни був, лиш чюв за тоті Синиці. Варє гроші там Добушеві”. — „Дурний, кае, тот, шо про гроші говорит. Там гроший нимає. лиш є там дивненький бордюг, шо Олекса поклав. Великий, на два вуха, а в кождім усї по пив-уха чьїрвоних — ото й скарби усї. Лиш то ни простий собі цес бордюг. Єк би хто туда пишов, на Добушенки, та й знайшов тоту печеру, а гятій печері тот бордюг. Та лиш — Боже спаси — аби ни тевав, аби ни дивив си до середини, шо там є, бо на тім є великий страх — заклїте на смеркь. Та йк би туда ніс та ізсипав, ни дивючи си, у тот бордюг самі чьїрвонні, ци у вонно вуха ци в друге, оннаково. Та ек ізсипав, завезав — тогди вільно тобі зважити за рвці кіко важит.

Нести не вілно, лиш ізважити на руці вілно та й знов на те саме місце покласти. А найгірша річ, ухоронь Боже — ни заглядати. А тот бордюг має таку силу, шо йк усипав ти туда, у онно ухо жменю чьірвоних — у другім вусї жменя си додаст, сама через себе; усипав ти в одно вухо дві жменї — і в другім дві жменї си додаст. А йк будут уже два вуха повні та й на вагу ривні, аби оден другого ни перекегав — тогди вже нима клітьби на тім, бо тот заклін гинет, відмечюет ци, бо ти туда половицу свої праці вложив. І тогди вже можеш сам ци хто будь, оннаково, тот бордюг із тими грошима узети, бо тогди гроші тоті чїсті. А доти — ни волно дивити си у бордюг а ні брати го з місця, а лиш волно ни дивючи си, прижмуривши си, ізсипати гроші. А йк би хто гленув — тоті гроші у черепа си вберают, печіра плитов си засуває та й нима чоловікови ек віходити звидтів...”

— Такого ми дідо наповів. Віслухав я то-то усе, браччіку, кау, тому дідови: „Та й шо ш? Були-сте там? Вигіли тот бордюг?” — „Був-сми, каже, та й вигів”. — „Досипали?” А він лиш си посміхнув. „Ци, кае, посмішкуете си ви собі из мене, газдо, ци ек? Єкі ж мої гаразди, аби я чьірвоними бурдюги досипав? То йк би вам. Ігіт, кае, на мій гонір ігіт, та й досипайте та й користайте з дару, а я вам уповім усе гет цалком”.

— Та й розказав. Усе розказав, йк приналежно. Але шо з того, браччіку, — і на лицї Мочернака відбила ся мука. — Я там ни бувалий, тими верьхами ни хожений, тих сторін ни знаю. Ходив раз, і два ходив, ба й десїть — але оннаково нима з того великого рахунку. Бо там, браччіку, шо того каменїв, шо того печерь! Кае гїдо: великий, кае, камінь, шо си лупит. Вин там оден.: Шо йк прийшьов на Синиці у Добушенки, то вже меш го видїти, аби там ни знати шо, ае... Та й шо ш йк нима щїстя! Був, ну.. принайменше вісім разів — та й нічьо з того. Усе каміне оннакове, а такого, шо си лупит, може сотка — та й шо ш я изробю, йк шістья нима.

— Браччіку!... Ти туда бував та й може щїске лїпше маєш. А ну-ко пиди, пошукай. Йк исхочеш — сам меш досипати тоті вуха, а міні лиш, шош там, з претелства; а ни схочьїш сам досипати — поведи мене показати місце то-то: я вже сам йкос, аби лиш я раз тот камінь вигів. Лиш

їк меш изходити — на рани Божі ни тевай, бо біда би була й на тебе й на мене.

А очи світять ся, а голос такий влазливий.

І спокусив, сатана, Марусяка. Пішов Марусяк на Си-ниці шукати печері під каменем, що лупить ся.

І знайшов! Таки відразу знайшов. Ще погадав собі:

— То-то з Мочернака з того дурень: такого каменя ни міх изнайти. А вісім разів, кае, ходив.

Відвалив плиту, вліз. Бордюг!

Ну таки бордюг лежить шкірений та ше й не гет старий на око. Шо то, погадати, може сила Добушева! Шо тіцькі роки, може сто, а може й більше лежить бордюг, а хуч би тобі підгнів де троха.

З якимось молитовним почутем дивив ся Марусяк на сей бордюг, що брав його в свої руки вічнопамятний ота-ман. Навіть якось доторкати ся було бійно. Але, згадав, що важити ж вільно на руці, Підняв. Дійсно, та' як пів уха було золота; як клав на землю — задзвеніло тихо.

Пожалів Марусяк, що не має червоних при собі, а то зараз би почав досипати. Рішив, що Мочернакови нічого не скаже; скаже, що шукав каменя та не знайшов, а сам тимчасом буде досипати.

— Та й буде в мене два бордюги гроший. Лиш пив бордюга досипю — а му мати два!

Так і пішло. З того часу Марусяк весь свій добуток переводив на золоту валюту і в першу ж вільну хвилю біг на Добушенки, відвалював плиту і зсипав гроші в бордюг.

З Мочернаком зустрічав ся потім кілька разів, але Мочернак певне й забув про бордюг, а Марусяк очевидно, не підіймав сам бесіди. І лиш якось цілком випадково, та ще в більшім товаристві спитав нараз ні з того ні з сього Мочернак.

— А шо, браччіку — ци ходив-ес де я тобі казав?

— Та... ходив-сми.

— І знайшов?

— Але де! Видів брехнув тот старчук тобі, а ти міні. Нима там і признаки на такий камінь.

— Та вже сми сам гадав: брехнув бойко легко. А ну-ко напиймо си вба.

Ото і всеї розмови було.

І багато з того часу уплило води в Черемоші, багато

разів приходив сюда Марусяк зсипати свою здобич і з немалим задоволенем помічав, що бордюг пухне і що мало вже позістало до кінця. Ще би разів два або три, лиш коби добрих, коби йкі великі коршми ци пани в руки впали.

І от нарешті наставав той день, коли Марусяк міг сказати собі: сьогодні всиплю по-раз остатний — і забираю два бордюги червоних! Два бордюги!

Се потішало троха Марусяка після втечі попаді. Най ї дїтько берет. От візьму гроші та й...

І що він буде з ними робити — сам ще добре не знав. Може піде „за гору” і там десь — або, ще лїпше, у Молдаві — купить кавалок землі та й буде газдувати. А може пропе, прогайнує з товаришами — аби гук був! Все може бути.

XLV.

Ніч була місячна, красива. Весь мокрий від поту, важко дишучи, Марусяк скочив з послїдного каменя, брякнув бордюжком об землю, а золото дзенькнуло, і сїв. Тихо стало.

Царство ночі на Добушенках.. Голубіє величезне каміне, ворожо і таємничо дивлять ся жерла сотень печер. На скалі, високо в нічній небесній тишині різким релефом малюєть ся камінь з висіченим хрестом на нїм. То, повідають, сам Добуш тесав тот хрест на нїм. Приходив сюда, десь у сїм камінню церква у него була, переберав си за попа та й правив для своїх легінів службу Божу.

Камінь великий, майже кубічної форми і стоїть на вуглі. Здаєть ся, надавив би плечем, то так і злетить у пропасть. І не оден уже такий охочий знаходив ся покрехтати коло того каміня: криворівчане і з колами приходили і порохом рвали, а камінь все стоїть собі та й стоїть.

Марусяк спочивав. В голові беззвязно товпили ся гадки.

— Каут Добуш зимував тут. Триста кіз було. Бив та й тим си гудували... А лій у бербениці брав, та й до сегодне, каут, стое тоті бербениці дес тут... А по шо, варе, ховав вин лій тот? Вже шош мав у голові — Добуш пусто-дурно би ни ховав... А коби хучь одну комору Добушеву, хучь наїменчу йку знайти?... Іх-ха! Лиш ни знати шо би я

з тими грошима робив, ек їх так багато... А на шо мені? Я свої маю — ой-га!

Погляд його упав на бордюжок. Мало в нім було грошей, зморщив ся, як печене яблучко. І весь зміст його показав ся Марусякови нараз таким мізерним, дешевеньким, що таки на правду не варт було ради сего тільки терпіти.

Дивно якось стало... Ну, от по що лупить чоловік голови жидам, аби добути десять-п'ятнайцять яких червоних на свою пайку, класти тоті чорвоні до череса; потім, як стане їх троха більше, пересипати у бордюжок, тягати сей бордюжок усюда з собою в день і в ночі, бояти си сусідства товариша, косоного погляду, жадних очей... І схоплювати ся серед ночі, мацати рукою — чи тут, а по тім нарешті, вибравши хвилину, бігти стрімголов і, викрадаючи ся от сюда, що хвилі бояти ся чи не підглядає хто, чи не стежить; і відвалювати каміне і лізти у темну вогку печеру, знаходити у темряві сей „страшний” бордюг, розв'язувати його тремтючими руками і зсипати туда дзвенящий плин. І знов завалювати камінем вхід і думати безнеперестанно, що от лежить хтось недалечко в чорній тіні і жадібно стежить, думаючи: засувай, браччіку, засувай, лиш не дуже — не причиняй ми роботи.

І широко оглянув ся Марусяк під впливом сих думок, розрізуючи очима густі плями тьми між смереками. Одно місце здавало ся йому найбільше підозрілим і він навіть устав та підійшов туда, здавивши бартку в руці Але то був гнилий пень.

Ще раз оглянув ся Марусяк, але що ж — він був безсильний. Тисячі а тисячі усіх отіх кутків, закутків, криївок, схованок, невідшуканок дивили ся на него смішливо-чорними очима; розкривали чорні роти і показували язик щілини, діри, густі зарости, підкаміне... І, зітхнувши, Марусяк узяв ся за свій камінь, „шо си лупит”

Він дійсно лупив ся від атмосферичних змін і верства за верствою сповзала вниз. Від часу, коли Марусяк був тут по раз остатний, минуло багато місяців, і тепер внизу, аж де вхід, набрала ся ціла купа тонкого греготу, бо то плите, зсуваючи ся з висоти, розбивало ся на дрібні кавальчики, і того тільки тепер нагорнуло си, шо й лопатов би не видгриб.

Марусяк узяв ся за ту нудну роботу. Вона забрала досить часу.

От показала ся нарешті велика плита з твердого вже камяя. Марусяк розшукав кіл, заложив його між каменем і скалою, навалив ся — і плита відсунула ся .

Позіхнула чорна яма. Понесло звідтам здавленим, сугрим холодом. Марусяк поправив кресаню, дужче натягнувши підборідь, взяв свій бордюжок, нахилив ся і поліз.

Гавкнула печера хавков і поглинула опришка.

Марусяк ліз напوماцки, бо доокола була непроглядна тьма. Десь внизу булькотіла вода.

Намацав у стіні діру, пересунув ся нею і опинив ся в досить великій печері. Звідкись зверху проходило трошка місячного світла — отже була десь діра.

Се не була печера в тім змислі, що от у скалі є яма; се просто величезне каміне валило ся колись, лишаючи більші чи менші порожні місця між собою. І так завмерли, дивлючи ся й натискаючи, завмерли в чеканю, що от подасть ся ж нарешті сусіда, перестане противити ся — і тоді знова почнеть ся бій, знова захлипоче камінне море. Але нім то буде — тишина; мокрі важкі кольоси застигли в німій боротьбі, і неможна вже було розрізнити — ворожечі то обійма чи братерства.

Саме посередині і саме під отим промінчиком місячного світла лежав Великий Бордюг!... Обікладений камінем, мов поганська святиня, і хранить в собі таємні повороти...

З битем серця розв'язав Марусяк запліснілі шкіряні завязки, зкрив від спокуси очи і всипав убогий зміст свого бордюжка Металь задзвенів.

— Чи стало?... Чи повний...

Зав'язав знова, подивив ся, зважив на руці — ні! Ше не повний. Росте, дійсно росте. Кілько насиплеш в одно вухо, тільки прибуває у другім, але — коли? В які ночі, в яку годину? Преці ж на очах не росте, треба часу. Коли ж прийти досипати ще й остатну жменю, аби взяти вже повним своє богацтво?

Зітхнувши глибоко, положив Марусяк бордюг на місце, постояв ще хвильку, і поліз. Скучно стало... От знова лізь назад, завалюй каміне, чекай, бій ся... Ех!...

Виліз. Приемно обхопило його чисте повітре. Марусяк

нахилив ся за колом і... почув нараз звуки серед могильної тиші...

Се були кроки... На Бога — се були кроки!

Змією порснув Марусяк під перший камінь в чорну п'ятьму і завмер, витягнувши ся.

Скоки все ближче й ближче. Видимо квапить ся хтось, штрикає навіть з високого каміня. Просто перед очима Марусяка величезним чорним толубом мелькнула чіясь фігура.

Гуцул!

Підскочив до каміня, бачить відвалену плиту і — одразу розуміє все.

Оглядаєть ся блискавично тудасюда... і при світлі місяця Марусяк пізнає — Мочернака!

Але Мочернак не чекає. Одним скоком, як барс, відкидаєть ся він у бік, валить ся на землю, біжить десь між камінем по собачому, знов підскакує, знов валить ся утьму.

Вдарив Марусяк з пістоля. Грім покотив ся горами.

— Укікай, укікай на псю маму, Мочернаку! Я те пізнаю! — кричав опришок і гнав ся, вихоплюючи на бігу другий пістоль з-за ременя. Але Мочернак далеко вже. З каміня на камінь, зигзаками, зигзаками. Увесь бік гори в місячній сяйві — видко, як у день.

Марусяк зупинив ся націлити ся, але в сю хвилю Мочернак знов упав. Майже відрухово Марусяк і собі присів за каменем — і не даремне, саме в пору. Гримнув вистріл, і куля пролетіла мимо голови опришка. О, Мочернак умів стрілети!

Даремний труд — гнати ся. Марусяк з власного досвіду знав, що в горах в сто раз ліпше тікати, як гнати ся. Навпаки треба от було самому стерегти ся, як би не оббіг та не підліз з другого боку Мочернак. І опришок, вискочивши на самий вершок, стежив.

Звідси добре видко увесь жебівський бік. Мочернак вже далеко. Чорна тїнь в безумних скоках мечеть ся по камінях... От уже на Попецуновій царинці Мочернак, от уже не видко, не бачити б го й до віка трумненого.

Пригадав ся тепер і бордюг Марусякови. Трівоба обхопила серце. Кинув ся до печери.

— Буду дивити си у бордюк, хучь би мнов текло.

Підняв бордюг за баюр — нічьо. Кегне з місця — ні-

чьо. Вилазит з печері — нічю. Розвезує — нічю. І лиш коли розв'язав цілком — тогди тільки „текло” опришком.

В бордюзі було бите черепа, старе зелізе, а золота було рівно стілько, от скілько приніс Марусяк сьогодні і зсипав от у се вухо десять-двайцять хвиль тому.

Завив опришок, як вовк.

От коли зрозумів він, чому не можна було дивити ся до бордюга! От коли зрозумів, яким дурнем був увесь час опередь Мочернака!... Пропав. Пропав весь його во істину кривавий заробок, пропала честь, пропало богацтво, пропали результати всього важкого житя, і всі надії — все, все, все пропало.

І оскалював зуби, мов горло йому хто збирав ся пере-гризати, і рубав барткою камінь, аж искри снопами летіли в усі боки, і вертів ся, мов змія на вогни, але вогню того загасити нічим не міг.

Тепер лиш пімста!

Пімста, пімста, кривава, безпощадна, жорстока. І біг би сю хвилю, аби нагнати, аби зубами в серце в'їсти ся, але ж се неможливо! Мочернака й не наздогнати тепер, а хоч би й наздогнав, то що ж? Тікаючий має сто доріг перед собою, падає у каміне та й стріляє у тебе, їк у карапатку.

І сїв думати. І надумав так.

Пару день перечекає, нім Мочернак троха си успокоїт. А відтак візьме кого-небудь з товаришів поспритнійше, піде на Ворохту і засяде там коло хати Мочернака. Та як тільки покажуть ся, пес, на подвіре, то тут уже йому й плачкы заплачут. Або кріз вікно або як там уже віпаде.

XLVI.

А Мочернак — лиш вибіг з-під поглядів Марусяка і переконав ся, що той за ним не стежить, замість того, щоб іти просто на Жабе, а відтак на Ворохту, звернув круто вліво, поліз без дороги і скоро вийшов на широкий плай, що ним ідуть люде з Жебього на Дідушкову Річку. За яку годину був уже на Красноїлі, перебрав потік, знов видрапав ся на гору і не цілком ще й розвидніло ся, як був уже в Стебнях і сидів у хаті Юрішка.

Отаман пушкарів отямив ся трохи по похоронах. Ду-

Отаман пушкарів отямив ся трохи по похоронах. Душу гризли найріжнороднійші почуття, і він сам ще не знав що зробить і на що зважить ся. Раз йому здавало ся, що мусить кинути своє пушкарство, додержати слова; другий -вн вродл оп і вэ илцїго олол еэд эжок оп 'вэ ог'вввге евд самперед покінчити рахунки, показати. З ким то мали бути рахунки, кому і що збирав ся він показати — і сам не знав, не вмів виляти в конкретну форму складних почувань, що котили ся через його душу.

Мочернак прийшов саме в таку хвилю нерішучости і своєю пропозицією повернув колесо. Показало ся, звести рахунки треба з Марусяком, власне йому доказати свою могутність і власне над ним пімстити ся за смерть жінки і за своє понижене на похоронах, котрого не міг забути.

— На мій гонір вам кау, пане ваташку, шо ме, таки ме засідати. Може два-три нни перечькае, а витак прилетит. Їк муха на садно прилетит, вже я вам мудро говору. Ретенно. Та й ни маєте бирше шо робити, лиш беріт свої пушкарі, обсїдайте мою хату та й беріт Марусяка живого.

Юріштан удавав скептика.

— Гм... А йк не прийдет?

— А шо вам за втрата? Зрештов слухайте шо му говорити. Єк ни прийдет — плачу вам за усї дні. Пушкарєви сорокивця днину, вотаманови два. Добре?

— Страхі? — посмішкував ся Юрішко.

— Ні, я си ни бою, пане ваташку, бо я вмїю з ними рахунок вести. Лиш ми си хоче, аби тому Марусекови раз конец ікий був. Місце пересидів.

— А ти би на Марусякове місце?

— Ни требую. Я й з хати ни піду, а цілий їх добуток забєру, — і короткими, ніби рівнодушними, але глибоко хвастовливими фразами оповів усю історію з бордюгом.

— Та ни може бути! — кричав Юріштан і реготав. Перший раз по смерти жінки.

Відтак обдумали удвох гет цілий плян. Уже, як дві таких голови, шо на усю Гуцульщину голови, почнут думати, то вже шош там удумают.

Перечекавши три дні, Юріштан з двайцятьма пушкарями обїстав хату Мочернака. Обляг бльокадним кільцем у кілька рядів. Позаривало ся пушкаре у ломи, в смеріче,

завалило си у єми — і чекали.

Одна ніч минула — нічю; друга ніч минула — нічю; на третю ніч прийшов звір до пастки.

Запахали ся Марусяк з Бідочуковим у саміську середину пушкарського кільця і залягли в траві.

Тихим птичим посвистом дав Юріштан знак зіходити ся. Кільце почало звужувати ся і певно насілиби пушкарі на опришків, ек на оребок, коли б не стало ся щось зовсім несподіване і навіть в деякім змислі ганебне.

Мав Юрішко пістолетко-дубелтівку. Як ото пушкарі почали сповзати ся, хотів Юріштан приготувити пістолет і почав підіймати курки. Аби не клацали, придавлював цингель.

Придаввив цингель лівой цівки — підняв курок. Почав підіймати правий курок, натиснув цингель і — гримнув вистріл лівой цівки! Куля в'їла ся десь в землю.

Марусяк з Бідочуковим одразу скочили і почали тікати. Цілком випадково, ведені якимось інстинктом, взяли напрям саме туди, де не було людей, і вирвали ся з колеса.

Але ж і пушкарі теж повискакували. Вихопив ся з хати Мочернак. Криком і звуком вистрілів наповнила ся ніч. Стріляли всі, хто куда попав. Бігли навманя, натикаючи ся у тьмі оден на одного, галалайкали. І не скоро вже Юріштанови, що аж пінив ся, кричучи, удало ся заспокоїти оту галасливу суетню та направити пушкарів вірним слідом.

Го-го! Почали ся гони.

Тепер уже не бігли насліпо пушкарі, а йшли хоч і обережно, але певно, оточуючи невеличкий лісок на грунику.

...Марусяк з Бідочуковим присіли були по щось на хвилину, але потім, чуючи звіриним нюхом смертну небезпеку, скочили й пігнали знов.

Метали ся зі сторони в сторону, лізли в непроходимі зарослі, плутали сліди, шукали якої ями... Хрипіли, очи наливали ся кровію...

Бідочук був ранений. У тій безтолковній стрілянині якась дурна куля зачіпила його — і от писав він тепер кровавий слід за собов.

— Ой гину, браччіку.... гину... — шепотів він, напружуючи остатні сили. — Ой смерць моя...

— Бігай... Тримай си мене... Бігай...

Але мабуть mocno зачепило Бідоchuка.

— Мут мене пизнавати... мут... Ид' ненї прийдут... мут плазувати... Браччіку... браччіку... Исxовай мене, аби не пизнали... Исxовай мене, браччіку, любий... исxовай...

— Але кікай, кікай! Ше лиш трoха... Вже втечемо! Втечемо!...

Голоси погонї вже доносять ся. Одстають пушкарї, боять ся глибоко йти. Таже кождому жите миле. Добічи би вісоко, утуда, на грунь — там нима пушкарів, там і не може їх бути. І тоді-тоді — спасіне!... Спасіне, спасіне!..

Бідочуків упав. Упав і заплакав.

Кілька кроків ще волїк його Марусяк, а потім кинув. Нахилив ся над лицем товариша.

— Ци гинеш, браччіку, вже?... Ци доходиш?...

— Гину вже... Кіло мое исxовай... На Бога... Аби не пизнали...

— А де ж гроші твої поховані? Може-бес исказав... Оннаково ідеш у землю гнити...

Лице умираючого перекривило ся... Тяжко було йому виговорити де, під котрим каменем, в котрій полонинці лежить-припучювае бербеничка крївавих грошій. Жив-жив на світї, руки кровавив, і з усього того жита — от лиш ся бербеничка. І її віддати? Кому?... Завіщо?... А від жита що ж лишить ся?...

І заметав ся, застогнав опришок. Рви душу — я не скажу.

А побратим стоїть на колїнах, дише в лице важким горячим диханем, і теж губи скривлені, очима діри вертить.

— Та скажи ж бо, скажи... Єй ни будь такий... Ци тобі шо прийдет з того, що вни у землі зогниют?

І вже вмираючи, шепотїв Бідочуків:

— Лудїне мое... та в товбівци... шо-бес изнайшов — грошій... А тоті — най гинут... Исxовай, кіло исxовай...

Відкинув ся навзнак. Почала ся агонїя. Марусяк вихопив ніж і, не дочекавши ся смерти, живому ще почав краяти й дерти ножем лице. Довбав глибоко в живе тіло, виривав шмате крївавого мяса — і за хвилю вже ніхто би не пізнав чїй се труп лежить тут.

Сховав товариша!... Виконав остатну просьбу.

І тремтучими від нервового напруження руками почав стягати з умерлого ремінь і тобівку. Ремінь був замкнений; він ніколи не здіймався, ні в день, ні в ночі. І тим же самим закрівавленим ножом полоснув Марусяк ремінь. Заблищали в дірі золоті монети, посипалися. Але в сю хвилю, несподівано, дуже близько, надсідаючи ся закричав якийсь голос.

— Сда, сда, сда!... Браччіки — сда! Тут! Ту-ут!...

І, захопивши в жменю золотої каші, рвонув ся Марусяк у бік. Пігнав через корч., лишаючи на них клапті свого кожуха. За ним гнала ся уже ціла рота. Вистріл за вистрілом свистав мимо його дух. Пушкарі ревли, ошалівши, забувши обережність, їзди вперед, натикаючи ся на пні. Звір утікає!

А сам Юріштан... Мов демон кривавий, галайкає й кричить і покриком сим наганяє страх на усіх.

— Ой, сараки, ни да... Ой переймайте!... Ой бордюг чірвоних за голов!... Бордюг чірво-они-их!...

Але ніхто не міг розбирати його слів у тім пекольнім гармидері, гвавтї, у тих вистрідах... Мов весь ліс наповнив ся обезумілими чортами.

І нараз в одім місци — вибух криків! З усіх ніг кинув ся туди Юріштан... Там була якась купа людських тіл, незрозуміла, безобразна в червивім руху. Може з десять душ навалило ся відразу на Марусяка, кричучи в безпам'яті, обезумівши майже до нежитності.

Але дорого продає Марусяк свою вільну воленьку!

З нелюдським ревом валить ся оден пушкар з розпореним черевом, другий, виючи, вимахує в повітря, обрубаним кавалком руки, третій качаєть ся по землі в передсмертнім хрипіню — і з-під усіх тих тіл, обтрушуючи ся, підіймаєть ся Марусяк.

Страшно було глянути на сего чоловіка! Не памятаючи себе, він метав, мов скеля, якимись незрозумілими виригнутими словами, не закляттями, не то погрозами, і кидав ся, як скажений медвідь, в усі боки, розмахуючи величезним закрівавленим ножом. І де він кинув ся — мов вітром мело людей, падали і живі і мертві.

— Оа-оа-оа-оа дайте ми го! Дайте ми го! — в якісь пароксизмі завив Юріштан і без свідомости, вже ні з чого

не здаючи собі справи, кинув ся на Марусяка, прямо на ніж...

Але не встиг ударити опришок. Сплели ся оба руками і, дико виючи, повалили ся оба на землю.

І качали ся, і гризли оден одного зубами, і не знати як скінчила би ся тота боротьба, коли б не прискочили ровтари. Оден пристолочив Марусякови одну руку, другий другу, третій навалив ся на голову — і розпяли опришка на зеленій, злегка покритій нічним морозом траві.

Рвав ся! Могутно рвав ся Марусяк, скриплючи зубами.

— Е-е-е-ей брешете, — хрипів він, напружуючи усю свою силу-силоньку молоденьку! — Е-е-е-ей бре-ешете...

Але що ж він міг поробити, як на тіло навалила ся ціла тозпа, сама обезуміла, сама на границях смерті й життя. І крутили опришкови руки, вивертали з сугавів, давили за горло, шваркали головою, що аж вязи хрускали — і побачив Марусяк, що вже — кінець...

Гей-гей-гей тай закрутило ся ж, завертіло ся в Марусяковій голові! Все проленуло перед очима в одну хвилечку. Славне, буйне було проживанечько! Ночі солодкі, бої веселі, очі жіночі й скрипки плач. Як виходив раниранесенько на полонинку на широку, та як ставав, потягав ся моцним своїм тілом красивим — сугавочьки говорили! На легіників весело покрикнет, шоби кулешку скорше замішували, бануш колотили.

А тепер...

Та коби хоч убили відразу, а то ж ні-і!... Скрутять руки-ноги сиров сирицев, прикуют до підлоги, будут печи зелізом горячим, цвєки під ніхті бити, а витак у кайданах, у тягарах нестерпучих поведут до шибенички... Та накіне кат стричок на білу шию — та й здоймет; то надінет — то здоймет... А пип молитви шепочит...

А відтак зачепит гаком кат і підтягне трохи. Обійде доокола шибениці — і знов підтягне троха...

...і перестав бороти ся Марусяк... мов хліб, умек. О, коби міг у сю хвилю заплакати!... Заплакав би такими сльозами, що гори задріжали би в риданях, хмари б попадали! Але не було сліз у сих очах.

А Юріштан стояв і — ре-го-тав.

Стоїть, потворний, дикий, закрівавлений — і регоче.

Мабуть таки поранив його десь Марусяк в боротьбі або укусив, бо ціле лице заляте кровію, але Юріштан того не помічає — і регоче.

Ні, то не був регіт. То був рев якогось страшного задоволеного чудовища. Тисячу літ ховало десь у кровію наповнених безоднях ненависть, згораючи помсти вогнями — і от тепер задоволило ся. Побідило і — регоче.

А відтак почали вязати Марусяка.

Добре го вязали, гой добре!... Линвочьку до линвочьки прикладали, вузличок учетверо завязували. А відтак велів Юріштан повісити униз головою вопришка на коня й так везти.

І поїхав Марусяк ходженими доріжками... Довгий волос землю підмітав, каміне голову кервавило... У Жеблю може тисічі народу вісипало дивити си... І в Криворівні... Лиш попадя не ввійшла, бо кидала ся в сю хвилю на постели, красивого рицаря проклинала...

Ех, файно тратили Марусяка.

Говіркували люде шо перед смертев дванаціт попів у в'онно го сповідали, ек день так ніч. Оберемками гріхи на собі віносили.

А коли наступив день кари, то стілько народу зігнали з усіх сев, з усіх верхів, шо би єблучько ни впало на земню. Бо то на вчудіє зганели. Така терміть усім попам ввійшла аби кождий, ади, пип узев зи свої парафії дваціт душ ек мужив, так бабий і гітви. Аби на страх. Аби си пуджели того.

І Юрішко прибув в усій параді. І старі Марусяки. Мати — дорогами качела си, ридаючи, а дідок усе її потїшав якимись маленькими, сухенькими слівцями. І сам увесь такий сухенький маленький дідочок...

Вивели Марусяка. Красно вбраний. Ек на весіле.

Ішов свобідно, не звязаний, вперед дивив ся сміло. Лиш лице було бліде і носило сліди тюремних мук.

А коли спитали його судії — яке твое передсмертне останне бажане, сказав Марусяк:

— Дайте ми флоєру.

Крунули си люде. Десятки флоєр простягнули ся з

товпи. Служащий узяв першу-ліпшу, подав судії. Судія уважно чомусь її оглянув і велів передати Марусякови.

Опришок приложив флоеру до губ... Все завмерло...

... як далекий шепот ріки, залитої місячним сяйвом, як скарга переляканої страдалиці трепітки під вікном, як воркуване горлички над щастем минулим, заспівали звуки і понесли ся... над сею різнобарвною товпою, над судіями, ксьондзами, катом, шибеницею... І заблескотіли, заграли цвітами в повітрі високо, переплітаючи ся в невидимі гірлянди ніжності, і злітали звідти, мов журкіт жайворонка, і розсипали ся...

Плач стряснув товпою. Заголосили жінки, як за братіком ріднесеньким; глухо, незрозуміле щось гули насильно зігнані сюди люде; похиливши голови стояли і судії й попи...

І поки грав Марусяк, поки тріпотіли в осіннім небі останні ридання лебединої пісні — в великім очарованю стояла товпа і ніхто не розумів — що то за перекладини стирчат отам, коло поместу, пощо зібрало ся сюда стілько народу....

І лиш як скінчив, як обірвав ся в невидимій тузі остатній перелив — побачили люде, що то ж шибениця! Шибениця! А на ній повісять от сего молодого легіня, орла полонинського, аби не грав він так більше ніколи!

Марусяк віддав флоеру, зійшов на поміст.

— Проскіт, люде... — сказав. Але тихо, мало хто чув.

Сам узяв з рук ката стричок, сам надів собі на шию і чекав... зрештою недовго...

Марусі сказали про смерть опришка нескоро по тім, як видужала. Бояли ся потривожити.

Але вона прийняла звістку досить холоднокровно. В усякім разі так, що можна було не турбувати ся.

Наближав ся порід — і думи о житю відганяли думи о смерті. Чи живе родить ся? Чи не вмерло під час важкої хвороби? Не калічка, Боже спаси й помилуй... Чи очка встигнемо промити!...

СЛІВНИЧОК

мало зрозумілих слів.

Гуцул змінює т на к і на відворіть; д на г і на відворіть; замість я говорить є; дн звучить як нн і навпаки; л часто заміняє ся в в, а то й в н. Мн. ч. З л частозакінчуєть ся на є.

- Ст. 5 **вкemuвaв** — від „тjамити”.
— **сapaкa** — білечисько, бідняга.
- Ст. 6 **цaринкa** — лучка.
— **путepія** — сила.
— **стoкмити** — логоворити.
— **пoрeннo** — погязно, добре.
— **сaднo** — сaнкa (напр. на кони від упряжі).
- Ст. 7 **зa opулoв** — за ділом.
— **смepічe** — від „смeрeкa”, дерево з пороли хвойних; ним укріті гoри Кaрпaти.
— **плeбapія** — (з польського) дім священника
— **oблaз** — вpaгaлї мaлo хoджeнa стeжкa пo-під сkaлy.
— **y тїль** — з зaду.
- Ст. 9 **oмкpю** — чe пo сoбї.
- Ст. 10 **кїчepa** (тїчepa) — гoрa.
— **пoлoгинa** — пaсoвискo нa вepшинaх гїр.
— **aбeс** — aбн; c — лншлo ся пo єc, для 2-гo л.
— **злeгaтн** — в пoнятї „рoжaтн”.
- Ст. 11 **убepя** — oдїж (від „убиpaтн ся”).
— **вильцe** — дeрeвцe нa вeстїлю пoнкpaшeнe квіткaми, лeнтaми.
— **нoшa** — тaкoж oдeжa.
— **пaннт** — oт нїбн „рoбнт”
- тебе як пана”.
— **чучуринa** — рoстннa.
— **уплїткн** — дївoчe пpнчїсyвaнe.
— **згapдa** — пpнкpaсa нa гoлoвy з мoнeт; слїдн тaкoгo гoлoвнoгo yбopу пoмїчaють ся щe в пepшнх вїкax нaшoгo їстopнчнoгo жнтя.
— **ycєчїнa** — всячннa.
- Ст. 12 **хoднтн цaрaми** — бyвaтн в чужнх кpяax.
— **кoрнeє** — від „кoрнeтн”, бyднтн.
— **нн гoннї** — нe гoднї, нe мoжeмo.
— **oтїк** — oт як, нeнaчe.
— **пpoвepгнyтн ся** — збyднтн ся.
— **мpєч** — тyмaн, мpакa.
— **хaвкн** — їpoнїчнe „pїт”, a нaльoгїчнe „пeлькa”.
— **гївчннншe** — дївчннншe, збїльш. від „дївкa”.
— **кaглa** — кoмнн, днмap.
— **зaвчeсy** — зaскopo.
— **снoчї** — yчopa увeчepї.
— **y зaвлeгн** — кoлн сaмe лягaють спaтн.
— **aбeстe** — aбн; стe — 2 л. мн. ч.
— **цeся, цeс** — ся, сeї.
— **тїцькїй свїт** — стїлькo свї-

- дках; сей дашок може підіймати ся й спускати ся на та.
- Ст. 13 **кiнтар** — короткий кожушок без рукавів, в котрим гуцули ходять цілий рік.
— **пацьорки** — намисто.
- Ст. 14 **єм** виврали **Адно** — як днювали, **Ганно**; як провели день.
— **геля** — батько.
- Ст. 15 **поточчига** — долина потока.
— **сигли** — непрохідний ліс старих смерек.
— **зачерати** — черпати, набирати.
- Ст. 16 **дудіне** — олежа.
— **дегiнь** — **парубок**.
— **ізвір** — лiке, заросле місце.
— **булжерині** — вуджене (копчене) м'ясо.
- Ст. 18 **слова не звержеть ся** — додержить слова.
- Ст. 19 **вореме** — добра погода.
— **плота** або **годица** — дошовита поря.
— **гляба** — не можен, трудно.
— **зимарка** — хата на зиму високо у горах; аби не зносити вниз сiна. гуцул складає його там, де росте трава, а потім на зиму йде тудя з худобою і живе в зимарці доки скотина не поїсть сiна.
- Ст. 20 **маржиря** — скотина.
— **зашкалубина** — шiдлина.
- Ст. 21 **по убочах** — по боках гори.
— **бучина** — від „бук”.
— **лiси косичать ся** — не передаєть ся иншим словом: от нiби прикрашують ся китицями, кісками.
— **бiдашечка** — про дiвчину так говорять: „моя бiдашечка”.
— **оборiг** — сiно гуцул кладе
- під дашком на чотирох жертих жердках; ото все і є оборiг.
- **фiвкати** — свистати.
— **сетив би си** — святив ся б.
- Ст. 22 **чепраги** — мiдні застiбки.
— **бортині** — покраси, що бовтають ся.
— **ратра** — вогонь.
- Ст. 23 **ворича** — сiчо що скотина лиш подавила, а не підмочила.
— **пачина** — пачинина.
— **синку** — так звертають ся часто до доньки.
- Ст. 24 **жерні** — жадні, нiякі.
— **ворине** — гуцульська огорожа.
— **галжичья**, **галжуга**, — молоделька смерічка.
— **на Волошiну** — правий бiк Черемоша був волоский. лiвий польський; тому ще й тепер замість „правим боком Черемоша” гуцул говорить — „волошiнов”, а замість лiвим — „ледчiнов”.
— **тра** — треба.
- Ст. 25 **грань** — вагонiле вугле.
— **ковбочок** **ковбок** — обрубок дерева короткий а глубий.
— **чередичиця** — вiльма (від „череда”).
— **кечка** — гуцульське ворине робить ся в той спосiб, що помiж двома колами (часто високими на 4-5 метрiв) кладуть ся горизонтальні жердки. Але щоб ті коли не розходили ся, вони стягають ся обручиком — ото і є кечка.
- Ст. 26 **голубаня** — ласкаве прiзвище корови.
— **кiв** — кiл.
- Ст. 27 **булз** — сiно з гледжiного молока.

- **гледжіне** — процес ферментації молока.
- **ни трибую тими б'удзами** — оригінальний зворот. в зн. — вони мені непотрібні.
- Ст. 29 **шувар** — трава.
- Ст. 30 **трємбіта** — гуцульська дуда, віта з кори, метрів 3 — 4 задовга.
- Ст. 31 **варе** — непередаваема частинка; уживаєть ся при якійсь непевности.
- **най си преч каже** — легка форма лайки, от як: „а щоб ти шез”.
- **лешувати** — блукати ся.
- **флоера** — гуцульська флейта.
- Ст. 32 **грунь** — хребет гори.
- Ст. 33 **писанчері** — хлопчики, що ходять поздоровляють з Великоднем, а їм за то дають писанки.
- **кокуцарі** — від „кокуци”, маленькі хлібці. їх печуть в Страстну селеду.
- **бечька** — верба.
- **г'хаті** — до хати.
- **Живча середа** — страстна.
- Ст. 34 **кошера** — кошара, хлів для овець.
- **опецок** — призьбина доокола печі.
- **бегарик** — довга жердка, на котрій вішають „дідів”.
- **пугар** — чара, чарка.
- **блехічка** — посуд з бляхи (жести).
- **тобівка** — шкіряна сумка через плече; блехована — прикрашена бляхою.
- **дзьобня** — сумка з матерії через плече.
- **крес** або **крис** — від кресати, пущинця.
- **ред конечий** — уся кінська упряж.
- **тарниця** — сідло.
- **шкапе** — від „шкапа”.
- Ст. 36 **паскеррик** або **дорівник** — посудина де кладуть дору, т. є. паску до посвяченя.
- **канцер** — майстер.
- **вицвекований** — від „цвяк”, гвіздок.
- Ст. 37 **буката** — кавалок, шматок.
- **рачва** — посудина з покришечкою.
- **бесаги** — дві торби, звязані так, аби перекидали ся через коня.
- **плай** — доріжка по горі.
- **срчак** — свита коротка, здебільшого червона.
- **витиці** — виті свічки.
- Ст. 38 **луньчина** — все топічне; нап. сало (солонина.)
- **перевтогид** — тогид — се „товік”, минулого року; перед тогид — позаторік.
- **свекість** — святість.
- **кіко** — скільки.
- Ст. 40 **А і гій на тебе!** — легка форма лайки, **декору**.
- **оген** — лобний кінь.
- **д'горі** — вище.
- **терьх** — все що несе кінь на собі.
- **гек** — ляк.
- Ст. 41 **прикчувати ся** — наскучувати.
- Ст. 42 **збитошний** — що робить збитки, сваволить.
- Ст. 43 **гонтом побити дах** — маленькими спеціально зробленими дощинками укритий.
- Ст. 44 **сми** — частина аналогічна загальному **ем** для часу минулого I. л.
- **тісар** — цісар, цар.
- Ст. 46 **галадований** — наповнений.
- **мосендзовий** — з мосяжу, бронзи.
- **д'вам** — до вас.
- **рай кемуе** — нехай тямить.
- Ст. 47 **ліжник** — ковдра вузька і

- довга з чистої шерсти.
 — **шутер** — дрібне каміне.
- Ст. 48 **легіт** — вігріць.
 — **пструг** — риба, що водить
 ся тільки в бистрих водах.
- Ст. 49 **позлітка** — золота нитка.
 — **цітковатий** — від „цята, ця-
 тка“.
- **готур** — тетерев-глухар.
 — **дармовиси** — прикраси, що
 „дармо висять“.
- **крисаня** — головний убір.
 брідль повстанчий.
- **бовтиці, бобники** — мося-
 жні прикраси.
- Ст. 50 **шпитке** — погана дорога,
 каменисте місце.
- Ст. 52 **уклете** — клятьба, прокляте.
- Ст. 53 **заворітниця** — одна часть
 воюния спеціально зробле-
 на аби розклалала ся, замі-
 няла водота; толї вона на-
 зивається „струйка“, а
 жерлки в ній „заворітниця“.
- Ст. 58 **кептина** — кріт.
 — **згуба** — сажа.
 — **закежити** — стати в тяжкі,
 забелемінити
- Ст. 59 **баотча** — топін на довгім
 топовиші, з ним гуцул не
 розстанеть ся ніколи.
- Ст. 65 **котюга** — пес, собака.
 — **мішети маржину** — на по-
 лонину виганяють маржину
 кілька газл; вочи толї на-
 зивають сся мішенники, а
 ото що вони виганяють на
 літо маржину і називають
 ся — мішети маржину.
- Ст. 69 **гуслерка** — особчим спосо-
 бом заквашене молоко, що
 може стояти й кілька літ.
 — **куленіричи** — від „куле-
 ша“, мамалига.
 — **бурешніники** — від „буреш-
 ша“, бараболя.
 — **ратерьхований** — від сло-
 ва „терхь“, поклажа.
- **хитар** — гояниця.
- Ст. 71 **бебегниця** — бочка повної
 міри.
 — **бордюг** — шкільний м'яч.
- Ст. 72 **ек друґачи** — привіт гуцул-
 льський.
- Ст. 73 **фачте** — олеґа.
- Ст. 81 **бутин** — ділова робота при
 рубаню пелеґа.
 — **флекев, флетер** — молодець
 юнак.
- Ст. 84 **калэй** — жебрак.
 — **претати** — учивається і
 зн. збирати („копить“ по
 росс.).
- Ст. 87 **пизьма**, мати пизьму — бу-
 ти личим на кого; звідси
 „пизма“, „мій пизмач“.
- Ст. 93 **пудний** — старший.
- Ст. 95 **катчин** — тюма (від „кат“).
- Ст. 96 **кедґуок** — хачі.
- Ст. 98 **терґіча** — воша, вага.
- Ст. 100 **кагла** — взароді піч.
- Ст. 103 **сокотити** — берегти.
- Ст. 104 **раґач** — стежка топтана
 вівцями.
 — **фвзіа** — рушниця.
- Ст. 108 **чурґало** — жезло води.
- Ст. 109 **ковбок** — бевель.
 — **жевко** — борзо.
- Ст. 112 **привіте** — похоронний об-
 ряд коло умерлого.
- Ст. 115 **ґачі кремеґики** — фарбо-
 вані штани.
- Ст. 117 **співчик** — спільник.
- Ст. 127 **салаґлаоі** — іронічна на-
 зва всяких приношень по-
 півських.
- Ст. 131 **симбриля** — договір.
- Ст. 137 **пресло** — частина церков-
 ного паркана; кожда така
 часть належить одній сім'ї,
 котра має наглядати за ці-
 лістю.
- Ст. 148 **струг**, **пструг** — риба.
- Ст. 152 **пуджети** — лякати.
- Ст. 153 **пероний** — передний, пер-
 ший.

- Ст. 161 **застайка** — дашок лубяний на кілках.
- Ст. 170 **кашиця** — деревляне огороджуване берегів.
- Ст. 171 **колиба** — курінь для пастухів.
- Ст. 172 **ведік** — долі.
- Ст. 179 **поїхали з паном Богом** — зі св. причастем.
- Ст. 180 **бийно** — страшно (від „бояти ся”).
- Ст. 185 **безчесно** — нема часу, ніколи.
- Ст. 186 **спадьте на кему** — утямуйте, догадайте ся.
- Ст. 197 **а ек тут** — а здаєть ся тут, — **ади генди** — а ондечки.
- Ст. 198 **та би ги встік** — та щоб не сказив ся.
- Ст. 199 **кучьма** — шапка.
- Ст. 213 **найпвший** — найострійший.
- Ст. 214 **я в то-то ни дуфав** — я на те не звертав уваги, о тім не пеклував ся.
- Ст. 217 **гілець** — від „ділити ся” здобичею.
- Ст. 218 **порекло** — назвисько.
- Ст. 230 **маєте бчти лагідні** — маєте злагодити ся, приготувити ся.
- Ст. 235 **банувати** — тужити.
— **оняца** — зіпсоване „во імя Отця”.
— **я ни спераю** — я не бороню.
- Ст. 237 **краеник** — краєн, земля.
- Ст. 240 **нима тої дійми**, — не можете того діймити, нема у вас способу, сили, снаги.
- Ст. 244 **ни конче ука** — не зовсім учена.
- Ст. 247 **гакар** — грубі скручені у ливу молоді дерева; ними привязують одну талбу дараби до другої
- Ст. 248 **прпрошети си** — просити прощення оден у одного; мов би на вічний розстанок.
- Ст. 258 **ек ждепгет** — як двигне, як блимне.
- Ст. 262 **опровадити**, опроваджувати — взагалі справити похоронний ритуал.
- Ст. 265 **вино** — виноград, **за горв** — на Угорщині.
- Ст. 269 **мреч** — легкий туман гірський.
- Ст. 270 **ботей** — отара овець.
— в домовини гуцули протів лица вставляють кавальчик шкла.
- Ст. 275 **жереп** — низька деревисто-повзуча постина; в тих зарослях дійсно легко заплутати ся.
- Ст. 284 **сапіга, цапіна** — спеціальний інструмент з гострим кінцем; служить для обертання ковбків при плаванні.
— **ги тевай** — не кивай, не руш.
- Ст. 286 **бойко** — на захід від гуцулів живуть бойки, ріднені нашого народу.
- Ст. 290 **хучь би мнов текло** — хоч би мною ударило.
- Ст. 297 **файго тратили** — буквально „коасиво убивали”.

ЧИТАЙТЕ!

ЧИТАЙТЕ!

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС

найбільшу українську часопись в Канаді, яка виходить тижнево по 12 і 16 сторін.

Український Голос коштує на рік 2 долари.

Український Голос подає найбільше вістей з України, дописий з життя Українців в Канаді і ріжних вістей з Канади.

В Українськїм Голосї знайдете наукові статї, оповіданя, смішне і ріжну всячину.

Запренумерувавши собі Український Голос, будете мали в нїм найліпшого приятеля, з яким ніколи не розстанеться.

Передплачуйте отже Український Голос і заохочуйте других до передплати сеї часописї. Нехай не буде ані одной української хати в Канаді, з котрій не знаходив би ся Український Голос!

Передплату посилайте на адресу:

UKRAINIAN VOICE

BOX 3626,

WINNIPEG, MAN.,

Як потребуєте яких книжок, пишїть за ними на повисшу адресу.

7545
2046232

3.004.825

2np

Каминна дуча